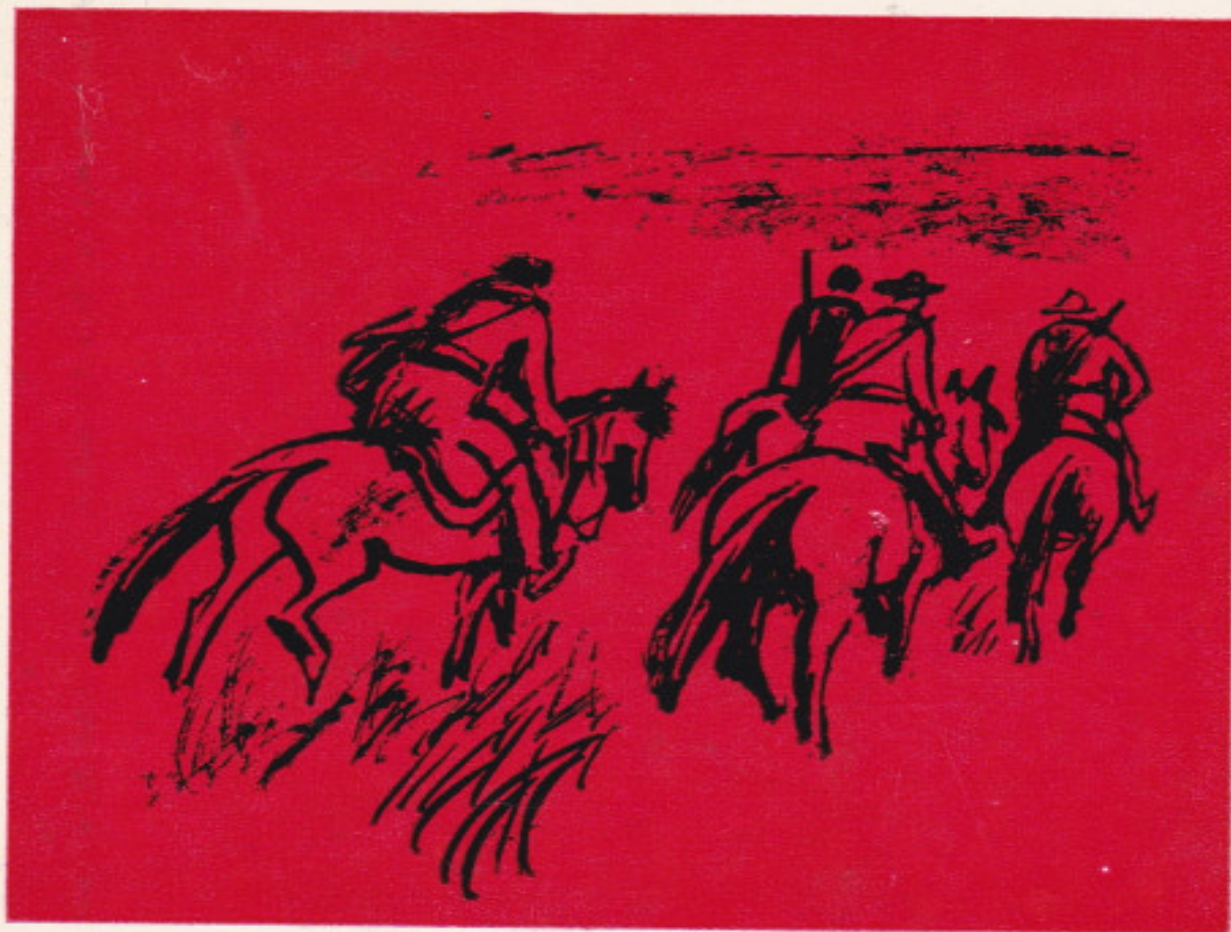

ЪРНЕСТ ХЕМИНГВЕЙ

ЗА КОГО БИЕ КАМБАНАТА

НАРОДНА КУЛТУРА

ИЗБРАНИ

РОМАНИ

ЪРНЕСТ ХЕМИНГУЕЙ ЗА КОГО БИЕ КАМБАНАТА

Превод: Димитри Иванов

chitanka.info

ДИМИТРИ ИВАНОВ

ЧОВЕКЪТ, КОЙТО ХВЪРЛЯЛ ПО-ГОЛЯМА СЯНКА ОТ СЕБЕ СИ

— Спомняте ли си за НАНА?

— НАНА... хубаво име, но коя беше тя?

НАНА е название, образувано от инициалите на „Асоциация на североамериканските вестници“ (North American Newspapers Association). Тя има директори и заместник-директори, виждала е името си напечатано хиляди пъти, манипулира с парите и истината повече от Нана на Зола. Забележителна е и с това, че Хемингуей беше неин кореспондент в Испания през войната и така написа дописки, които се сочат като добри, филмов сценарий, който е преценяван като среден, една пиеса, считана по-скоро за слаба, и една книга, без която световната литература сега нямаше да бъде такава, каквато е. Тази книга е „За кого бие камбаната“.

Вечерта на четвърти юни 1937 година в Карнеги хол — Ню Йорк, влиза Хемингуей, за да говори пред Втория конгрес на американските писатели. Пристигнал е от Испания, откъдето два месеца е изпращал кореспонденции и за първи път говори публично. Решил е да говори, защото темата му е „Писателят и войната“. Споменава накратко за масовите убийства, извършени от фашистите в Мадрид, отказва да навлезе в подробности, като обяснява: „Може би бих пробудил у вас ненавист. Но не това ни трябва сега. Трябва ни друго: ясно да разберем фашистката престъпност и как да се борим с нея. Трябва да разберем, че тези убийства са дело на един опасен насилник — фашизма. А насилникът може да се усмири само по един начин — със сила.“

Преди това, в края на 1936 година, той успява лично да събере 40 хиляди долара за санитарни коли и медикаменти, през януари 1937 става председател на комитета за медицинска помощ на „Американски приятели на испанската демокрация“. Названието на организацията говори какви са позициите на Хемингуей.

Това са простички факти — заслужава да си ги припомним, защото те понякога остават затрупани под лавина от тълкувания на „За кого бие камбаната“. Тълкувания, изградени върху паралели от света на метафизичната символика: Анселмо бил морална мяра, както Кент и Крал Лир; мостът бил като отбранявания от младия Хораций на река Тибър; операцията за задържане на фашисткия противник — битката при Термопилите. Сърдечният се Пабло бил Аякс, а Робърт Джордън — Ахил.

„Някои писатели имат щастието да видят истината и да я предадат вярно, след това се намират такива хора, които влагат несъществуващо значение в думите им“ — казва самият Хемингуей. Неговата цел е да каже истината.

Нарисуваната в романа картина на живота — а това е преди всичко военното ежедневие — е сложна и противоречива — пише Константин Симонов в предговора към съветското издание на „За кого бие камбаната“. В тази противоречивост се отразява и реалната противоречивост на онова, което става, и противоречивостта във възгледите на самия Хемингуей.

В лагера на републиканците, заедно с които се сражава неговият Робърт, има много неща, които Хемингуей не приема, отхвърля. Но той съзнава, че комунистите са единствената сила, способна да се противопостави и на испанския фашизъм, и на немския и италианския фашизъм, които го подкрепят. Същевременно Хемингуей, чрез Робърт Джордън, се вълнува от проблемите, свързани с подчиняването на личността на колективната воля и обществената необходимост.

Някои страници от „За кого бие камбаната“, особено тези, които съдържат сцени от партизанския живот, са написани натуралистично и с лексикална грубост, непривична за литературните традиции в редица страни. Но всеки, който прочете книгата, ще види, че тази грубост е органична, а не самоцелна. Вярно е също, че откровеността, с която са описани сцени от любовта на Мария и Робърт, е далеч от традицията на редица литератури. Но с тази откровеност се срещаме само тогава, когато писателят разказва за добрата, всепоглъщаща сила на любовта. Там, където той описва неемоционални приключения, е пределно лаконичен и клинично сух.

Грубостта прави повествованието да звучи вярно, откровеността — чисто.

Но правдиво ли е всичко, което се съдържа в романа? В него има толкова исторически събития, имена...

Само един пример — партизаните си говорят, че Ибарури е изпратила сина си на безопасно място в СССР.

Във Волгоград, недалеч от вечния огън в памет на онези, които извършиха „сталинградското чудо“, има прост паметник, под който е погребан командирът на картечна рота, героят на Съветския съюз старши лейтенант Ибарури. Това не е единственият случай, в който Хемингуей не е точен.

А може би все пак е точен. Защото той не хроникера фактите, а предава един разговор между партизани, които действуват в тила на противника, откъснати са, нямат информация, имат различна степен на политическо развитие.

Това, което те говорят, може да не е истина. Но че говорят, е истина.

„Задачата на писателя не се изменя — казва Хемингуей. — Тя е винаги една — да пише вярно. И след като си открил кое е вярно, представи го така, че то да стане част от жизнения опит на човека, който го чете.“

В планините на Гуадарама е „Долината на падналите“. Там Франко е издигнал паметник с грамадни размери. 150-метровият железобетонен кръст се вижда от 30 километра. Ако беше с още десет метра по-висок, сигурно щеше да се вижда от 35. А истината за Гражданската война, разказана честно, се вижда от целия свят. Не помага на паметника и франкисткия надпис „На всички паднали“ — тоест и едните, и другите. Въпреки височината си паметникът не е монументален. Той е просто голям...

И така, кръстът край Мадрид при хубаво време се вижда отдалеч, а не убеждава и отблизо; литература, която да оправдае фашизмът, няма — както предвиди Хемингуей, има само имена, забележими само под лупата на библиографа. Колко дребен се оказва, значи, този кръст!

Романът „За кого бие камбаната“ е реквием за падналите за свободата в Испания. Действието се развива през 1937 година и Робърт Джордън мисли, че ако сега настъплението не успее, ще успее следващото; той не знае как ще свърши войната. А Хемингуей знае, когато описва този епизод. Когато той завършва книгата през 1940 година, Чехословакия вече я няма на картата, Полша е окупирана,

Англия и Франция маневрират, като се надяват, че фашизмът ще насочи своя удар единствено на Изток. Излиза, че фашистският метеж през юли 36-а година в Испания е бил тревожен сигнал. С него прологът на Втората световна война е вече написан.

Една забележителна тема, една забележителна книга, един забележителен писател. Разказаната истина става част от нас.

Някои мислят, че митът за личността на Хемингуей е по-голям от писателя Хемингуей. Излиза, че Ърнест хвърля по-голяма сянка от себе си. „За кого бие камбаната“ показва колко голям е писателят Хемингуей със своята правдивост.

*Човекът не е Остров, вътре в
себе си затворен;*

*Човекът има връзка с
Континента, той е част от всичко
друго;*

*отмъкне ли Морето буца
Пръст, по-малка става територията
на Европа,*

*както ако откъсне Полуостров
цял или събори Замък*

*на твой приятел или твоя
собствен Замък;*

*всяка човешка смърт ме
намалява,*

*аз съм част от цялото
Човечество;*

*и затова недей да питаш за
кого бие камбаната:*

камбаната бие за теб.^[1]

Джон

Дън

[1] Стиховете преведе Владимир Левчев. ↑

ГЛАВА ПЪРВА

Той лежеше на кафявата горска земя, покрита с борови игли, опрял брадичка на скръстените си ръце, а високо над него вятърът шумолеше във върхарите на боровете. Там, където той лежеше, склонът не беше стръмен, но след това изведнъж се спускаше надолу и се виждаше как пътят се вие през прохода като смолиста лента. Край пътя течеше река, долу, в отсрещния край на прохода се виждаше дъскорезница и водата, която се втурваше по преливника и се белееше на лятното слънце.

— Това ли е дъскорезницата? — запита той.

— Да.

— Не си я спомням.

— Построиха я, след като ти си отиде. Старата е по-нататък, в ниското след пролома.

Той разгъна на горския килим военната фото карта и внимателно се вгледа в нея. Старецът надничаше зад рамото му. Беше нисък, здрав старец с черна селска риза, панталон от сив плат, остър като тенеке, и платнени обувки с въжени подметки. Беше още задъхан от изкачването, ръката му почиваше върху едната от двете тежки раници, които те носеха.

— Значи, моста не се вижда оттук.

— Не — отвърна старецът. — Тук прохода върви по равното и реката тече спокойно. По-надолу, зад завоя, където пътя се губи между дърветата, изведнъж се спуска и навлиза във върл пролом...

— Спомням си.

— Мостът прехвърля пролома.

— И къде са им постовете?

— Един пост има при дъскорезницата, ей там, дето го виждаш.

Младежът, който изучаваше местността, извади бинокъла си от джоба на избелялата зеленикава фланелена риза, изтри лещите с кърпичка и завъртя окулярите, докато очертанията на дъскорезницата станаха отчетливи — тогава видя дървената пейка до вратата, големия

куп стърготини зад навеса, където беше циркулярът, и на отвъдния бряг част от улея, по който свличаха трупите от планината. Оттук реката изглеждаше бистра и тиха и през бинокъла се виждаше как вятърът отвява водния прах от падащата струя.

— Няма часовой.

— Коминът на дъскорезницата дими — каза старецът. — И на въжето са прострени дрехи.

— Това виждам, но не виждам никакъв часовой.

— Може да е отишъл на сянка — обясни старецът. — Сега там е горещо. Сигурно е на сянка, от оная страна, дето не се вижда оттук.

— Възможно е. А къде е следващият пост?

— След моста. В колибата на пътния, на петия километър от билото на прохода.

— Колко войници има там? — Той посочи дъскорезницата.

— Сигурно четирима и един ефрейтор.

— А долу?

— Там са повече. Ще проверя.

— А на моста?

— Винаги двама. По един на всеки край.

— Ще ни трябва хора — каза той. — Колко души можеш да осигуриш?

— Мога да доведа колкото искаш — отговори старецът. — Из тия планини сега има много хора.

— Колко?

— Повече от стотина. Но са пръснати на малки отряди. Колко души ще ти трябва?

— Ще ти кажа, като огледам моста.

— Искаш ли сега да го огледаш?

— Не. Сега искам да отида там, където ще крием взрива, докато му дойде времето. Искам да го скрием на съвсем сигурно място и ако може да не е на повече от половин час път от моста.

— Лесна работа — каза старецът. — Оттам, където отиваме, спускаш се и — право при моста. Но за да стигнем дотам, ще трябва малко катерене. Гладен ли си?

— Да — отвърна младежът. — Но ще ядем по-късно. Как се казваш? Забравих. — Мина му през ум, че забравянето не вещае добро.

— Анселмо — каза старецът. — Викат ми Анселмо и съм от Барко де Авила. Дай да ти помогна да нарамиш торбата.

Младият — той беше висок и слаб, със светла коса, изрусяла, на кичури, с обветрено и загоряло лице, носеше избеляла фланелена риза, селски панталони и платнени обувки с въжени подметки — се наведе, вкара ръка под единия от ремъците и метна тежката раница на гръб. Успя да пъкне другата ръка в ремъка и намести товара на плещите си. Ризата му беше още мокра на гърба, там, където бе лежала раницата.

— Готов съм — каза той. — Откъде ще минем?

— Отгоре — каза Анселмо.

Превити под тежестта на раниците, изпотени, те равномерно заизкачваха склона, обрасъл в борова гора. Младежът не виждаше да има пътека, но те се изкачваха все по-високо, ту право нагоре, ту с обход по склона, после прехвърлиха един ручей и старецът, без да спира, продължи напред покрай ръба на скалистото корито. Изкачването стана по-стръмно и по-трудно, а накрая ручейт, изглежда, се спускаше от ръба на един гладък гранитен надвес, който се извисяваше над тях, и старецът поспря в основата на надвеса и зачака младият да се изравни с него.

— Е, как е?

— Добре — отвърна младият. Той беше плувнал в пот и мускулите на бедрата му потрепваха от усиленото изкачване на стръмнината.

— Почакай ме тук. Ще отида да ги предупредя. Да не вземат да стрелят по теб с това, дето го носиш.

— С това шега не бива — каза младият. — Далеч ли е?

— Съвсем близо. Как ти викат?

— Роберто — отговори младежът. Той беше свалил раницата от плещите си и внимателно я положи върху два балвана край коритото на ручей.

— Тогава, Роберто, почакай тук, а пък аз ще се върна да те взема.

— Добре — каза младият. — Но смяташ ли оттук да се спуснем към моста?

— Не. Като тръгнем към моста, ще минем по друг път. По-къс и по-лек.

— Ще ми се този материал да го укрием по-близо до моста.

— Ще видиш. Ако не си доволен, ще намерим друго място.

— Ще видим — каза младият.

Той седна до раниците и загледа стареца, който започна да се катери по надвеса. Катереше се с лекота и от това как бързо, почти без да гледа, намираше издатините, за които можеше да се хване, младежът разбираше, че много пъти е минавал оттук. А ония горе, които и да бяха те, наистина бяха внимавали — не личеше никаква пътека.

Робърт Джордън — така се наричаше младежът — беше много гладен и освен това разтревожен. Той често биваше гладен, но обикновено не се тревожеше, защото не се замисляше над това, какво ще се случи с него, и от опит знаеше колко просто е в тази страна да се придвижваш в тила на противника. То беше тъй просто, както и да пресечеш фронтовата линия, стига да имаш добър водач. Трудно беше само когато започнеш да се замисляш над това какво ще се случи с теб, ако те заловят; трудното беше това, а също и да решаваш на кого можеш да се довериш. На хората, с които работиш, трябва да се доверяваш напълно или никак и трябва да решаваш да се довериш ли, или не. Нито едно от тези неща не го тревожеше. Тревожеха го други.

Анселмо беше добър водач и правеше много добри преходи в планините. Робърт Джордън също вървеше добре и след като го беше следвал няколко часа от преди зазоряване насам, знаеше, че старецът може да го умори до смърт от ходене. Дотук Робърт Джордън се бе доверявал на този човек — на Анселмо, във всичко, само не на способността му да преценява правилно. Още не бе имал случай да го види как взема решение, а, така или иначе, за решенията отговаряше той самият. Не, Анселмо не го тревожеше и задачата с моста не беше по-трудна от много други задачи. Нямаше такъв мост, който той да не може да хвърли във въздуха — беше взривявал мостове с всякакви размери и конструкции. В раниците имаше достатъчно взрив във всичко необходимо, за да се взриви този мост както трябва, дори да беше два пъти по-голям, отколкото го бе описал Анселмо, и от това, което си спомняше още от 1933 година, когато той, на екскурзия из тия места, бе минал по него, отивайки към Ла Гранха, и отколкото се посочва в описанията, които Голц му бе прочел преди две вечери в онази стая на горния етаж в къщата пред Ескориал.

— Да взривиш мост е нищо — беше казал Голц, докато сочеше с молива по голямата карта, а бръснатата му, покрита с белези глава

блестеше под светлината на лампата. — Разбирате ли?

— Да, разбирам.

— Това е абсолютно нищо. Само да взривиш моста, е равносилно на провал.

— Да, другарю генерал.

— Да взривиш моста точно в посочения час, съобразен с времето, определено за започване на настъплението — ето какво е нужно. Естествено, разбирате това. Това се иска от вас и трябва да го знаете.

Голц погледна молива и почука с него по зъбите си. Робърт Джордън не отговори.

— Разбирате, че тъй трябва да се извърши и че това е, което се иска от вас — беше продължил Голц, като го гледаше и кимаше. После бе почукал с молива по картата. — Ето как трябва да действам. А не действуваме така.

— Защо, другарю генерал?

— Защо — бе повторил сърдито Голц. — Малко ли настъпления сте видели, та ме питате защо? Какво ни гарантира, че заповедите ми няма да бъдат променени? Какво ни гарантира, че настъплението няма да бъде отменено? Какво ни гарантира, че настъплението няма да се отложи? Какво ни гарантира, че то ще започне, макар и шест часа след уреченото време? Имало ли е случаи настъплението да тръгне както трябва?

— Ако го ръководите вие, ще започне навреме — беше казал тогава Робърт Джордън.

— Никога не ръководя настъпленията — беше казал Голц. — Аз ги осъществявам. Но не ги ръководя. Артилерията не ми е подчинена. Трябва да моля за поддръжка. Никога не ми дават, каквото искам, дори когато го имат. И това е най-малкото. Има други неща. Знаете що за хора са те. Няма защо да влизаме в подробности. Все има нещо. Все някой ще попречи. Сега, надявам се, разбирате.

— Тогава кога трябва да се взриви мостът? — бе запитал Робърт Джордън.

— След като започне настъплението. Щом настъплението започне, не по-рано. Така че по този път да не могат да дойдат подкрепления. — Той посочи с молива. — Трябва да съм сигурен, че този път е отрязан за подкрепления:

— А кога ще започне настъплението?

— Ще ви кажа. Но денят и часът трябва да ви служат само за приблизителна ориентация. Наближат ли, бъдете готов. Ще взривите моста тогава, когато настъплението е започнало. Ето вижте — посочи той с молива. — Това е единственият път, по който могат да пристигнат подкрепления. Единственият път, по който те могат да докарат танкове или артилерия, или поне камион да изпратят към прохода, който нападам. Трябва да знам, че с моста е свършено. Но не предварително, така че да успеят да си го поправят, ако настъплението се отложи. Не. Започне ли настъплението, тогава трябва да се взриви и аз да знам, че с него е свършено. Там има само двама часоци. Човекът, който ще ви придружи, е току-що пристигнал оттам. Казват, че на него можело да се разчита напълно. Ще видите. Той има хора в планината. Вземете колкото ви трябва. Колкото по-малко, толкова по-добре, но да са достатъчно. Няма смисъл да ви повтарям тези неща.

— А как ще знам, че настъплението е започнало?

— В него ще участва цяла дивизия. Като подготовка ще има въздушна бомбардировка. Не сте глух, нали?

— Значи, щом чуя бомбардирането, мога да смятам, че настъплението е започнало?

— Невинаги е така — каза Голц и поклати глава. — Но в дадения случай ще бъде. Настъпвам аз.

— Ясно — беше отвърнал тогава Робърт Джордън. — Ясно, макар да не ми е много приятно.

— Нито пък на мен. Ако не желаете да се заемете, кажете още сега.

— Ще се справя — бе казал Робърт Джордън. — Ще направя всичко както трябва.

— Само едно трябва да знам — беше казал Голц, — че пътят е прерязан и нищо не може да мине по този мост. Това ми е абсолютно необходимо.

— Разбирам.

— Не обичам да изпращам хората с такива задачи и по такъв начин — беше продължил Голц. — Не мога да ви заповядам да го направите. Разбирам към какво може да ви насиля, след като поставям такива условия. Обяснявам подробно, за да ви е ясно, за да знаете всички възможни трудности и значението на акцията.

— А как ще се придвижите към Ла Гранха, ако мостът е взривен?

— Ще тръгнем напред, готови да го възстановим, след като превземем прохода. Една твърде сложна и красива операция. Сложна и красива както винаги. Планът е измъдрен в Мадрид. Това е поредното творение на Висенте Рохо, шефът на неосъществения се професор. Ще настъпвам аз и, както винаги, с недостатъчни сили. Все пак операцията е осъществима. За нея съм по-спокоен, отколкото обикновено. Тя може да успее, ако се премахне мостът. Можем да превземем Сеговия. Погледнете, ще ви покажа как ще се развива. Виждате ли? Нанасяме удар, но не в горната точка на прохода. Нея оставяме за по-късно. Започваме много по-нататък. Ето — отук — ей така...

— Предпочитам да не знам — беше казал Робърт Джордън.

— Правилно — бе се съгласил Голц. — Когато се прехвърлим при врага, не носи голям товар.

— Винаги предпочитам да не знам. Тогава, ако нещо се случи, няма да ме подозират, че съм издал.

— Да, по-добре е да не знаеш — беше казал Голц, поглаждайки чело с молива. — Много пъти ми се е искало самият аз да не зная. Но вие знаете за моста онова, което ви е нужно, нали?

— Да. Това знам.

— И аз тъй мисля — бе казал Голц. — Не възнамерявам да ви държа реч. Да пийнем. Като говоря толкова много, ожаднявам, другарю Хопдън. Името ви звучи смешно по испански, другарю Хоп-дум.

— А как звучи по испански Голц, другарю генерал?

— Хоце — бе отвърнал Голц и се бе усмихнал, произнасяйки името си с дълбоко придихание, като че ли беше настинал. — Хоце — изграчи той. — Камарада хенерал Хоце. Ако знаех как испанците произнасят Голц, щях да си избира по-добро име, преди да дойда да воювам тук. Помислете си само — идваш да командуваш дивизия, можеш да си избереш каквото искаш име и си избираш Хоце. Хенерал Хоце. Но вече е късно да го променям. Харесва ли ви партизанската война? — Това беше руският термин за действия в тила на противника.

— Много — бе отвърнал Джордън засмяно. — Много е полезно да дишаш чист въздух.

— И на мен ми харесваше, когато бях на вашите години — бе казал Голц. — Казват, че умеете да взривявате мостове. По всички

правила. Така говорят. Аз още не съм виждал вашата работа. Може пък нищо да не правите. Наистина ли умеете да ги взривявате — подразни той Робърт Джордън. — Пийте! — И му подаде чаша испански коняк. — Наистина ли умеете да ги взривявате?

— Понякога.

— Вижте какво, с този мост — никакво „понякога“. Но стига сме говорили за моста. Вече знаете достатъчно за него. Ние сме сериозни хора, така че умеем здраво да се шегуваме. Я признайте, има ли много момичета от другата страна на фронта?

— Не, няма време за момичета.

— Не съм съгласен. Нередовна служба, нередовен живот. Вашата служба е много нередовна. Освен това много ви е дълга косата.

— Не ми пречи — отвърна Робърт Джордън. Оставаше да си обръсне главата като Голц. — И без момичетата имам достатъчно грижи — добави той мрачно. — Каква униформа се полага да облека?

— Никаква — бе отвърнал Голц. — И косата ви е подходяща. Искях само да ви подразня. Двамата сме тъй различни — бе казал Голц и бе напълнил отново чашите.

— Вие мислите не само за момичета, а и за много други работи. А аз въобще не мисля. И защо ми е да мисля? Аз съм General Soviétique^[1]. Аз изобщо не мисля. Не можеш да ме подлъжеш, че да се хвана с мислене.

Един от неговите щабни офицери, който беше склонил глава над картата на чертожната дъска, изръмжа нещо на езика, който Робърт Джордън не разбираше.

— Мълчи — бе казал Голц на английски. — Приятно ми е — шегувам се. Много съм сериозен, защото мога да се шегувам. А сега пийнете и тръгвайте. Разбрахте, нали?

— Да — бе казал Робърт Джордън. — Разбрах.

Бяха си стиснали ръцете, той бе отдал чест и бе тръгнал към щабната кола, в която старецът го чакаше, заспал, и с тази кола бяха поели по шосето край Гуадарама, там старецът бе продължил да спи, после бяха свърнали по пътя към Навасерада и бяха стигнали до хижата на алпийския клуб, където той, Роберт Джордън, бе спал три часа, преди да поемат отново.

Тогава за последен път беше видял Голц с неговото странно бяло лице, което никога не хващаше слънчев загар, ястребовите очи, едрият

нос, тънките устни и бръснатата глава, върху която бръчките се пресичаха с белезите. Утре вечер по тъмно ще започне движението по пътя пред Ескориал; дългите колони от камиони ще поемат пехотата в тъмнината; бойците с тежко снаряжение ще се качват в камионите; картечните взводове ще товарят картечниците на камионите; цистерните с гориво ще се изтеглят върху дългите бензиновози; дивизията ще се готви за нощен поход и за настъпление към прохода. Няма да мисли за това. То не е негова работа. То е работа на Голц, Той има една задача, която трябва да изпълни и трябва да мисли за нея, трябва да обмисли всичко напълно ясно и да бъде готов за всичко; да не се тревожи за нищо. Да се тревожиш, е толкова лошо, колкото и да си уплашен. Само ти става по-трудно.

Сега той седеше край ручея и гледеше как прозрачната вода тече между камъните, а на другия бряг забеляза гъсто расъл мокриш. Прехвърли потока, откъсна две шепи, изми калта от корените в течението, после седна до раницата си и започна да яде чистите, студени зелени листа и крехките, приятно нагарчащи стебълца. Коленичи до потока, премести пистолета на поясока към гърба си, за да не се намокри, наведе се, опрял лице о двата валуна, и отпи от потока. Водата беше толкова студена, че го заболяха зъбите.

Надигна се на ръце, извърна глава и видя, че старецът се спуска по надвеса. С него имаше още един човек, също с широка черна селска риза и бозави панталони, които в тази провинция носеха едва ли не като униформа, платнени обувки с въжени подметки и карабина през рамо. Човекът беше гологлав. Двамата слизаха по скалите със скокове, като кози.

Приблжиха се към него и Робърт Джордън се изправи.

— Salud, Camarada — каза той на човека с карабината и се усмихна.

— Salud — изръмжа другият. Робърт Джордън разгледа тежкото му брадясало лице. То беше почти кръгло, главата, също валчеста, се сливаше с раменете. Очичките му бяха силно раздалечени, а ушите малки и плътно прилепнали към главата. Беше човек набит, висок около пет фута и десет инча, с големи ръце и крака. Носът му беше счупен, един белег започваше от ъгъла на устата му, разсичаше горната устна и долната челюст и се забелязваше дори през космите на брадата, покрила лицето му.

Старецът кимна към този човек и се усмихна.

— Той е шефът тук — засмя се той, после сви лакти, сякаш за да покаже мускулите си, и посочи човека с карабината с полунасмешливо възхищение. — Много е як.

— Личи си — каза Робърт Джордън и пак се усмихна. Видът на човека не му хареса и вътрешно той съвсем не се усмихваше.

— С какво ще удостовериш самоличността си? — запита човекът с карабината.

Робърт Джордън отвори безопасната игла, която придържаше капачето на джоба на ризата му, извади сгънат лист и го подаде на човека, който го разгъна, погледна го недоверчиво и го повъртя в ръце.

Не може да четете, каза си наум Робърт Джордън.

— Погледни печата — каза той.

Старецът му показва печата с пръст и човекът с карабината пак повъртя листа, проучвайки печата.

— Какъв е тоя печат?

— Не си ли го виждал?

— Не.

— Те са два — каза Робърт Джордън. — Ето този е на СВР — Служба военно разузнаване. А този — на Генералния щаб.

— Да, този печат съм го виждал. Но тука само аз командувам — каза той намръщено. — Какво носите в раниците?

— Динамит — каза гордо старецът. — Снощи минахме през фронта в тъмното и днес цял ден сме мъкнали тоя динамит през планината.

— Динамитът няма да ми е излишен — каза човекът с карабината. Той върна листа на Робърт Джордън и го изгледа. — Да. Динамитът може да ми влезе в работа. Колко сте ми донесли?

— Не съм го донесъл за теб — каза му Робърт Джордън с равен глас. — Динамитът е за друга цел. Как се казваш?

— Какво те интересува?

— Той е Пабло — каза старецът. Човекът с карабината мрачно изгледа двамата.

— Добре. За тебе съм чувал все хубави неща — каза Робърт Джордън.

— Какво си чувал за мен? — запита Пабло.

— Чувал съм, че ти си отличен партизански командир, че си верен на Републиката и го доказваш на дело, че си човек сериозен и храбър. Нося ти поздрав от Генералния щаб.

— Къде си чул всичко това? — запита Пабло. Робърт Джордън отбеляза мислено, че ласкателствата не са подействували.

— За това говорят от Буитраго до Ескориал — каза той, което означаваше целият район от другата страна на фронта.

— Не познавам никого, нито в Буитраго, нито в Ескориал — отвърна му Пабло.

— По отвъдните склонове на планините сега има много хора, дето не са били там по-рано. Откъде си?

— От Авила. Какво ще правиш с динамита?

— Ще взривя един мост.

— Кой мост?

— Това е моя работа.

— Ако е в тоя край, тогава е моя работа. Не може да взривяваш мостове близо до мястото, където живееш. Трябва да живееш на едно място, а да действуваш другаде. Знам си аз работата. Който е останал жив след цяла година, той си знае работата.

— Това е моя работа — каза Робърт Джордън. — Но можем да я обсъдим заедно. Ще ни помогнеш ли с раниците?

— Не — каза Пабло и поклати глава.

Изведнъж старецът се обърна към него и заговори бързо и яростно на диалект, който Робърт Джордън едва разбираше. Сякаш рецитираше Кеведо.^[2] Анселмо говореше на стар кастилски и смисълът беше приблизително такъв: „Ти животно ли си? А? Говедо ли си? Да, и то какво! Ум имаш ли, или не разумееш. Идваме ние за дело от важност голяма, а той, да не би покоя на жилището му да нарушали, слага своето добруване по-горе от доброто на всички хора. От делото народно. Да му се изтаквам на баща ти в таковата! И на теб да ти се изтаквам в таковата! Дигай раницата!“

Пабло сведе глава.

— Всеки трябва да прави каквото може и да го направи така, че да е правилно — каза той. — Аз живея тук, а действувам отвъд Сеговия. Ако направиш беля тук, за нас вече няма място в тия планини. Държим се из тия места само защото нищо не правим тук. Така прави лисицата.

— Да — ожесточи се Анселмо. — Така прави лисицата, а ние трябва да правим като вълка.

— Аз съм по вълк от тебе — каза Пабло и Робърт Джордън разбра, че той ще вдигне раницата.

— Хо! Хо!... — Анселмо го изгледа. — Той бил по вълк от мен, а пък аз съм на шейсет и осем!

Той плю на земята и поклати глава.

— Наистина ли си на толкова много години? — запита Робърт Джордън, като виждаше, че засега всичко се урежда и му се искаше да улесни това.

— През юли ставам на шейсет и осем.

— Ако доживеем до юли — каза Пабло. — Дай да ти помогна с раницата — обърна се той към Робърт Джордън. — Другата остави на стареца. — Сега говореше по-скоро тъжно, отколкото сърдито. — Той е як старец.

— Ще си нося сам раницата — каза Робърт Джордън.

— Не — каза старецът. — Остави я на тоя здравеняк.

— Аз ще я нося — каза Пабло и сърдитият му глас прозвуча тъй жално, че Робърт Джордън отново се стегна. Тази жаловитост му беше известна и го разтревожи, щом я долови.

— Тогава дай ми карабината — каза той и когато Пабло му я подаде, той я метна през рамо и те потеглиха нагоре, старецът и Пабло отпред, той след тях — улавяха се за издатините, катереха се с труд по гранитната скала, накрая прехвърлиха надвеса и излязоха на зелена полянка сред гората.

Обходиха полянката отстрани и Робърт Джордън — сега му беше леко, крачеше без раница, усещаше с удоволствие твърдата цев на карабината на рамото си след тежката раница, от която беше плувнал в пот — забеляза, че на някои места тревата е изскубана и личеше, че там са били забивани колчета. Виждаше се и отъпкана пътечка, по която бяха водили конете на водопой, също пресен конски тор. Тук ги връзват да пасат нощем, а денем ги крият в гората, помисли си той. Интересно колко ли коне има тоя Пабло.

Сега си спомни, че — в първия момент бе забелязал това, без да го осмисли — панталоните на Пабло бяха силно излъскани от вътрешната страна на коленете и бедрата. Интересно дали има ботуши, или си язди с тия alpargatas. Сигурно си има пълна екипировка. Но тая

негова печал не ми харесва, помисли си Робърт Джордън. Не е на добре тая печал. Така печални са хората, преди да дезертират или да ти изменят. Това е тъгата на онзи, който утре ще стане предател.

Пред тях в гората изцвили кон — там, където слънцето едва проникваше през гъстите, прорасли плътно един до друг борови върхари — и тогава той забеляза загона от въжета, опасани около стволовете. Конете бяха извърнали глави към хората, които се приближаваха, а при едно дърво до загона имаше струпани седла, покрити с брезент.

Когато се приближиха, старецът и Пабло се спряха и Робърт Джордън разбра, че очакват да се възхити от конете.

— Да — каза той. — Красавци. — Обърна се към Пабло. — Имаш цяла кавалерия.

Във въжения загон имаше пет коня — три дорести, един червен и един петнисто сив. След като ги бе видял вкупом, Робърт Джордън огледа всеки поотделно. Пабло и Анселмо им знаеха цената и докато Пабло сега стоеше до тях, горд и вече не тъй тъжен, и ги гледаше с обич, старецът имаше вид на човек, който е поднесъл на Робърт Джордън голяма изненада.

— Как ти се струват? — запита той.

— Всички са трофейни — каза Пабло и на Робърт Джордън бе приятно да долови в гласа му гордост.

— Това се казва кон — каза Робърт Джордън и посочи единия от дорестите — едър жребец с бяла звезда на челото и бяло на предния крак.

Беше красиво животно, сякаш слязло от картина на Веласкес.

— Всички са хубави — каза Пабло. — Разбираш ли от коне?

— Да.

— А така — каза Пабло. — Да виждаш някакъв недостатък в един от тях?

Робърт Джордън разбра: човекът, който не умееше да чете, сега му правеше проверка на документите.

Конете продължаваха да стоят неподвижни, с вдигнати глави и гледаха човека, Робърт Джордън се промъкна между двете ограждащи въжета и плесна сивия по задницата. Облегна се на въжетата на загона и загледа конете, които бягаха вътре в кръг, погледа ги още малко, след като те спряха, после се наведе и се измъкна между въжетата.

— Червената кобила накуцва със задния десен крак — каза той на Пабло, без да го гледа. — Копитото му се е разцепило. Ако се подкове както трябва, няма да се сцепи повече, но кобилата не трябва да се гони много по твърд терен, защото може да не издържи.

— Тя си беше с разцепено копито още когато я уловихме — каза Пабло.

— Най-хубавият ти кон е дорестият жребец с бяло на челото, но под коляното си има подутина, която не ми харесва.

— Дреболия — отсече Пабло. — Удари се преди три дни. Ако беше нещо по-сериозно, щеше вече да проличи.

Той отметна брезента и показа седлата. Имаше две обикновени седла на вакерос — говедарски седла като на американските каубои, едно седло за вакеро с богати украшения, с майсторски сплетени кожени орнаменти и тежки, закрити стремена; също две военни седла от черна кожа.

— Убихме двама от guardia civil^[3] — каза той, обяснявайки какво търсят тук военните седла.

— Това е опасен лов.

— Бяха се спешили, по пътя между Сеговия и Санта Мария дел Реал. Бяха се спешили, за да проверят документите на един селянин с каруца. Затова успяхме да ги убием, без да раним конете.

— Много ли сте убили от тия патрули? — запита Робърт Джордън.

— Няколко — отвърна Пабло. — Но само тия двамата, без да пострадат конете им.

— Пабло е тоя, дето взриви влака при Аревало — каза Анселмо. — Пабло свърши това.

— С нас имаше един чужденец — той сложи динамита — каза Пабло. — Познаваш ли го?

— Как се казва?

— Не си спомням. Беше някакво много особено име.

— Как изглежда?

— Рус като тебе, но не толкова висок, с големи ръце и счупен нос.

— Кашкин — каза Робърт Джордън. — Това е бил Кашкин.

— Да — каза Пабло. — Такова едно, особено име. Като това, дето го каза. Какво стана с него?

— Умря през април.

— Всеки това го чака — каза Пабло мрачно. — Всички така ще свършим.

— Така свършват всички мъже — каза Анселмо. — Винаги са свършвали така. Какво става с тебе, човече? Какво те прихваща?

— Те са много силни — каза Пабло. Сякаш говореше на себе си. Тъжно огледа конете. — Нямате представа колко са силни. Все по-силни стават, все по-добре въоръжени. Все повече боеприпаси. Ето ме тук — с тия коне. Какво ме чака? Накрая ще ме хванат и ще ме убият. Друго няма.

— Ти дебнеш и тебе те дебнат — каза Анселмо.

— Не е така — каза Пабло. — Вече не е. И сега, ако трябва да напуснем тези планини, къде ще отидем? Отговори ми на това! Сега накъде?

— Малко ли планини има в Испания. Да не е лошо в Сиера де Гредос, ако ще се махаме оттук?

— Не е за мен — каза Пабло. — Омръзна ми да ме дебнат. Тук сме добре. А взривиш ли мост тук, ще ни подгонят. Ако ни надушат и започнат да ни търсят със самолети, ще ни намерят. Ако изпатят мароканци да ни търсят, те ще ни открият и ще трябва да бягаме. Омръзна ми всичко това. Чуваш ли? — Той се обърна към Робърт Джордън. — Какво право имаш ти, един чужденец, да идваш тук и да ми казваш какво трябва да правя?

— Изобщо не съм ти казвал какво трябва да правиш — отвърна му Робърт Джордън.

— Да, но ще започнеш — каза Пабло. — Ето, това е лошото.

Той посочи двете тежки раници, които бяха оставили на земята, докато наблюдаваха конете. При вида на конете онова, което се беше насъбрало в него, бе потърсило отдушник, а след като бе видял, че Робърт Джордън разбира от коне, езикът му се беше развързал. Тримата стояха до въжетата на загона, шарената сянка играеше по гърба на дорестия жребец. Пабло го погледна, после побутна с крак тежката раница.

— Ето го злото.

— Дошъл съм, за да си изпълня дълга — каза му Робърт Джордън. — Тук съм по заповед на тези, които ръководят военните действия. Ако поискам от теб да ми помогнеш и ти ми откажеш, ще

намеря други, които ще ми помогнат. Но засега дори не съм потърсил помощ от теб. Трябва да свърша онова, което ми е заповядано, и мога да те уверя, че то е важно. А че съм чужденец, не е моя вина. Предпочитам да се бях родил тук.

— За мен най-важното е да не ни закачат тук — каза Пабло. — Дълга ми е да се грижа за моите хора и за себе си.

— За себе си. Да — каза Анселмо. — Ти отдавна за себе си само мислиш. За себе си и за конете свои. Докато нямаше коне, беше с нас. Сега и ти стана един капиталист.

— Това не е право — каза Пабло. — Аз през цялото време излагам на опасност тия коне заради делото.

— Много малко ги излагаш — каза презрително Анселмо. — Както виждам, много малко. Ако е за крадене — да. Ако е за ядене — да. Ако е да убиваш — да. Ако е да се сражаваш — не!

— Ти, старче, някой път ще си навлечеш беда с тоя твой език.

— Аз съм стар човек, дето от никого се не бои — отвърна му Анселмо. — Аз съм стар човек, без коне.

— Ти си един старец, дето може и да не живее дълго.

— Аз съм един старец, който ще живее, докато умре — каза Анселмо. — И не се боя от лисици.

Пабло замълча и вдигна раницата.

— Нито от вълци — добави Анселмо и вдигна другата раница. — Ако ти се смяташ за вълк.

— Затваряй си устата — каза му Пабло. — Ти си ужасно бърбърив старец.

— И винаги върша това, което говоря — продължи Анселмо, превит под тежестта на раницата. — А сега искам да ям. Искам да пия. Върви, върви — партизански командире с тъжно лице. Заведи ни да хапнем нещо.

Започна зле, помисли си Робърт Джордън. Но Анселмо е мъж. Когато са добри, нямат равни на себе си. Когато са добри, са по-добри от всички, а когато са лоши, от тях по-лоши няма. Вероятно Анселмо е знаел какво върши, когато ме поведе насам. Но на мен не ми харесва. Никак не ми харесва тази работа.

Единственият добър признак беше, че Пабло носи раницата и че му бе дал карабината си. А може би винаги си е такъв, помисли Робърт Джордън. Има ги такива, мрачни хора.

Не, каза си той, не се самозаблуждавай. Не го знаеш какъв е бил по-рано; но знаеш, че сега кривва по лош път, кривва бързо и не го крие. А започне ли да го крие, значи, вече е взел решение. Помни това, каза си той. Направи ли приятелски жест към теб, значи, е взел решение. А конете са наистина хубави, хубави коне са. Чудя се какво ли би могло да ме направи такъв, какъвто конете са направили Пабло? Старецът е прав. Конете са го направили богат и веднъж станал богат, той иска да си поживее. Сигурно не след дълго ще започне да страда, че не може да влезе в жокейклуба. Раувте Пабло. Il à manque son Jockey^[4].

Тази мисъл го развесели. Той се засмя, вгледан в двата превити гърба и големите раници, които се мяркаха между дърветата отпреде му. През целия ден не се бе пошегувал наум и сега, след като му бе хрумнало нещо смешно, почувствува се по-добре. И ти ще станеш като тях, каза си той. И ти ставаш мрачен. Та не беше ли мрачен и тържествен с Голц. Задачата го бе позамаляла. Малко го бе замаяла. Дори не малко, а много. Голц беше весел, искаше и него да развеели, преди да тръгне, но не беше успял.

Най-добрите са весели, като си помислиш. Много по-добре е да си весел — то показва нещо. Все едно, че постигаш безсмъртие още приживе. Май че малко сложно стана. Но, така или иначе, останаха малцина такива. Да, малцина от веселите останаха. Повечето ги няма. И ако ти, драги, не престанеш да мислиш за това, и тебе няма да те има сред тези, които са останали. Изключвай, щракни копчето и престани да мислиш, стари приятелю. Сега си мостовзривател. Не мислител. Ама съм гладен! Дано при Пабло да хранят добре.

---

[1] Съветски генерал (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Кеведо и Вилегас (1580 — 1645) — испански поет, памфлетист и сатирик. Известен и със сатиричните пародии на народни и арагонски градски песни. — Б.пр. ↑

[3] Жандарми (исп.). — Б.пр. ↑

[4] Бедният Пабло. Не му провървя да влезе в жокейклуба (фр.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ВТОРА

Бяха излезли от гъстата гора към горния край на чашовидната котловинка и той веднага се досети, че лагерът е тук — под плочестата скала, която се виждаше пред тях между дърветата.

Да, това беше лагерът и той беше добър лагер. Такъв лагер ще забележиш едва като стигнеш до него, и Робърт Джордън знаеше, че не могат да го забележат от въздуха. Беше скрит като меча бърлога. Но като че ли не беше много по-добре охраняван от меча бърлога. Когато стигнаха до него, той го огледа внимателно. В плочестата скала имаше голяма пещера и при нейния вход седеше един мъж, облегал на скалата, изпълнал крака на земята пред себе си, опрял карабината на камъка. Той дялкаше една пръчка, погледна ги, когато се приближиха, и продължи да дяла.

— Но!а — каза седналият. — Кой идва?

— Старецът и един динамитчик — отвърна Пабло и остави раницата при входа на пещерата. Анселмо също остави раницата си, а Робърт Джордън свали карабината от рамо и я облегна на скалата.

— Само по-далеч от пещерата — каза дялкащият, чиито сини очи се открояваха на мургавото, красиво и мързеливо циганско лице с цвят на опушен гъон. — Там гори огън.

— Стани и ги премести сам — каза Пабло. — Отнеси ги до онова дърво.

Циганинът не помръдна, промърмори нещо неподходящо за отпечатване, после добави:

— Добре де, там да стоят. Хвъркваш си във въздуха, и край на всичките ти болести — добави той флегматично.

— Какво правиш? — Робърт Джордън седна до циганина. Циганинът му показа. Това беше четвъртит капан и той оформяше напречната дъга.

— За лисици — поясни той. — Ето тая дървена дъга, за да им пречупи гръбнака. — Той се усмихна на Джордън. — Ето тъй, разбираш ли? — Задвижи четвъртитата рамка и показа как захапва и

как напречната дъга се стоварва, после поклати глава, вкара вътре дланта си и разпери ръце, за да изобрази лисица с прекършен гръбнак. — Много е удобен — поясни той.

— Той лови зайци — каза Анселмо. — Той е циганин: хване ли заек, казва, че бил хванал лисица. Хване ли лисица, ще каже слон.

— Ами ако хвана слон? — запита циганинът, отново показва белите си зъби и намигна на Робърт Джордън.

— Тогава ще кажеш, че е танк — отвърна Анселмо.

— И танк ще хвана — каза му циганинът. Ще хвана танк. А вие си го кръщавайте, както си щете.

— На циганите улова малък, устата големи — каза му Анселмо.

Циганинът намигна на Робърт Джордън и продължи да дяла.

Пабло не се виждаше, той бе влязъл в пещерата, Робърт Джордън се надяваше, че е отишъл да донесе ядене. Той седна на земята до циганина, а слънцето, което надничаше над върховете на дърветата, грееше изпънатите му крака. От пещерата се разнесе мирис на зехтин, лук и пържено месо и той почувствува как му стърже от глад в стомаха.

— Можем да ликвидираме танк — каза той на циганина. Не е толкова трудно.

— С това ли? — Циганинът посочи двете раници.

— Да — отвърна Робърт Джордън. — Ще те науча как. Правиш една ямка. Не е трудно.

— Ти и аз?

— Разбира се — каза Робърт Джордън. — Защо не?

— Ей — викна циганинът на Анселмо. — Скътай тези две раници на сигурно място, чуваш ли? Това е ценен товар.

Анселмо изръмжа нещо.

— Отивам за вино — каза той на Робърт Джордън. Робърт Джордън се изправи и премести двете раници далече от входа на пещерата, остави ги облежати от двете страни на един дънер. Знаеше какво съдържат и предпочиташе да не са много близо една до друга.

— Донеси и на мен една чаша — каза му циганинът.

— Има ли тук вино? — запита Робърт Джордън и пак седна до циганина.

— Вино? И още как! Цял мех. Цял може да не е, но половин мех има.

— А за ядене?

— Всичко има, човече — каза циганинът. — Храним се като генерали.

— А циганите какво правят във войната? — запита го Робърт Джордън.

— Продължават да са си цигани.

— Това е добре.

— Най-доброто — каза циганинът. — Как ти викат?

— Роберто. А на теб?

— Рафаел. Това за танка, сериозно ли го каза?

— Разбира се. Защо не?

Анселмо излезе от пещерата с дълбока каменна гаванка, пълна с червено вино, а на пръстите си бе нанизал дръжките на три канчета.

— Гледай! — каза той. — Даже и чаша си имат. — След него излезе Пабло.

— Яденето скоро ще бъде готово — каза той. — Имаш ли тютюн?

Робърт Джордън отиде при раниците, отвори едната, бръкна във вътрешния джоб и извади една от плоските кутии с руски папирози, които му бяха дали в щаба на Голц. Прокара нокът около ръба на кутията, отвори капака и предложи на Пабло, който взе пет-шест. Пабло ги държеше в една от големите си ръце, взе една и я разгледа срещу светлината. Те бяха дълги, тънки, с картонена тръбичка за мундщук.

— Въздух много, тютюн малко — каза той. — Знам ги тия. Такива пушеше онзи другия, с особеното име.

— Кашкин — каза Робърт Джордън и предложи цигари на циганина и на Анселмо, които си взеха по една.

— Вземете още — каза той и всеки си взе по още една. Даде им по още четири и те му поблагодариха два пъти с жест, така че запалените цигари в ръцете им се сведоха двукратно като саби за почест.

— Да — каза Пабло. — Особено име.

— Ето вино. — Анселмо гребна с канчето от купата и го подаде на Роберт Джордън, после гребна за себе си и за циганина.

— А за мен няма ли? — запита Пабло. Седяха всички заедно пред входа на пещерата.

Анселмо му подаде своето канче и влезе в пещерата да донесе още едно. Като се завърна, наведе се над купата, напълни канчето си и четиримата се чукнаха.

Виното беше хубаво, с малко смолист привкус от меха, но превъзходно, пивко и оставяше чувство за чистота на езика. Робърт Джордън изпи бавно канчето си, усещайки как в умореното му тяло се разлива топлина.

— Ей сега ще дойде яденето — каза Пабло. — А оня, чужденеца с особеното име, как умря?

— Обкръжиха го и се уби.

— Как стана това?

— Бил е ранен и не е искал да го пленят.

— Подробности?

— Не знам — излъга той. Подробностите му бяха известни много добре, но знаеше, че не е подходящо да ги разказва сега.

— Беше ни накарал да му обещаем, че ще го застреляме, ако го ранят и не може да се изтегли, когато действувахме при влака — каза Пабло. — Той говореше някак си особено.

Сигурно още тогава е бил с изопнати нерви, помисли си Робърт Джордън. Бедният Кашкин.

— Той беше против самоубийството — каза Пабло. — Той сам ми е казал. Но имаше голям страх да не го изтезават.

— И това ли ти е казал? — запита го Робърт Джордън.

— Да — каза циганинът. — На всички ни е говорил за това.

— И ти ли беше, когато взривихте влака?

— Да. Всички бяхме там.

— Той говореше много особено — каза Пабло. — Но беше смел човек.

Бедният Кашкин, помисли си Робърт Джордън. От него тук сигурно е имало повече вреда, отколкото полза. Да бях знаел, че още тогава не е бил добре с нервите. Трябваше да го изтеглят. Хора, които говорят такива неща, не са за тая работа. Така не се говори. Такива хора, дори ако си изпълнят задачата, носят повече вреда, отколкото полза, като говорят за такива неща.

— Той беше малко особен — каза Робърт Джордън. — Струва ми се, че не беше съвсем с ума си.

— Беше майстор на взривовете — каза циганинът. — И много смел.

— Но не беше съвсем наред — каза Робърт Джордън. — В тази работа трябва да имаш глава и да преценяваш хладнокръвно. Такива неща не се говорят.

— Ами ти — каза Пабло. — Ако тебе те ранят в такава акция като при моста, ще искаш ли да те оставят?

— Слушай — каза Робърт Джордън, наведе се я си гребна още едно канче вино. — Слушай внимателно. Ако ми се случи да поискам от който и да било човек някаква особена услуга, ще му я поискам, когато му дойде времето.

— Добре — одобри циганинът. — Това е мъжки разговор. Аха! Идва.

— Ти вече яде — каза Пабло.

— Мога още два пъти по толкова да ям — отвърна му циганинът. — Я виж кой го носи.

Момичето се наведе, излизайки от входа на пещерата с големия железен тиган, и Робърт Джордън видя лицето ѝ под ъгъл и в същото време забеляза странното в нея. Тя се усмихна и каза:

— *Hola, camarada.*

— *Salud* — отвърна Робърт Джордън, като си наложи да не я гледа в упор, нито пък да отвръща поглед от нея. Тя остави железния тиган на земята пред него и той забеляза красивите ѝ мургави ръце. Сега тя го погледна право в лицето и се усмихна. Белите ѝ зъби се открояваха на обветреното лице, кожата и очите ѝ преливаха в еднакъв златисто кестеняв цвят. Имаше високи скули, весели очи, пълни устни и права линия на устата. Косата ѝ беше златисто кестенява като обжарена от слънцето пшенична нива, но беше тъй късо остригана, че не бе по-дълга от космите на боброва кожа. Тя се усмихна пред лицето на Робърт Джордън, вдигна смуглата си ръка и я прокара по главата си — косата се слягаше и пак се изправяше, след като дланта бе отминала. Има красиво лице, помисли си Робърт Джордън. Щеше да бъде много красива, да не я бяха остригали.

— Ето тъй се сресвам — каза тя на Робърт Джордън и се засмя. — Хайде, яж. Не ме гледай. Тази прическа ми я направиха във Валядолид. Сега пак израства.

Тя седна насреща му и се вгледа в него. Той също я загледа и се усмихна и скръсти ръце на коленете си. Под маншетите на панталоните се подаваха дълги стройни крака и както бе седнала с ръце на коленете, той отгатна формата на нейните малки, вирнати нагоре гърди под сивата риза. Всеки път, когато поглеждаше към нея, Робърт Джордън усещаше, че нещо му присяда в гърлото.

— Чинии няма — каза Анселмо. — Режи си с твоя нож. — Момичето беше оставило четири вилици, опрени на ръба на железния тиган със зъбците надолу.

Те ядяха направо от тигана, без да разговарят, както повелява испанският обичай. Месото беше заешко, сготвено с лук, грах и зелени чушки във винен сос. Заекът беше готвен дълго време, месото му се отделяше само от костите, а сосът беше много вкусен. Робърт Джордън изпи още едно канче червено вино, докато се хранеше. Момичето го гледаше през цялото време. Останалите гледаха само в тигана и ядяха. Робърт Джордън обра с парче хляб соса от тази част на тигана, която беше пред него, отмести заешките кости, обра и соса, който беше останал под тях, после изтри вилицата си с хляб, избърса и ножа, сложи го на мястото му и изяде хляба. Наведе се, загреба пълно канче вино, а момичето продължаваше да го гледа.

Робърт Джордън отпи канчето до половина, но когато заговори на момичето, пак усети, че нещо му задира в гърлото.

— Как се казваш? — запита той. Пабло бързо го погледна, когато чу как звучи гласът му. После стана и се отдалечи.

— Мария. А ти?

— Роберто. Отдавна ли си тук в планината?

— От три месеца.

— Три месеца? — Той гледаше косите ѝ, гъсти, ниско остригани и преливащи се като вълна, когато тя прокара ръка по тях, този път от смущение, като вълнуваща се от вятъра пшенична нива на склон.

— Бяха ме обръснали — каза тя. — Постоянно ни бръснеха в затвора във Валядолид. За три месеца, ето колко порасна. Аз бях във влака. Отвеждаха ни на юг. След като хвърлиха влака във въздуха, много от пленниците ги заловиха, но мен не. Аз тръгнах с тези.

— Намерих я да се крие в скалите — каза циганинът. — Вече се оттегляхме. Страшно плашило беше. Взехме я със себе си, но после неведнъж си мислех, че ще трябва да я оставим.

— А този, който беше с тях? — запита Мария. — Рус като тебе. Чужденец. Той къде е?

— Умря каза Робърт Джордън. — През април.

— През април? И влака беше през април.

— Да — каза Робърт Джордън. — Загина десет дни след влака.

— Бедничкият — каза тя. — Беше много смел. И ти ли вършиш същото като него?

— Да.

— Разправял ли си се и с влакове?

— Да. Три влака.

— Тук?

— В Естремадура — каза той. — Преди да дойда тук, бях в Естремадура. Такива като мен има много в Естремадура. Там имаме много работа.

— А какво търсиш тук из тия планини?

— Изпратиха ме на мястото на другия, русия. Освен това познавам тия места от преди събитията.

— Добре ли ги познаваш?

— Не, не особено добре. Но бързо се запознавам. Имам добра карта и добър водач.

— Старецът — кимна тя. — Човек на място.

— Благодаря — каза й Анселмо и Робърт Джордън неочаквано осъзна, че той и момичето не са сами, разбра още, че му е трудно да я гледа, защото, когато я гледа, гласът му се променя. Той нарушаваше второто от двете правила, които човек трябва да съблюдава, за да бъде добре с хората, говорещи испански: да предлага на мъжете тютюн и да не закача жените, но изведнъж разбра, че му е все едно ще ги съблюдава ли, или не. Имаше толкова много неща, с които не се съобразяваше, защо тогава ще се съобразява с това?

— Имаш много красиво лице — каза той на Мария. — Колко жалко, че не съм могъл да те видя, преди да ти острижат косата.

— Тя ще порасне — каза тя. — След шест месеца ще бъде вече дълга.

— Трябваше да я видиш каква беше, като я доведохме от влака. Толкова грозна беше, че лошо да ти стане, като я погледнеш.

— Чия жена си? — запита я Робърт Джордън, опитвайки се да се овладее. — Да не си на Пабло?

Тя го изгледа и се засмя, после го тупна по коляното.

— На Пабло? Ти не видя ли Пабло?

— Е, тогава на Рафаел. Видях Рафаел.

— И на Рафаел не съм.

— Тя е ничия — каза циганинът. — Чудачка. Ничия не е. Ама добре готви.

— Наистина ли си ничия? — запита я Робърт Джордън.

— На никого не съм. На никого. Нито на шега, нито наистина. И на теб не съм.

— Тъй ли? — каза Робърт Джордън и почувствува как гърлото му пак се стяга. — Това е добре. Защото, което си е право, нямам време за жени.

— И петнайсет минути ли нямаш? — подразни го циганинът. — Поне четвърт час. — Робърт Джордън не отговори. Погледна момичето Мария и усети гърлото си тъй стегнато, че не се реши да заговори.

Мария го погледна и се засмя, после внезапно се изчерви, но продължи да го гледа.

— Ти се изчерви — каза ѝ Робърт Джордън. — Често ли се изчервяваш?

— Никога.

— А сега се изчерви.

— Тогава ще вляза в пещерата.

— Остани тук, Мария.

— Не — каза тя, без да се усмихва. — Сега ще вляза в пещерата. — Тя вдигна железния тиган, от който бяха яли, и четирите вилици. Движеше се малко непохватно като жребче, но със същата грация на младо животно.

— Канчетата трябва ли ви? — запита тя.

Робърт Джордън продължаваше да я гледа и тя отново се изчерви.

— Не ме карай да правя така — каза тя. — Не обичам да правя така.

— Остави ги — каза ѝ циганинът. — На. — Той загреба от каменната гаванка и подаде пълно канче на Робърт Джордън, който гледаше как момичето снишава глава и влиза в пещерата с тежкия железен тиган.

— Благодаря — каза Робърт Джордън. Сега, след като я нямаше, гласът му пак звучеше нормално. — Това е последно. Пихме достатъчно.

— Дай да изпразним гаванката — каза циганинът. — Има повече от половин мех. Падна ни с един от конете.

— Това беше последният набег на Пабло — каза Анселмо. — Оттогава насам нищо не е направил.

— Колцина сте? — запита Робърт Джордън.

— Седем и две жени.

— Две?

— Да. La miјer^[1] на Пабло.

— Къде е?

— В пещерата. Момичето не разбира много от готвене. Казах, че готви хубаво, за да ѝ направя удоволствие. Но тя повече помага; la miјer на Пабло готви.

— А тя, la miјer, каква е?

— Страшна — засмя се циганинът. — Истински звяр. Ако Пабло ти се струва грозен, трябва да видиш жена му. Но пък е смела. Сто пъти по-смела от Пабло. Само дето е звяр.

— Едно време и Пабло беше смел — каза Анселмо. — Голямо нещо беше Пабло едно време.

— Погубил е повече хора от холерата — каза циганинът. — В началото на движението Пабло е върлувал така, че е взел живота на повече хора от тифуса.

— Но той вече отдавна е тцу floјо — каза Анселмо. — Сдаде фронта. Много го е страх от смъртта.

— Възможно е да е от това, че самия той е убил толкова много хора в началото на войната — забеляза философски циганинът. — Пабло е убил повече хора от бубонната чума.

— Това — едно, и после имането — каза Анселмо. — Пък и много пие. Иска му се да си осигури спокойни старини като matador de toros. Като бикоборец. Но не му се удава.

— Ако мине от другата страна на фронта, ще му вземат конете, а него ще го вкарат в армията — каза циганинът. — А и на мен не ми се ще да ходя в армията.

— Кой циганин обича да е в армията — каза Анселмо.

— И за какво да я обичаш? — запита циганинът. Кой отива с охота в армията? За това ли правим революция — за да служим в армията? Съгласен съм да се сражавам, ама не в армията.

— Къде са другите? — запита Робърт Джордън. След изпитото вино се чувствуваше приятно сънлив и легнал на горската земя, той виждаше между върхарите как планинските следобедни облачета бавно пътуват във високото испанско небе.

— Двама спят в пещерата — каза циганинът. — Двама са часови горе, дето ни е картечницата. Един е на пост долу. Сигурно всички са заспали.

Робърт Джордън се обърна настрана.

— Каква ви е картечницата?

— Някак си особено се казва — каза циганинът. — Излезе ми сега от главата. Ама е картечница.

Сигурно е лека картечница, помисли Робърт Джордън.

— Колко тежи? — запита той.

— Може и сам човек да я дигне, ама е тежка. Има тринога, дето се сгъва. Взехме я при последния истински набег. Набегът преди онзи с виното.

— А колко патрона имате за нея?

— Безброй — каза циганинът. — Цял сандък, пък тежи — да не повярваш.

Навярно около петстотин патрона, помисли Роберт Джордън.

— С пълнител ли е или с лента?

— С кръгли железни кутии отгоре на цевта.

По дяволите, та това е картечница „Lewis“, помисли си Робърт Джордън.

— Разбираш ли нещо от картечници? — запита той стареца.

— Nada — каза Анселмо. Нищо не разбирам.

— А ти? — обърна се той към циганина.

— Знам само, че стрелят много бързо и цевта им така се нажежава, че ще ти изгори ръката гордо отвърна циганинът.

— Това всеки го знае — каза презрително Анселмо.

— Може — каза циганинът. — Но той ме попита какво знам за такава maquina и аз му казах. — После добави: — И за разлика от обикновените пушки не престават да стрелят, докато не спреш да натискаш спусъка.

— Ако не направят засечка или не се свършат патроните, или цевта не се нажежи до стопяване — каза на английски Робърт Джордън.

— Какво разправяш? — запита го Анселмо.

— Нищо — каза Робърт Джордън. — Предсказвах бъдещето на английски.

— Това е много необикновена работа. — Да предсказваш бъдещето на тоя Ingles. А на ръка можеш ли да гледаш?

— Не — отвърна Робърт Джордън и загреба още едно канче вино. — Но ако ти умееш, ще те помоля да ми гледаш на ръка и да ми кажеш какво ме чака в тия три дни.

— La tuјег на Пабло може да гледа на ръка — каза циганинът. — Но е такава гневлива и зла, че не знам дали ще иска.

Робърт Джордън приседна и отпи от виното.

— Искам още сега да видя la tuјег на Пабло — каза той. — Ако е толкова страшна, дай да свършим по-скоро тая работа.

— По-добре да не ѝ се мяркам пред очите — каза Рафаел. — Тя не може да ме търпи.

— Защо?

— Казва, че съм бил безделник.

— Каква несправедливост — подразни го Анселмо.

— Тя не търпи циганите.

— Каква голяма грешка — каза Анселмо.

— Тя има циганска кръв — каза Рафаел. — Зная какво говори — усмихна се той. — Но езика ѝ реже — все едно, че те попарват с вряла вода и те бият с биволски камшик. На нищо ще те направи, много жестоко може да те подреди. Невероятно зла е.

— Как се разбират двете с момичето, с Мария? — запита Робърт Джордън.

— Добре. Тя обича момичето. Но само някой да се приближи до нея... — Поклати глава и издаде силен звук с език.

— С момичето тя се отнася много добре — каза Анселмо. — Грижи се за нея.

— Когато намерихме момичето при влака, то не беше на себе си — каза Рафаел. — Не искаше да говори и през цялото време плачеше, а докоснеше ли я някой — разтреперваше се като мокро куче. Едва напоследък се оправи. Напоследък е много по-добре. Днес беше

съвсем наред. Сега, преди малко, нищо й нямаше, когато говореше с теб. За малко щяхме да я оставим там, при влака. Помисли си — има ли смисъл да се помайваш заради такова грозно същество, от което явно нищо няма да излезе — тъжна работа. Но старата я завърза с едно въже и когато момичето не можеше да върви, старата я биеше с края на въжето, за да я накара да върви. После, когато вече наистина не можеше повече да върви, старата я понесе на рамо. Когато старата се умори да я носи, аз я понесох. Катерехме се по едни баири — храсталаци и папрати до пояс. Когато и аз не можех повече да я нося, Пабло я понесе. Но какво ли не ни нарече старата, за да ни накара да я носим! — Той поклати глава при спомена. — Момичето наистина е източеничко в краката, но не е тежко. Има дребна кост и е лекичка. Само че няма да ти се види лека, ако трябва да я носиш, да спираш и да стреляш, после пак да я носиш, а старата бие Пабло с въжето и му носи пушката, подава му я, щом той пусне момичето, после го кара пак да го вдигне, пълни му пушката и го кълне, вади патроните от паласките му, блъска ги в пълнителя и го кълне. Но вече се смрачаваше и като се стъмни, беше добре. Добре, че за наш късмет нямаше кавалеристи.

— Сигурно е било много трудно при влака — каза Анселмо. — Аз не бях там — обясни той на Робърт Джордън. — Там бяха отряда на Пабло, отряда на El Sordo — Глухия. Днес ще се видим с него — и още два отряда, все тукашни, от планините. По това време аз бях от другата страна.

— Беше и оня, русия, с особеното име — каза циганинът.

— Кашкин.

— Да. Все не мога да го запомня. И още двама с картечница. И тях ги бяха изпратили от армията. Много им дойде да носят картечницата и я захвърлиха. А тя тежеше по-малко от момичето. Да беше старата до тях, нямаше да им даде да я захвърлят. — Той поклати глава при спомена, после продължи: — През живота си не бях виждал такъв взрив. Задава се влака. Ние го видяхме още отдалеч. Нямах представа как бях напрегнат. Виждаме го, пуска пара, а чак после чуваме свирката. Сетне — чу-чу-чу-чу-чу-чу и идва все по-близо и по-близо, после изведнъж взрив, предните колела на машината се вдигат и цялата земя като че ли бухва в грамаден черен облак и гръм и локомотива литва във въздуха, хвърчи пръст и траверсите също литват,

като че ли сънуваш, и после се тръшна на една страна като голямо ранено животно, а още не бяха спрели да се сипят буците пръст от първата експлозия, те валяха около нас — втора експлозия и бял облак пара и la maquina залая — та-тат-тат-та! — не спираше циганинът и друсаше свитите си юмруци нагоре и надолу пред себе си, с обърнати нагоре палци, сграбчил въображаема картечница. — Та! Та! Тат! Тат! Та! Та — ръмжеше той. — В живота си не съм виждал такова нещо, войниците тичат от влака, а la maquina лае право в тях и те падат. Тогава, без да съобразявам, сложих ръка върху la maquina и открих, че цевта пари и в същия миг старата ме перна по лицето и викна: „Стреляй, глупак такъв! Стреляй, че като те сритам, ще ти смачкам главата!“ Тогава започнах да стрелям, но пушката ми играе в ръцете, а войниците бягат нагоре по отсрещния хълм. После, като се смъкнахме долу при влака да видим какво можем да вземем, един офицер беше успял да подкара с насочен пистолет някои от войниците надолу към нас. Размахва пистолета и им крещи, а ние всички стреляме по него и никой не го уцелва. После някои от войниците залегнаха и започнаха да стрелят, а офицера се разхожда зад тях с пистолета, ние пак не можем да го улучим, а la maquina не може да стреля по него, защото влака пречи. Офицерът застреля двама войника, както бяха залегнали, а другите пак не щат да се мръднат, той ги псува и те накрая се дигнаха, отпърво един, после по двама, по трима и хукнаха към нас и към влака. После пак залегнаха и започнаха да стрелят. После ние започнахме да отстъпваме, la maquina пак лае над главите ни, както отстъпваме. Тогава намерих момичето, в камъните, дете беше избягала от влака, и тя избяга с нас. Войниците ни гониха, докато се стъмни.

— Голяма пукотевица ще да е било — каза Анселмо. — Голяма олелия.

— Единственото нещо, което го свършихме както трябва — обади се един дебел глас. — А какво правиш сега, мързелив пияница, мръсно циганско копеле?

Робърт Джордън видя една около петдесетгодишна жена, едра почти колкото Пабло, колкото висока, едва ли не толкова и широка, с черна селска риза и блуза, тежки вълнени чорапи на тежките крака, черни платнени обувки с въжени подметки и лице, мургаво като модел за гранитен паметник. Имаше едри, но красиво оформени ръце, а гъстата ѝ черна коса беше свита на кок на тила.

— Отговаряй — каза тя на циганина, без да обръща внимание на останалите.

— Аз говоря с другарите. Този ни го пращат за динамитчик.

— Всичко това знам — каза la tuјer на Пабло. — Сега марш отгук и да смениш Андрес, той караули на върха.

— Me voy — каза циганинът. — Отивам. — Обърна се към Робърт Джордън: — Ще се видим на вечеря.

— Това и на шега няма да мине — каза му жената. — Днес, ако знам да броя, вече три пъти яде. Върви горе и ми изпрати Андрес.

— No!а — каза тя на Робърт Джордън, протегна ръка и се усмихна. — Как си, какво става с Републиката?

— Добре — каза той и отвърна на силното ѝ ръкостискане. — И аз съм добре, и Републиката е добре.

— Радвам се — каза тя. Гледаше право в лицето му, усмихната, и той забеляза, че има хубави сиви очи. — Да не си дошъл, за да взривяваме пак влак?

— Не — каза Робърт Джордън, който мигновено почувствува доверие в нея. — Не влак, а мост.

— No es nada — каза тя. — Мостът е нищо работа. Няма ли да взривим още един влак, сега имаме и коне.

— По-нататък. Мостът е много важен.

— Момичето ми каза, че твоят другар, дето беше с нас при влака, загинал.

— Да.

— Жалко. Никога не бях виждала такъв взрив. Той добре си знаеше работата. Харесваше ми. Няма ли как да хвърлим във въздуха друг влак? Сега тук из планините има много хора. Прекалено много. Стана трудно с изхранването. По-добре ще е да се изтеглим отгук. А имаме и коне.

— Трябва да взривим моста.

— Къде е той?

— Съвсем близо.

— Още по-добре — каза la tuјer на Пабло. — Дай да хвърлим във въздуха всички мостове тука и да се пръждосваме. Омръзна ми това място. Много хора станахме. А това не е на добро. Тука стана застояло блато, това не мога да търпя.

Тя зърна Пабло между дърветата.

— Borracho! — викна. — Пияница! Пропаднал пияница! — Обърна се весело към Робърт Джордън. — Взел е кожено мехче с вино да си пие сам в гората — обясни тя. — Непрекъснато пие. Този живот го съсипва. Много се радвам, че дойде при нас, малкия. — Тупна го по гърба. — А! — възкликна. — По-як си, отколкото изглеждаш! — И като плъзна ръка по рамото му, опипа мускулите под фланелената риза. — Добре. Много съм доволна, че дойде.

— Аз също.

— Ще се разбираме двамата. Чаша вино?

— Вече пихме — каза Робърт Джордън. — Може би ти ще пиеш?

— Преди да седнем да ядем, няма — каза тя. — Не ми понася. — После пак зърна Пабло. — Borracho! — кресна. — Пияница! — Обърна се към Робърт Джордън и поклати глава. — Истински мъж беше. — Но сега е свършено с него. И послушай ме какво още ще ти кажа: бъди много добър и внимателен с момичето. С Мария. Тя е преживяла много нещо. Разбираш ли ме?

— Да. Защо ми казваш това?

Забелязах я каква беше, когато се върна в пещерата, след като те беше видяла. Забелязах как те гледа, преди да излезе.

— Аз малко се пошегувах с нея.

— Тя беше много зле — каза жената на Пабло. — Сега е по-добре и хубаво ще е да не стои повече тук. — Нали Анселмо може да я преведе през фронта? — Ти и Анселмо можете да я преведете, когато вършиш своята работа.

Робърт Джордън усети, че пак нещо го дави в гърлото и че гласът му звучи глухо. — Може — каза той.

La miјer на Пабло го последна и поклати глава:

— Ей, ей! Това сте вие, мъжете!

— Какво толкова съм казал? Сама знаеш, че е хубава.

— Не, не е хубава. Искаш да кажеш, че е започнала да се разхубавява — възрази жената на Пабло. — Мъже! Срам за нас, че ви раждаме такива. Не! Сериозно. Сега, при Републиката, няма ли специални места за такива като нея, без семейство?

— Има — каза Робърт Джордън. — Има добри домове. На морския бряг край Валенсия. И на други места. Там ще се погрижат за нея, а тя ще се занимава с деца. Там има деца, евакуирани от селата. Ще я научат да гледа деца.

— Тъкмо това искам — зарадва се la мијер. — Пабло е като болен по нея. Това е още едно нещо, което го яде отвътре. Като я види, и не е на себе си. Най-добре ще е да си върви.

— Можем да я вземем, щом си свършим работата тук.

— Ще ти се доверя, но ще се отнасяш ли добре с нея? Говоря ти така, като че ли открай време се знаем.

— Винаги е така — отвърна Робърт Джордън, — когато хората се разбират един друг.

— Седни — нареди жената на Пабло. — Не желая да ми даваш обещания, защото, каквото ще стане, то ще стане. Но ако няма да я вземаш със себе си, тогава ще ми дадеш дума.

— Защо — ако няма да я взема със себе си?

— Защото не искам да полудее, когато си отидеш. Зная каква е, когато не е с ума си, и не искам пак да я видя такава.

— Ще я вземем, когато свършим с моста каза Робърт Джордън. — Ако сме живи след моста, ще я вземем.

— Не ми е приятно да говориш така. Такива приказки не са на хубаво.

— Казах го само защото давах обещание. Не съм от ония, дето обичат да се вайкат.

— Дай да ти видя ръката — каза жената. Робърт Джордън протегна ръка, жената я обърна с дланта нагоре, поддържа я със своята едра ръка, прокара палеца си по нея, вгледа се внимателно, после я пусна. Тя се изправи. Той също се изправи и тя го погледна, без да се усмихва.

— Какво видя написано там? — запита я Робърт Джордън. — Не вярвам в такива работи. Няма да ме изплашиш.

— Нищо — отвърна тя. — Нищо не видях.

— Видя. Просто ми е любопитно. В такива работи не вярвам.

— А в какво вярваш?

— В много неща, но в това не.

— В какво?

— В моята работа.

— Да, видях това.

— Каж ми какво друго видя.

— Друго нищо — каза тя сърдито. — Казваш, че с моста ще е трудно, така ли?

— Не. Казах, че е важно.

— А може да стане и трудно?

— Да. А сега ще отида долу да му хвърля един поглед. Колко хора имате тук?

— Само петима, дето могат да свършат работа. Циганина не го бива, макар че иска да помага. Има добро сърце. На Пабло вече не вярвам.

— А El Sordo колко души има, на които може да се разчита?

— Да кажем, осем. Довечера ще видим. Той ще дойде тук. Много е оправен. Освен това има малко динамит, не много, но има. Ще говориш с него.

— Изпрати ли да го повикат?

— Той идва всяка вечер. Съседи сме. Той е и приятел, и другар.

— Какво ти е мнението за него?

— На него може да се разчита. И добре се оправя. Когато взривяхахме влака, той направи чудеса.

— А в другите групи?

— Ако са предупредени навреме, може да се наберат петдесетина щика, на които горе-долу можеш да разчиташ.

— До колко?

— Зависи накъде ще тръгнат нещата.

— А по колко патрона на пушка?

— Двайсетина. Зависи колко ще донесат те. Ако решат да участвуват. Не забравяй, че това е мост — значи, от него няма да паднат пари, нито плячка, значи, че е опасно и ти нарочно премълчаваш това и че после ще трябва да напуснем тия планини. Мнозина ще са против тая акция.

— Ясно.

— Затова колкото по-малко приказки, толкова по-добре.

— Съгласен съм.

— Иди да го погледаш този твой мост, а довечера ще поговорим с El Sordo.

— Ще тръгна надолу с Анселмо.

— Тогава го събуди — каза тя. — Искаш ли да вземеш една карабина?

— Благодаря — отвърна й той. — Да имаш оръжие, е добре, но няма да ми потрябва. Отивам само да огледам, не да вдигам излишен

шум. Благодаря ти за всичко, което ми каза. Обичам така да се говори.
— Старая се да говоря откровено.
— Тогава кажи какво прочете на ръката ми.
— Няма — отвърна тя и поклати глава. — Нищо не съм видяла.
Сега върви при твоя мост. Аз ще ти наглеждам раниците.
— Покрий ги и никой да не ги пипа. По-добре да ги оставим тук, отколкото да ги внасяме в пещерата.
— Ще бъдат покрити и никой няма да ги пипне — каза жената на Пабло. — Върви при твоя мост.
— Анселмо — повика го Робърт Джордън и сложи ръка на рамото на стареца, който спеше, опрял глава на лактите си. Старецът отвори очи.
— Да — каза. — Разбира се. Да вървим.

---

[1] Жената (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ТРЕТА

Последните двеста ярда от спускането те преминаха внимателно, като се прокрадваха от дърво до дърво, без да излизат от сянката, и спряха, когато до моста, който се виждаше между последните борове по стръмния склон, оставаха едва петдесетина ярда. Слънцето се беше скрило зад тъмнеещото планинско било и мостът се чернееше в празнотата на пролома. Той беше стоманен, едносводест мост и в краищата имаше по будка за часовия. Беше достатъчно широк, за да се разминат два автомобила, и здравата му, изящна метална арка прехвърляше дълбокия пролом, в чието дъно, далеч долу пенливият поток се белееше между скалите и балваните, за да се влее в рекичката, прорязала ждрелото.

Слънцето блестеше в очите на Робърт Джордън и се виждаше само силуета на моста. После слънцето заблестя по-слабо и се скри — а той погледна нагоре, между дърветата, към кафявото заоблено било, зад което се беше спуснало, и сега, когато лъчите вече не го заслепяваха, видя, че склонът е обрасъл в нежна млада зеленина, а малко под гребена на планината още има снежни преспи.

После пак обърна очи към моста — бързаше да използва кратките минути, в които можеше да го види такъв, какъвто е, за да разгледа конструкцията. Взривяването му нямаше да е трудно. Без да престава да го наблюдава, той извади от джоба на ризата си бележник и бързо нахвърли няколко скици. Докато чертаеше, не мислеше какви заряди са нужни. Това можеше да свърши по-късно. Сега само отбелязваше тези точки, където трябва да се сложи динамит, така че при взрива мостът да остане без опора и средата му да рухне в пролома. Това можеше да стане без бързане, обмислено и точно с пет-шест шашки, съединени така, че да се взривят заедно; същото можеше да се постигне и по по-прост начин с два големи заряда. Но тогава зарядите би трябвало да са много големи, да се сложат на противоположните краища на моста и да се взривят едновременно. Той чертаеше бързо и с удоволствие; приятно му беше, че има да

разрешава една ясна задача и че най-накрая трябва да се залови с нейното изпълнение. Затвори бележника, пъхна молива в кожената петлица на ръба на корицата му, сложи бележника в джоба си и закопча копчето.

Докато той бе чертал, Анселмо беше наблюдавал пътя, моста и будките на часовете. Той смяташе, че са се приближили прекалено много и въздъхна облекчено, когато Робърт Джордън престана да рисува.

Щом Джордън закопча джоба си и след това се просна зад един боров дънер, иззад който можеше да надзърта, Анселмо сложи ръка на лакътя му и посочи с пръст.

В будката при отсамния край на моста часовият седеше, поставил между коленете си пушката с надянат щик. Пушеше цигара, имаше плетена шапка и наметка като одеяло. От петдесет ярда разстояние лицето му не се виждаше добре. Робърт Джордън вдигна към очите си полевия бинокъл, като засланияше внимателно лещите с длани, макар че те вече не можеха да блеснат на слънцето; изведнъж перилата на моста се преместиха тъй близко, че му се стори — ще протегне ръка и ще ги докосне, а лицето на часовия бе тъй ясно, че се виждаха хлътналите бузи, пепелта на върха на цигарата и щика, излъскан с оръжейно масло. Това беше селско лице — хлътнали бузи под високите скули, четинеста брада, очи, засенчени от дебели вежди; едрите ръце държаха пушката, изпод гънките на пончото се подаваха тежки ботуши. На стената на будката висеше старо, потъмняло кожено мехче за вино, бяха оставени вестници, а телефон нямаше. Разбира се, може би имаше телефон от другата страна, която той оттук не можеше да види, но не се виждаше от будката да излизат жици, макар покрай пътя да минаваше телефонна линия и жиците да бяха обтегнати над моста. Отвъд до будката някой беше измайсторил мангал за дървени въглища — положено върху два камъка старо бензиново варелче с отрязан капак и дупки, пробити в стените му; но в него нямаше огън. Под него в пепелта се валяха почернели от огъня празни консервени кутии.

Робърт Джордън подаде бинокъла на Анселмо, който бе залегнал до него. Старецът се усмихна и поклати глава. Почука с пръст по сляпото си око.

— Ya lo veo — каза той на испански. — Видях го — прецеди той през зъби, почти без да помръдва устни — този начин на говорене е по-тих дори от шепот. Когато Робърт Джордън му се усмихна, той погледна към часовия, посочи го с пръст, с другата ръка направи движение, сякаш си прерязваше гърлото. Робърт Джордън кимна, но престана да се усмихва.

Будката на другия часовой на отвъдния край на моста беше обърната към тях със задната си страна и те не можеха да видят какво става в нея. Пътят, който беше широк, равен и асфалтиран, свиваше наляво след моста, после завиваше вдясно и се скриваше. Там той се сливаше със стария път — новият беше разширение на стария, след като бяха отрязали част от високата скала на отсрещната страна на пролома; неговата лява и същевременно западна страна минаваше край отвъдния ръб на пролома и моста; там при ръба, който беше досами пропастта на пролома, имаше маскировка от предпазни каменни блокчета. Тук проломът се превръщаше почти в ждрело, особено където ручейт, прекрачен от моста, се вливаше в реката.

— А другият пост? — обърна се Робърт Джордън към стареца.

— На петстотин метра зад оня завой. В заслона на пътния — той е издълбан в самата скала.

— Колко души? — запита Робърт Джордън.

Той отново наблюдаваше часовият през бинокъла. Часовият угаси цигарата си в дървената стена на будката, после извади от джоба си кожена кесия за тютюн, разкъса хартията на угарката и изтръска остатъка от използвания тютюн в кесията. Часовият се изправи, опря пушката си на стената на будката, протегна се, после взе пушката, праметна я през рамо и излезе на моста. Анселмо се сниши на земята, а Робърт Джордън пъкна бинокъла в джоба на ризата си и скри глава зад боровия ствол.

— Седем войника и един ефрейтор — прошепна Анселмо в ухото му. — Узнах от циганина.

— Да се отдалечи, и ще тръгнем — каза Робърт Джордън. — Много сме близо.

— Видя ли каквото ти трябва?

— Да. Всичко, което ми беше нужно.

Сега, след като слънцето се бе скрило, бързо захладняваше, здрачаваше се, а зад билото проблясваха последните разсеяни лъчи на

залеза.

— Как ти се струва? — запита тихо Анселмо, без да изпуска от очи часовия, който крачеше по моста към втората будка; щикът му проблясваше в чезнещата светлина на залеза, фигурата му изглеждаше безформена под широкия плащ.

— Всичко е наред — каза Робърт Джордън. — Съвсем наред.

— Радвам се — каза Анселмо. — Ще тръгваме ли? Сега вече не може да ни види.

Часовият стоеше с гръб към тях, на отсрещния край на моста. От пролома идваше шумът от водата, която се стичаше по балваните. После този шум се примеси с друг — равномерно, засилващо се бучене, и те видяха, че часовият вдига глава и гледа нагоре, така че плетената му шапка се килва към тила; те също вдигнаха глави и високо във вечерното небе видяха три едноплощника, наредени клиновидно; те изглеждаха миниатюрни и сребристи там горе, все още огрени от слънцето — носеха се в небето невероятно бързо под равномерния рев на моторите.

— Наши?

— Изглежда — каза Робърт Джордън, но знаеше, че на такава височина не е възможно да си напълно сигурен. Този вечерен патрул можеше да бъде и на едната, и на другата страна. Но видиш ли летящи изстребители, винаги казваш — наши, защото това действа добре на хората. С бомбардировачите работата стои иначе.

Анселмо очевидно мислеше същото.

— Наши са — каза той. — Познавам ги. Това са „Moscas“^[1].

— Вярно — каза Робърт Джордън, — и на мен ми се струва, че са „Moscas“.

— Да, „Moscas“ са — потвърди Анселмо.

Робърт Джордън можеше да извади бинокъла и да разбере какви са, но предпочиташе да не го прави. Тази вечер му беше все едно чии са самолетите и щом като на стареца му беше приятно да бъдат наши, не искаше да го разочарова. Сега, след като бяха изчезнали в посока към Сеговия, той си помисли, че те никак не приличаха на зелените самолети с червени елерони и ниско поставено крило — руският вариант на „Боинг П-32“, които испанците наричаха „Moscas“. Цветът не можеше да се различи, но силуетът явно беше друг. Не. Това беше фашистки патрул, който се връщаше в базата си.

Часовият все още стоеше на отсрещния край на моста, с гръб към тях.

— Да вървим — каза Робърт Джордън. Той започна да се изкачва по склона, като се придвижваше внимателно и се прикриваше зад боровете, докато се отдалечи достатъчно, за да не могат да го забележат от моста. Анселмо го следваше на стотина ярда. Когато се отдалечиха достатъчно, Робърт Джордън се спря, изчака стареца, пусна го да мине отпред и те се заизкачваха равномерно в тъмнината по оврага.

— Имаме силна авиация — каза доволно старецът.

— Да.

— И ще победим.

— Трябва да победим.

— Да. А като победим, ела тук на лов.

— На лов за какво?

— За глигани, мечки, вълци, диви кози...

— Обичаш ли лова?

— И как още. Повече от всичко друго. В нашето село до един сме ловци. Ти не обичаш ли?

— Не — каза Робърт Джордън. — Не обичам да убивам животни.

— Аз пък обратното — каза старецът. — Не обичам да убивам хора.

— Никой не обича, освен някой, който не е наред с ума — каза Робърт Джордън. — Но аз не съм против, когато се налага. Когато е за делото.

— Все пак това е друго — каза Анселмо. — В моя дом, когато имах дом — сега нямам — имах зъби от глиган; бях го застрелял в предгорието. Имах вълчи кожи. За вълци ходех зиме, в снега. Бях убил един много едър по здрач край село, като се връщах в къщи веднъж, през ноември. У дома имах четири вълчи кожи. Поизтъркани бяха от много ходене по тях, но все пак вълчи кожи си бяха. Имах рога на див козел; бях го застрелял в Горна Сиера, имах и орел — беше ми го препарирал един човек от Авила, специалист препаратор — беше с разперени крила, а очите му жълти като на жив. Много красив беше и аз много обичах да си гледам трофеите.

— Да — съгласи се Робърт Джордън.

— На вратата на църквата в моето село имаше прикована мечка лапа; тази мечка я бях убил през пролетта, бях я срещнал на един скат в снега, както обръщаше един пън със същата тази лапа.

— Кога е било това?

— Преди шест години. Изсушиха ѝ лапата и я приковаха на черковната врата и всеки път, като я видех — а тя като човешка ръка, но с едни такива дълги нокти — беше ми приятно.

— Горд ли беше?

— Горд, защото си спомнях как бях срещнал мечката в ранна пролет по тоя скат. А когато си убил човек, човек, какъвто си и ти, нищо хубаво не ти остава в паметта.

— Не можеш да му заковеш лапата на черковната врата — каза Робърт Джордън.

— Не можеш. На никой няма да му дойде наум толкова ужасно нещо. И все пак човешката ръка прилича на мечка лапа.

— И в туловището мечката и човекът си приличат — каза Робърт Джордън. — Като одереш кожата на мечката, виждаш, че мускулатурата доста прилича.

— Да — кимна Анселмо. — Циганите вярват, че мечката е брат на човека.

— Индианците в Америка също — потвърди Робърт Джордън. — И като убият мечка, кланят ѝ се и ѝ искат прошка. Слагат ѝ черепа на едно дърво и преди да си тръгнат, молят я да не им се сърди.

— Циганите вярват, че мечката е брат на човека, защото под козината ѝ тялото ѝ е същото, защото пие бира, обича музика и умее да танцува.

— Същото вярват и индианците.

— Значи, индианците са цигани?

— Не са. Но за мечката вярвах същото.

— Ясно. Циганите вярват, че мечката ни е брат още и защото обича да краде.

— Ти имаш ли циганска кръв?

— Не. Но много съм бил с цигани, а откакто започна войната, още повече. Из планината ги има много. За тях не е грях, ако убиеш някой, който не е от твоето племе. Отричат, че е така, но е вярно.

— Като мароканците.

— Да. Циганите имат много закони, дето не признават, че ги имат. Понеже е военно време, много цигани станаха, пак лоши, каквито са били едно време.

— Те не разбират за какво се води тази война. Не знаят за какво се бием.

— Не знаят — каза Анселмо. — Знаят само, че има война и хората пак могат да се убиват един друг, както едно време, без да е сигурно, че ще ги накажат за това.

— Ти убивал ли си? — запита Робърт Джордън, защото в тъмнината и след деня, прекаран заедно, между тях имаше по-голяма близост.

— Да. Няколко пъти. Но никога не ми е било приятно. За мен е грях да убиеш човек. Даже фашистите, дето трябва да ги убиваме. За мен има голяма разлика между мечката и човека и не вярвам в тия цигански приказки за братство с животните. Не. Аз съм против всякакво убиване на хора.

— И все пак си убивал.

— Да. И пак ще убивам. Но ако оживея, ще гледам след това така да живея, че никому да не причинявам зло и да ми се прости.

— Кой да ти прости?

— Знам ли? Сега като си нямаме вече бог, нито син божи, нито светия дух, кой ще ни прощава? Не знам.

— Ти вече нямаш бог, така ли?

— Няма бог, човече. Разбира се, че няма. Ако имаше бог, щеше ли да позволи това, което съм го видял с очите си? Нека те да имат бог.

— Те казват, че той е с тях.

— Разбира се, на мен ми липсва бога, защото от дете вярвам. Но сега човек трябва да отговаря пред себе си.

— Значи, не друг, а ти трябва да си простиш за това, че си убивал?

— Мисля, че да — каза Анселмо. — Ти така ясно го каза, че аз вярвам да е така. Но все едно има ли бог, или няма, мисля, че е грях да убиваш. Да отнемеш живота на друг човек — това не е шега работа. Наложил си се, ще го направя, но не съм от тия като Пабло.

— За да спечелиш една война, трябва да убиваш враговете. Това е стара истина.

— Вярно. На война трябва да убиваш. Но аз си имам особени разбираният — заяви Анселмо.

Сега те вървяха редом в тъмнината и говореха тихо от време на време, той извърщаше глава, както се изкачваше.

— Аз дори епископ не бих убил. Не бих убил какъвто и да било собственик. Ще ги карам да работят всеки ден, както ние сме работили на полето или в планината, да секат дърва, докато са живи. Да разберат за какво е роден човек. Да спят, където ние спим. Да ядат, каквото ние ядем. И най-важното — да работят. Че да се научат.

— Че да оцелеят и пак да те поробят.

— Като ги убиваш, на нищо няма да ги научиш — каза Анселмо. — Не можеш да ги изстребиш, защото от семето им ще дойдат повече с още по-силна омраза. И от затвора няма полза. Затворът само създава омраза. Всичките ни врагове трябва да проумеят това.

— Но ти все пак си убивал.

— Да — потвърди Анселмо. — Много пъти и пак ще убивам. Но с нежелание и винаги съм знаел, че правя грях.

— А часовоя? Ти се пошегува, че ще убиеш часовоя.

— Това беше само шега. Бих го убил. Да. Разбира се, че ще го убия, и то, без да се замислям, като знам какво трябва да свършим. Но това няма да ми е приятно.

— Тогава да убиват тези, които обичат да убиват — каза Робърт Джордън. — Там има осем души, тук петима. Общо тринайсет за тези, които обичат.

— Има много, дето обичат — изрече Анселмо в тъмнината. — И у нас има много. Повече са от тези, на които можеш да разчиташ в боя.

— Ти сражавал ли си се?

— Не — призна старецът. — Бихме се в Сеговия, в началото на войната, но ни разбиха и избягахме. И аз избягах с другите. Не разбрахме много добре какво вършим и не знаехме как трябва да го свършим. Имах само една ловджийска пушка и патрони с едри сачми, а ония от *guarda civil* бяха с маузери. Аз със сачмите от сто крачки нищо не мога да им направя, а те от триста ни бият както си искат — като да сме зайци. Стреляха много и добре стреляха, а ние бяхме като стадо овце пред тях. — Той замълча. После запита: — Мислиш ли, че при моста ще има бой?

— Възможно е.

— Никога не съм виждал бой без бягане — каза Анселмо. — Не знам как ще се държа в боя. Стар човек съм и се чудя.

— За теб ще отговарям аз — отвърна му Робърт Джордън.

— Ти в много сражения ли си бил?

— В няколко.

— А как мислиш, какво ще стане при моста?

— Първата ми грижа е мостът. Това ми е задачата. Да се разруши моста, не е трудно. Но ще обмислим и останалото. За подготовката. Всичко ще се напише.

— Много малко от тях умеят да четат — предупреди го Анселмо.

— Всичко ще се напише, за да знае всеки, че го има черно на бяло, но освен това ще се обясни съвсем ясно с думи.

— Аз ще направя всичко, каквото ми възложиш — обеща Анселмо. — Но помня как беше при Сеговия, като започна пукотевицата, и ако ще има бой и дори само обикновена престрелка, искам да знам точно какво трябва да правя, каквото и да се случи, за да не побягна. Спомням си, че там в Сеговия през цялото време мислех как да избягам.

— Ще бъдем заедно — отвърна му Робърт Джордън. — Аз непрекъснато ще ти казвам какво да правиш.

— Тогава всичко е наред — успокои се Анселмо. — Казват ли ми какво да правя, ще го направя.

— Задачата ни е мостът и боят — ако се завърже бой — обяви Робърт Джордън и в тъмнината тези думи му прозвучаха малко театрално, но на испански звучаха добре.

— Сигурно е от голяма важност — каза Анселмо. И като го чу как каза това, просто, искрено и без всякакво позиране, без да позира, като омаловажава опасността, както би направил един англичанин и без да се перчи и да я преувеличава като латинец, Робърт Джордън си даде сметка колко му е провървяло, че има за помощник този старец и макар вече да беше огледал моста и да бе обмислил и опростил задачата, отказвайки се от плана да превземе двата поста и едва тогава да взриви моста, както се практикува обикновено — вътрешно той се противеше на заповедите на Голц и на практиката да се дават подобни заповеди. Бунтуваше се заради това, което можеха да му струват тези заповеди — на него и на този старец. Нищо добро не можеха да очакват от такива заповеди ония, които трябваше да ги изпълнят.

Не бива да се разсъждава така, каза си той, и да не би ти да си нещо специално, да не би да има някакви хора, които са специални и които нищо не трябва да сполети? Какво толкова представляваш ти, какво толкова представлява старецът? Вие сте оръдия, които трябва да изпълнят предназначението си. Дадена е заповед, която е необходима, за която ти не си виновен, и има мост и този мост може да се окаже преломната точка, около която ще се завърти съдбата на човечеството. Може да се окаже преломна точка за цялата тази война. Има само едно нещо да правиш и трябва да го направиш. Глупости — само едно нещо, помисли си той. Ако беше само едно — лесно. Стига си треперил, страхливо копеле, каза си Джордън. Мисли си за друго.

И започна да мисли за момичето Мария, с нейната кожа, коса и очи в еднакъв кафеникаво златист оттенък, косата малко по-тъмна, но ще изсветлее, когато кожата ѝ загори повечко, гладката ѝ кожа с мургавина, скрита под бледозлатистата повърхност. Навярно кожата ѝ навсякъде е тъй гладка, цялото и тяло е гладко и как се движеше несръчно, като че ли в нея имаше нещо или с нея ставаше нещо, което я смущава, сякаш имаше такова нещо, а всъщност нямаше, то беше само в ума ѝ. И тя се изчерви, когато той я погледна, както беше седнала, обгърнала коленете си с ръце и ризата разтворена на шията, гърдите вирнати и напираци под ризата; и докато мислеше за нея, нещо го давеше в гърлото и той изпитваше трудност при вървежа и двамата с Анселмо мълчаха, докато старецът каза:

— Сега слизаме по тия скали и оттам в лагера.

Когато отминаха скалите, някой в тъмнината им викна:

— Стой! Кой е? — Чуха как щраква затворът на пушката, когато ръкохватката бе изтеглена назад, и как чукна глухо по ложата, когато я изтласкаха напред.

— Другари — каза Анселмо.

— Какви другари?

— Другари на Пабло — каза му старецът. — Не ни ли знаеш?

— Знам ви — рече гласът. — Но имам заповед. Знаете ли паролата?

— Не. Ние идваме отдолу.

— Знам — каза човекът в тъмнината. — Вие идвате от моста! Всичко знам. Но не съм я аз издавал тая заповед. Трябва да знаете втората половина на паролата.

— А каква е първата половина? — запита Робърт Джордън.

— Забравих — прихна човекът в тъмнината. — Хайде, майната му, давай към лагерния огън, дето ти е проклетият динамит.

— Това се казва партизанска дисциплина — каза Анселмо. — Спусни курока на твоята играчка. — Спуснал съм го — каза човекът в тъмнината. — Спуснах го леко с палеца и показалеца.

— Някой път ще направиш така с маузер, дето няма насечка на затвора и ще гръмне.

— Това е маузер — каза човекът. — Ама нямаш представа какъв съм здрав в ръцете. Винаги така го отпускам.

— Накъде я беше насочил? — запита Анселмо в тъмното.

— В тебе — отвърна човекът, — през цялото време, докато отпусках ударника. И стигнеш ли в лагера, кажи някой да дойде да ме смени, щото съм зверски пригладнял и забравих паролата.

— Как се казваш? — запита Робърт Джордън.

— Агустин — каза човекът. — Казвам се Агустин и ще се пукна от скука на това място.

— Ще им кажем — додаде Робърт Джордън и си помисли, че *aburmiento*, скука на испански е дума, която един селянин не би употребил на никой друг език. А тук тя е обикновена дума в устата на човек от която и да било класа.

— Чуй — каза Агустин, приближи се и сложи ръка на рамото на Робърт Джордън. После извади огниво, удари кремъка, вдигна праханта и раздухвайки я, се вгледа в лицето на младежа на светлината на тлеещото огънче.

— Приличаш на онзи другия — каза той. — Ама си малко по-друг. Чуй. — Той угаси праханта и застана с пушката в ръка. — Я ми кажи, вярно ли е това за моста?

— Какво за моста?

— Че ще хвърлим във въздуха този мръсен мост и после ще трябва да се разкараме оттук и да вървим на майната си?

— Не знам.

— Не знаел! — възкликна Агустин. — Ама че идиотщина! А динамита твой ли е?

— Мой.

— И не знаеш за какво ти е? Приказки ще ми разправяш.

— Знам за какво е и ти също ще узнаеш, като му дойде времето — сопна се Робърт Джордън. — А сега отиваме в лагера.

— Върви на майната си — каза Агустин. — Върви се заври, където щеш. Ама искаш ли да ти кажа нещо, дете ще е добре да го знаеш?

— Искам — каза Робърт Джордън. — Само да не е пак някоя... — И той повтори думичката, която бе оцветявала досегашния им разговор. Този Агустин непрекъснато псуваше и Робърт Джордън се съмняваше дали той може да си отвори устата и да каже нещо, без да вплете някое ругателство или като съществително, или като прилагателно, или като глагол. Агустин се засмя в тъмнината, когато Робърт Джордън повтори неговия израз. — Свикнал съм така да си говоря. Може да е некрасиво. Кой знае? Всеки си говори посвоему. Слушай какво ще ти кажа. Не ме е грижа за моста. Нито за моста, нито за каквото и да било друго. И ми е омръзнало вече в тая планина. Трябва ли да се махаме — ще се махаме. Плюя на тия места. Ако трябва да вървим другаде, добре. Ама едно ще ти кажа. Пази си динамита.

— Благодаря — каза Робърт Джордън. — От тебе ли да го пазя?

— Не — каза Агустин. — От някои хора, които по-малко псуват от мен.

— Е, и? — запитва Робърт Джордън.

— Ти разбираш испански — каза Агустин, този път сериозно. — Пази го добре тоя дяволски динамит.

— Благодаря.

— Няма какво да ми благодариш. Отваряй си очите на четири за твоя материал.

— Някой пипал ли го е?

— Не, ако беше, щях ли да си губя времето за празни приказки?

— Благодаря ти все пак. А сега — в лагера!

— Добре — каза Агустин. — И да изпратят някой, дете помни паролата.

— Ще се видим ли в лагера?

— Да, човече. И то скоро.

— Хайде — каза Робърт Джордън на Анселмо.

Те започнаха да се спускат по края на полянката, наоколо бе паднала сива мъгла. След като бяха ходили по горската земя, осеяна с

борови игли, сега усещаха меката трева под краката си и влагата от росата през въжените подметки. Пред тях между дърветата Робърт Джордън забеляза огън и се досети, че там е входът на пещерата.

— Агустин е добър човек — каза Анселмо. — Говори неприлично и все се шегува, но е сериозен човек.

— Добре ли го познаваш?

— Да. Знам го отдавна. Много му вярвам.

— И на думите му ли вярваш?

— Да, приятелче. Пабло сега никак не е човек на място, нали виждаш?

— Какво може да се направи?

— Да има непрекъснато някой да го пази.

— Кой?

— Ти. Аз. Жената и Агустин. Нали той сам вижда, че има опасност.

— Ти очакваше ли нещата да са толкова зле?

— Не — отвърна Анселмо. — Не предполагах, че толкова бързо ще стане така. Във всеки случай трябваше да дойдем тук. Това са планините на Пабло и на Ел Сордо. Трябваше да се обърнем към тях, защото сами не бихме могли да се справим.

— Ами Ел Сордо?

— Него го бива — каза Анселмо. — Колкото единият е лош, другият пък е добър.

— Значи, мислиш, че на Пабло вече наистина не трябва да се вярва?

— Цял следобед все за това мисля и вече знам, че не трябва. Спомни си какво чухме. Наистина не трябва.

— Може би е по-добре да си тръгнем, да им кажем, че ще взривяваме друг мост и да съберем хора от другите отряди?

— Не — каза Анселмо. — Из тия места действа той. Не можеш стъпка да направиш скришом от него. Но трябва да се действа много внимателно.

---

[1] Буквално: мухи (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Те се спуснаха към входа на пещерата, отворът беше прикрит с чул и през процепа се виждаше светлина. Двете раници бяха до дънера завити с платнището и Робърт Джордън коленичи и опипа брезента, който се беше втвърдил от влагата. Той пъкна ръка под него в тъмнината и от външния джоб на едната от раниците извади плоско шишенце в кожен калъф, което сложи в джоба си. Отключи продълговатите катинарчета на верижките, с които бяха пристегнати торбите, отвори ги и опипа с ръце съдържанието. В едната раница, почти на дъното, той напипа под пакетите с шашките скатания спален чувал; пак стегна отвора и заключи верижката, после бръкна в другата раница и напипа ръбестата дървена кутия на стария детонатор, кутията за пури, в която бяха капсулите — всяко цилиндърче омотано с две жици и положено внимателно, тъй, както някога, когато беше дете, нареждаше яйцата от диви патици в колекцията си, — ложата на автомата, демонтирана от цевта и загърната в коженото му яке, два дискови и пет дъгови пълнителя в един от вътрешните джобове на голямата раница, а в другата макаричките меден проводник и големия рулон тънка жица с изолатор. В същия джоб, в който беше жицата, напипа клещите и двете дървени шила за пробиване на дупки в края на пакетирания експлозив, от последния джоб извади голяма кутия руски папириси от онези, които му бяха дали в щаба на Голц, и след като пристегна отвора на раницата, той щракна катинарчето, сгъна скобите и пак покри двете раници с платнището. Анселмо бе влязъл в пещерата.

Робърт Джордън се изправи с намерение да го последва, после промени решението си, вдигна платнището, с което бяха покрити двете раници, взе една във всяка ръка и олюлявайки се под тежестта им, тръгна към входа на пещерата. Остави едната раница на земята, отметна конския чул, после с приведена глава и с по една раница във всяка ръка, стиснал раменните ремъци, влезе.

В пещерата беше топло и задимено. До стената имаше маса, на нея бутилка с втикната в гърлото ѝ лоена свещ, а край масата бяха наседали Пабло, трима непозната и циганинът Рафаел. Пламъкът на свещта хвърляше сенки на стената зад мъжете и Анселмо, който още не бе успял да се настани, беше застанал от дясната страна на масата. Жената на Пабло се бе навела над огнището в дъното на пещерата. Момичето беше коленичило до нея и разбъркваше нещо в желязното котле. Тя вдигна дървената лъжица, с която бе бъркала в котлето, и погледна Робърт Джордън и от прага той видя лицето ѝ, осветено от огъня, който жената разпалваше с духало отдолу, видя ръката ѝ и капките, които се стичаха от лъжицата и падаха в котлето.

— Какво носиш? — запита Пабло.

— Моите работи — отвърна Робърт Джордън и положи двете раници на известно разстояние една от друга там, където пещерата се разширяваше към онази страна, която беше по-далеч от масата.

— Какво ще им стане, ако стоят навън? — запита Пабло.

— Някой може да се спъне в тях в тъмното — обясни Робърт Джордън, приближи се към масата и остави на нея кутията с папиросите.

— Не ми харесва да държим динамит в пещерата — каза Пабло.

— Далеч е от огъня — успокои го Робърт Джордън. — Заповядайте цигари. — Той прокара нокътя на палеца си по стената на картонената кутийка с цветния броненосец на капака и я побутна към Пабло.

Анселмо му донесе столче, покрито с мъхната кожа, и той седна до масата. Пабло го изгледа тъй, сякаш се готвеше да каже нещо, после посегна към цигарите.

Робърт Джордън предложи папироси и на останалите. Все още избягваше да ги поглежда. Но забеляза, че един от тях си взе няколко, а другите двама — не. Цялото му внимание беше приковано към Пабло.

— Как е, циганино? — запита той Рафаел.

— Добре — отвърна циганинът. Робърт Джордън разбираше, че бяха разговаряли за него, когато той влезе. Дори циганинът се чувствуваше неловко.

— Ще ти даде ли тя пак да ядеш? — запита Робърт Джордън циганина.

— Да. Защо да не ми даде? — дръпна се циганинът. Дружелюбният тон, с който бяха разменяли шеги следобеда, сега липсваше.

Жената на Пабло мълчаливо продължаваше да раздухва огъня.

— Има един Агустин, вика, че се е наскучал до смърт там горе — каза Робърт Джордън.

— От скука никой не е умрял — отвърна Пабло. Да продължи да умира от скука още малко.

— Има ли вино? — запита Робърт Джордън, обръщайки се към всички, и се наклони напред, положил ръце на масата.

— Малко е останало — каза Пабло мрачно. Робърт Джордън реши, че е по-добре да провери настроението на останалите и да се опита да разбере на каква почва е стъпил.

— Тогава, я да пия чаша вода. Ей! — викна той на момичето. — Донеси ми чаша вода.

Момичето погледна към жената, която не каза нищо и дори не даде вид; че е чула, после загреба пълно канче от едно котле с вода, приближи се до масата и го постави пред Робърт Джордън. Той й се усмихна. В същото време сви коремните си мускули и леко се извъртя наляво върху стола, така че пистолетът му се измести и се приплъзна по колана му в по-удобно положение. Пъхна ръка в джоба на панталона си. Пабло не го изпускаше от очи. Той знаеше, че всички го наблюдават, но самият той следеше само Пабло. Извади ръка от джоба на панталона си, в нея държеше покритото с кожен калъф плоско шишенце; развинти запушалката и тогава вдигна канчето, отпи половината от водата и бавно започна да налива от плоското шишенце в канчето.

— Много силно е за теб, иначе щях да те почерпя — каза той на момичето и пак му се усмихна. Малко е останало, иначе щях да ти предложа — извини се той на Пабло.

— Не обичам, мастика — каза Пабло.

Острата миризма, която се разнесе на масата, беше подсказала на Пабло какво е питието.

— А добре — каза Робърт Джордън. — Щото ми е останало много малко.

— Това какво е? — запита циганинът.

— Лекарство. Искаш ли да го опиташ?

— Лекарство за какво?

— За всичко — каза Робърт Джордън. — Всичко цери. Ако нещо не ти е наред, ще те излекува.

— Дай да го опитам.

Робърт Джордън побутна канчето към циганина. Примесено с вода, питието беше станало млечнобяло и той се надяваше, че циганинът ще се задоволи с една глътка. Оставаше съвсем малко, а чаша от него заменяше всички вечерни вестници, всички вечери в парижките кафенета, всички кестени, които сега сигурно вече цъфтяха, едрите товарни коне по външните булеварди, книжарниците, будките, картинните галерии, парка Монсури, стадиона Бъфало и Бют Шомон, „Гаранти тръст къмпани“, Ил де ла Сите, отдавна познатия хотел Фово и възможността да почете и да се отпусне привечер; всички тези неща, които му бяха доставяли удоволствие и които беше забравил и когато се завръщаха при него, щом усетеше вкуса на непрозрачната, горчива магическа течност, от която езикът изтръпваше, стомахът, се стопляше, умът също се сгръвяше, а мислите се променяха.

Циганинът направи гримаса и му върна канчето.

— Мирише на анасон, ама е горчиво като жлъчка. По-добре да си болен, отколкото такова лекарство.

— Това е от пелина — каза Робърт Джордън. — В това, в истинския абсент, винаги има пелин. Казват, че от него се размеквал мозъка, ама не го вярвам. Само започваш да мислиш иначе. В абсента трябва да наливаш водата бавно, по няколко капки. А аз обратното — във водата налях абсент.

— Какви ги говориш? — сърдито запита Пабло, защото усети насмешка в думите му.

— Обяснявам за лекарството — отвърна му Робърт Джордън и се засмя. — Купих го в Мадрид. Беше последната бутилка и я пия от три седмици. — Отпи голяма глътка и почувствува как течността облива езика му и го прави нечувствителен, сякаш бе лека упойка. После погледна Пабло и пак се усмихна. — Как е? — запита той.

Пабло не отговори и Робърт Джордън внимателно огледа тримата непознати на масата. Единият беше с широко плоско лице, плоско и мургаво като серанска шунка, със сплескан, счупен нос и от това, че от устата на този човек стърчеше под ъгъл дълга руска папираса, лицето му изглеждаше още по-плоско. Мъжът беше с къса сива коса и набола

посивяла брада; носеше обикновената селска риза, закопчана на врата. Когато Робърт Джордън го оглеждаше, той седеше, свел очи към масата, но погледът му беше твърд, немигащ. Другите двама очевидно бяха братя. Много си приличаха, и двамата бяха къси, набити, тъмнокоси, с ниски чела, мургави и чернооки. Единият имаше белег на челото над лявото око и когато Робърт Джордън ги погледна, те твърдо отвърнаха на погледа му. Единият изглеждаше на двадесет и шест — двадесет и осем години, другият — може би с две години по-възрастен.

— Какво гледаш? — запита единият от братята, тоя с белега.

— Тебе гледам — каза Робърт Джордън.

— И какво особено виждаш?

— Нищо — отвърна Робърт Джордън. — Искаш ли папироза?

— Защо не? — каза по-големият брат. Преди това той не си беше взел. — Тези са същите като на онзи другия, дето беше за влака.

— Ти участвува ли?

— Всички участвувахме — отговори спокойно човекът: — Всички, като не броим стареца.

— Ето какво трябва да направим сега — каза Пабло. — Да взривим още един влак.

— Може — каза Робърт Джордън. — Като свършим с моста.

Той видя, че жената на Пабло, която до този момент беше обърната, към огъня, се беше извърнала и слушаше. Щом бе произнесъл думата „мост“, всички бяха притихнали.

— След моста — повтори Робърт Джордън нарочно и отпи от абсента. Така и така сме започнали, помисли си той. И без това няма да се размине.

— Аз не съм за моста — каза Пабло, вперил поглед в масата. — Нито аз ще участвувам, нито хората ми.

Робърт Джордън не каза нищо. Погледна към Анселмо и вдигна канчето.

— Тогава двамата сами ще свършим тая работа, старче — каза той и се усмихна.

— Без тоя страхливец — каза Анселмо.

— Какво каза? — обърна се Пабло към стареца.

— Не говоря на теб. На тебе нищо не съм казал — отвърна Анселмо.

Робърт Джордън извърна очи настрани, към жената на Пабло, която стоеше до огъня. Досега тя беше мълчала и изобщо не бе дала знак, че слуша разговора им. Но сега каза на момичето нещо, което той не можа да чуе, и то се изправи, отдалечи се от огнището, плъзна се край стената, отметна чула, провесен на входа на пещерата, и излезе. Ето, приближава, помисли си Робърт Джордън. Започва се. Не исках така да стане, но, изглежда, няма как.

— Тогава ще се справим с моста и без твоя помощ — каза Робърт Джордън на Пабло.

— Не — каза Пабло и Робърт Джордън забеляза как по лицето му избива пот. — Никакви мостове няма да взривяваш тук.

— Така ли?

— Няма да взривяваш никакъв мост — изговори Пабло тежко.

— А ти какво ще кажеш? — обърна се Робърт Джордън към жената на Пабло, която стоеше до огнището — безмълвна и грамадна.

Тя се обърна към тях и каза:

— Аз съм за моста! — Лицето ѝ, огряно от огъня, беше поруменяло и се открояваше мургаво и красиво в отблясъците — такова, каквото си беше по рождение.

— Какво каза? — запита я Пабло и Робърт Джордън забеляза, че той има изражението на човек, който е предаден, и пак погледна изпотеното му чело.

— Аз съм за моста и против теб — каза жената на Пабло. — Нищо повече.

— Аз също съм за моста — каза плосколикният със счупения нос и смачка цигарата върху масата.

— За мен моста нищо не значи — каза единият от братята. — Аз съм за la tujeг на Пабло.

— Също — каза другият брат.

— Също и аз — каза циганинът.

Робърт Джордън наблюдаваше Пабло и както го наблюдаваше, отпускате дясната си ръка все по-ниско и по-ниско, готов на всичко, ако се наложи, и почти се надяваше, че ще се наложи, като чувствуваше може би, че така ще бъде по-просто и по-лесно, и заедно с това не желаше да развали онова, което бе потръгнало тъй добре, и съзнаваше колко бързо едно племе или род или една групичка от хора може при разпра да се обърне против чужденеца и все пак си мислеше,

че това може да се направи с едно движение на ръката, ще е най-простото, най-доброто и хирургически най-здравото решение, след като нещата вече бяха взели такъв обрат, но наблюдавайки Пабло, той наблюдаваше и жената на Пабло, която стоеше до огнището, и видя, че след като бе казала на чия страна е, тя гордо се изчервява, тъй както се изчервяват силните и здравите хора.

— Аз съм за Републиката — радостно каза жената на Пабло. — А моста — това е за Републиката. С другите акции можем да се заемем после.

— Ех, ти! — възкликна горчиво Пабло. — Имаш глава на бик за разплод и сърце на курва. Мислиш си, че след тоя мост ще има някакво „после“. Много знаеш ти какво ще се случи!

— Ще стане това, което има да става — каза жената на Пабло. — Каквото е писано, това ще стане.

— И ти е все едно дали ще ни погнат като диви зверове след тая работа, от която нищо няма да спечелим? Все едно ли ти е дали ще умрем, или не?

— Все едно ми е — каза жената на Пабло. — И не се опитвай да ме сплашиш, страхливецо.

— Страхливец, а — повтори горчиво Пабло. — Наричаш човека страхливец, защото има усет за тактика. Защото може предварително да види какво ще ни донесе една идиотщина. Страхливец ли е този, който вижда кое е глупаво и кое не?

— Ами глупак ли е този, който вижда кой е страхливец и кой не — каза Анселмо, който не можа да премълчи находчивата си реплика.

— Искаш ли да умреш? — запита го Пабло строго и Робърт Джордън си даде сметка, че въпросът му съвсем не е риторичен.

— Не.

— Тогава дръж си устата. Не говори за работи, дето не ги разбираш. Не виждаш ли, че това е нещо сериозно? — каза той почти жално. — Само аз ли съм тоя, дето вижда колко сериозна е тая работа?

Изглежда, че е така, помисли си Робърт Джордън. Да, приятелю Пабло, само ти. Ти и аз. Също и жената, защото го прочете на ръката ми, но тя още не го е разбрала. Все още не е.

— Аз ли съм командир, или не? — запита Пабло. — Знам какво говоря. Вие нищо не знаете. Това старче дрънка глупости. Стария го бива само да ходи да разнася съобщения и да води чужденци. Тоя

чужденец идва тука, за да свърши нещо, което е добро за чужденците. А после ще плащаме ние. Аз съм за това, от което всички ще имаме полза и да сме в безопасност.

— Безопасност ли? — ахна жената на Пабло. — Няма такова нещо. Толкова са много тия, дето търсят сега безопасност тук, че това вече става опасно. Търсиш безопасност, а пък губиш всичко.

Сега тя стоеше до масата с голямата лъжица в ръка.

— Има безопасност — настоя Пабло. — Дори като се излагаш на опасност, трябва да знаеш какви рискове поемаш — това е то безопасността. Както бикобореца, който знае какво прави, не поема излишен риск и е в безопасност.

— Докато рогата го разпорят — каза горчиво жената. — Колко съм ги чувала такива приказки от бикоборците, преди да се надянат на рогата. Колко пъти Финито разправяше, че цялата работа била в умениято и че бика никога нямало да намуши човека, а човека сам се намушвал на рогата му. Винаги така самонадеяно говорят, преди да се надянат на гората. После им ходим на посещение в болницата. — Сега тя заговори с друг глас, изобразявайки посетителка при постелята, на пострадалия. — Здравей, стари приятелю! Здравей! — прогърмя гласът ѝ. После, с немощния глас на ранения тореадор: — Buenas, Compadre.^[1] Как е, Пилар? — И пак със собствения си гърмящ глас: — Как стана тая работа, Финито, Chico^[2], как можа с тебе да стане тази отвратителна злополука? — После с тих, тъничък гласец: — Дреболия, жено. Дреболия, Пилар. Чиста случайност. Много хубаво го убих, нали разбираш. От това по-добре никой не би го убил. Убих го по всички правила и той беше свършено мъртъв, олюля се на краката си и се готвеше да рухне и тъкмо аз тръгнах към бариерата — много стилно и малко наперено — и както бях с гръб към него, той изведнъж тъй ми ръгна тоя рог между бузите на задника, че ми излезе през черния дроб. — Тя се засмя и продължи, но вече не с почти женското пискливо гласче на ранения матадор, а със собствения си груб глас? — Ти ще ми разправяш за безопасност! Не живях ли аз девет години с трима от най-зле платените матадори в света, че да не знам какво значи страх и безопасност? Само за безопасност недей да ми говориш. Ама си и ти! Как се надявах на теб, а какво излезе! Една година война, и в какво се превърна — лентяй, пияница и страхливец.

— Нямах право да говориш така — каза Пабло. — Още помалко пред други хора и пред чужденец.

— Ще си говоря — продължаваше жената на Пабло. — Не чу ли какво ти казах? Все още ли си мислиш, че ти командваш тук?

— Да — викна Пабло. — Тук аз командвам.

— Я не се шегувай — кресна жената. — Тук командвам аз! Не чу ли какво казаха la gente^[3]? Тук командвам аз и никой друг. Ако искаш, можеш да си останеш с нас, да ядеш от храната и да пиеш от виното, само че с мярка. Ако искаш, и ще работиш с нас. Но тук командвам аз.

— Трябва да ви застрелям и двамата — и тебе, и чужденеца — продума мрачно Пабло.

— Опитай се — подкани жената. — Че да видиш какво ще се случи.

— Искам вода — каза Робърт Джордън, без да вдига очи от мъжа с мрачното тежко лице и от жената, която стоеше горда, уверена в себе си и държеше големия черпак така властно, като че беше маршалски жезъл.

— Мария! — викна жената на Пабло и когато момичето влезе през отвора, каза: — Вода за този другар.

Робърт Джордън бръкна в джоба си за плоското шише и докато го изваждаше, разхлаби кобура и го измести така, че да легне на бедрото му. Наля абсент в канчето, взе каната с вода, която момичето му бе донесло, и започна малко по малко да я сипва. Момичето стоеше редом до него и го наблюдаваше.

— Вън! — нареди жената на Пабло и посочи на момичето отвора с черпака.

— Навън е студено — възрази момичето, наведе се към Робърт Джордън, приближи буза до неговата и се загледа как абсентът побелява.

— Може да е студено — каза жената на Пабло. — Ама тука пък е много топло. — После добави ласкаво: — За малко само.

Момичето поклати глава и излезе.

Търпението на Пабло сигурно скоро ще се изчерпи, помисли си Робърт Джордън. Той държеше канчето в едната ръка, а другата, вече без да се прикрива, бе положил върху пистолета. Отпусна предпазителя и усети под пръстите си успокояващата, огладена, почти изтрита от дългата употреба резба на ръкохватката и хладната,

закръглена предпазна скоба на спусъка — надеждна като верен другар. Сега Пабло гледаше не него, а жената.

Тя пак заговори:

— Слушай какво ще ти кажа, пияница такъв! Ясно ли ти е кой командва тук?

— Аз командвам.

— Не. Слушай. Прочисти си косматите уши и слушай внимателно. Командвам аз.

Пабло я гледаше и лицето му беше непроницаемо. Гледаше я съвсем спокойно, после погледна през масата към Робърт Джордън. Изглежда го дълго и замислено, след това пак загледа жената.

— Добре. Ти командваш — каза той. — И ако искаш, нека и той да командва. И двамата можете да вървите по дяволите! — Той гледаше жената право в лицето: не беше нито победен, нито уплашен от нея. — Може и така да е — да съм мързелив и да пия много. Смятай ме за страхливец, макар че не е вярно. Само че аз не съм глупак. — Той замълча. — Командвай, дано да ти хареса. Но ако си не само командир, а и жена, вземи, че ни дай нещо да ядем.

— Мария! — извика жената на Пабло.

Момичето промуши глава иззад чула, който засланяше отвора на пещерата. — Сега влизай и слагай вечерята.

Момичето влезе, запъти се към ниската маса до огнището, взе емайлираните съдини и ги постави на масата.

— Има достатъчно вино за всички — каза на Робърт Джордън жената на Пабло. — Не го слушай тоя пияница. Изпием ли го — ще си набавим друго. Допий това, особеното, дето го пиеш, и си налей вино.

Робърт Джордън допи последната глътка абсент, усети, че както го гълта така, наведнъж, той се разлива като едва доловима топла вълна, постепенна като химическа реакция, проникваща като алкохолни пари, и подаде канчето, за да му налей вино. Момичето го напълни догоре и му се усмихна.

— Е, видя ли моста? — запита циганинът. Останалите, които не бяха отворили уста, докато се изясняваше кой на чия страна е, се наведоха напред, готови да слушат.

— Да — каза Робърт Джордън. — Не е трудна работа. Искате ли да ви покажа?

— Да, човече. Това ни е интересно.

Робърт Джордън извади бележника от джоба на ризата си и им показа скиците.

— Ама гледай само как си прилича — каза плосколикият, който се наричаше Примитиво. — Това си е самия мост.

С върха на молива Робърт Джордън посочи къде трябва да се поставят зарядите и обясни как ще бъде взривена конструкцията.

— Ама че просто! — каза този от братята, който имаше белег на лицето; наричаха го Андрес. — Ами как ще ги възпламениш?

Робърт Джордън обясни и това и докато им показваше, усети, че момичето, което, гледаше в бележника му, бе поставило ръка на неговото рамо. Жената на Пабло също гледаше. Само Пабло не проявяваше никакъв интерес; беше се усамотил с чашата си и от време на време я пълнеше, като загребваше от големия съд, който Мария бе напълнила от меха, провесен вляво от входа на пещерата.

— Много ли пъти си вършил това? — запита го момичето тихо.

— Да — отвърна Робърт Джордън.

— А ние ще видим ли как ще стане?

— Да. Защо не?

— Ще видиш ти! — каза Пабло от своя край на масата. — Ще видиш, и още как!

— Млъквай! — каза жената на Пабло и изведнъж се сети какво бе прочела на ръката на Робърт Джордън следобеда, изведнъж избухна в страшен, непредизвикан гняв. — Млъквай, страхливец такъв. Млъквай, черен прокобнико! Млъквай, убицецо!

— Добре — каза Пабло. — Млъквам. Сега ти командваш и продължавай да гледаш красивите картинки. Но помни, че не съм глупав.

Жената на Пабло усети, че гневът ѝ отстъпва място на печал и предчувствието, че няма да се сбъднат нито надеждите, нито обещанията. Това чувство ѝ беше познато още от детството и тя добре знаеше кога и защо я обхваща то. Цял живот бе знаела. Сега то бе дошло неочаквано и като се стараеше да го пропъди, да не му позволи да се докосне до нея; нито до нея, нито до Републиката, тя каза:

— Хайде да ядем. Мария, сипвай от гърнето.

---

[1] Здравей, куме (исп). — Б.пр. ↑

[2] Малкия (исп.). — Б.пр. ↑

[3] Хората (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ПЕТА

Робърт Джордън отмести чула, който закриваше входа на пещерата, и като излезе навън, вдъхна дълбоко прохладния нощен въздух. Мъглата се бе разсеяла, показали се бяха звездите. Нямаше вятър и след спарения въздух в пещерата, в който се смесваха тютюнев дим и пушек от огнището, миризма на пържено месо и ориз, шафран, чушки, зехтин, винено смолистия дъх от големия мех, повесен до вратата, окачен там за шията, четирите му крака щръкнали встрани, на единия крак канелка, а от нея капчици по земята, които слягаха прахоляка; след уханието от различните билки, на които не знаеше имената, провиснали на китки от тавана, до дългите плитки чесън, с тежък привкус в устата от червеното вино и чесъна; след миризмата на конска и човешка пот, пропила дрехите на хората край масата, острата кисела миризма на човешка пот, смесена с неприятно сладникавата воня от засъхналата пяна от устата на коня, полепнала по потните му хълбоци — след всичко това приятно беше да вдъхне дълбоко чистия нощен планински въздух с аромат на борови игли и росна трева край брега на потока. Беше паднала обилна роса, защото вятърът бе стихнал, но докато стоеше там, си помисли, че призори сигурно ще има скреж.

Той стоеше и дишаше дълбоко, после се вслуша в нощта, дочу, че някъде далеч се стреля, после крясък на сова в гората долу, където беше опънат загона за конете. После от пещерата се разнесе песента на циганина и звънът на струните от китарата, която той тихо акордираше.

„Наследство баща ми остави“ — извиси се гласът, който нарочно пееше дрезгаво, задържа се на високия тон и продължи:

*Луната и слънцето аз притежавам.
И макар че се скитам по целия свят,
да ги похарча — все не успявам!*

Китарата забръмча с бързи акорди — аплодисменти за певеца.
— Хубаво пееш — чу Робърт Джордън нечий глас. — Давай сега каталонската, циганино.

— Не.

— Давай. Давай. Каталонската.

— Е, добре — каза циганинът и запя скръбно:

Носът ми е плосък.

Лицето ми — черно.

Но все пак аз съм човек.

— Olé! — викна някой. — Давай, циганино!
Гласът на циганина се извиси трагикомично.

Слава богу, аз съм негър.

А не каталонец!

— Много се разшумяхте — дочу се гласът на Пабло. — Млъквай, циганино!

— Да — подхвана гласът на жената. — Много се разшумяхте. С тоя глас ще ни докараш тук la guardia civil, а и гласа ти не струва.

— Знам още един куплет — каза циганинът и пак засвири на китарата.

— Дръж си го за себе си — отвърна му жената.

Китарата замлъкна.

— Тази вечер гласа ми не е наред. Значи, загуба няма — каза циганинът и като отметна чула, излезе през тъмния отвор.

Робърт Джордън го забеляза как се отправя към едно дърво, а след това се приближи към него.

— Роберто! — повика тихо циганинът.

— Да, Рафаел — отвърна той. По гласа на циганина веднага разбра, че виното го е хванало. И той не беше пил малко — два абсента, а след това и вино, но главата му беше хладна и ясна, защото

сложната обстановка, създадена от спора с Пабло, го държеше в напрежение.

— Защо не уби Пабло? — запита го циганинът тихичко.

— Защо да го убивам?

— Рано или късно ще трябва да го убиеш. Защо не използва случая?

— Сериозно ли говориш?

— А ти какво мислиш, че очаквах всички? Ами защо Пилар накара момичето да излезе? Да не мислиш, че след като се кажат такива думи, всичко може да си остане постарому?

— А защо не го убихте вие?

— Qué va^[1] — каза спокойно циганинът. — Това си е твоя работа. Три или четири пъти ни се стори, че, аха, аха, и ще го убиеш. Пабло няма приятели.

— Хрумна ми такава неща — каза Робърт Джордън. — Ала се отказах.

— Това го видяха всички. Всички забелязаха, че се приготвяш. Защо не то направи?

— Реших, че ще бъде неприятно за вас или за жената.

— Que va! Жената сама чакаше това да стане, както курвата чака да излети голямата птица. Ти си по-зелен, отколкото изглеждаш.

— Възможно е.

— Убий го сега — настояваше циганинът.

— Ще бъде подло.

— Ще бъде даже по-добре — промълви съвсем тихо циганинът. — По-малко опасно. Хайде! Убий го! Убий го сега.

— Не мога така. Подло е, а за нашето дело не трябва да се действа подло.

— Тогава предизвикай го — каза циганинът. — Ама трябва да го убиеш. Друг лек няма.

Докато разговаряха, без да нарушават тишината, между дърветата прелетя сова, спусна се към плячката си и се издигна, бързокрила, но безшумна.

— Виждаш ли я — каза циганинът в тъмното. — Така трябва да се движат и хората.

— А през деня със слепи очи на някое дърво и враните кълват — възрази Робърт Джордън.

— Рядко става така — каза циганинът. — И когато стане, то е случайно. Убий го — продължи той. — Не оставяй тъй тая работа, после ще бъде по-трудно.

— Моментът е пропуснат.

— Можеш да предизвикаш нов — настояваше циганинът. — Или използвай, че сега можеш да го издебнеш.

Чулът на входа на пещерата се отмести и навън се процеди светлина. Някой излезе и се запъти към тях.

— Нощта е ясна — каза нечий глух, безизразен глас. — Утре ще има хубаво време.

Беше Пабло.

Той пушеше една от руските папириси и когато придърпваше, огънчето се разгаряше и осветяваше кръглото му лице. При светлината на звездите те можеха да различат набитото му, дългоръко тяло.

— Не обръщай внимание на жената — каза той на Робърт Джордън. В тъмнината цигарата се разгоря по-ярко и снижавайки се, освети ръката му. — Тя понякога е особена. Ама е добра жена. Много предана на Републиката. — Огънчето на папиросата заподскача при всяка негова дума. Говори с цигара в уста, мина през ума на Робърт Джордън. — Няма за какво да се караме. И двамата мислим едно. Доволен съм, че ти дойде. — Огънчето на цигарата пак светна по-силно. — Не обръщай внимание на разни препирни — каза той. — Тук си добре дошъл.

— А сега ме извини — добави, — отивам да видя добре ли са вързали конете.

— Отдалечи се между дърветата към края на полянката и отдолу се разнесе цвилене.

— Видя ли? — каза циганинът. — Видя ли сега? Ето как изпусна момента.

Робърт Джордън не отговори.

— И аз отивам долу — каза сърдито циганинът.

— Защо?

— Que va, защо? Поне да гледам да не избяга.

— Може ли да вземе кон и да се измъкне надолу?

— Не.

— Тогава иди там, откъдето би могъл да мине, че да му попречиш.

— Там е Агустин.

— Върви тогава и поговори с Агустин. Разкажи му какво стана.

— Агустин с удоволствие ще го убие.

— Още по-добре — каза Робърт Джордън. — Тогава иди горе и му разкажи какво се случи.

— А после?

— Ще се спусна на полянката да видя какво става.

— Добре. Това вече е добре. — В тъмнината Робърт Джордън не виждаше лицето на Рафаел, но се досещаше, че той се усмихва. — Виждам, че започваш да се стягаш — каза одобрително циганинът.

— Върви при Агустин — повтори му Робърт Джордън.

— Отивам, Роберто, отивам — каза циганинът.

Робърт Джордън тръгна между боровете и опипвайки пътя си от дърво до дърво, наближи края на полянката. Там, под звездите, тъмнината не бе тъй непроницаема и той забеляза тъмнеещите се силуети на конете, оставени да пасат на поляната, привързани към забити колчета между него и потока. Той ги преброи. Бяха пет. Робърт Джордън седна под един бор и впери поглед към пространството отвъд поляната.

Уморен съм, мислеше си той, и може би разсъждавам неправилно, но моята задача е мостът и не трябва да се излагам на излишни опасности, докато не я изпълня. Разбира се, понякога е по-опасно, когато избягваш тези опасности, които трябва да приемеш, но досега гледах да не преча на естествения развой на нещата. Ако е наистина така, както казва циганинът, ако са очаквали от мен да убия Пабло, трябвало е да го убия. Но аз не можех да зная със сигурност какво очакват от мен. Не е хубаво чужд човек да убие един от тия, с които ще трябва да работи. Да го убиеш в боя — може, заради дисциплината; но струва ми се, че тук щеше да излезе много лошо, макар изкушението да беше голямо и това да изглеждаше най-простото и ясно решение. Само че в тази страна няма нищо просто и ясно и макар жената на Пабло да ми вдъхва пълно доверие, трудно е да се каже как би приела такава тежка мярка. Смърт на такова място, може да бъде нещо много низко, отвратително и грозно. Не знаеш как би посрещнала тя такова нещо. А без жената тук няма да има нито ред, нито дисциплина, докато с нея всичко може да потръгне много добре. Най-хубаво би било тя самата да го убие или пък циганинът (само че

той няма да го убие), или часовият Агустин. Анселмо ще свърши тая работа, ако му кажа, че го изисквам, макар и да разправа, че бил против убийството. Според мен той ненавижда Пабло, а на мен се доверява, в неговите очи аз представлявам онова, в което той вярва. Тук само той и жената вярват истински в Републиката; впрочем, засега е рано да се каже.

Когато очите му привикнаха към светлината на звездите, той забеляза до един от конете Пабло. Конят рязко вдигна глава, после нетърпеливо я сведе и отново заципа тревата. Пабло стоеше до коня, облегал се на него, поклащаше се заедно с животното, когато то опъваше въжето, и го потупваше по шията. Ласката дразнеше коня, пречеше му да си пасе спокойно. Робърт Джордън не виждаше какво прави Пабло, не го чуваше какво говори на коня, но виждаше, че не го развързва и не го оседлава. Той седеше и следеше Пабло, като се опитваше да прецени обстановката, в която бе попаднал.

— Ти, мое конче-вихрогонче — нареждаше в тъмнината Пабло на дорестия жребец. — Ти, белочел красавецо мой. С шия, извита като виадукта над село. — Той замълча. — Не, по-извита е и е много по-красива. — Конят щипеше трева, опъваше въжето и отмяташе глава настрани, отегчен от човека и от приказките му. — Не си ти нито жена, нито глупак — говореше Пабло на дорестия кон. — Ти, ех ти, мило мое конче. Не си ми ти някоя жена загоряла. Нито момиченце остригано и несръчно като новородено жребче. Ти няма да оскърбиш, няма да излъжеш и всичко разбираш. Ти, ех ти, мое конче-вихрогонче.

На Робърт Джордън щеше да бъде много интересно, ако беше чул какво говори Пабло на дорестия жребец, но той не го чу, защото, убеден вече, че Пабло е слязъл тук само за да провери наред ли е всичко при конете и след като бе решил, че сега да го убие, би било неправилно и неразумно, той се изправи и се запъти обратно към пещерата. Пабло още дълго стоя на поляната, като разговаряше с коня. Конят не разбираше нито дума и само усещаше по гласа, че му говорят ласкави слова, но той бе стоял цял ден в загона, беше гладен и нямаше търпение да опаса тревата, докъдето стигаше въжето, и човекът му досаждаше. Пабло заби колчето на друго място и пак застана до коня, но сега без да говори. Конят продължи да пасе, доволен, че човекът не му додява повече.

---

[1] Исп. възклицание. — Б.пр. ↑

ГЛАВА ШЕСТА

Робърт Джордън седеше на едно от покритите с нещавена кожа столчета до огъня в пещерата и слушаше какво говори жената. Тя миеше съдовете, а момичето Мария ги бършеше и ги нареждаше в една вдлъбнатина, като ниша в каменната стена, която им служеше за долап.

— Странно — обади се жената. — Защо ли го няма Сордо? Още преди час трябваше да е тук.

— Ти изпрати ли да го извикат?

— Не. Той идва всяка вечер.

— Може да е зает. Някаква работа.

— Възможно е. Ако не дойде, утре трябва да го потърсим.

— Добре. Далеч ли е?

— Не. Тъкмо ще се поразходим. Не се движа достатъчно.

— Може ли и аз да дойда? — запита Мария. — Може ли, Пилар?

— Да, хубавице — каза жената и извърна към Робърт Джордън едрото си лице. — Нали е красива? — запита тя Робърт Джордън. — Как ти се струва? Малко слабичка?

— Много ми харесва — отвърна Робърт Джордън. Мария наля чашата му с вино.

— Пий — подкани го тя. — Че да ти харесам още повече. За да ти изглеждам красива, трябва много да пиеш.

— Тогава по-добре да спра. Ти и така ми изглеждаш красива и не само красива.

— Ето това се казва приказка — възхити се жената. — Така трябва да говори истинският мъж. Освен че е красива, какво още?

— Умна — каза нерешително Робърт Джордън. Мария се изкикоти, а жената тъжно поклати глава.

— Как хубаво започна, а как свърши, дон Роберто.

— Не ми казвай дон Роберто.

— Само на шега. На шега и на Пабло му викаме дон Пабло. А на нея — сеньорита Мария.

— Не обичам такива шеги — каза Робърт Джордън. — Сега е военно време и трябва да се обръщаме един към друг с самарада — така е по-сериозно. С такива шеги започва разложението.

— За тебе политиката е като религия — подразни го жената. — Никога ли не се шегуваш?

— Напротив. Даже много обичам шеги. Но в обръщението към хората — не, с това шега не става. Обръщението е като знаме.

— Аз и със знамето мога да се шегувам. С което и да е знаме — засмя се тя. — Според мен човек може с всичко да се шегува. На старото знаме, с жълто и червено, му викахме гной и кръв. А на републиканското, дето има и лилаво, бяхме започнали да му викаме кръв, гной и перманганат. Това е само шега.

— Той е комунист — каза Мария. — Те са все сериозни gente.

— Комунист ли си?

— Не, аз съм антифашист.

— От колко време?

— Откакто разбрах какво е фашизмът.

— Отдавна ли си разбрал?

— Почти десет години.

— Не е много време — каза жената. — Аз съм републиканка вече двайсет години.

— Баща ми беше републиканец цял живот — обади се Мария. — Заради това го и застреляха.

— И моя баща бе цял живот републиканец. И дядо ми — каза Робърт Джордън.

— В коя страна?

— В Съединените щати.

— Застреляха ли ги? — запита жената.

— Que va — каза Мария. — Съединените щати са страна на републиканци. Там няма да те застрелят затова, че си републиканец.

— Все пак хубаво е, че имаш дядо републиканец — възкликна жената. — Значи, че си от сой.

— Дядо ми беше член на Националния комитет на републиканската партия — обясни Робърт Джордън. Това направи впечатление дори на Мария.

— А баща ти продължава ли да работи за Републиката? — запитало Пилар.

— Не. Той умря.

— А може ли да те запитам как умря?

— Застреля се.

— За да не го измъчват? — запита жената.

— Да — отговори Робърт Джордън. — За да избегне мъченията.

Мария го погледна със сълзи в очите.

— Баща ми — каза тя — не можа да се добере до оръжие. О, много се радвам, че баща ти е имал късмета да се добере до оръжие.

— Да. Късмет — каза Робърт Джордън. — Хайде да говорим за нещо друго.

— Значи, имаме еднаква съдба — въздъхна Мария. Тя сложи ръка върху неговата и се вгледа в лицето му. Той също се вгледа в мургавото ѝ лице и в очите ѝ, които досега не му бяха изглеждали толкова млади, колкото лицето ѝ, а сега изведнъж бяха станали и гладни, и млади, и жадни.

— Като ви гледа човек, може да ви вземе за брат и сестра — каза жената. — Но според мен хубаво е, че не сте.

— Сега разбирам какво съм усещала прошепна Мария. — Сега ми стана ясно.

— Que va — каза Робърт Джордън и като протегна ръка, поглади я по главата. Цял ден му се бе искало да направи това, а сега, след като го стори, усети, че нещо го дави в гърлото. Тя отърка глава в ръката му и се усмихна, извърнала очи нагоре към него, а той усещаше под пръстите си копринената острота на остриганата коса, която се слягаше и пак се надигаше. Ръката му стигна до тила ѝ и той я отпусна.

— Пак — помоли тя. — Цял ден ми се искаше да направиш това.

— После — обеща Робърт Джордън със задавен глас.

— Ами аз? — прогърмя гласът на жената на Пабло. — Да седя и да ви светя ли? За съвсем безчувствена ли ме мислите? Лъжете се. Като няма как, поне Пабло да се беше върнал.

Мария беше престанала да обръща внимание на нея и също на останалите, които играеха на карти на светлината на свещта.

— Искаш ли още вино, Роберто? — запита тя.

— Да — каза той. — Защо не?

— Май и ти като мен ще имаш до себе си пияница — каза жената на Пабло. — Освен онова особеното, той пие и вино. Чуй ме, Ingles.

— Не съм Ingles. Американец съм.

— Тогава слушай, американецо. Къде смяташ да спиш?

— Навън. Имам спален чувал.

— Добре — каза тя. — Нощта е ясна.

— И ще бъде хладна.

— Значи, навън — каза тя. — Е, добре, спи на открито. А нещата, дето ги донесе, ще спят при мен.

— Добре — кимна Робърт Джордън.

— Остави ни за малко — рече той на Мария и сложи ръка на рамото ѝ.

— Защо?

— Искам да поговоря с Пилар.

— Непременно ли трябва да ви оставя?

— Да.

— Какво има? — запита жената на Пабло, когато момичето се бе отдалечило до отверстието на пещерата, там, където бе окачен големият мех с вино, и се загледа в играта на карти.

— Циганинът каза, че е трябвало аз да... — започва той.

— Не — прекъсна го жената. — Той греша.

— Ако е нужно аз да... — спокойно, но все пак с труд продължи Робърт Джордън.

— Щеше да го направиш, знам — каза жената. — Не, не е нужно. Аз те следих. Ти прецени правилно.

— Но ако е необходимо...

— Не е — натърти жената. — Казвам ти, че не е необходимо. На циганина все такива са му помислите.

— Но слабия човек може да стане опасен за всички.

— Не. Ти не разбираш. Той е свършен човек и вече не представлява никаква опасност.

— Не разбирам.

— Млад си още — въздъхна тя. — Ще разбереш. — После се обърна към момичето: — Ела, Мария. Вече си поговорихме.

Момичето се приближи, Робърт Джордън протегна ръка и я погали по главата. Тя се отърка в ръката му като котенце. После му се стори, че всеки миг ще се разплаче. Но потрепващите ѝ устни се разтвориха в усмивка и тя го загледа.

— Добре ще е да отидеш да спиш — каза жената на Робърт Джордън. — От дълъг път идваш.

— Добре — каза Робърт Джордън. — Отивам да си взема нещата.

ГЛАВА СЕДМА

Той спеше в чувала и когато се събуди, се изненада, че е спал тъй дълго. Беше разгънал спалния си чувал недалеч от входа на пещерата, на завет в подножието на скалата; когато легна, всичките му мускули бяха сковани от умора, краката го боляха, гърбът и плещите му бяха изтръпнали така, че горската земя му се стори мека, умората го бе накарала да изпита чувство на наслада, щом като се изтегна в топлия чувал с мъхеста вълнена подплата; но в съня си той се бе въртял и така бе затиснал револвера, положен до него и привързан с шнур за ръката му. Като се разбуди, не разбра веднага къде се намира, после си спомни, измъкна револвера изпод себе си и за да заспи пак, удобно се нагласи, обхвана с ръка възглавницата, която си бе стъкмил от дрехите си, грижливо намотани около въжените обувки. Бе прегърнал вързопа с една ръка, а другата бе положил върху него.

После почувствува нейната ръка на рамото си и бързо се извърна, сграбчил с дясната си ръка пистолета вътре в спалния чувал.

— О, ти ли си — възкликна той, пусна пистолета, протегна ръце към нея и я привлече към себе си. Усети я как трепери в прегръдката му.

— Влизай вътре — каза той тихо. — Ще настинеш.

— Не. Не трябва.

— Влизай — настоя той. — После ще говорим.

Тя цялата трепереше и той с една ръка я хвана за китката, а с другата леко я прегърна. Тя бе извърнала глава.

— Влизай вътре, зайче — каза той и я целуна по тила.

— Боя се.

— Не. Недей да се боиш. Влизай вътре.

— Ами как?

— Просто влизай. Място много. Искаш ли да ти помогна?

— Не — каза тя и щом се вмъкна в чувала, той здраво я притисна към себе си и искаше да зацелува устните ѝ, но тя зарови лице в дрехите, които той беше скатал като възглавница, обвила здраво ръце

около шията му. После той почувствува, че ръцете ѝ се отпускат и тя пак потреперва в прегръдките му.

— Не — успокой я той засмяно. — Недей да се боиш. Това е пистолетът.

Той го взе и го пъкна зад гърба си.

— Срам ме е — прошепна тя, извърнала лице встрани от него.

— Недей. Не трябва да се срамуваш. О-о-о! О-о-о! — погали я той.

— Не. Не трябва. Но ме е срам и ме е страх.

— Не. Зайче мое. Моля те.

— Не трябва. Ако не ме обичаш.

— Обичам те.

— Аз те обичам. О, обичам те. Сложи ръката си на главата ми — каза тя, все още скрила лице във възглавницата. Той сложи ръка на главата ѝ и я погали и тя изведнъж вдигна лице от възглавницата и силно се притисна до него, сега лицето ѝ беше срещу неговото, той я прегръщаше, а тя плачеше. Прегръдката му беше здрава и неподвижна, той усещаше цялата дължина на младото ѝ тяло, галеше я по главата и целуваше солената влага в очите ѝ и докато тя хлипаше, той усещаше как се надигат под ризата ѝ островърхите ѝ твърди гърди.

— Не мога да те целуна — каза тя. — Не умея.

— Няма нужда да ме целуваш.

— Има. Трябва да те целуна. Трябва всичко да направя.

— Няма защо да правиш каквото и да е. И така сме добре. Само че си много облечена.

— Какво да направя?

— Ще ти помогна.

— Така по-добре ли е?

— Да. Много по-добре. На теб не ти ли е по-добре?

— Да. По-добре ми е. И нали може да дойда с теб, както каза Пилар?

— Да.

— Но не в приют. Искам с теб.

— Не, в приют.

— Не. Не. Не. С теб и ще бъда твоя жена.

Легнали един до друг, всичко онова, което по-рано беше защитено, сега беше останало беззащитно. Там, където по-рано бе

имало груба тъкан, сега имаше чудесна гладкост и закръглена притиснатост, и издължена, топла хладина, хладина отвън и топлина отвътре, издължена, лека и плътно обгърната, здраво прегръщаща, самотно и гостоприемно проницаема в своите форми и даряваща щастие, млада и обичаща, и сега цялата топло гладка, вдлъбваща се, предизвикваща замиране, в гърдите, крепко прегърната самота, такава, че Робърт Джордън се почувствува неспособен да я понесе и запита:

— Обичала ли си други?

— Никога.

После изведнъж, като мъртва в обятията му:

— Но ми направиха лоши работи.

— Кой?

— Мнозина.

Сега тя лежеше неподвижно, застинала като труп, отвърнала глава.

— Сега няма да искаш да ме обичаш.

— Обичам те — каза той.

Но с него беше станало нещо и тя го знаеше.

— Не — заговори тя и гласът ѝ беше безизразен и мъртъв. — Няма да ме обичаш. Но може би ще ме отведеш в приют. И аз ще отида в приюта: и няма да бъда никога твоя жена, и нищо няма да бъде.

— Обичам те, Мария.

— Не. Не е вярно — каза тя. А после с жална надежда: — Но никога никого не съм целувала.

— Тогава целуни ме сега.

— Исках — каза тя. — Но не знам как. Когато с мен направиха онова нещо, аз се борих, докато нищо повече не виждах. Борих се, докато... докато... докато един ми седна на глава — и аз го ухапах — и тогава те ми завързаха устата и ми извъртяха ръцете зад главата — а други направиха това нещо с мен.

— Аз те обичам, Мария — каза той. — И никой нищо не е направил с теб. Теб те не могат да докоснат. Никой не те е докоснал, зайченце.

— Така ли мислиш?

— Не мисля, а знам.

— И можеш да ме обичаш? — Тя пак бе топла редом, до него.

— Мога да те обичам още повече.

— Ще се опитам да те целуна много хубаво.

— Целуни ме малко.

— Не умея.

— Просто целуни ме.

Тя го целуна по бузата.

— Не така.

— Ами къде да си сложа носа? Винаги съм се чудила къде отиват носовете.

— Ето така, обърни си главата. — И тогава устните им плътно се притиснаха и тя лежеше прилепена в него и устните ѝ малко по малко се разтвориха и тогава, притиснал я към себе си, той почувствува, че никога не е бил така щастлив, никога не му е било така леко, никога не е бил тъй ликуващо щастлив, без мисъл, без тревоги, без умора, никога не е бил изпълнен с такава огромна наслада и каза: — Зайченце. Любима. Сладка моя. Моя обична дългоножка.

— Какво каза? — запита тя сякаш от много далеч.

— Обична моя — повтори той.

Те лежаха и той чувствуваше как сърцето ѝ бие срещу неговото и с крака си леко поглаждаше нейния.

— Дошла си боса — каза той.

— Да.

— Значи, знаеше, че ще легнеш при мен?

— Да.

— И не се боеше?

— Боях се. Много. Но още повече се боях как ще бъде, ако ще си свалям обувките.

— А колко е часът, lo sabes^[1]?

— Не. Нямах ли часовник?

— Имам. Но е зад гърба ти.

— Извади го оттам.

— Не искам.

— Тогава погледни през рамото ми.

Часът беше един. Циферблатът светеше ясно в тъмния спален чувал.

— Брадата ти драци рамото ми.

— Извинявай. Нямам с какво да се обръсна.

— Така ми е приятно. Руса ли ти е брадата?

— Да.

— И ще израсне ли дълга?

— Няма да успее до моста. Слушай, Мария. Ти...

— Какво аз?

— Искаш ли?

— Да. Всичко. Моля те. И ако направим всичко, може би другият все едно, че никога не е бил.

— Сама ли измисли това?

— Не. Усецала съм го в себе си, но Пилар ми каза така.

— Тя е много мъдра.

— И още нещо — продължи тихо Мария. — Тя ми поръча да ти кажа, че не съм болна. Тя разбира тези работи и ми каза да ти кажа това.

— Тя ти поръча да ми кажеш?

— Да. Говорих с нея и й казах, че те обичам. Заобичах те, когато те видях днес, и винаги съм те обичала, но досега не те бях срещнала и признах на Пилар, и тя ми каза, ако се реша да ти обясня всичко, както си е, да ти кажа, че не съм болна. А онова, другото, тя отдавна ми го каза, скоро след влака.

— Какво ти каза?

— Каза, че на човек нищо не могат да му направят, ако той не го приема и ако заобичам някой, то ще се изличи. Знаеш ли, исках да умра.

— Това, което ти е казала, е истина.

— А сега се радвам, че не умрях. Толкова съм щастлива, че не умрях. Ще можеш ли да ме обичаш?

— Да. Аз и сега те обичам.

— И аз ще ти бъда жена?

— Когато човек върши това, което аз върша, не може да има жена. Но сега ти си ми жена.

— Ако веднъж съм ти жена, ще продължа да бъда. Сега жена ли съм ти?

— Да, Мария, да, зайче мое.

Тя се притисна още по-плътно към него и устните ѝ затърсиха неговите, намериха ги, притиснаха се към тях и той я почувствува свежа, млада и гладка, съвсем нова и обична с топлата си, обгаряща прохлада и беше непонятно как се бе озовала тя при него, в чувала,

който му бе тъй познат и привичен както дрехите, както обувките, както неговия дълг, и тя продума несмело:

— Хайде сега, по-скоро да направим така, че другият, другото да изчезне.

— Искаш ли?

— Да — каза тя почти ожесточено. — Да. Да. Да.

---

[1] Знаеш ли? (исп.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА ОСМА

Нощта беше хладна и Робърт Джордън спа дълбоко. Веднъж се събуди, протегна се, почувствува, че момичето е до него, свито под рамото му в чувала, то дишаше леко и равномерно и като подаде глава навън в нощния хлад, небето беше ясно, с изцъкдени звезди, въздухът студен в ноздрите; скри глава обратно в топлината на чувала и целуна гладкото ѝ рамо. Тя не се събуди и той се обърна на другата страна, пак подаде глава навън в студа, остана да лежи известно време така, като се наслаждаваше на разнежващата умора и гладкото щастие от съприкосновението на техните две тела, а после изпъна крака, докъдето стигаха в чувала, и мигновено потъна в сън.

Събуди се, щом пукна зората. Момичето го нямаше. Той разбра това, щом отвори очи, протегна ръка и напипа мястото, стоплено от тялото ѝ. Погледна към входа на пещерата: чулът беше заскрежен, а от пукнатината в скалата струеше тънка ивица сив дим, което означаваше, че в огнището вече има огън.

От гората се зададе човек, който се бе загърнал с одеяло през глава, тъй както се носи пончо. Робърт Джордън видя, че това е Пабло, който пушеше цигара. Сигурно е бил долу и е вкарал конете в загона, помисли, си той.

Пабло отметна чула и влезе в пещерата, без да погледне към Робърт Джордън.

Робърт Джордън опипа с ръка лекия скреж върху петнисто зеленото покривало от парашутна коприна, с което бе обшит спалният чувал, използван от него вече пет години, после пак се вмъкна и се намести в него. „Вуено“ — каза си той, почувствувал познатия уют на мъхестата подплата и опитвайки се да намери по-удобно положение, широко разпери крака, после пак ги прибра, после се обърна настрана, с гръб към онази страна, откъдето трябваше да се появи слънцето.

— Que mas da^[1], може още малко да поспя.

Той спа, докато го разбуди шумът на самолетни мотори.

Легнал по гръб, той ги видя веднага: фашистки патрул от три малки, блеснали на слънцето самолети „Фиат“; те бързо прекосяваха планинското небе в тази посока, от която той и Анселмо бяха пристигнали вчера. Тройката отмина, след нея се зададоха още девет, които летяха на много по-голяма височина — три островърхи триъгълничета: три, три и три.

Пабло и циганинът стояха в сянката при входа на пещерата, вдигнали глави към небето, а Робърт Джордън лежеше, без да помръдне; сега небето беше изпълнено с високия равномерен рев на моторите, към него се присъедини друго, по-басово бучене и се зададоха още три самолета, които преминаха на по-малко от триста метра над полянката. Те бяха двумоторни бомбардировачи „Хайнкел — 111“.

Главата на Робърт Джордън беше под сянката на скалите и той знаеше, че те не могат да го забележат, а и да го забележеха, нямаше значение. Знаеше, че можеха да забележат конете в загона, ако търсят нещо в планините. Ако не търсят нищо, даже и да ги забележеха, щяха да помислят, че това е някой от техните кавалерийски патрули. Разнесе се ново, още по-силно ниско бучеше и се зададоха нови три „Хайнкел — 111“, които летяха още по-ниско, в железен строй, почти в бръснещ полет, ревът им се усили в нестихващо кресчендо, премина в оглушителен грохот и започна да затихва, когато отминаха полянката.

Робърт Джордън разгъна скатаните дрехи, които му бяха служили за възглавница, и започна да навлича ризата си. Още не бе успял да я нахлузи през глава, когато чу, че се приближава нова ескадрила и без да излиза от чувала, бързо надяна панталоните си и замря. В небето се появиха още три двумоторни бомбардировача. Те прелетяха и се скриха зад билото на планината, а през това време той успя да се препаше с револвера, да сгъне чувала и да го сложи до скалата, но докато завързваше въжените си обувки, снишен до скалата, ревът на новопоявилите се машини стана още по-оглушителен от предишния, над главата му профучаха девет от леките бомбардировачи „Хайнкел“ и небесната шир сякаш се разби на късчета.

Робърт Джордън се прокрадна край скалите към входа на пещерата, където единият от братята, Пабло, циганинът, Анселмо, Агустин и жената стояха и гледаха към небето.

— Летели ли са по-рано такива самолети? — запита той.

— Никога досега — каза Пабло. — Влизай, че ще те видят.

Слънцето още не беше огряло входа на пещерата. Сега то осветяваше полянката и ручея и Робърт Джордън знаеше, че никой не може да ги забележи в плътната утринна сянка на дърветата и тъмната сянка от скалите, но за да ги успокои, влезе в пещерата.

— Много са — каза жената.

— Ще има още — каза Робърт Джордън.

— Откъде знаеш? — запита Пабло подозрително.

— Такива като тези винаги са ескортирани от изстребители.

В същия миг се разнесе по-високо, свистящо бръмчене и Робърт Джордън преброи петнадесет фиата, на около хиляда и петстотин метра, като клиновидните тройки образуваха един по-голям клин, както летят дивите гъски.

Всички се бяха свили в отворието на пещерата със замислени лица, а Робърт Джордън запита:

— Никога не сте виждали толкова много самолети наведнъж, така ли?

— Никога — отвърна Пабло.

— В Сеговия няма много, нали?

— Никога не е имало много, повече от три няма да видиш. Освен изстребители — понякога летят в шесторка, или три от юнкерсите, тези големите, тримоторните, придружавани от изстребители. А такива никога не сме виждали.

„Лошо — помисли си Робърт Джордън. — Много лошо. Такова струпване на самолети означава, че става нещо много лошо. Трябва да се ослушвам кога ще започне бомбардировката. Но не, нашите няма как да са струпали вече частите за настъплението. Те могат да започнат най-рано довечера или утре вечер — по-рано няма как. В този час в никакъв случай не ще да са започнали изнасянето на изходни позиции.“

Той все още чуваше заглъхващото бучене. Погледна си часовника. Вече трябва да са прелетели фронтвата линия — поне първите. Той включи секундомера и започна да следи как стрелката обикаля циферблата. Не, сигурно не още. Сега да. Ето — сега. А сега вече са преминали. Двеста и петдесет мили в час — това е скоростта на тези „111“. Ще долетят дотам за пет минути. Сега вече сигурно са минали над прохода и прелитат Кастилия; под утринното слънце тя се

разстила под тях червеникавожълта, прорязана от белите линии на шосетата, тук-там разхвърляни селца, а сенките на хайнकेлите се плъзгат по земята като сенки на акули по пясъчното дъно на океана.

Не се чуваше приглушеното, пулсиращо „бум-бум“ на бомбите. Часовникът му продължаваше да тиктака.

„Отиват към Колменар, към Ескориал, а може би към летището при Мансанарес ел Реал — помисли си той, — там, където над езерото има стар замък, в камъша се въдят патици, а малко по-нататък след истинския аеродрум има летище макет с бутафорни самолети, дето вятърът им върти перките. Сигурно нататък са се запътили. Не биха могли да знаят за настъплението“ — каза си той, а нещо в него възрази: „Защо пък да не знаят? Не знаеха ли за всички предишни настъпления?“

— Как мислиш, видяха ли конете? — запита Пабло.

— Те не търсеха коне — отвърна Робърт Джордън.

— Ама видяха ли ги?

— Само ако им е поставена задача да ги търсят.

— Но са могли да ги видят?

— Едва ли — каза Робърт Джордън. — Освен ако слънцето вече се е било подало над върхарите.

— Огрява ги още в зори — каза Пабло разстроен.

— Те имат по-важна работа, не да търсят твоите коне — каза Робърт Джордън.

Бяха минали осем минути, откакто засече времето, а все още не се чуваше да бомбардират.

— Какво правиш с твоя часовник? — запита жената.

— Слушам да разбере къде са отишли.

— О! — възкликна тя. Когато изтекоха десет минути, той престана да си гледа часовника, защото знаеше, че това, което става, е твърде далече, за да може да го чуе, дори като отчете и една минута, през която звукът ще пропътува разстоянието. Обърна се към Анселмо и му каза:

— Трябва да поговоря с теб.

Анселмо излезе от входа на пещерата, двамата се отдалечиха на няколко крачки от нея и спряха под един бор.

— Que tal? — запита той Робърт Джордън. — Как е?

— Добре.

— Хапна ли?

— Не. Още никой не е ял.

— Тогава нахрани се и вземи нещо да се подкрепиш по обед. Ще трябва да наблюдаваш пътя. Ще си отбелязваш всичко, което минава и в едната посока, и в другата.

— Не мога да пиша.

— Не е и нужно. — Робърт Джордън откъсна от бележника си два листа, а с ножа си отрязва парче от молива, дълго два-три сантиметра. — Ще вземеш това за танковете ще отбелязваш ей така — той нарисова един скосен танк — и после за всеки танк по още една чертичка и като станат четири, с петия задраскваш четирите чертички.

— И ние така броим.

— Добре. Сега гледай — квадратче и две колелца. Това е за камионите. Ако са празни — правиш едно кръгче. Ако са пълни с войници — права линия. Оръдията ей така ще ги отбелязваш. Големите така, малките — ето как. Така пък ще отбелязваш автомобилите. Ето как санитарните: две колелца и върху тях квадратче с кръстче. Това е за пехотинци, една рота — ей така. Малко квадратче и до него си отбелязваш. Кавалеристите пък ги отбелязваш ей така, ясно ли е? Като кон. Квадратче с четири крака. Това значи отряд от двайсет кавалеристи. Нали разбираш? Всеки кавалерист — една отметка.

— Да. Хитро измислено.

— А сега — той нарисова две по-големички колелца, прекара около тях още по една окръжност и на мястото на оръдейния ствол постави чертичка. — Това са противотанкови оръдия. Те са с гумени колела. Така ще ги отбелязваш. А тези са зенитни. — Той нарисова две колела и стволът под остър ъгъл нагоре. — И тях ще отбелязваш, разбираш, нали? Виждаш ли си такива оръдия?

— Да, разбира се — каза Анселмо. — Всичко е ясно.

— Вземи със себе си циганина, нека да види къде ще застанеш, че да може да те смени. Ще избереш хубаво, безопасно място, да не е прекалено близко, но пък да можеш добре да виждаш и да ти е удобно. Ще седиш там, докато те сменят.

— Ясно.

— Добре. Като се върнеш, ще знам какви придвижвания са станали по пътя. На това листче ще отбелязваш какво минава нагоре по пътя, а на това — всичко, каквото отива надолу.

Те се върнаха в пещерата.

— Изпрати Рафаел при мен — каза Робърт Джордън и зачака до дървото. Той видя как Анселмо влезе в пещерата и как чулът падна зад него. След минута от пещерата изскочи циганинът, като бършеше уста с ръка.

— Que tal? — запита циганинът. — Забавлява ли се снощи?

— Спах.

— Още по-добре — каза циганинът и се засмя. — Имаш ли цигари?

— Слушай — каза Робърт Джордън и бръкна в джоба си за цигари. — Искам да отидеш с Анселмо на едно място, откъдето ще се наблюдава пътят. Ще го оставиш там, ама добре ще запомниш мястото, че да можеш после да доведеш мен или някой друг, дето да го смени. После ще отидеш на някое място, откъдето се вижда дъскорезната, за да видиш има ли някакви промени там.

— Какви промени?

— Колко хора има там сега?

— Осем. Последния път бяха осем души.

— Ще видиш колко са сега. И ще проследиш през какъв интервал става смяната на караула на моста.

— Интервал?

— Колко часа стои часовоя и по кое време го сменят.

— Да, ама нямам часовник.

— Взemi моя. — Той разкопча каишката.

— Това се казва часовник — възхити се Рафаел. — Ама гледай какви сложни работи. Тоя часовник само дето не чете и не пише. И какви ли не цифрички няма по него. Това е часовник на часовниците.

— Не си играй с него — каза Робърт Джордън. — Познаваш ли часа?

— И още как? Дванайсет часа — значи пладне. Когато огладняваш. Дванайсет полунощ — сън. Шест сутринта — яде ти се. Шест вечерта — когато ти се допива и ако си късметлия, ще се напиеш. Десет вечерта — когато...

— Млъквай — смъмри го Робърт Джордън. — Не се прави на смешник. От теб искам да провериш кога се сменят часовите не само при дъскорезната и при малкия мост, а и при големия мост, и при заслона на пътния.

— Много стана — засмя се циганинът. — Сигурен ли си, че тъкмо аз трябва да отида, а не някой друг?

— Да, Рафаел. Важно е. Трябва да извършиш това много старателно и да внимаваш да не те забележат.

— Разбира се, че ще се крия — каза циганинът. — Защо ми казваш, че трябва да се крия? Да, не мислиш, че искам да ме застрелят?

— Отнасяй се по-сериозно — каза Робърт Джордън. — Това е сериозно нещо.

— Да се отнасям по-сериозно? Ами ти какво прави снощи? Трябваше да убиеш човек, а пък с какво се залови? Вместо да направиш хората с един по-малко, ти реши да ги направиш с един повече! И то сега, когато видяхме толкова самолети, че стигат да избият и дядовците, и прадядовците, и неродените ни внучета заедно с козите и котките и дървениците. Пълно небе със самолети и така реват, че млякото в майчините ти гърди ще се пресече, а той ми разправя да съм се държал по-сериозно. Толкова много самолети, че небето почерня от тях и реват като зверове, а той иска от мен да се отнасям сериозно. Към тях даже много сериозно се отнасям.

— Добре, добре — засмя се Робърт Джордън и сложи ръка на рамото на циганина. — Недей да си чак толкова сериозен. Довърши си закуската и върви.

— Ами ти? — запита циганинът. — Ти какво ще правиш?

— Ще отида да видя.

— След тия самолети възможно е да не намериш никого в цялата планина — каза циганинът. — Сигурно мнозина здравата са се изпотили тая сутрин, когато прелитаха.

— Те имат друга, по-важна работа, не да гонят партизаните.

— Да — съгласи се циганинът. После поклати глава. — Но я си представи, че без да се обиждат, се заловят и за по-дребна работа?

— Que va — поклати глава Робърт Джордън. — Това са най-добрите леки бомбардировачи на немците. Не ги изпращат да гонят цигани.

— Накараха ме да настръхна — каза Рафаел. — Много ме е страх от такива работи.

— Те отидоха да бомбардират едно летище — обясни му Робърт Джордън, докато влизаха заедно в пещерата. — Почти съм сигурен, че

това им е задачата.

— Какво разправяш? — запита жената на Пабло. Тя наля на Робърт Джордън чаша кафе и му подаде консервена кутийка кондензирано мляко.

— Даже мляко? Какъв лукс!

— Всичко си имаме — каза тя. — И страх даже си имаме след тия самолети. Та какво разправяш ти, на къде са отишли?

Робърт Джордън сипа в кафето си малко от сгъстеното мляко през прореза, направен в капака на консервената кутийка, отърка ръба на кутийката в чашата, за да се оцеди капчицата, разбърка кафето и то стана светлокафяво.

— Предполагам, че са отишли да бомбардират едно летище. Или пък към Ескориал и Колменар, А може и трите да ги бомбардират.

— Дано само да са отлетели някъде по-далеч и да не се връщат тук — каза Пабло.

— А защо са те тук сега? — запита жената. — Откъде се взеха? Никога не сме виждали такива самолети. И толкова много. Може би това е подготовка за настъпление?

— Имаше ли някакво движение по пътя снощи? — запита Робърт Джордън. Момичето Мария беше до него, но той не я поглеждаше.

— Ей, Фернандо — викна жената. — Нали снощи беше в Ла Гранха. Имаше ли там някакво движение?

— Никакво — отговори един нисък, около тридесет и пет годишен човек с открито лице, когото Робърт Джордън досега не бе виждал. Беше леко кривоглед с едното си око. — Няколко камиона, както обикновено. Няколко автомобила. Докато бях там, нямаше никакво движение на военни.

— Всяка вечер ли ходиш в Ла Гранха? — запита го Робърт Джордън.

— Или аз, или някой друг — отвърна Фернандо. — Но все някой отива.

— Отиват да научат новините. И за тютюн. Също за някои дреболии — обясни жената.

— Имаме ли наши хора там?

— Има. Как иначе? Работят в електростанцията. И някои други.

— Е, и какви са новините?

— Pues nada. Никакви. На север продължава да се развива зле. Ама това не е новина. На север от самото начало тръгна лошо.

— Да си чул нещо за Сеговия?

— Не, hombre^[2]. Не съм питал.

— В Сеговия ходиш ли?

— Понякога — каза Фернандо. — Но там е опасно. Има патрули, дето ти искат документите.

— Летището знаеш ли го?

— Не, hombre. Знам къде е, но никога не съм се приближавал. Там веднага ще ти поискат документите.

— Снощи никой ли не спомена нещо за самолетите?

— В Ла Гранха? Никой. Но днес сигурно ще говорят. Вчера говореха за речта на Киепо де Ляно по радиото. Повече нищо. А, да. И че както изглежда, Републиката готвела настъпление.

— Че какво?

— Че Републиката готвела настъпление.

— Къде?

— Никой не знае. Може и тук да е. А може би и в друга част на Сиера. Ти чувал ли си?

— И това го казаха в Ла Гранха?

— Да, hombre. Съвсем бях забравил. Но винаги има разни приказки за настъпления.

— Откъде идват тия приказки?

— Откъде ли? От разни хора.

— Офицерите си говорят в кафенетата в Сеговия и в Авила и келнерите ги чуват. И ето ти — слуха плъзва. От известно време се заговори, че Републиката готвела настъпление някъде насам.

— Републиката или фашистите?

— Републиката. Ако бяха фашистите, всеки щеше да знае. Не, изглежда, че това ще бъде едно по-големичко настъпление. Някои казват даже — две офанзивы. Едната тук, другата към Алто дел Леон при Ескориал. Ти не си ли чувал?

— Какво друго говорят?

— Nada, hombre. Нищо. А, да. Разправя се, че републиканците щели да се опитат да хвърлят във въздуха мостовете, ако ще има настъпление. Но мостовете са охранявани.

— Ти шегуваш ли се? — запита Робърт Джордън и отпи от кафето си.

— Не, *hombre* — отвърна Фернандо.

— Тоя не се шегува — каза жената. — За съжаление, не се шегува.

— Тогава, благодаря ти за новините — каза Робърт Джордън. — Да си чул нещо друго?

— Не. Както винаги, разправят, че щели да изпратят войска да прочисти тия планини. Някои дори приказват, че войската била тръгнала. Че били изпратени части от Валядолид. Но това открай време се приказва. Няма смисъл да му се обръща внимание.

— Чу ли? — обърна се жената към Пабло почти злорадо. — И ще ми говориш за безопасност, а?

Пабло я изгледа замислено и се почеса по брадата.

— Ти, с твоите мостове! — каза той.

Какви мостове? — запита весело Фернандо.

— Глупчо — обърна се към него жената. — Дебелоглавец. Топто. Налей си още кафе и се постарай да си припомниш още новини.

— Не се ядосвай, Пилар — каза Фернандо спокойно и весело. — От слухове човек не трябва да се тревожи. Всичко, което можах да си спомня, ти го казах на теб и на този другар.

— Нищо повече ли не можеш да си спомниш? — запита го Робърт Джордън.

— Нищо — с достойнство отвърна Фернандо. — Добре, че и толкова запомних, защото са празни приказки и аз не им обръщам внимание.

— Значи, говорили са се и други неща?

— Да, възможно е. Но не обърнах внимание. Вече цяла година само слухове чувам.

Робърт Джордън чу как Мария, която беше зад него, се опита да съдържи смеха си, но не успя и изхлипа.

— Разкажи ни още един слух, Фернандито — каза тя и раменете ѝ пак се затресоха.

— И да си спомня, пак няма да ви кажа — каза Фернандо. — Под достойнството на човека е да слухти и да обръща внимание на хорските мълви.

— И ей с такива ще спасяваш Републиката! — каза жената.

— Не, ти ще я спасяваш, като взривяваш мостове — отвърна й Пабло.

— Вървете — подкани Робърт Джордън Рафелло я Анселмо. — Ако сте се нахранили.

— Тръгваме — каза старецът и двамата се изправиха. Робърт Джордън усети една ръка на рамото си. Това беше Мария. — Трябва да закусиш — каза тя, без да снема ръката си. — Хапни си, че стомаха ти да смели повече слухове.

— Слуховете ми убиха апетита.

— Недей. Не бива така. Закуси, докато не са достигнали до нас нови слухове. — Тя постави една купа пред него.

— Не си прави шеги с мен — каза й Фернандо. — Аз съм ти приятел, Мария.

— Не се шегувам с теб, Фернандо. Шегувам се само с него — да яде, че ще остане гладен.

— Всички трябва да закусим — рече Фернандо. — Пилар, какво става, че не ни дават да ядем?

— Нищо, човече — ухили се жената на Пабло и напълни купата със задушено. — Яж. Това поне умееш. Хайде яж.

— Много е вкусно, Пилар — похвали я Фернандо с ненакърнено достойнство.

— Благодаря ти. Благодаря ти и пак ти благодаря.

— Сърдита ли си ми? — запита Фернандо.

— Не съм. Яж. Хайде, яж.

— Ям. Благодаря.

Робърт Джордън забеляза, че раменете на Мария пак се затресоха и тя отвърна очи встрани. Фернандо започна да яде методично, с гордо и достойно изражение; нищо не можеше да накърни неговата важност, ни грамадната лъжица, с която си служеше, нито капките, които се стичаха от ъгълчетата на устата му.

— Харесва ли ти готвеното? — запита го жената на Пабло.

— Да, Пилар — отвърна той с пълна уста. — Както винаги.

Ръката на Мария легна на лакътя на Робърт Джордън и той почувствува, че пръстите й се присвиват от възторг.

— За това ли го харесваш? — запита жената Фернандо.

— Да — продължи тя. — Виждам. Яхнията е както обикновено. Como siempre. На север работите не вървят на добре както обикновено.

Както обикновено тук се готви настъпление. Както обикновено войската се готви да ни прогони. Могат да ти издигнат паметник и на него да пишат: както обикновено.

— Но тези последните две неща са само слухове, Пилар.

— Ах, тази Испания — възкликна горчиво жената на Пабло. После се обърна към Робърт Джордън: — И в другите страни ли има хора като ей тоя?

— Няма друга страна като Испания — каза вежливо Робърт Джордън.

— Прав си — каза Фернандо. — Няма на света друга страна като Испания.

— Ти бил ли си в друга страна? — запитва го жената.

— Не съм. Не съм и не искам да ходя.

— Чу ли го? — обърна се жената към Робърт Джордън.

— Фернандито — помоли Мария. — Разкажи ни как си ходил във Валенсия.

— Не ми харесва във Валенсия.

— Защо? — запитва Мария и пак стисна лакътя на Робърт Джордън. — Защо не ги харесва?

— Там хората са невъзпитани и така говорят, че нищо не можеш да им разбереш. Само си крещят един на друг: che^[3].

— А разбираха ли ти какво им казваш? — запитва Мария.

— Правеха се, че не ме разбират.

— А ти какво прави във Валенсия?

— Отидох си, без да видя дори морето — каза Фернандо. — Не ми харесаха хората.

— Марш оттук, дърта мома такава — викна жената на Пабло. — Махай се, че не мога да те гледам. Във Валенсия прекарах най-щастливите дни от живота си. Vamos!^[4] Валенсия! Никой да не ми говори за Валенсия.

— Какво си правила там? — запитва Мария. Жената на Пабло седна пред чаша кафе на масата, а до него постави парче хляб и купа готвено.

— Que? Питаш ме какво сме правили? Бях там с Финито, а той имаше договор за три боя през фиестата. Никога не съм виждала толкова много хора. През живота си не бях виждала толкова хора по

кафенетата. С часове трябваше да чакаш да се освободи маса и няма място да се качиш в трамвая. Във Валенсия ден и нощ е гъмжило.

— Но ти какво прави там? — запита Мария.

— Какво ли не правих — въздъхна жената. — Ходехме на плажа и се излягахме във водата и гледахме как изтеглят с впряг волове ветроходните лодки. Воловете нагазват във водата, вкарват ги чак в дълбокото — после ги впрягат, те плуват, а като усетят дъно под краката си, теглят с всички сили и извличат платноходката на пясъка. Утро, вълнички се плискат на брега и десет чифта волове изтеглят от морето ветроход с вдигнати платна. Ето, това е Валенсия!

— Освен че си гледала волските впрягове, какво друго си правила?

— Хранехме се на павилионите на плажа. Пирожки с печена или кълцана риба и червени и зелени чушки, и една подправка като мънички орехчета. Пирожките се топят в устата ти, а рибата е така вкусна, не можеш да си представиш! Скарриди — току-що уловени и върху тях изстискан лимонов сок. Розови и вкусни и толкова големи, че всяка скаррида я изяждаш на четири хапки. Много ги ядохме. Ядохме и раела — ризото и вътре скарридки, стриди, миди, рибки, змиорчици. Ядохме и съвсем малки змиорки, колкото зелени фасулчета — изпържени и такива като накъдрени, щръкнали на всички страни и толкова нежни, че се топят в устата ти, без да ги дъвчеш. И през цялото време пиехме бяло вино, студено, много хубаво и пивко, по трийсет сантима бутилката. А за десерт пъпеш. Там е родината на пъпешите.

— Кастилските пъпеша са по-хубави — каза Фернандо.

— Que va — викна жената на Пабло. — На кастилските само името им е пъпеша. Ако искаш да ядеш пъпеш, само от Валенсия. Като си помисля само за тия пъпеша, дълги от дланта ти до лакътя, зелени като морето и захарни и сочни, като ги разрежеш, и по-сладки от лятно утро! Ей, като си помисля за змиорчиците, такива едни мънички и нежни и ти сложат цяла купчина в чинията. Или бира — цял следобед си пиехме бира, даваха я в кани, а пък те запотени и събират колкото цяла карафа.

— А какво правеше друго, освен яденето и пиенето?

— Любехме се в стаята, на прозорците имаше щори от летвички, можеха да се заметнат като сенник на перваза на балкона и в стаята полъхваше, като пооткрехнеш балконската врата — тя нали е на панти.

Любехме се в стаята, там и денем беше тъмно, защото щорите спуснати и мирише на цветя, долу имаше пазарче за цветя, миришеше и на барут от фойерверките, защото беше времето на траса, всеки ден по пладне панаира започваше и шествието тръгваше по улиците. През целия град се проточваше траса, цяла мрежа фойерверки, съединени помежду си, и се запалват от трамвайната искра и тръгват по жиците и по стълбовете, а улиците кънтят, навсякъде пука, гърми, експлозиите скачат от стълб до стълб, да не повярваш на очите си.

Любехме се и после працахме да ни донесат още една кана бира, такава, цялата запотена, и когато момичето я донесеше, аз я взема от вратата и както е студена, я лепна на гърба на Финито — пък той лежи, не се събудил, като донесли бирата, и ми вика: „Недей, Пилар, недей, жено, остави ме да спя.“ А аз му казвам: „Недей, събуди се и пий, гледай каква е студена“ и той пие, без да си отвори очите, и пак заспива, а аз се настанявам на леглото, слагам една възглавница и се изпъвам, облягам се на отсрещната страна и го гледам как спи, мургав и чернокос, и млад и си спи спокойно и сама изпивам бирата, музиката — оркестрантите минават по улицата и свирят. А ти — обърна се тя към Пабло. — Какво знаеш ти за тия работи?

— И ние имаме за какво да си спомняме — отвърна Пабло.

— Да — каза жената. — Така е. На времето ти даже беше повече мъж от Финито. Но с теб никога не сме ходили във Валенсия. Никога не сме лежали, а отвън да минава оркестър по улиците на Валенсия.

— Не беше възможно — възрази Пабло. — Не сме имали случай да ходим във Валенсия. Помисли си и ще видиш, че е така. А с Финито не си дигала влак във въздуха.

— Не съм — призна жената. — Това ни и остана. Влакът. Вярно. Да. Вярно е. За влака никой нищо не може да каже. При целия мързел и безделие и куцузлък. При целия страх, дето ни е сковал сега. А и преди това имаше много други неща. Не искам да съм несправедлива. Но и против Валенсия нищо не можеш да кажеш. Ясно ли ти е?

— На мен не ми хареса — невъзмутимо каза Фернандо. — Валенсия не ми хареса.

— А разправят, че мулетата били инат — каза жената. — Вдигай масата, Мария. Време е.

Щом каза това, те чуха далечния звук на завръщащите се самолети.

---

[1] Не е ли все едно (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Човече (исп.). Буквално: човек, мъж. В случая: приятелю, другарю. — Б.пр. ↑

[3] На каталонски: частичка, която се употребява при повикване или при учудване. — Б.пр. ↑

[4] В случая: Я стига! — Б.пр. ↑

ГЛАВА ДЕВЕТА

Застанаха при входа на пещерата да ги гледат. Сега бомбардировачите летяха високо, бързи стреловидни тройки, раздиращи небето с моторен рев. Наистина имат формата на акули, помисли си Робърт Джордън, приличат на остроносите акули с широки плавници във водите на Гълфстрийма. Но това светнало на слънцето сребро с широки плавници, това ревящо нещо с пропелер, като ореол под лъчите на слънцето, то не се движи като акула. Движи се като нищо друго на света. То се движи като механизирани прокоба.

Трябва да си записваш, каза си той. Може би пак ще пропишеш някога. Той почувствува, че Мария го хваща за лакътя. Тя гледаше към небето и той я запита:

— Кажи, гуара^[1], на какво ти приличат?

— Не знам — отвърна тя. — Мисля, че на смъртта.

— На мен ми приличат просто на самолети — каза, жената на Пабло. — А къде са мъничките?

— Навярно пресичат фронта на друго място — предположи Робърт Джордън. — Тези бомбардировачи са много бързоходни, затова не ги чакат и се връщат сами. Ние никога не ги преследваме зад фронтната линия. Машините ни са малко, не ги рискуваме.

В същия миг три изстребителя „Хайнкел“ в стреловиден строй се зададоха над върховете на дърветата и се насочиха право срещу тях, със скосени крила като трещящи, тъпоноси, уродливи играчки, със страховита стремителност нараснаха до истинските си размери, за да се сепнат в далечината със свистящ рев. Минаха тъй ниско, че от входа на пещерата всички видяха летците с очила и кожени шлемове, видяха даже развяващото се шалче зад гърба на командира на звеното.

— Тия може да са видели конете — каза Пабло.

— Тия и фасата в устата ти ще видят — промърмори жената. — Пуснете чула.

Повече самолети не минаха. Останалите, изглежда, бяха прелетели планината другаде и когато бученето стихна, те излязоха от

пещерата.

Сега небето беше празно, синьо, ясно и високо над главите им.

— Все едно, че си сънувал — обърна се Мария към Робърт Джордън. Не се чуваше повече нищо, дори онова неуловимо жужене, оставащо понякога, след като звукът е замрял в далечината — сякаш пръст съвсем леко те докосва до ухото, после се повдига и пак те докосва.

— Никакъв сън не беше това и най-добре влез да вдигнеш масата — каза ѝ Пилар. — А сега как? — обърна се тя към Робърт Джордън. — На коне или пешком?

Пабло я изгледа и промърмори нещо.

— Както предпочиташ — каза Робърт Джордън.

— Тогава да вървим пеша. Добре ще е за черния ми дроб.

— Ездата също е полезна за черния дроб.

— Да, ама се отразява зле на задника. Ние ще вървим пеша, а ти... — Тя се обърна към Пабло — ти върви долу и си преброй крантите, да не би някоя да е отлетяла.

— Искаш ли да ти дам кон? — запита Пабло Робърт Джордън.

— Не. Благодаря ти. А момичето?

— И за нея е по-добре да повърви — отсече Пилар. — Ще се схване на разни места, че за нищо няма да става.

Робърт Джордън почувствува, че се изчервява.

— Добре ли спа? — запита Пилар. После добави: — И това, че няма никакви болести, е вярно. А можеше да има. Просто не мога да си обясня. Навярно все пак има господ, макар че го отменихме. Върви — подкани тя Пабло. — Това не те засяга. Това е за по-млади от теб. От друго тесто замесени. Хайде! — После към Робърт Джордън: — Агустин ще ти наглежда нещата. Върне ли се, тръгваме.

Денят беше ясен, безоблачен, слънцето вече припичаше. Робърт Джордън погледна едрата мургава жена, нейните добри раздалечени очи на ъгловатото масивно лице, сбръчкано и приятно некрасиво — очите весели, а лицето тъжно, докато устните не се разтегнат в усмивка. Погледна нея, а после Пабло, който крачеше, тежък и набит между дърветата, към загона. Жената също гледаше след него.

— Любихте ли се? — запита жената.

— Тя какво ти каза?

— Не иска да каже.

— Тогава и аз няма.

— Значи, сте се любили. Пази я, доколкото можеш.

— Ами ако се роди дете?

— Не е беда — отсече жената. — Това още не е беда.

— Тук мястото не е подходящо.

— Тя няма да остане тук. Ще тръгне с теб.

— Ами аз къде ще отида? Там, където отивам, не мога да водя жена.

— Кой знае? Може би и две ще можеш да заведеш там, където отиваш.

— Не е хубаво да се говори така.

— Слушай — каза жената. — Аз не съм страхливка, но рано сутрин виждам всичко много ясно и ми се струва, че между нас има много хора, които сега са живи, но няма да видят нова неделя.

— Какъв ден сме?

— Неделя.

— Que va — възкликна Робърт Джордън: — Още много време има до другата неделя. Ако доживеем до сряда, добре ще сме. Но не ми е приятно да те чувам да говориш така.

— Понякога човек трябва да сподели — оправда се. — По-рано имахме религия и разни други глупости. Сега всеки трябва да си има някого, на когото да може да говори откровено, защото смелостта си е смелост, но понякога пак си самотен.

— Защо да сме сами? Ние сме всички заедно.

— Като видиш такива машини, не може да не ти се отрази — въздъхна жената. — Срещу тях ние сме нищо.

— И пак можем да ги бием.

— Виж какво. Признах ти, че ме спохождат тъжни мисли, но не си мисли, че съм нерешителна. Решителна съм, както и преди.

— Печалните мисли са като мъгла — издигне ли се слънцето, ще се разсеят.

— Ясно — каза жената. — Нека ти да си прав. Може би така ми стана от това, че изговорих всички ония глупости за Валенсия. Пък и тоя свършен човек, дето сега отиде да си гледа конете. Това, което разказах, много го засегна. Да го убиеш — добре. Да го проклинаш — добре. Но да го нараняваш — не бива.

— Ти как тръгна с него?

— Ами как тръгват хората? До войната и в първите дни на войната той беше нещо. Истински мъж. Но сега с него е свършено. Изтеглен ли е чепа, в меха няма да остане и капка вино.

— Той не ми харесва.

— И ти не му харесваш и има защо. Снощи спях с него. — Тя се усмихна и поклати глава. — *Vamos a ver.*^[2] Аз му викам: „Пабло, защо не го уби тоя чужденец?“ А той ми отговаря: „Той е добро момче Пилар. Добро момче е.“ А аз продължавам: „Ясно ли ти е, че сега аз командувам?“ „Да, Пилар. Да“ — съгласява се той. После, посред нощ, го чувам, лежи и плаче. Некрасиво плаче, хълца. Както плачат мъжете, като че ли вътре в тях има някакъв звяр и ги разтърсва. Питам го: „Какво става с тебе, Пабло?“ Хванах го за раменете и го обърнах към себе си. „Нищо, Пилар. Нищо.“ — „Не е вярно. Нещо става с тебе.“ — „Хората, казва той, *la gente*. Така да ме оставят.“ Аз му казвам: „Да, ама сега са с мен. А пък аз съм жена.“ „Пилар, казва той, не забравяй за влака.“ А после: „Господ да ти е на помощ, Пилар.“ Аз му казвам: „Това приказки ли са? За какъв господ ми говориш?“ — „Говоря — казва той. — Господ да ти е на помощ и светата Дева.“ Аз му казвам: „*Que va*, ти пък с твоя господ и пресвета Дева! Може ли така да се говори?“ — „Страх ме е да умра, Пилар. *Tengo miedo de morir*. Разбираш ли? Страх ме е!“ Аз му разправам: „Тогавя въвн от леглото. В това легло няма място и за мене, и за тебе, и за страха ти.“ Тогавя се засрами и замълча, а аз заспах. Но той е развалина. Цял живот съм била такава — понякога изведнъж ми става тъжно — обясни жената. — Но не като на Пабло. Решителността ми си остава същата.

— Вярвам ти.

— Може би това е както при всички жени в някои дни от месеца. А може би — просто ей така — продължи тя. — Аз си имам големи илюзии за Републиката. Твърдо вярвам в Републиката. Вярвам сляпо, както набожните хора вярват в чудеса.

— Не се съмнявам в теб.

— А ти вярваш ли като мен?

— В Републиката?

— Да.

— Да — отвърна той, надявайки се, че говори истината.

— Радвам се — кимна жената. — И нямаш страх, така ли?

— От смъртта — не! — каза той и това беше чистата истина.

— А от какво се боиш?
— От това, да не би да не си изпълня дълга тѣй, както трябва.
— А боиш ли се от плен, както се боеше онзи, другия?
— Не — отрече той съвсем искрено. — Ако се боиш от това, за нищо друго няма да можеш да мислиш и ще станеш безполезен.
— Хладнокръвно момче си ти.
— Не съм. Не мисля, че съм.
— Си. Хладна глава имаш.
— Само дето съм много погълнат от моята работа.
— А останалите неща в живота не ги ли обичаш?
— Обичам ги. Държа много на тях. Само да не ми пречат в работата.
— Чашката ти се услажда. Видях.
— Да. Много. Само да не ми пречи в работата.
— А жени?
— Много ги обичам, но никога не съм мислил, че те са най-важното.
— Не държиш особено на тях?
— Държа. Но още не съм намерил такава, която да те погълне целият, а казват, че се случвало това да стане — жената да те завладее изцяло.
— Мисля, че лъжеш.
— Възможно е, но не много.
— Но обикна Мария.
— Да. Изведнѣж и много силно.
— Аз също я обичам много. Да. Много.
— И аз — каза Робърт Джордън и почувствува, че гласът му звучи глухо. — Да. Аз също. — Приятно му беше да изговори тези думи отчетливо, на испански. — Много я обичам.
— Ще ви оставя двамата сами, след като се видим с Ел Сордо.
Робърт Джордън не отговори. После каза:
— Не е нужно.
— Нужно е, човече. Време не остана.
— На ръката ми ли прочете това? — запита той.
— Не. Забрави тези глупости за ръката.
Тя искаше да отблъсне това, както и всичко друго, което би могло да навреди на Републиката.

Робърт Джордън мълчеше. Той гледаше как Мария разтребва масата в пещерата. Тя изтри ръцете си, извърна глава и му се усмихна. Не чуваше какво си говорят двамата с Пилар, но докато се усмихваше на Робърт Джордън, поруменя под мургавината на кожата си и отново му се усмихна.

— И деня не трябва да се забравя — каза жената. — Нощта е ваша, но не забравяйте и деня. Разбира се, не можете да си позволите онзи разкош, който аз имах на мое време във Валенсия. Но можете да отидете за диви ягоди или нещо такова. — Тя се засмя.

Робърт Джордън сложи ръка на едрото ѝ рамо.

— Аз и теб обичам — много те обичам.

— Ти си истински Дон Хуан Тенорио — каза жената, не искайки да покаже колко е трогната. — Ще вземем всички да се заобичаме. Ето го и Агустин.

Робърт Джордън влезе в пещерата и се насочи право към Мария. Тя го гледаше, очите ѝ блестяха, а лицето и шията ѝ пак бяха поруменели.

— Здравей, зайче — каза той и я целуна по устата.

Тя здраво го притисна към себе си, погледна го в лицето и каза:

— Здравей! О, здравей! Здравей!

Фернандо, който още седеше на масата и пушеше цигара, се изправи, поклати глава и излезе от пещерата, като взе карабината си, опряна о стената, както минаваше покрай нея.

— Не пазят приличие — каза той на Пилар. — Това не ми харесва. Трябва да го държиш здраво това момиче.

— Държа го, — каза Пилар. — Този другар е нейният novio.

— О — възкликна Фернандо. — Щом са сгодени, тогава смятам, че това си е в реда на нещата.

— Радвам се за тях — каза жената.

— И аз — кимна важно Фернандо. — Salud, Пилар.

— Къде отиваш?

— На горния пост, да сменя Примитиво.

— Ами ти къде, по дяволите, си тръгнал? — обърна се Агустин към важния дребосък.

— Ще си изпълня дълга — каза Фернандо с достойнство.

— Дълг! — подигра му се Агустин. — Плюя аз на твоя дълг! — После, като се обърна към жената, добави: — Къде е тая мръсотия,

дето ще я охранявам?

— В пещерата — отвърна Пилар. — В две торби. И вече ми омръзна да ти слушам грубостите.

— Да му се изтаквам в млякото на майка му на твоето омръзване — отвърна Агустин.

— Върви на майната си тогава — каза Пилар небрежно.

— Твоята мама — не ѝ остана дължен Агустин.

— А ти твоя не си имал — каза Пилар беззлобно, защото размяната на любезности беше достигнала до онази висша степен, при която на испански език действието не се споменава, а се подразбира.

— Какво правят те там? — запита Агустин съчастнически.

— Нищо — отвърна му Пилар. — Nada. В края на краищата нали сега е пролет бе, животно!

— Животно, а — повтори Агустин явно доволен. Животно. Ами ти, курвенска дъще. Да ѝ се изтаквам в млякото ѝ на пролетта!

Пилар го тупна по рамото.

— Ех, ти — каза тя и се засмя с гръмкия си смях. Липсва ти разнообразие в псуването. Но псуваш енергично, стараяш се. Видя ли самолетите?

— Да им се изтаквам в млякото на моторите — каза Агустин, кимна утвърдително и прехапа долната си устна.

— Това вече е нещо — каза Пилар. — Това наистина е нещо! Само не те виждам как ще го направиш.

— Вярно, че са високо — засмя се Агустин. — Desde luego. Ама защо да не се пошегува човек.

— Да — съгласи се жената на Пабло. — Защо да не се пошегува? Добре се шегуваш, яки са ти шегите.

— Слушай, Пилар — каза сериозно Агустин. — Нещо се готви. Не е ли така?

— А ти как мислиш?

— Забърква се някаква такава мръсотия, дето от нея по-лоша няма. Много бяха тия самолети, жено. Много бяха.

— И ти ли се изплаши чак толкова от тях?

— Que va — каза Агустин. — Как мислиш какво се готви?

— Слушай — дръпна го Пилар. — Като съдя по това, че момчето е дошло тука да взривява мостове, Републиката готви настъпление.

Ако съдим по тези самолети, фашистите се готвят да го отблъснат. Но защо си показват самолетите предварително?

— В тая война много глупости се вършат — въздъхна Агустин.

— В тая война има безгранична глупост.

— Правилно. Иначе нямаше да сме тук.

— Да — съгласи се Агустин. — Вече цяла година сме до шията затънали в тая глупост. Но Пабло е човек, който разбира откъде духа вятъра. Голяма лисица е Пабло.

— Защо говориш така?

— Говоря си.

— Но трябва да разбереш — опита се Пилар да му набие в главата, — че сега с шмекеруване не можеш да се спасиш, а той загуби онова, което го имаше по-рано.

— Разбирам. Знам, че връщане назад няма. Ще оцелеем само ако спечелим войната, значи, трябва да се взривят мостовете. Но Пабло, макар че стана страхливец, пак е много хитър.

— И аз съм хитра.

— Не, Пилар — възрази Агустин. — Не си хитра. Ти си смела. Предана си. Решителна си и по усет долавяш работите. Много си смела, много си сърцата. Но не си хитра.

— Сигурен ли си? — запита го жената замислено.

— Да, Пилар.

— А момчето е хитро — каза жената. — Хитро и хладнокръвно. Трезво мисли.

— Да — съгласи се Агустин. — Знае си работата, иначе нямаше да го пратят тук. Но дали е хитър, не знам. За Пабло знам, че е хитър.

— Но е така уплашен, така не може нищо да предприеме, че за нищо не го бива.

— И все пак е хитър.

— И какво още ще кажеш?

— Нищо. Опитвам се да преценя разумно. Такова време е дошло, че трябва да се действа с разум. След моста ще трябва веднага да напуснем тия места. Трябва всичко да се подготви. Трябва да знаем къде ще вървим и как.

— Разбира се.

— За такава работа — Пабло. Трябва да се направи хитро.

— Нямам доверие в Пабло.

— За това може да се разчита на него.

— Не. Ти не знаеш колко е западнал вече.

— Pero es muy vivo. Много е хитър. А не направим ли това хитро, спукана ни е работата.

— Ще помисля за това — обеща Пилар. — Имам цял ден, за да мисля.

— За мостовете — момчето — каза Агустин. — То разбира тая работа. Помниш ли другия как добре бе организирал всичко с влака?

— Да — съгласи се Пилар. — Наистина, той състави целия план за действие.

— Където трябва решителност и сила — ти си насреща — каза Агустин. — А за това как да се изтеглим — Пабло. Отстъпление ли е — само Пабло. Накарай го да помисли.

— Схватлив човек си ти.

— Схватлив — да — прие Агустин. — Но без picardia^[3]. Там, където е нужна picardia, там само Пабло.

— Въпреки всичките му страхове?

— Въпреки всичките му страхове.

— А ти какво мислиш за мостовете?

— Нужно е. Това знам аз. Трябва да направим две неща. Трябва да се изтеглим отгук, и трябва да спечелим войната. Трябва да взривим мостовете, за да спечелим войната.

— Пабло като е толкова хитър, защо не разбира това?

— Той е слаб и затова му се ще всичко да си остане постарому. Той иска да кротува в подмола на слабостта си. Но реката приижда, ще го отнесе и той, волю не волю, ще пусне в ход хитростта си. Es muy vivo.

— Добре, че момчето не го уби.

— Que va. Снощи циганина поиска аз да го убия. Циганинът е животно.

— И ти си животно — каза тя. — Но схватливо.

— Ние двамата с теб сме схватливи — каза Агустин. — А кадърния е Пабло!

— Само че с него трудно се кара. Да знаеш колко е пропаднал.

— Знам. Но е кадърен. Виж, Пилар. За да воюващ, е достатъчно да си схватлив. Но за да печелиш войната — трябва ти кадърност и средства.

— Ще размисля върху това — обеща тя. — А сега, да вървим.
Закъсняхме. — После, като извиси глас: — Англичанино! — извика тя.
— Ingles! Хайде! Да вървим!

---

[1] Хубавице, мила (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Ще видим (исп.). — Б.пр. ↑

[3] Хитрост (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ДЕСЕТА

— Да си починем — предложи Пилар на Робърт Джордън. — Седни, Мария, да си починем.

— Дайте да продължаваме — каза Робърт Джордън. — Ще си починем, като стигнем. Трябва да поговоря с този човек.

— Ще поговориш — успокои го жената. — Няма какво да бързаш. Седни, Мария.

— Да продължаваме — не се съгласяваше Робърт Джордън. — Ще си починем на върха.

— Аз пък искам сега да си починем — каза жената и седна край ручея.

Момичето седна до нея сред изтравничетата и слънцето заигра в косите му. Само Робърт Джордън остана прав, загледан към полянката високо на отсрещния склон — през нея минаваше ручей, в който сигурно имаше пъстърва. Там, където беше застанал, също растяха изтравничета. По-нататък те отстъпваха място на жълтеещи папрати, между които се подаваха сиви балвани, а още по-нататък се тъмнееше ивицата на боровете.

— Колко път има още до лагера на Ел Сордо? — запита той.

— Не е далеч — каза жената. — Преминаваме тая поляна, спускаме се в долчинката и после нагоре в гората по течението на потока. Поседни и престани да са толкова сериозен.

— Искам да го видя и да се разберем.

— Аз пък искам да си измия краката — сопна се жената, свали селските въжени обувки, после дебелия вълнен чорап и натопи десния си крак в потока. — Божичко, че е студена.

— Трябваше да тръгнем с коне — каза Робърт Джордън.

— За мен е полезно да се поразходя — натърти жената. — Имах нужда от разходка. Какво ти е?

— Нищо, само дето бързам.

— Тогава успокой се. Време много. Какъв хубав ден е и колко е хубаво, като излязохме от гората. Нямах представа как може да ти

омръзне да гледаш борове. На тебе не ти ли омръзнаха боровете, гуара?

— Аз ги обичам — каза момичето.

— Какво толкова им харесваш?

— Обичам миризмата и да газя по борови иглички. Обичам, когато вятъра поклаща високите борове, а те поскърцват.

— Ти всичко обичаш — възхити се Пилар. — Ти ще бъдеш съкровище за всеки мъж, само да можеше малко по-добре да готвиш. А боровата гора е скука. Не си видяла ти букаци или дъбрави, нито кестенова гора. Това се казва гора. В такава гора всяко дърво е различно, всяко си има своя красота. А пък боровата гора е смъртна скука. Какво ще кажеш, Ingles?

И аз обичам борове.

— Pero, venga, — каза Пилар. — Като че ли сте се наговорили. И аз обичам борове. Но в тия борове вече много се заседяхме. И планините ми омръзнаха. В планините има само два пътя — нагоре и надолу, а пътя надолу извежда на шосето към фашистките градове.

— Ходиш ли понякога в Сеговия?

— Que va. С това мое лице? Такова лице не се забравя. Кажи ми, красавице моя — искаш ли да си грозна? — запита тя Мария.

— Ти не си грозна.

— Vamos, не съм била грозна. По рождение съм грозна. И цял живот съм била грозна. Ти, Ingles, нищо не разбираш от жени. Знаеш ли ти какво е да си жена и да си грозна? Знаеш ли ти какво е цял живот да си грозна, а да чувствуваш, че отвътре си красива? Много е особено това чувство. — Тя потопа и другия си крак във водата и го отдръпна. — Ух, че е студена! Погледни, стърчиопашката! — Тя показа една сива птичка, която подскачаше по камъните нагоре по потока. — За нищо не я бива тая птица. Нито пее, нито за ядене става. Само знае да си клати опашката. Дай ми една цигара, Ingles. — Тя взе папиросата, извади от джоба си кремък и огниво и я запали. Смукна от цигарата и изгледа Мария и Робърт Джордън.

— Чудно нещо е животът — продължи тя и изпусна дим през ноздрите си. — Родена съм само за мъж, а пък съм жена, при това грозна. И все пак много мъже са ме обичали и аз съм обичала много мъже. Чудна работа. Слушай, Ingles, това е интересно. Виж ме каква съм грозна. Погледни ме внимателно, Ingles.

— Не си грозна.

— Ingles. Недей да ме лъжеш... Или... — Тя се засмя с гърления си смях. — Или и тебе е започнало да те човърка? Не. Шегувам се. Не. Виж ме каква съм грозна. Ама и в грозната жена може да има нещо такова, че мъжа се заслепява, когато я заобича, и той се заслепява, и ти се заслепяваш. А после идва ден, когато ей така, без никаква причина, той вижда колко си грозна и не е вече сляп и тогава и ти виждаш себе и такава грозна, каквато те вижда той, и загубваш този мъж, загубваш и чувството си. Разбра ли? — Тя поглади момичето по рамото.

— Не — възрази Мария. — Защото ти не си грозна.

— Мисли с главата си, не със сърцето си и случай — каза Пилар. — Разказвам ти неща, които са много интересни. На тебе не ти ли е интересно, Ingles?

— Интересно ми е. Но трябва да вървим.

— Que va, да вървим. Много съм си добре тук. После... — продължи тя, обръщайки се сега към Робърт Джордън като учителка, която изнася урока си в клас, — после минало-неминало много време и, ето че в теб, даже в такава грозна като мен, толкова грозна, че повече не може да бъде, изведнъж се появява и тайничко пораста това глупашко чувство, че си красива. Расте като зелка. И когато е вече порасло, вижда те друг мъж и започва да си мисли, че си красива и цялата история започва отново. Сега си мисля, че с мен това повече няма да се случи, но не се знае. Щастлива си ти, гуара, че не си грозна.

— Грозна съм — възрази Мария.

— Питай него — каза Пилар. — И недей да газиш в потока, че ще ти замръзнат краката.

— Щом Роберто иска да вървим, хайде да вървим — предложи Мария.

— Чуваш ли се какво казваш — продължи Пилар. — Това и мен ме засяга толкова, колкото и твоя Роберто, но аз викам, че сме си добре тук, както си почиваме, така, край потока, и време има. Освен това приятно ми е, отварям се на приказки. Какво друго човешко ни е останало. Някакво друго развлечение имаме ли? Не ти ли е интересно това, което говоря, Ingles?

— Ти умееш да приказваш. Но има много други работи, които са ми по-интересни, отколкото да се говори за красота или за грозота.

— Тогава да говорим за това, което на тебе ти е интересно.

— Къде беше, когато започна движението?
— В моя роден град.
— В Авила?
— Que va, в Авила!
— Пабло каза, че е от Авила.
— Лъже. Иска да се изкара, че е от голям град. Не, аз съм от... —
и тя назова едно градче.
— И какво стана?
— Много неща — въздъхна жената. — Много неща станаха. И
все ужаси. Даже това, с което се прославихме.
— Разкажи ми — подкани я Робърт Джордън.
— Много е жестоко — каза жената. — Не искам пред момичето.
— Разкажи — настоя Робърт Джордън. — Ако не е за нейните
уши, да не слуша.
— Аз мога всичко да слушам — каза Мария. Тя сложи ръка в
ръката на Робърт Джордън. — Няма нищо, което да не може да се каже
пред мене.
— Не е въпросът дали можеш да го изслушаш, или не — обясни
Пилар. — Въпроса е дали аз трябва да го казвам пред теб, че после да
сънуваш кошмари.
— От разкази нищо няма да ми се присъни — увери я Мария. —
Мислиш ли, че след всичко, което преживяхме, ще ми се присъни
нещо страшно от това, което ще разкажеш?
— Може пък на тебе, Ingles, да ти се присънят страшни работи.
— Дай да проверим.
— Не, Ingles, не се шегувам. Ти видял ли си как започнаха
работите в малките градчета?
— Не съм — отвърна Робърт Джордън.
— Значи нищо не си видял. Този Пабло, дето го виждаш сега, е
развалина, но да знаеш какъв беше той в ония дни!
— Разкажи.
— Не. Няма.
— Разкажи.
— Е, добре. Ще го разкажа както си беше. Но ти, ако ти е тежко
да слушаш, ще ме спреш.
— Ако ми стане тежко, няма да слушам повече — отвърна и
Мария. — Не може да е по-тежко от някои други работи.

— Мисля, че може — каза жената. — Дай ми още една цигара, Ingles, и *vamonos*.

Момичето се облегна на брега на потока, обрасъл в изтравниче, а Робърт Джордън се изтегна до нея по гръб и положи глава върху туфа изтравничета. Той намери ръката на Мария, хвана я в своята и двете ръце погладиха изтравничетата, докато тя разтвори длан и я положи върху ръката му, и така двамата лежах и слушаха.

— Рано сутринта *civiles* в казармите се предадоха — започна Пилар.

— Вие с пристъп ли превзехте казармите? — запита Робърт Джордън.

— Пабло със своите хора ги обкръжи още по тъмно, преряза телефонните жици, сложи динамит под една стена и извика на *guardia civil* да се предадат. Те отказаха. Щом се зазори, той взриви стената. Започна се бой. Двама *civiles* паднаха убити. Четирима бяха ранени и четирима се предадоха.

Ние всички бяхме залегнали, кой направо на земята, кой на покрива, кой на каменните огради или върху стените — тъкмо се зазоряваше и облака прах от взрива още не се беше уталожил, много високо във въздуха се беше издигнал, а нямаше вятър да го разсее и всички стреляхме в отвора в стената на сградата, зареждахме и стреляхме в дима, а отвътре се виждаше как припламват огънчета от карабините, като стрелят и изведнъж из пушека някой извика да не стреляме повече и четиримата *civiles* излязоха с вдигнати ръце. Голяма част от покрива се бе сринала заедно със стената и те излязоха да се предадат. „Има ли още някой там?“ — извика Пабло. „Само ранените.“ — „Пазете ги тия“ — каза Пабло на четирима наши, които вече се бяха спуснали долу. — „Тук стойте. До стената“ — заповяда той на *civiles*, дето се бяха предали. Те се изправиха с очи към стената, мръсни, прашни, опушени, а четиримата наши с насочени пушки, а Пабло и другите влязоха вътре да довършат ранените.

След като ги ликвидираха, казармата утихна, не се чуваха нито охкания на ранени, ни вик, ни изстрел и Пабло излезе с чифтетото на рамо, а в ръката му — маузер. „Гледай, Пилар — викна ми той. — Това беше в ръката на офицера, той се застрелял. Никога не съм стрелял с пистолет. Ей, ти — махна той на единия от *guardia civiles*, — покажи ми как се работи с това. Не, не ми показвай, а ми обясни.“

Докато в казармата още се стреляше, четиримата бяха стояли до стената, целите в пот и дума не казват. Бяха едри мъже и с лица като на всички, малко като моето. Само дето брадата им набола, защото не се бях още обръснали сутринта и такива едни, стоят до стената и мълчат.

— Ей, ти — викна Пабло на най-близкия до него. — Обясни как се работи с това.

— Натисни предпазителя — отговори онзи хрипкаво. — Издърпай кожуха назад и го щракни напред.

— Какъв кожух? — пита го Пабло и гледа четиримата *civiles*. — Какъв кожух?

— Блокът отгоре.

Пабло се опита да го издърпа, ама той заяде.

— А сега де! — викна той. — Не ще. Ти ме излъга.

— Издърпай го по-назад и леко го отпусни да щракне напред — казва му тоя *civil* с такъв особен глас, какъвто никога не съм чувала. И сив, сив като облачно утро.

Пабло издърпа кожуха назад и го отпусна, както му бяха казали, и кожуха си щракна на мястото, и пистолета — вече зареден и с натегнат курок. Маузерът е една грозотия, ръкохватката му кръгла и малка, а при цевта дълъг и сплескан, един такъв неугледен и грамаден. А през цялото време другите само го гледат и нищо не казват.

После единият го пита:

— Какво ще правиш с нас?

— Ще те застрелям — викна му Пабло.

— Кога? — пита го онзи и гласа му едва излиза.

— Сега — казва Пабло. — Сега. Тук. Нещо да кажеш?

— Nada — отвърща *el civil*. — Нищо. Но това е мръсно нещо.

— И ти си мръсно нещо — отговаря му Пабло. — Колко ли селяни си убил! Готов си и майка си да разстреляш.

— Никога не съм убивал човек — казва *el civil*. — И няма какво да намесваш майка ми.

— Покажи сега как трябва да се умира. Ти, дето само си убивал.

— Излишно е да ни оскърбяваш — обажда се другия *civil*. — Знаем ние как да умираме.

— Застани на колене с лице към стената — каза тогава Пабло. *Los civiles* се спогледаха. — На колене, ви казвам! — кресна Пабло.

— Как ти се струва, Пако? — Единият *civil* пита другия, най-високия, дето беше казал на Пабло за пистолета. Беше с ефрейторски нашивки на ръкавите и целия в пот, макар че беше ранна утрин и още хладно.

— На колене, на колене! — отвърща онзи. — Какво значение има?

— По-близко е до земята — опитва се да се пошегува първия, ама не им беше до шеги и никой не се усмихна.

— Давай на колене тогава — казва първия *civil* и четиримата коленичиха, непохватно някак си, главите им наведени към стената, а ръцете им висят отстрани и Пабло мина откъм гърба им и ги разстреля всичките в тила с пистолета — застрелва единия, после минава зад другия и опира дулото в тила му, а те един след друг се свличат на земята след изстрела. Още ми се причуват тия изстрели, остри и въпреки това малко приглушени, като пред очите ми е — цевта подскача и човекът пада напред. Единият не трепна, когато дулото се допря до главата му. Вторият отмести глава напред и си опря челото на камъка. Третият потръпна и после цялото му тяло и главата му се затресоха. И само един, последният, закри очи с ръце и той беше последният и когато четирите тела се сринаха до земята, Пабло им обърна гръб и се върна при нас с пистолета в ръка.

— Подръж го малко, Пилар — казва ми. — Не знам как да отпусна курука — и ми подаде пистолета, застана и погледна четиримата *civiles* до стената на казармата. А нашите хора всички стоят там и ги гледат и никой нищо не казва.

Така града стана наш, а беше още ранно утро и никой не беше нито закусил, нито кафе пил, гледаме се един — друг и виждаме, че целите сме в прах, дето бяхме взривили стената на казармата, всички сме посивели от прах, като да сме на вършитба, а пък аз все още държа пистолета, усещам го как ми тежи в ръката и като гледам мъртвите *civiles*, проснати до стената, нещо ми се обръща в стомаха; и те като нас сиви и прашни, но всеки от тях сега напоява с кръвта си сухата земя, както е легнал. И докато стояхме там, слънцето се подаде зад далечните хълмове и освети улицата, и бялата стена на казармата, и прахоляка във въздуха стана като златен от тези първи слънчеви лъчи, а селянина до мен погледна казармената стена и онова, което лежеше до нея, после ни огледа всичките, погледна слънцето и рече:

— Vaуа^[1], деня започва!

— А Сега да прием кафе — предложих аз.

— Правилно, Пилар, правилно — казва същият селянин и отидохме на площада и това бяха последните четирима души, застреляни в селото.

— Какво стана с другите? — запита Робърт Джордън. — Нямахте ли още фашисти в селото?

— Que va, нямало ли други фашисти! Имаше повече от двайсет, но никой от тях не разстреляхме.

— А какво стана с тях?

— Пабло нареди да ги пребият от бой с бухалки за вършитба и да ги хвърлят в реката от една висока скала.

— Всичките ли? Двайсетте?

— Сега ще ти разкажа. Не е толкова просто. И до края на живота си не искам повече да гледам как на площада пребиват хора с бухалки за вършитба и после ги хвърлят от висока скала в реката.

Градчето ни е на един висок бряг и над самата река има площад с чешма, а наоколо големи дървета, под тях пейки, на сянка. Балконите на къщите гледат към площада, на този площад излизат шест улици и целият площад е опасан от аркада, така че като нагрее слънцето, можеш да си вървиш на сянка под аркадите. От трите страни на площада е аркада, а на четвъртата страна има алея, сенчеста, защото растат дървета до самия ръб на пропастта, а дълбоко долу, реката. До реката са сто метра.

Пабло изпипа всичко така, както беше изпипал и нападението на казармите. Най-напред нареди да затворят всички улици към площада с каруци, все едно, че подготвят площада за сареа. За любителски бой с бикове. Всички фашисти ги бяха затворили в ayuntamiento — в общината, най-голямата сграда на площада. В стената на общината имаше вграден часовник и точно там, под аркадата, беше фашисткия клуб. А на тротоара пред клуба те си имаха столове и маси. По-рано, преди войната, там си пиеха аперитивите. Плетени столове и масички. Един вид като кафене, само че по-елегантно.

— Че без бой ли ги пленихте?

— Пабло ги беше хванал през нощта, преди да нападнем казармата. Но в това време казармата беше вече обкръжена. Всички ги измъкнаха от къщите им, в същия час, когато започна нападението.

Умно направено. Пабло е организатор. Иначе щяха да го нападнат от двата фланга и в тил, докато атакува казармата на guardia civil.

Пабло е умен, но е много жесток. Той тогава беше обмислил всичко предварително и за всичко се беше разпоредил. Чуй. След като превзехме казармата и последните четири civils се предадоха и той ги разстреля до стената, и след като пихме кафе — в кафенето на ъгъла до автобусната спирка, сутрин то отваря най-рано, — Пабло се зае с подготовката на площада. Загради всички проходи с каруци точно така, както за сареа, само че не прегради едната страна — тази към реката. Нея я остави така. После накара свещеника да изповяда фашистите и да им даде последното причастие.

— Къде стана това?

— Нали ти казвам — в ayuntamiento. Пред сградата се беше събрала голяма тълпа и докато вътре свещеника се занимаваше с фашистите, навън някои започнаха да се държат неприлично, да подхвърлят шеги и мръсотии, но повечето от хората се държаха много сериозно и пристойно. Подхвърляха шеги само онези, които вече се бяха напили по случай превземането на казармата, и някакви други безделници, които и с повод и без повод все са си пияни.

Докато свещеника си изпълняваше задълженията, Пабло построи в две редици тези, дето се бяха събрали на площада.

Построй ги в две редици, както за състезание по теглене на въже или както се нареждат в града на финиша на велосипедните състезания — оставят само тясна пътечка, по която да минат велосипедистите; или както преди да мине църковно шествие. Между двете редици — проход, два метра широк, а се проточили от вратата на ayuntamiento през целия площад до ръба на скалата. И всеки, който излиза от ayuntamiento, вижда пред себе си на площада две плътни редици от хора, които стоят и чакат.

Някои държат бухалки от тия, дето се вършее с тях, и стоят на разстояние един от друг, че като замахнат, да има място. Не всички имаха бухалки, защото не стигнаха. Но повечето си бяха взели от магазина на дон Гиlierмо Мартин, фашиста, който продаваше земеделски сечива. А онези, които не бяха успели да вземат бухалки, бяха кой с тежка пастирска гега, кой с остен за волове, някои пък взели дървени вили от ония, дето отвяваш сламата след вършитба. Други

бяха със сърпове и месарски куки, но тях Пабло ги остави в края на редицата, до пропастта.

Всички стояха тихо и денят беше ясен като днешния, високо в небето имаше облачета както сега, и площада още не беше прашен, защото през нощта беше паднала обилна роса; дърветата хвърляха сянка върху двете редици хора и се чуваше как водата се излива от бронзовата тръба в устата на лъва и пада в коритото на чешмата — там жените обикновено идваха със съдове за вода.

Само до самата *ayuntamiento*, където свещеника се молеше с фашистите, се чуваха разни мръсотии, дюдюкаха онези, безделниците, за които, както ти казах, всеки повод е добър; те бяха пияни и се бяха стълпили под решетките на прозорците, подхвърляха неприлични думи и долни шегии. Но повечето от мъжете в редиците чакаха спокойно и чух как един пита друг:

— Ще има ли и жени?

И другият му отговаря:

— Дай боже да няма!

Тогава първият каза:

— Ето жената на Пабло. Чуй, Пилар. Ще има ли жени?

Погледнах го и какво да видя — облякъл си неделните дрехи и вир-вода. Отвърнах му:

— Не Хоакин. Жени няма. Ние не убиваме жени. Защо ще убиваме жените им?

Тогава тон възкликна:

— Слава тебе, Христе, че няма да има жени! А кога ще започва?

Отговорих му:

— Щом свещеника свърши.

— А свещеника — също ли?

— Не знам — отговорих му и видях, че лицето му се е сгърчило и пот е избила на челото му.

— Никога не съм убивал човек — изохка той.

— Сега ще се научиш — каза му селянинът до него. — Но мисля, че с един удар на това не може да се убие човек. — И той вдигна бухалката с две ръце и я погледна със съмнение.

— Това му е хубавото я — обади се друг селянин. — Ще получат много удари.

— Превзели са Валядолид. Превзели са Авила — съобщи някой.
— Чух го тъкмо преди да дойда тук.

— Този град няма да вземат никога. Този град е наш. Изпреварихме ги и ударихме преди тях — казах аз. — Пабло не е човек, дето ще ги чака те да ударят първи.

— Бива си го. Пабло — възхити се друг. — Но се показва егоист, дето ги ликвидира сам *civiles*. Не е ли така, Пилар?

— Да. Но сега всички ще участвуваме.

— Вярно. Добре организирано. Но защо няма известия от фронта?

— Пабло преряза телефонните жици, преди да нападнем казармите. Не са ги поправили още.

— Аха. Затова, значи, нищо не чуваме. Аз узнах новините рано тази сутрин в кантона на пътния.

— Кажи, Пилар, защо се реши тъкмо така да се направи това? — запита ме той.

— За да пестим патроните — отвърнах. — И после, всеки трябва да носи част от отговорността.

— Тогава по-скоро да започва. Да започва. — И като го погледнах, видях, че плаче.

— Защо плачеш, Хоакин? — запитах го. — Няма за какво да се плаче.

— Не мога да се удържа, Пилар — отговори той. — Никога не съм убивал човек.

Ако не си видял първия ден на Революцията в градче, където всички се знаят и винаги са се познавали, нищо не си видял. Повечето стояха на площада в две редици, бяха с обикновените си дрехи, с които работят на полето, защото бяха бързали да се завърна в градчето, но някои други, като се чудили как да се облекат по случай първия ден на Революцията, си бяха сложили дрехите за празник и неделя и като видяха, че другите, включително и тези, които бяха нападнали казармата, носят старите си дрехи, — засрамирах се, че са се облекли неподходящо. Но не искат да си свалят новите сака, защото се бояха, да не би да ги загубят или да им ги откраднат, затова стояха, потяха се на слънцето и чакаха да се започне.

После се надигна вятър и над площада се понесе прахоляк, защото земята беше вече изсъхнала под краката на хората, които

ходеха, стояха, пристъпваха на място и един с тъмносиньо празнично сако извика: „Агуа! Агуа!“^[2] Тогава дойде чистача, който всяка сутрин поливаше площада с един маркуч, разви маркуча, започна да полива и прахта по краищата на площада се слегна, после малко по малко се приближи към центъра. Двете редици отстъпиха, за да може той да поръси средата на площада; маркучът се извиваше в широка дъга, водата блестеше на слънцето, а хората стояха и се подпираха, кой на бухалка, кой на гега, кой на бяла дървена вила и гледаха как пада струята. Когато целият площад беше поръсен и прахоляка се слегна, редиците пак се строиха и един селянин извика:

— Кога най-сетне ще ни дадат първия фашист? Кога най-последният ще излезе от изповеднята?

— Още малко — отговори Пабло от вратата на ayunitarriiento. — Ей сега ще излезе първият. — Гласът му беше пресипнал, защото се беше нагълтал с дим в сражението при казармата.

— Защо се бавят? — запита някой.

— Още се занимават с греховете си — извика Пабло.

— Ясно, нали са двацет души — обади се друг.

— Повече са.

— Малко ли грехове стават, като се съберат двацет души?

— Така е, но струва ми се, че хитруват, за да спечелят време. Като изпаднеш в такова положение, не можеш да си спомниш всички грехове, само най-големия.

— Имай търпение. Те са повече от двацет души и даже ако ще се покайват само за най-големите си грехове, пак ще отиде доста време.

— Имам аз търпение — отвърна първият. — Но все пак колкото по-скоро свършим, толкова по-добре. И за тях, и за нас. Сега е юли месец, работа много. Пожънахме, ама не сме овършали. Още не е дошло времето за панаири и празници.

— Ама днес ще е като на панаир и празник — насърчи го друг. — Панаирът на Свободата. И от днес нататък като ги премахнем тия, града и земята са наши.

— Днес ще вършеем фашисти — сети се някой, — и от сламата ще отсеем свободата на това рueblo^[3].

— Трябва добре да го управляваме, за да я заслужим — каза друг. — Пилар — обърна се той към мен, — кога сме на

организационно събрание?

— Веднага щом свършим с това — отвърнах му. Тук в ayuntamiento.

А нарочно, за смях, бях си сложила на главата една от триъгълните лачени шапки на guardia civil, а пистолетът бях завързала на края на въженцето, с което се бях препасала, но му бях спуснала ударника, бях го държала с палец, докато натисках спусъка, както се прави обикновено. Когато слагах смешната шапка, ми се струваше, че е много добра идея, но после съжалих, че не взех кобура на пистолета, вместо шапката. А един от мъжете в редицата ми вика:

— Пилар, дъще, лошо правиш, дето носиш тази шапка. Нали свършихме с такива работи като guardia civil?

— Добре — съгласих се аз, — ще я махна — и я свалих.

— Дай ми я — продължи той. — Трябва да се унищожи.

Ние бяхме в края на редицата до пропастта над реката, той взе шапката и я хвърли в празното, така както говедарят мята камък, когато иска да подгони говедата, замята си ръката изотдолу. Шапката литна в празното и ние я виждахме как става все по-малка и по-малка и как черният ѝ лак блести в прозрачния въздух и после падна в реката. Огледах се и видях, че на всички прозорци и балкони са се натрупали хора и видях пак двете редици мъже, които се бяха проточили през целия площад, и тълпата под прозорците на ayuntamiento, и се чуха гласове на много хора, после вик и някой каза:

— Ето го, иде първият!

И той беше дон Бенито Гарсия, кмета: излезе гологлав, излезе от вратата и бавно се спусна по стълбите и никой не го закачи; тръгна между двете редици мъже с бухалки и нищо не се случи. Отмина двама, четирима, осем, десет души и все нищо не се случва, а той си върви, върви с високо вдигната глава, лицето му посивяло, вперил очи право напред, само от време на време хвърли бърз поглед настрани, ама върви с твърда крачка. И никой не го закача.

От един балкон някой извика:

— Que pasa, sobardes? Какво става, страхливци?

А дон Бенито продължава да си върви между двете редици и никой не го закача. Тогава видях как през трима души от мен на един човек в редицата лицето му се сгърчва и си хапе устните и така е стиснал бухалката, че ръцете му са побелели. Виждам го, че гледа дон

Бенито, който идва все по-близо и по-близо и все никой не го закача. После, дон Бенито още не беше успял да се изравни с този селянин, когато оня така вдигна бухалката, че перна, без, да иска, човека редом с него и я стовари по слепоочието на дон Бенито и дон Бенито го изгледа, а човека пак го удари и изкрещя:

— Това ти се пада, cabron^[4]! — И удара попадна право в лицето на дон Бенито и той закри лицето си с ръце и започнаха да го бият от всички страни, бяха го, докато падна на земята; тогава онзи, който го бе ударил пръв, извика другите да му помогнат, задърпа дон Бенито за яката на ризата, другите го хванаха за ръцете, лицето му се повлече в прахта на площада и го завлякоха до ръба на скалата и оттам го хвърлиха в реката. А човека, който пръв го беше ударил, застана на колене на ръба на скалата, гледаше след него и викаше: „Cabron! Cabron! О, cabron!“ Беше арендатор на дон Бенито и никак не се разбираха. Бяха се скарали за парче земя край реката — дон Бенито беше отнел това парче от човека и го беше дал под аренда на друг изполичар и първият го беше намразил. Той повече не се върна в редицата, а остана на ръба на скалата да гледа там, където беше паднал дон Бенито.

След дон Бенито дълго време никой не излезе. На площада беше тихо, защото всички чакаха да видят кой ще бъде следващия. Изведнъж един пиян закрещя със силен глас: „Que saiga el toro! Пускайте бика на арената!“

После от тълпата, която се беше струпала под прозорците на ayuntamiento, извикаха: „Не искат да излизат! Молят се.“

Друг пиян закрещя: „Измъкнете ги оттам. Извлечете ги, хайде! Времето за молитви мина!“

Но от ayuntamiento все още никой не излизаше, после видях, че от вратата се показва човек.

Беше дон Федерико Гонсалес, собственик на мелницата и на бакалницата, най-големият фашист в нашето градче. Беше висок и слаб, косата му беше сресана така, че да прикрива плешивото му теме, и носеше нощница, напъхана в панталоните. Беше бос, както го бяха измъкнали от дома му, и вървеше пред Пабло с ръце, вдигнати над главата, а Пабло го побутваше с чифтето отзад, опрял го беше в гърба му и така продължиха, докато дон Федерико Гонсалес влезе в коридора между двете редици. Но когато Пабло го остави и се върна към вратата

на ayuntamiento, дон Федерико не можа да продължи, спря се, извърна очи нагоре и вдигна ръце, като че ли искаше да се хване за небето.

— Не го държат краката — чу се глас.

— Какво става, дон Федерико? Не можеш ли да вървиш? — викна му някой. Но дон Федерико продължи да стои там с вдигнати ръце, само устните му се движеха.

— Хайде, по-живо! — кресна му Пабло от стълбището. — Върви!

Дон Федерико стоеше като закован и не можеше да помръдне. Един от пианите го побутна отзад с дръжката на една бухалка и дон Федерико подскочи като плашлив кон, но пак не тръгна напред, ами си остана на същото място с вдигнати ръце и поглед в небето.

Тогава селянинът, който беше най-далеч от мен, каза:

— Това е срамно! Нямам нищо против него, но на това зрелище трябва да се сложи край.

Тръгна към другия край на редицата, разбута хората и стигна там, където беше застанал дон Федерико, и каза:

— С ваше разрешение. — И като замахна, стовари бухалката по главата му.

Дон Федерико отпусна ръце, скри с тях плешивината на главата си, така че дългите излинали косми, които прикриваха лисината, щръкнаха измежду пръстите му и като сведе глава, спусна се да бяга между двете редици, а по гърба и раменете му се сипеха бухалки; накрая падна и тогава ония, които бяха в края на редицата, го вдигнаха, залюляха го и го хвърлиха в пропастта. Не беше издал звук от минутата, в която Пабло го беше изтикал навън с ловната пушка. Само дето не можеше да върви. Като че краката не го слушаха.

След дон Федерико видях, че в края на двете редици, там при ръба на скалата, се бяха събрали най-твърдите мъже и тогава ги оставих, прибрах се под аркадата, изтласках двама пиани от прозореца на ayuntamiento и надникнах. Всички бяха в полукръг в голямата стая и се молеха на колене, свещеника и той беше коленичил и се молеше заедно с тях. Пабло и един обуцар, казваха му Cuatro Dedos, „четирипръстия“, — тогава той беше много близък на Пабло, и още други двама, стояха там с ловни пушки. Пабло запита свещеника: „Кой е следващият?“ Но свещеникът се молеше и не му отговори.

— Слушай, ти! — викна Пабло на свещеника с прегракналия си глас. — Кой е следващият? Кой е готов?

Свещеникът не отговаряше на Пабло, все едно, че него изобщо го нямаше и аз видях, че Пабло започва да се ядосва.

— Изкарайте ни всички заедно — каза, като вдигна глава и престана да се моли дон Рикардо Монталво — земевладелеца.

— Que va — разпореди Пабло. — Един по един. Който е готов, да върви.

— Тогава излизам аз — пристъпи дон Рикардо. — По-готов няма да стана.

Дон Рикардо говореше с Пабло, свещеникът го благослови, без да прекратява молитвата си, после вдигна разпятието, за да го целуне дон Рикардо, и дон Рикардо го целуна, обърна се към Пабло и заяви:

— Никога няма да съм толкова готов. Вкиснат сабгон такъв! Да вървим.

Дон Рикардо беше нисък, посивял, с дебел врат и с риза без яка. Беше кривокрак от много езда.

— Прощавайте! — обърна се той към останалите, които бяха на колене. — Да не ви е мъчно. Да се умре, е нищо. Лошото е само, че умираме в ръцете на тия сапала^[5]. Не ме докосвай — отблъсна той Пабло. — Не ме докосвай с това чифте.

Той излезе пред ayuntamiento — сивокос, очите му малки, сиви, а дебелият му врат като че беше станал още по-дебел от яд. Огледа селяните, строени в две редици, и плю на земята. Не можа да изплюе истинска плюнка, защото, трябва да знаеш, Ingles, при подобни обстоятелства това почти е невъзможно, и каза:

— Arriba Espana!^[6] Долу това, дето му викате Република, и да се изтаковам в млякото на бащите ви!

Пребиха го много бързо, защото ги беше обидил; започнаха да го бият още щом стъпи в прохода между редиците, продължиха да го бият, когато той, вдигнал високо глава, все още се опитваше да продължи по-нататък, удряха го, кълчаха го със сърповете и с месарските куки, много помагачи се намериха, когато трябваше да го завлекат до пропастта и да го хвърлят долу и сега вече мнозина бяха с окървавени ръце и дрехи и всички бяха почувствували, че онези, които излизат от ayuntamiento, са наистина врагове и трябва да бъдат убивани.

Уверена съм, че преди дон Рикардо да излезе разярен да ни оскърби всичките, мнозина от тези в редиците биха дали мило и драго, само и само да са другаде някъде, а не там. Сигурна съм, че стига някой да беше викнал: „Хайде да простим на другите. И без това получиха добър урок“ — и повечето щяха да се съгласят.

Но дон Рикардо с храбростта си направи много лоша услуга на другите. Той раздразни хората и ако до този момент те само изпълняваха дълга си, при това без особена охота, то сега у тях се бе разгоряла злоба и това се усещаше.

— Изкарайте свещеника и тогава работата ще тръгне по-бързо! — кресна някой.

— Изкарайте свещеника!

— С тримата разбойници се разправихме, сега дайте свещеника.

— Двамата разбойници — каза един нисък селянин на човека, който беше извикал. — С господа бога наш е имало двама разбойници.

— С какъв бог? — заяде се другия, почервенял от злоба.

— Така се казва — господа бога наш.

— Не е мой бог, така не позволявам да се казва нито на шега, нито на сериозно. И ти внимавай какво дрънкаш, да не минеш и ти между редиците.

— И аз съм за Свободната република, както и ти — отвърна ниския селянин. — Ударих дон Рикардо по устата. Ударих дон Федерико по гърба. Дон Бенито го пропуснах — не можах. И като казвам господа бога наш, то е, защото така се казва, и е писано, че е бил с двама разбойника.

— Да се изтаквам аз в млякото на твоето републиканство! Защо тогава викаш „дон“ този, „дон“ онзи...

— Тук така им викат.

— Аз иначе им казвам на тия *sabrones*. Пък и за господ ми говориш... Ей! Идва още един!

И тогава видяхме позорно зрелище, защото човека, който беше излязъл от вратата на *ayuntamiento*, беше дон Фаустино Риверо, най-големия син на земевладелеца дон Селестино Риверо. Той беше висок, косата му руса и добре пригладена на челото — защото винаги си носеше гребенче в джоба, и сега, преди да излезе, пак си беше пригладил косата с гребена. Беше голям женкар и много досаждаше на момичетата, беше и страхливец и цял живот беше мечтал да бъде

любител бикоборец. Все се мъкнеше с цигани и бикоборци и с доставчици на бикове и много обичаше да се докарва дрехи от Андалусия, но му липсваше смелост и му се присмиваха. Веднъж бяха разлепили афиши, че дон Фаустино ще участвува в любителски бой с бикове за подпомагане на едно старопиталище в Авила и че ще бие бика по андалуски, яхнал коня — дълго се бил обучавал на това; но когато на арената пуснали грамадния бик вместо един дребничък и слабоват в краката, който той сам си бил избрал, обявил се за болен и — така разправят — бръкнал си с три пръста в гърлото, да повърне.

Когато той излезе, разнесоха се викове:

— Hola, дон Фаустино! Внимавай да не повърнеш.

— Ей, дон Фаустино! Знаеш ли какви хубави момичета те чакат в пропастта.

— Дон Фаустино! Поспри малко и ще ти доведем един бик, още по-голям от онзи.

А някой викна:

— Слушай, дон Фаустино, чувал ли си някога какво е да умреш?

Дон Фаустино продължаваше да стои и да се прави на храбрец. Той все още се държеше, тъй, както се бе държал вътре, когато беше казал на другите, че излиза. По същия начин се беше записал едно време да участвува в боя с бикове. По същия начин си беше повярвал и се беше надявал, че ще може да бъде любител матадор. Сега се беше въодушевил от примера на дон Рикардо и стоеше там, правеше се на храбрец и на красавец и гледаше презрително. Но не можеше да говори.

— Хайде, дон Фаустино — изкрещя му един от редицата. — Хайде, дон Фаустино! Тук е най-големият бик.

Дон Фаустино стоеше, гледаше и както гледаше, мина ми през ума, че нито един човек в редиците няма да го пожали. Той продължаваше да изглежда красив, и героичен, но времето течеше, а пред него имаше само един път.

— Дон Фаустино — извика някой. — Какво чакаш, дон Фаустино?

— Готви се да повърне — каза някой и в редиците се разнесе смях.

— Дон Фаустино — извика един селянин. — Не се стеснявай, ако ти се повръща. Няма да ти се разсърдя.

Тогава дон Фаустино огледа редиците, взря се в мястото, където свършваше площада и започваше пропастта, бързо се извърна и се скри във входа на ayuntamiento.

Всички се засмяха, а един глас се извиси над другите:

— Къде хукна, дон Фаустино? Къде?

— Отиде да повръща — извика друг и всички пак се разсмяха.

Тогава видяхме, че дон Фаустино пак излиза, а зад него е Пабло с пушката. Всичката му напереност се беше стопила. При вида на хората в редиците той забрави цялото си перчене; вървеше пред Пабло, сякаш Пабло мете улицата, а дон Фаустино е боклукът, който Пабло избутва с метлата. Дон Фаустино се кръстеше и мърмореше молитви, после закри очи с ръце и слезе по стъпалата към площада.

— Не го закачайте — викна някой. — Никой да не го пипа.

Редиците разбраха и никой не се докосна до него — той крачеше, закрил очи, ръцете му трепереха и устните му се движеха, без да издадат нито звук.

Всички мълчаха, никой не го докосна, но като стигна до средата, не можа да продължи по-нататък и падна на колене.

Пак никой не го удари. Аз вървях покрай редицата, за да не пропусна нищо, и видях как един селянин се наведе, помогна му да се вдигне и каза:

— Ставай, дон Фаустино, продължавай да вървиш. Бика още го няма.

Дон Фаустино не можеше да продължи сам, тогава един селянин с черна блуза го подхвана под ръка, а друг, пак с черна блуза и ботуши като на говедарите, го подхвана от другата страна и дон Фаустино закрачи между редиците, стиснал очи и без да престава да си движи устните, пригладените му руси коси блестяха на слънцето и селяните, покрай които той минаваше, казваха: „Дон Фаустино, buen provecho. Добър апетит, дон Фаустино!“ — Или: „Дон Фаустино, a sus ordenes. На вашите услуги, дон Фаустино!“ — А един също от пропадналите матадори каза: „Дон Фаустино! Matador, a siis ordenes“, а друг някой му извика: „Дон Фаустино! Много хубави момиченца има на небето, дон Фаустино!“

Така прекараха дон Фаустино между редиците, като го подкрепяха от двете страни да не падне, а той все си затиска очите с ръце. Но изглежда, че е поглеждал през пръстите си, защото, като го

доведоха до самия край, той пак падна на колене, просна се на земята, хвана се за тревата, опита се да се вкопчи за пръстта и започна да вика: „Не! Не! Не! Моля ви се! Моля ви се! Не! Не!“

Тогава селяните, които бяха вървели с него, и неколцина от другите, за които казах, че не им мига окото и бяха застанали на края на редицата, прилекнаха бързо зад него, както беше коленичил, и силно го блъснаха, а той полетя надолу, без да е получил нито един удар — нададе дълъг вик, докато падаше.

Тогава разбрах, че хората в редиците са станали жестоки, отпърво заради обидите на дон Рикардо, а после заради това, че дон Фаустино се беше показал страхливец.

— Дайте още някой! — викна един селянин, а друг го тупна по гърба и възкликна:

— Дон Фаустино! Ама че работа! Дон Фаустино!

— Сега видя големия бик — ухили се трети. — Сега с повръщане няма да се отърве.

— През живота си не съм виждал такова нещо като тоя дон Фаустино — каза друг.

— Чакай, има и други — успокои го някой. — Потърпи малко. Кой знае какво още може да видим!

— Каквото и да видим — каза предишния, — великани или джуджета, негри или редки зверове от Африка, такова нещо като дон Фаустино за мене няма и няма да има. Давайте следващия! Хайде! Дайте още един!

Пияните разнасяха по редиците бутилки мастика и коняк, които бяха докопали във фашисткия клуб, надигаха ги тъй, сякаш пият вино, и много от хората се бяха напили, изведнъж ги беше ударило в главата след преживяното с дон Бенито, дон Федерико, дон Рикардо и особено с дон Фаустино. Онези, които не пиеха от бутилките със силните напитки, се черпеха от кожени мехчета, подаваха си ги от ръка на ръка, подадоха и на мен, и аз отпих една здрава глътка, надигнах мехчето така, че да ми охлади гърлото, както се стича от кожената *bota* — бях много жадна.

— Ожаднява човек, като убива — каза ми селянина, който ми даде мехчето.

— *Que va* — отвърнах аз. — Ти да не си убивал?

— Убихме четирима — похвали се той гордо! — Без да броим los civiles. Вярно ли е, че ти си застреляла един civil, Пилар?

— Нито един не съм застреляла. Когато стена падна, стрелях в дима заедно с другите. Това е всичко.

— Откъде този пистолет, Пилар?

— От Пабло. Даде ми го, след като уби los civiles.

— С този пистолет ли ги уби?

— С този същия. После го даде на мен.

— Може ли да го видя, Пилар? Може ли да го подържа?

— Разбира се, човече — казах аз, — измъкнах го от въжето, с което се бях препасала, и му го подадох. И тъкмо започнах да се чудя защо никой повече не излиза, какво да видя — на вратата се показва сам дон Гилиермо Мартин, този, от чийто магазин бяхме взели бухалките за вършитба, пастирските остени и дървените вили. Вярно, дон Гилиермо беше фашист, но иначе никой нямаше нищо против него.

Наистина, плащаше оскъдно на тези, които изработваха бухалките, но пък и евтино ги продаваше, а който не искаше да купува бухалки за вършитба от дон Гилиермо, можеше да си ги направи сам: дърво, ремък — и това е всичко. Беше много груб, като говореше с хората, всички го знаеха, че е фашист и че членува във фашисткия клуб, всеки ден беше в клуба по обед и привечер, сядаше в плетения стол и четеше „Ел дебате“, викаше ваксаджийчето да му лъсне обувките, пиеше вермут със сода и ядеше печени фъстъци, сушени скариди и аншоа. Но само за това да убиеш човек не бива и сигурна съм, че да не бяха обидите на дон Рикардо Монталво и жалкия вид на дон Фаустино, а и това, че всички бяха възбудени и бяха пили, все някой щеше да извика: „Оставете дон Гилиермо на мира! Взехме му бухалките — да го пуснем да си върви!“

Защото хората от нашето градче, макар и да са способни на жестокости, по душа са добри, имат чувство за справедливост, за това, кое бива и кое — не. Но опиянението, жестокостта вече бяха влезли в редиците и мъжете не се държаха тъй, както когато дон Бенито излезе пръв. Не знам как е в други страни, аз самата ценя удоволствието, което ми дава виното, но в Испания пиянството е нещо ужасно, особено ако не е само от вино — тогава хората са способни на неща, които иначе не биха направили. Не е ли тъй и в твоята страна, Ingles?

— Точно тъй е — съгласи се Робърт Джордън. — Когато бях на седем години, майка ми ме взе със себе си на сватба в щата Охайо и аз носех цветя, бяхме двойка — момче и момиче с цветя...

— Значи, си носел цветя? — запита го Мария. — Колко красиво!

— В този град обесиха един негър на стълба с уличната лампа, после го изгориха. Фенерът светеше с волтова дъга: за да пуснат осветлението, развиваха една макара и той слизаше до паважа. Със същия механизъм вдигнаха нагоре негъра, но макаратата се строши...

— Негър! — каза Мария. — Каква жестокост!

— Пияни ли бяха? — запита Пилар. — Толкова пияни ли бяха, че да изгорят негъра?

— Не знам — отвърна Робърт Джордън. — Защото аз надничах зад щорите на един прозорец на къщата, която беше на ъгъла до фенера. Улицата беше пълна с хора и когато втори път започнаха да изтеглят нагоре негъра.

— След като си бил седемгодишен и си бил вътре в къщата, не си могъл да разбереш пияни ли са, или не — каза Пилар.

— И така, когато започнаха да теглят нагоре негъра за втори път, майка ми ме дръпна от прозореца и повече нищо не видях — каза Робърт Джордън. — Но след това често съм се убеждавал, че и в моята страна пияните са не по-добри, отколкото във вашата. Постъпват грозно и жестоко.

— Бил си съвсем малък, седемгодишен — прекъсна го Мария. — Толкова мъничък, а да видиш такова нещо! Никога не съм виждала негър, само в цирка. Освен ако мароканците не са негри.

— Някои са негри, други не — обясни Пилар. — Доста работи мога да разкажа за мароканците.

— Не толкова, колкото мога аз — каза Мария. — За тях аз мога да разказвам.

— Хайде да не говорим за такива неща — каза Пилар. — Само се разстройва човек. Та докъде бяхме стигнали?

— За опиянението на хората в редиците — напомни й Робърт Джордън. — И после?

— Навярно казах, че са били пияни — продължи Пилар, — далеч бяха от такова нещо. Но в тях вече имаше някаква промяна, когато от вратата излезе дон Гиlierмо, изправен, късоглед, посивял, среден на ръст, с риза без яка — само с копче за яка — и се прекръсти; гледаше

пред себе си, а почти нищо не виждаше без очила, после тръгна напред спокойно и с достойнство, просто да го съжали човек. Но някой от редицата извика:

— Насам, дон Гилиермо. Ела насам, дон Гилиермо. Стоката ти е у нас.

Издевателствата над дон Фаустино така им се бяха усладили, че не правеха разлика между него и дон Гилиермо; а дон Гилиермо беше съвсем друг — човек, който, ако ще се убива, трябва да се убие бързо и достойно.

— Дон Гилиермо! — извика друг. — Да изпратим ли да ти вземат очилата от дома?

Домът на дон Гилиермо беше един никакъв дом, той нямаше много пари и беше станал фашист просто ей така, защото беше модно и за да се утешава от жалките печалби като продавач на земеделски сечива. Жена му беше много набожна и той така я обичаше, че заради нея не искаше в нищо да остава назад, това беше една от причините да стане фашист. Живееше през три къщи от ayuntamiento, жилището му беше на същия площад и докато стоеше и се взираше с късогледите си очи в редиците, между които знаеше, че трябва да мине, от балкона на неговото жилище се дочу женски писък. Това беше жена му, беше го видяла от балкона.

— Гилиермо! — крещеше тя. — Гилиермо! Почакай, и аз ще дойда с теб!

Дон Гилиермо обърна глава нататък, откъдето идваше вика. Не можеше да я види. Опита се да каже нещо, но не успя. Тогава махна с ръка в онази посока, от която долитаха виковете на жената, и тръгна между редиците.

— Гилиермо! — крещеше жена му. — Гилиермо! О, Гилиермо! — Беше впила ръце в перилата на балкона и ги блъскаше назад-напред. — Гилиермо!

Дон Гилиермо отново махна с ръка по посока на писъците и тръгна между редиците с вдигната глава и само бледността на лицето му издаваше какво преживява.

Тогава един от пианиците, като имитираше писъка на жена му, също извика: „Гилиермо!“ И дон Гилиермо се хвърли към него, без да вижда, сълзи се стичаха по бузите му и пияния го удари с бухалката по лицето, дон Гилиермо седна на земята, защото ударът беше много

силен, седна, облян в сълзи, но плачеше не от страх, а от ярост, а пияните го биеха, един от тях го възседна и започна да го бие с една бутилка. След това мнозина от хората излязоха от редиците, а на тяхно място дойдоха пияните, които от самото начало бяха дюдюкали и бяха подвиквали мръсотии в прозорците на ayuntamiento.

— Самата аз много се бях разстроила, когато Пабло разстрелваше ония от guardia civil — продължи Пилар. — Беше грозно дело, но тогава си казах: след като така трябва, значи, иначе не може и там поне беше минало без излишна жестокост — просто хората бяха умъртвени, и макар че това е грозно, през последните години всички разбрахме, че иначе не може, ако искаш да спечелиш войната и да защитиш Републиката.

Когато Пабло загради площада от всички страни и построи хората в две редици, на мен наистина ми се стори чудно, но разбрах и одобрих идеята му и реших, че щом той така е замислил да стане всичко, значи, така трябва, а каквото има да се извърши, трябва да се извърши пристойно, така че да не е отвратително. След като народа трябва да ликвидира фашистите, по-добре всички да участвуват, също аз бях готова да поема върху себе си част от вината, защото се надявах да получа и част от онова, което всички щяхме да получим, когато града стане наш. Но след дон Гиlierмо ми стана срамно и гадно и когато пияниците и цялата останала измет се намести в редиците, а другите се оттеглиха, защото бяха възмутени, прииска ми се да нямам нищо общо с тези редици и се отдалечих, прекосих площада и седнах на една сенчеста скамейка под големите дървета.

Приближиха се двама от селяните, които бяха напуснали редиците, говореха си нещо и единият от тях ме запита:

— Какво става с теб, Пилар?

— Нищо, hombre — отвърнах аз.

— Има ти нещо — каза той. — Кажете си какво ти е.

— Мисля, че ми дойде до гуша — отвърнах аз.

— На нас също — призна той и двамата седнаха на пейката. Единият носеше мехче с вино и ми го подаде.

— Изплакни си устата — предложи той, а другият продължи разговора, който бяхме започнали:

— Лошо, това ще ни донесе нещастие. Това, дето убихме така дон Гиlierмо, не е на добре, никой не може да ме разубеди, че такива

работи не носят нещастие.

Тогава първият каза:

— Щом трябва да се убият всички — а пък аз не съм убеден дали трябва, — нека поне да умрат достойно, да няма издевателства.

— За дон Фаустино може и с издевателства — възрази другия, — защото той беше един палячо, никога не е бил сериозен мъж. Но да се подиграваш с такъв човек като дон Гиlierмо, нямаш право.

— До гуша ми дойде — повторих аз и беше вярно; усещах, че отвътре ми прилошава и се обливам в пот, като да съм яла развалена риба.

— Значи, край — отсече първият селянин. — Повече не участвуваме. Интересно какво ли става в другите градове.

— Още не са поправили телефонната линия — обясних аз. — А това не е добре, трябва да се вземат мерки.

— Правилно — съгласи се той. — Кой знае, може би е по-добре да подготвим града за отбрана, вместо да изстребваме хората, на всичкото отгоре така бавно и жестоко.

— Ще отида да поговоря с Пабло — казах им аз, станах и отидох към аркадата до входа на ayuntamiento, откъдето започваха двете редици през площада. Редиците вече не бяха прави, цареше безпорядък, хората бяха много пияни. Двама се бяха проснали по гръб в средата на площада и си подаваха един на друг бутилка, от която пиеха. Единият отпива, надава крясък:

„Viva la Anarquía!“^[7] Лежи си по гръб и крещи като луд. Беше си вързал на врата черна и червена кърпа. А другият крещи: „Viva la Libertad!“^[8], рита с крака във въздуха и пак реве: „Viva la Libertad!“ И той имаше черно-червена кърпа, размахва я с една ръка, а с другата размахва бутилката.

Един от селяните, които бяха напуснали редицата, както стоеше под сянката на аркадата, погледна ги с отвращение и каза:

— По-добре да бяха викали: „Да живее пиянството!“ Те само в това вярват.

— Даже и в него не вярват — каза друг селянин. — Такива нищо не разбират и в нищо не вярват.

Тогава един от пияните стана, вдигна юмруци над главата си и закрещя: „Да живее анархията и свободата и да ѝ таковам майката на вашата Република!“

Другият, той още се въргаляше по земята, хвана за крака този, дето крещеше, оня падна върху него, претъркаляха се няколко пъти един връз друг, после седнаха и този, който беше съборил другия, сега го прегърна, подаде му бутилката, целуна черно-червената кърпа и двамата започнаха да пият.

Тъкмо тогава редиците закрепяха, погледнах, но не можах да видя кой излиза, защото те се бяха стълпили около вратата на *auuntamiento*, видях само, че Пабло и Четирипръстия изтласкват някого с прикладите, но не можах да разбера кой е и за да видя какво става, приближих се до хората, които се бяха струпали пред вратата.

Там имаше голяма блъсканица и всички столове и маси пред фашисткото кафене бяха съборени, освен една маса, на която беше легнал някакъв пиян — главата му висеше, а устата му беше отворена, — взех стол, изправих го до една от колоните на аркадата и се качих, за да надзърна над главите на тълпата.

Излезе, че Пабло и Четирипръстия изблъскват дон Анастасио Ривас — безспорен фашист и най-дебелия човек в града. Той беше търговец житар и агент на няколко застрахователни дружества и даваше пари назаем с висока лихва. Както стоях на стола, видях го, че слиза по стъпалата към редиците, дебелия му врат преливаше над яката на ризата, плешивата му глава блестеше под слънцето. Но той не навлезе между редиците, защото изведнъж всички нададоха дружен вик — все едно, че не излиза от много гърла, а само от едно. Това беше гробен вик на пияни хора, всички крещяха заедно, редиците се разтуриха, всички се втурнаха към дон Анастасио и аз видях, че той се хвърля на земята, закрил глава с ръце, и повече нищо не видях, защото хората се скупчиха връз него. А когато се изправиха, дон Анастасио лежеше мъртъв, защото му бяха блъскали главата о каменните плочи под аркадата и повече нямаше никакви редици, само тълпа.

— Да влезем вътре! — раздадоха се виковете. — Да ги докопаме вътре.

— Много е тежък, за да го влачим — каза един и ритна трупа на дон Анастасио, който лежеше проснат по лице. — Зарежи го!

— Няма какво да влачим това шкембе чак до скалата, да го оставим да лежи тук!

— Да влезем и да ги довършим всички вътре! — завика някой. — Хайде вътре!

— Цял ден ли ще чакаме на слънце? — кресна друг. — Хайде! Да влизаме!

Тълпата се люшна към аркадата. Блъскаха се, крещяха, шумяха като стадо животни и викаха: „Отваряй! Отваряй! Отваряй!“ Защото, когато редиците се разпаднаха, постовите бяха затворили вратите на ayuntamiento.

Както бях на стола, виждах през решетката на прозореца какво става в залата на ayuntamiento — там всичко си вървеше постарому. Свещеникът беше прав, останалите — коленичили в полукръг около него, се молеха. Пабло с пушка през рамо седеше на голямата маса пред кметското кресло. Краката му висяха от масата и той си свиваше цигара. Четирипръстият седеше на креслото на кмета с крака на масата и пушеше цигара. Хората от охраната им седяха на столовете на общинските съветници с пушки в ръце. Ключът от входната врата беше на масата до Пабло.

Тълпата крещеше: „Отваряй! Отваряй! Отваряй!“ — равномерно като припев, а Пабло, си седеше, все едно, че нищо не чува. Каза нещо на свещеника, но от шума на тълпата не се чу какво.

Свещеникът пак не му отговори, а продължи да се моли. Притискаха ме от всички страни и аз преместих стола до стената, изблъсках го напред, докато те ме блъскаха отзад. Пак се качих на стола и прилепих лице до решетката на прозореца, хванах се за нея с ръце. Един се качи на стола зад мен и се хвана за крайните жезла на решетката.

— Столът ще се счупи — казах му.

— Много важно. Гледай ги. Гледай ги как се молят. — Дишаше ми в шията и миришеше както тълпата, миришеше на кисело, на повърнато на паважа и на вино и прилепи уста до решетката и закрепя през отворието: „Отваряй! Отваряй!“, а на мен ми се стори, че цялата тълпа се е качила на гърба ми, както в кошмар ти се присънва, че дявола те е яхнал.

Тълпата така плътно се беше притиснала до вратата, че онези най-отпред бяха почти смазани, защото отзад напиряха, а някакъв пиян здравеняк с черна блуза и черно-червена кърпа на врата се засили от средата на площада и връхлетя с все сили върху задните, падна, изправи се, отстъпи, пак се засили, блъсна се в гърбовете на хората,

които напиреха напред, и закрепця: „Да живея аз и да живее анархията!“

После се отдели от тълпата, седна си наред площада, започна да пие от една бутилка и изведнъж забеляза дон Анастасио, който продължаваше да лежи по лице върху едрия, калдъръм, вече прегазен от мнозинството. Тогава пияния се надигна, отиде при дон Анастасио, наведе се над него и започна да полива от бутилката върху главата и дрехите му, после извади от джоба си кибрит и запали една след друга няколко клечки, като се опитваше да запали дон Анастасио. Но имаше силен вятър, клечките гаснеха една подир друга и не след дълго пияният поклати глава, седна до дон Анастасио и ту отпие от бутилката, ту се наведе към трупа и го тупне по рамото.

А тълпата все крещи, иска да отворят вратите, човекът на стола зад мен здраво стиска пръчките на решетката и крещи да отворят, крещи ми в ухото и ме оглушава, дъха му смърди и аз престанах да гледам пияницата, който се опитваше да запали дон Анастасио, и пак започнах да надничам в залата на ayuntamiento; а там все същото. Продължават да се молят, всички коленичили с разкопчани ризи, на някои главите клюмнали, на други — вдигнати, гледат свещеника и разпятието в ръката му, а свещеникът се моли бързо, чете молитвите, отчетливо, гледа над главите им, а зад тях на масата, Пабло си седи с цигара в устата, с пушка на рамо, клати си краката и си играе с ключа.

Видях, че Пабло пак казва нещо на свещеника, накланя се към него от масата, но какво — не разбирам, защото тълпата продължава да крещи. А свещеникът пак не му отговаря и продължава да се моли. Тогава от полукръга на тия, които се молят, един се изправя и аз го виждам, че иска да излезе. Беше дон Хосе Кастро — всички му викаха дон Пепе, известен фашист, търговец на коне; изправил се сред залата, нисък, всичко му в пълен ред, само дето е небръснат, горнището на пижамата напъхано в сив раиран панталон. Целуна разпятието, свещеникът го благослови, той погледна към Пабло и кимна към вратата.

Пабло поклати глава и продължи да пуши. Видях, че дон Пепе казва нещо на Пабло, но не мога да разбера какво. Пабло не отговаря, само пак поклати глава и кима към вратата.

Тогава дон Пепе погледна право нататък и разбрах: досега не е знаел, че вратата е заключена. Пабло му показа ключа, той впери очи в

ключа, постоя, после се обърна, върна се на мястото си и пак коленичи. После видях, че свещеникът се обръща и поглежда към Пабло. Пабло му се смее и му показва ключа и свещеникът едва сега разбира, че вратата е била заключена и има вид, като че ли ще поклати глава, но не — само свежда лице и пак започва да се моли.

Да се чудиш как не са разбрали, че вратата е заключена, освен ако толкова са били погълнати в молитвите и в своите мисли, но сега вече им е ясно, разбират защо на площада се крещи тъй и вече съзнават, че всичко се е променило. Но продължават да си стоят на колене и да се молят.

Тълпата вече така реве, че нищо не се чува, и пияният на стола зад мен тресе решетката на прозореца и крещи: „Отваряй! Отваряй!“ Реве до пресипване.

Гледам, Пабло пак казва нещо на свещеника, а свещеникът не му отговаря. Тогава Пабло свали пушката от рамото си, пресегна се и побутна свещеника по гърба с цевите. Свещеникът не му обърна внимание и Пабло поклати глава. После каза нещо през рамо на Четирипръстия, Четирипръстия заговори на четиримата от охраната, те станаха и отидоха на отсрещния край на залата с пушките си.

Видях, че Пабло пак казва нещо на Четирипръстия, а той премести две маси и няколко пейки и тези от охраната застанаха зад тях с пушките си. Получи се нещо като барикада в ъгъла, а зад нея хората с пушките. Пабло се протегна и пак побутна свещеника по рамото с пушката си, а свещеникът пак не му обърна внимание и другите също нищо не забелязват и продължават да се молят, само дон Пепе гледа какво става. Пабло поклати глава, после, като видя, че дон Пепе го гледа, кимна му и му показа ключа. Дон Пепе разбра, сведе глава и започна да се моли много бързо.

Пабло скочи от масата, заобиколи голямото кресло на кмета на подиума до заседателната маса. Седна в него, свива си цигара и не изпуска от очи и фашистите, които се молят със свещеника. По лицето му не можеш да го разбереш какво мисли. Ключът — на масата пред него. Голям, железен ключ, една педя дълъг. После Пабло викна нещо на четиримата телохранители — не го чух какво, — един от тях отиде до вратата. По устните им виждам, че сега се молят още по-бързо, ясно е, че вече знаят какво ще стане.

Пабло каза нещо на свещеника, но свещеникът не отвърща. Тогава Пабло се наведе напред, взе ключа и го подхвърли на човека с пушката до вратата. Той го улови, а Пабло се усмихна. Оня от охраната пхна ключа в ключалката, завъртя го, дръпна вратата към себе си и се скри зад нея, защото тълпата нахлу.

Видях ги как нахлуха вътре, но тъкмо тогава пияният на стола зад мен закрепця: „Ай! Ай! Ай!“ — залепи се за прозореца, така че аз вече не можех да виждам какво става, защото ме изблъска настрани и се разкрепя:

— Убий ги! Убий ги! Удряй! Убий ги!

Аз го блъснах с лакът в корема и му викам: „Ей, пияницо, чий е този стол? Остави ме да гледам!“

А той се впил с две ръце в решетката, тресе я цялата и крещи: „Убий ги! Удряй! Удряй! Ето, това е! Удряй! Убий ги! Cabrones! Cabrones! Cabrones!“

Блъснах го още по-силно с лакът и му казах:

— Cabron! Пияница! Остави ме да гледам!

А той с две ръце ме хвана за главата и ме натисна надолу, за да вижда по-добре, с цялата си тежест се отпусна на главата ми и продължи да крещи: „Удряй! Ей това е! Удряй!“

„А за тебе пък ей това!“ — казах аз и го ръгнах силно там, където знам, че най ще го заболи; и наистина го заболя, пусна ми главата, хвана се за онова място и изохка: „No hay derecho, tujer. Нямах право да удряш там, жено.“ А в това време надникнах през прозореца и виждам, че вътре е пълно с хора и те бият с тояги и с бухалки, ръгат, мушкат, блъскат, където им попадне, а дървените вили станали червени, зъбците им изпотрошени, тълпата вилнее из цялата зала, Пабло си седи на креслото с пушка на колене, гледа ги, а те крещат, бият и мушкат, и цвилят като коне при пожар. И виждам как свещеникът си хванал полите на расото — иска да прескочи пейката, а те отзад го кълцат със сърповете и месарските куки, после някой го хвана за расото — вик, още един и двама забиват сърпове в гърба му, а трети го държи за расото, той вдига ръце и се хваща за гърба на креслото, но в същия миг столът, на който стоях, се строши и двамата с пияния паднахме на тротоара, който вонеше на вино и повърнато, а пияният все ме заплашва с пръст и повтаря: „No hay derecho, tujer, no hay derecho. Можеше да ме направиш неспособен“, а хората ни

настъпват и ни прескачат, за да влязат в ayuntamiento, аз виждам само краката им да се мяркат пред очите ми и да се втурват към входа, а пияният седи срещу мен и се държи там, където го бях ударила.

Така завърши разправата с фашистите в нашия град и аз бих гледала всичко докрай, ако не беше този пияница, но съм доволна, че той ми попречи, защото онова, което стана в ayuntamiento, не беше за гледане и после човек съжалява, че го е видял.

Другият пиян беше още по-тежък случай от този, с когото бяхме на стола. Като се счупи столът, се изправихме, докато тълпата още обсаждаше ayuntamiento, видях, че пияният на площада с черно-червената кърпа пак полива дон Анастасио с нещо. Главата му се люлееше от една страна на друга, той едва успяваше да се задържи седнал, но упорито почваше, палеше клечки, пак поливаше, пак драскаше кибрита и аз се приближих и казах:

— Какво вършиш, безсрамнико?

— Nada, mujer, nada^[9] — каза той. — Остави ме.

И тогава, може би защото бях застанала така, че краката ми засланиях вятъра, клечката се разгоря и син пламък се плъзна по ръкава на дон Анастасио и нагоре по тила му, а пияният навири глава и закрещя с всички сили: „Горят мъртвите! Горят мъртвите!“

— Кой? — запита някой.

— Къде? — викна друг.

— Тук! — ревна пияният. — Точно тук!

Тогава някой вдигна бухалка и нанесе с нея силен удар по главата на пияния, той се просна на земята, вдигна очи към този, който го беше ударил, пак ги затвори, скръсти ръце на гърдите си и легна като заспал до дон Анастасио. Човекът не го удари повече и той остана да лежи там, не помръдна и след като вдигнаха дон Анастасио, хвърлиха го в каруцата при другите и ги откараха до скалата; привечер в ayuntamiento вече беше почистено, а тях ги изхвърлиха долу в реката. За града щеше да бъде по-добре да бяха хвърлили в пропастта двайсет-трийсет от пияниците, особено онези с червено-черните кърпи, и според мен, ако пак ще правим революция, тях трябва да ги ликвидираме в самото начало. Но тогава още не знаехме това. В следващите дни го разбрахме.

Не знаехме какво ни очаква още същата нощ. След клането в ayuntamiento повече никого не убихме, но не можахме да направим

митинг, защото имаше много пияни. Невъзможно беше да се въдвори някакъв ред и отложихме митинга за другия ден.

Същата нощ спях с Пабло. Не трябва да разказвам това пред теб, гуара, но, от друга страна, полезно е да знаеш всичко, както си е, а това, което говоря, си е чистата истина. Послушай, Ingles. Интересно е.

Та, както ви казвам, седим ние вечерта и вечеряме и всичко е много особено. Както след буря или наводнение или след сражение — всички са уморени и говорят малко. Аз се чувствавам не добре и нещо ми се обръща в стомаха, срамно ми е, разбирам, че сме извършили нещо лошо, потисната съм и имам силно предчувствие, че ще ни сполети някакво зло, както тази сутрин, когато минаха самолетите. Така и стана, злото дойде след три дни.

Докато вечеряхме, Пабло почти не си отвори устата.

— Хареса ли ти, Пилар? — попита ме той накрая, както дъвчеше една голяма мръвка от печеното яре. Вечеряхме в странноприемницата, там, където спират автобусите; претъпкано беше с хора, пееха се песни и келнерите едва се справяха.

— Не — отговорих му. — Не ми хареса, с изключение на дон Фаустино.

— На мен ми хареса — каза той.

— Всичко ли? — запитах го.

— Всичко — каза той, отрязва си с ножа дебела филия хляб и започна да обира соса от чинията. — Всичко, ако не броим свещеника.

— Не ти ли хареса това, което направиха със свещеника? — учудих се аз, защото знаех, че свещениците са му по-омразни и от фашистите.

— Той ме разочарова — каза тъжно Пабло. Около нас пееха, беше тъй шумно, че трябваше да ги надвикваме, за да се чуваме.

— Как така?

— Умря не както трябваше — каза Пабло. — Умря без достойнство.

— Как искаш достойнство, когато тълпата се нахвърли върху него? — възразих аз. — Според мен до тази минута той се държа много достойно. По-достойно не можеш и да искаш.

— Да — съгласи се Пабло. — Но в последната минута се уплаши.

— Кой няма да се уплаши? — възкликнах аз. — Ти не видя ли с какво го гонеха?

— Как да не съм! — Но според мен, не умря както трябва.

— На негово място никой няма да умре както трябва — казах аз. — Какво повече искаше да видиш, че си недоволен? Всичко, което стана в *ayuntamiento*, беше гнусно.

— Да — съгласи се Пабло. — Нямахме добра организация. Но нали е свещеник. Трябва да дава пример.

— Казвал си, че мразиш свещениците.

— Да — потвърди Пабло и си отрязва още хляб. — Но нали е испански свещеник. Испанският свещеник трябва да умре с достойнство.

— Според мен той умря достатъчно добре — възразих аз. — Какво можеш да очакваш в тази бъркотия.

— Не е така — продължи да спори Пабло. — Той много ме разочарова. Цял ден чаках да видя как ще умре свещеника. Мислех си, че той последен ще мине между редиците. Очаквах тази минута, надявах се, че това ще бъде върха. Никога не съм виждал как умира свещеник.

— Имаш време — обадох се язвително. — Революцията едва започва.

— Не — упорствуваше той. — Разочарован съм.

— А сега де! Сигурно ще престанеш да вярваш в бога.

— Не разбираш ти, Пилар. Това е испански свещеник.

Какви хора сме ние, испанците. Нали, *Ingles*, горд народ! Какъв народ, а?

— Трябва да вървим — каза Робърт Джордън. Той погледна слънцето. — Скоро ще стане пладне.

— Да — кимна Пилар. — Сега тръгваме. Но чакай да ти разкажа за Пабло. Същата нощ той ми каза:

— Пилар, тази нощ с теб нищо няма да правим.

— Добре. Това ми харесва.

— Мисля, че няма да е хубаво, след като убихме толкова много хора.

— *Que va* — учудих се аз. — Я гледай какъв си бил праведник! Та нали толкова години съм живяла с бикоборци, не ги ли знам как се чувствуват след коридата?

— Вярно ли е това, Пилар? — запита той.

— Лъгала ли съм те някога?

— Казвам ти истината, Пилар, не се чувствавам мъж тази вечер. Сърдиш ли ми се?

— Не, hombre — уверих го. — Но не убивай хора всеки ден, Пабло.

И той спа през цялата нощ като бебе, докато се зазори и го събудих, а аз не можах да мигна цяла нощ и накрая станах и седнах на един стол до прозореца, откъдето под лунната светлина се виждаше площада, там, където бяха стояли редиците, и дърветата в края на площада, като сребърни от луната, и черните им сенки, и пейките — също осветени от луната, и захвърлените бутилки, които проблясваха, а по-нататък — скалата, от която бяха хвърлили всички, и пропастта зад нея. Беше съвсем тихо, чуваше се само пляскането на водата във фонтана и аз седях и си мислех как лошо започваме.

Прозорецът беше отворен и от горната страна на площада, откъм Фонда, долиташе женски плач. Излязох на балкона, стъпих боса на железото, луната осветяваше фасадите на къщите, а плача идваше от балкона на къщата на дон Гиlierмо. Беше жена му, стоеше на колене и плачеше.

Тогавя се завърнах в стаята, седнах пак до прозореца, не ми се искаше да мисля, защото това беше най-лошия ден в живота ми, ако не броим друг един ден, който дойде по-късно.

— Какъв беше този друг ден? — запита Мария.

— Три дни по-късно, когато фашистите превзеха града.

— Недей да говориш за това — каза Мария. — Не искам да слушам. Стига толкова. Твърде много чухме.

— Казах ти да не слушаш — смъмри я Пилар. — Виждаш ли? Не исках да слушаш. Сега ще ти се присънят страхотии.

— Няма — каза Мария. — Но не искам да чувам повече.

— А пък аз искам някой път да ми разкажеш — каза Робърт Джордън.

— Ще ти разкажа. Но е лошо за Мария.

— Не искам да чувам — промълви Мария жално. — Моля те, Пилар. И не разказвай пред мен, защото и да не искам, пак ще чувам.

Устните ѝ се разтрепериха и Робърт Джордън помисли, че ще се разплаче.

— Моля те, Пилар, недей.

— Не бой се, стригунче — каза Пилар. — Не бой се. Но ще го разкажа някой път на нашия Ingles.

— Но аз искам да съм винаги при него — каза Мария. — О, Пилар, въобще не го разказвай.

— Ще му разкажа, докато ти си заета с нещо.

— Не. Недей. Нека въобще не говорим за това — молеше се Мария.

— Разказах какво извършихме ние, така че справедливо е да разкажа какво направиха и те — заяви Пилар. — Но ти няма нищо да чуеш.

— Няма ли приятни неща, за които да се говори? — проплака Мария. — За ужаси ли трябва само да говорим?

— Ето, следобед — каза Пилар — ще останете двама, ти и твоя Ingles. Двамата ще си говорите, за каквото си щете.

— Ох, час по-скоро да стане следобед — каза Мария. — Още сега да долети.

— Ще дойде — успокои я Пилар. — Ще долети, после ще отлети и утрешния ден също ще отлети.

— Следобед — повтори Мария. — По-скоро да стане следобед.

---

[1] Хайде (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Вода! Вода! (исп.). — Б.пр. ↑

[3] Селище, народ (исп.). — Б.пр. ↑

[4] Испанска ругатня, буквално: козел. — Б.пр. ↑

[5] Негодници (исп.). — Б.пр. ↑

[6] Да живее Испания! (исп.). — Б.пр. ↑

[7] Да живее анархията! (исп.). — Б.пр. ↑

[8] Да живее свободата! (исп.). — Б.пр. ↑

[9] Нищо, жено, нищо (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ЕДИНАДЕСЕТА

Спуснаха се от платото в гористата долина и пак се заизкачваха по една пътека, която отначало се виеше покрай ручея, а после кривваше стръмно нагоре и когато достигнаха края на сенчестата борова гора, за да излязат на скалното било, иззад един дънер се показа и пристъпи срещу тях човек с карабина.

— Стой — каза той. После: — Hola, Пилар. Кой е този с теб?

— Един Ingles — отвърна Пилар. — Но с човешко име — Роберто. Този стръмен склон може да ти извади душата.

— Salud, samarada — каза часовият и протегна ръка на Робърт Джордън. — Добре ли си?

— Да — отвърна Робърт Джордън. — Ти как си?

— И аз — усмихна се часовият.

Той беше много млад, слаб, тънък, с орлов нос, високи скули и сиви очи. Беше гологлав, с рошава черна коса, подаваше ръка енергично и дружелюбно, погледът му също беше дружелюбен.

— Здравей, Мария — поздрави той момичето. — Измори ли се?

— Que va, Хоакин — отвърна Мария. — Ние повече седяхме и приказвахме, отколкото вървахме.

— Ти ли си динамитчикът? — запита Хоакин. — Чухме, че си пристигнал.

— Нощувах при Пабло — обясни Робърт Джордън.

— Радвам се. Какво, пак влак ли?

— Ти участвува ли в предишния влак? — запита Робърт Джордън и се усмихна.

— И още как — отвърна Хоакин. — Нали оттам ни е този улов — засмя се той към Мария. — Сега си станала красива — продължи той. — Не са ли ти казали, че си станала красива?

— Благодаря ти, Хоакин, но по-добре мълчи — отвърна Мария. — И тебе да те острижат, ще видим колко ще си красив.

— Аз те носих — оправда се Хоакин. — Носих те на рамо.

— Още много други я носиха — обади се плътният глас на Пилар. — Кой ли не я носи? Къде е старият?

— В лагера.

— А къде беше снощи?

— В Сеговия.

— Донесе ли новини?

— Да — отвърна Хоакин, — новини има.

— Добри или лоши?

— Лоши, струва ми се.

— Видяхте ли самолетите?

— Ай — възкликна Хоакин и поклати глава. — Не ми говори за тях! Другарю динамитчик, какви бяха тия самолети?

— Бомбардировачи „Хайнкел — 111“. Изтребители „Хайнкел“ и „Фиат“ — обясни Робърт Джордън.

— А тия големите с ниските крила какви бяха?

— „Хайнкел — 111“.

— Каквито и да се казват, все са страшни — каза Хоакин. — Но да не ви бавя. Да ви водя при командувация.

— При командувация ли? — учуди се Пилар.

Хоакин кимна сериозно.

— По ми харесва „командуващ“, отколкото командир — каза той. — Звучи по военно.

— Много си се военизирал — засмя се Пилар.

— Не — възрази Хоакин. — Но обичам да се изразяваме по военно, така заповедите са по-ясни и дисциплината по-здрава.

— Ето, този ще ти допадне, Ingles — каза Пилар. — Много сериозно момче.

— Искаш ли да те понося? — запита Хоакин момичето, сложи ръка на рамото му, погледна го в очите и те усмихна.

— Веднъж стига — отвърна Мария. — Все пак, благодаря ти.

— А ти спомняш ли си? — запита я Хоакин.

— Помня, че ме носеха — отвърна Мария. — Но тебе не те помня. Циганина го помня, защото често ме изтърваваше. Но аз съм ти благодарна, Хоакин, някой път и аз ще те понося.

— Аз пък много ясно си спомням — каза Хоакин. — Помня как те държах за краката, а корема ти беше на рамото ми, главата ти на гърба ми и ръцете ти висяха.

— Много помниш — усмихна му се Мария. — Аз пък нищо не си спомням. Нито ръцете ти, нито плещите ти, нито гърба ти.

— Да ти кажа ли нещо? — запита Хоакин.

— Какво?

— Бях доволен, че ми висиш на гърба, защото те стреляха отзад.

— Ама че свиня. Затова ли циганина ме носи толкова дълго?

— Затова, и за да те държи за краката.

— Какви сте ми герои — каза Мария. — Спасители мои.

— Слушай, гуара — намеси се Пилар. — Това момче те носи много и тогава никой не се интересуваше от краката ти. Тогава говореха куршумите. И ако те беше захвърлил, той по-бързо щеше да излезе извън обстрела.

— Аз съм му благодарна — усмихна се Мария. — Някой път аз ще го понося. Дай да се посмеем. Трябва ли да плача заради това, че ме е носил?

— Щях да те пусна на земята — продължаваше да я дразни Хоакин, — но се боях, че Пилар ще ме застреля.

— Никого не съм застреляла — каза Пилар.

— No hace falta. Не е и нужно — отвърна ѝ Хоакин. — Достатъчен е езикът ти — можеш всеки да уплашиш до смърт с него.

— Бива ли да се говори така — не се съгласи Пилар. — А беше такова възпитано момченце. Какво правеше преди войната, момченце?

— Почти нищо — отвърна Хоакин. — Шестнайсетгодишен бях.

— Все пак?

— По няколко чифта обувки от време на време.

— Правеше обувки?

— Не, лъсках ти.

— Que va — каза Пилар. — Не казваш всичко. — Тя огледа мургавото му лице, източената фигура, черния перчем, напетата му стойка — припряно, първо на петата, после на пръстите. — Защо не успя?

— Какво не съм успял?

— Какво ли? Знаеш какво. Плитката ти сега пораства.

— Страхът ми попречи, предполагам — отвърна момчето.

— Имаш добра фигура — прецени Пилар. — Но лицето ти не е нещо особено. Страх, значи, а? А при влака не показва страх.

— Сега вече не се боя — отвърна момчето. — Никак. През главата ми минаха много по-лоши и по-опасни неща; в сравнение с тях биковете са нищо. Никой бик не е толкова опасен, колкото една картечница. Но все пак ако сега изляза на арената пред бика, не знам дали краката ще ме слушат.

— Искал е да стане бикоборец — обясни Пилар на Робърт Джордън. — Но не му е достигнала смелост.

— Обичаш ли боя с бикове, другарю динамитчик? — засмя се Хоакин и показа белите си зъби.

— Много — отвърна Робърт Джордън. — Много.

— А бил ли си на корида във Валядолид? — запита Хоакин.

— Да. На панаира през септември.

— Аз съм от Валядолид — каза Хоакин. — Хубав град и buena gente, хубави хора, но много си изпатиха от тая война! — Лицето му потъмня. — Там убиха баща ми. И майка ми. И зет ми, а сега и сестра ми.

— Зверове! — каза Робърт Джордън.

Колко често беше чувал това. Колко пъти беше виждал хора да изговарят тези думи с усилие. Колко пъти беше виждал как очите им се навлажняват, гърлата им се свиват, когато трябва да кажат: баща ми или брат ми, майка ми, или сестра ми. Безброй пъти — вече не си спомняше колко — ги беше чувал да споменават близките си по този начин. И почти винаги го правеха неочаквано, както това момче сега, когато разговорът внезапно стигне до родния им град, и тогава ти винаги отвърщаш: „Зверове!“

Но ти само чуваш за загубата им. Не си видял как бащата пада убит, не виждаш момента на смъртта, както Пилар му бе описала смъртта на фашистите, докато бяха седели край потока. Знаеш, че бащата са го разстреляли в някой двор или срещу някоя стена, или в полето, или в някоя овощна градина, или нощем пред фаровете на някой камион, свърнал от пътя. Понякога ти се е случвало, застанал на билото, да видиш светлината на фаровете долу, да чуеш изстрелите, а после, когато слезеш на пътя, да видиш телата. Но не си видял как убиват майка, сестра или брат. Само чуваш за това; чуваш и изстрелите и виждаш телата.

Пилар го бе накарала да види какво се бе случило в града.

Ако тази жена умееше да пише! Той щеше да се опита да запише всичко тъй, както го бе разказала тя, само дано го запомни. Боже, какъв разказвач беше тя! По-добра от Кеведо, помисли си той. Кеведо не би успял да опише смъртта на един дон Фаустино тъй, както я бе описала тя. Защо аз нямах достатъчно талант, за да го опиша, мислеше си той. Това, което правим. Не онова, което другите правят с нас. Това той знаеше достатъчно. Такива разкази беше чувал не един и не два в тила на противника. Но трябва да познаваш хората от по-рано, да знаеш какви са били, как са живели в селцето си.

От това, че непрекъснато сме в движение, че за да избегнем наказателните акции, не се задържахме на едно място, ние никога не знаем как всъщност свършва всяко наше действие. Оставаш при някой селянин и семейството му. Идваш нощем, ядеш с него, през деня се укриваш и през следващата нощ изчезваш. Свършваш си работата и се измиташ. Другия път, когато дойдеш на същото място, узнаваш, че хората са ги разстреляли. Просто и ясно.

Но никога не си там, когато става. Партизаните извършват саботажа и се изтеглят. Селяните остават и на техните глави се струпва всичко. Винаги съм го знаел, мислеше си той. Знаем какво направихме с тях в началото. Винаги съм го знаел и ми е било противно, чувал съм да се говори за това, безсрамно или със срам, някой да се перчи, да се хвали с него, да го оправдава, да го обяснява или отрича. Но тази проклета жена ме накара да го видя тъй, сякаш съм бил там.

Какво пък, то е част от нещата, които човек трябва да научи, помисли си. Много неща ще съм научил, когато с това се свърши. В тази война много научаваш, ако умееш да слушаш. Поне с него беше така. Добре, че през последните десет години почти всяка година живееше по малко в Испания. Това беше, преди да започне войната. Ако сега му се доверяваха, главно беше, защото говореше испански. Доверяват ти се, когато ги разбираш отлично какво казват, когато употребяваш техните изрази и познаваш различните части на страната. В последна сметка испанецът е привързан само към родното си село. Разбира се, на първо място идва Испания, после народът, после провинцията, после селото, семейството и накрая занаята. Знаеш ли испански, човекът е вече предразположен към теб, познаваш ли и провинцията му — той е предразположен още повече, но знаеш ли и селото му, и занаята му, вече си му толкова близък, колкото един

чужденец би могъл да му бъде близък. За Робърт Джордън испанският език никога не бе бил чужд, затова хората рядко се бяха държали с него като с чужденец; само когато ставаха враждебни към него.

Разбира се, случвало се е да се обърнат против теб. Дори често, но те се обръщаха против всекиго. Обръщаха се и против себе си. Съберяха ли се трима заедно, двама ще се съюзят срещу третия, а после единият ще предаде другия. Невинаги, но достатъчно често, за да те тласнат към такъв извод.

Не е хубаво да се мисли така, но поне мислите му няма кой да цензурира. Освен той самият. Няма да се отдава на такива мисли, които могат да го направят пораженец. Първо — да се спечели войната. Не се ли спечели войната, всичко е загубено. Но той всичко забелязваше, всичко чуваше и запомняше. Той воюваше и докато воюваше, беше напълно предан, правеше всичко, което беше по силите му. Но никой няма право върху ума му, върху способността му да вижда и чува и ако ще прави оценка на нещата, с това ще се занимае по-късно. А материал за изводи ще има. Вече имаше достатъчно. Понякога му се струваше, че дори твърде много.

Ето, тази жена Пилар. Каквото и да се случи, ако има време, трябва да я накара да му разкаже края на онази история. И гледай я, как крачи заедно с двамата млади. Едва ли могат да се намерят три по-красиви деца на Испания. Тя е като планина, а момчето и момичето — като фиданки. Старите дървета са отсечени, а фиданките израстват ей тъй, стройни. Каквото и да са преживели, те са свежи, чисти и недокоснати, сякаш никога не са познали нещастията. Но според Пилар Мария съвсем наскоро е дошла на себе си. Сигурно е била много зле.

Спомни си за едно белгийче от Единадесета бригада, беше се записало заедно с петима младежи от своето село. Беше село от около двеста души и момчето никога по-рано не бе излизало извън него. Когато за първи път видя това момче, в щаба на бригадата на Ханс, петимата други от селото му бяха убити, момчето не беше на себе си и го бяха взели да сервира в щабния стол. Беше светлокосо, румено, с едро фламандско лице, тежки и несръчни селски ръце и се движеше с чиниите като някакъв могъщ и тежък впрегатен кон. И непрекъснато плачеше. През цялото време, докато се хранеха, то плачеше беззвучно.

Вдигнеш очи към него и го виждаш — плаче. Поискаш вино — плаче, поднесеш си чинията за задушено — плаче, само дето си извърща лицето. После спре; но погледнеш ли го, очите му пак започват да се наливат със сълзи. Преди да се поднесе следващото блюдо, плаче в кухнята. Всички бяха много ласкави с него. Но не помагаше. Ще трябва да разбере какво ли е станало с този младеж. Дали се е оправил и дали е могъл пак да стане пълноценен войник.

А Мария сега беше добре. Поне така изглеждаше.

Той, разбира се, не беше психиатър, за да каже. Виж, Пилар беше цял психиатър. Сигурно и за двама им бе добре, че бяха прекарали заедно нощта. Да, ако освен по-нататък нещата тръгнат зле. На него безспорно му се бе отразило добре. Днес се чувствуваше отлично, здрав и силен, безгрижен и щастлив. Тази работа с моста се очертаваше като доста опасна, но винаги досега му бе вървяло. И друг път бе участвувал в неща, които не предвещаваха нищо добро. Не предвещаваха — беше започнал да мисли на испански. Мария беше прелестна.

Погледни я само, каза си той. Погледни я.

Погледна я как весело крачи на слънцето; пясъчножълтата ѝ риза, разкопчана на врата. Движенията ѝ като на жребче, помисли си той. Такива неща не се случват. Може би изобщо не се бе случило. Може би му се бе присънило или това беше негова измислица и изобщо не се бе случвало. Може би това беше, както понякога ти се присънва, че героинята от филма, който си гледал, идва през нощта в леглото ти и е тъй ласкава и чудесна. С всички тях беше спал, когато сънуваше нощем. Още си спомняше Гарбо и Харлоу. Да, с Харлоу много пъти. Може би беше като тези сънища.

Но той още си спомняше Гарбо онзи път, когато тя дойде в леглото му, в нощта преди атаката на Пособланко, носеше пухест вълнен пуловер, мек като коприна, и когато я прегърна, тя се наклони и косите ѝ паднаха в лицето му и тя го запита защо никога не ѝ е казвал, че я обича, след като тя през цялото време го е обичала. Не беше срамежлива, нито хладна, нито далечна. Тъй чудесно беше да я държи в ръцете си и тя бе ласкава и чудесна както в някогашните дни с Джек Гилбърт, и всичко беше съвсем така, сякаш наистина се бе случило и той я обичаше много повече, отколкото Харлоу, макар че Гарбо беше

дошла само веднъж, докато Харлоу... може би това беше като тези сънища.

А може би и не е, каза си той. Може би, ако ей сега протегна ръка, ще се докосна до тази същата Мария. Може би ти просто се боиш, каза си. Може би ще откриеш, че то никога не се е случвало и не е вярно и е нещо, измислено от теб, както тези сънища за киноактрисите или това как някогашните ти момичета се завръщат и спят с теб в този същия спален чувал, на голите дъски, в сламата в плевниците, в оборите, в *collales* и *cortijos*^[1], в горите, гаражите, камионите и по всички хълмове на Испания. Те всички идваха при него, когато той спеше в чувала, и бяха много по-нежни, отколкото вероятно бяха в действителност. Може би и това беше същото. Може би ще се побоиш да я докоснеш, за да се увериш дали е вярно. Присягаш се и разбираш, че е било само сън, че е плод на въображението ти.

Прекрачи пътеката и сложи ръка на лакътя ѝ. През избелелия памучен плат пръстите му усетиха гладката ѝ кожа. Тя го погледна и се усмихна.

— Hola, Мария — каза той.

— Hola, Ingles — отвърна тя, и той видя златисто мургавото ѝ лице и кафяво-сивите очи, и усмихващите се пълни устни, и късите, опърлени от слънцето коси и тя вдигна лице към него и усмихната се вгледа в очите му. Истина беше.

Вече виждаха лагера на Ел Сордо, боровете се разрешиха и те излязоха на закръглена издатина, която приличаше на обърнат леген. Той огледа пролома под него и си каза, че този варовик сигурно е пълен с карстови пещери. Наистина, пред тях се виждаха две пещерни отворстия. Те почти не се забелязваха от клека, прорасъл около тях. Лагерът е на не по-лошо място от този на Пабло, може би дори на по-добро, помисли си той.

— Разкажи как са застреляли семейството ти — подканваше Пилар Хоакин.

— Няма какво да разказвам, жено — отвърна Хоакин. — Те всички бяха леви, както и много други във Валядолид. Когато фашистите започнаха чистка в града, застреляха най-напред баща ми. Беше гласувал за социалистите. После майка ми. И тя беше гласувала за социалистите. Беше гласувала за първи път през живота си. После

застреляха мъжа на сестра ми. Той беше в профсъюза на ватманите. Нещо нормално — ако не беше в профсъюза, нямаше да може да работи като ватман. Но беше аполитичен. Познавах го добре. Падаше малко безсрамник. Дори не мисля, че беше добър другар. После мъжа на другата ми сестра — тя също работеше в трамвайния транспорт — хвана гората като мен. Те мислеха, че сестра ми го знае къде е. Но тя не знаеше. Застреляли я, защото не им каза къде е.

— Какви зверове — каза Пилар. — Къде е Ел Сордо? Не го виждам.

— Тук е. Навярно вътре — отвърна Хоакин, после спря, опря приклада на пушката на земята и каза: — Слушай, Пилар. И ти, Мария. Простете ми, ако съм ви досадил с разказите за моите близки. Знам, че всички са преживели едни и същи ужаси и е по-добре да не се говори за това.

— Трябва да се говори — каза Пилар. — Защо сме на тоя свят, ако не да си помагаме един другиму? А и каква помощ е това — да мълчиш и да слушаш.

— Може би не трябва пред Мария. Тя си има достатъчно свои нещастия.

— Que va — каза Мария. — Моите са толкова, че купът им няма много да порасне, ако прибавим към него и твоите. Извинявай, Хоакин, и надявам се, че другата ти сестра е добре.

— Засега — да — каза Хоакин. — В затвора е и, изглежда, че не я изтезават много.

— Имаш ли други близки? — запита Робърт Джордън.

— Не — отвърна момчето. — Само тези, които казах. Имам и един зет, който отиде в гората, но не мисля, че е жив.

— Може и да е — успокои го Мария. — Може да е с някой отряд на друго място в планините.

— За мен той е мъртъв — настоя Хоакин. — Не беше особено издръжлив, работеше като трамваен кондуктор, а това не те подготвя за живот в планините. Сигурно и година не е издържал. Пък имаше и слаби гърди.

— Може и да е жив. — Мария сложи ръка на рамото му.

— Кой знае. Всичко е възможно — отвърна Хоакин.

Мария изведнъж се протегна към него, прегърна го през шията и го целуна. Хоакин отвърна лице, защото плачеше.

— Като сестра те целувам, все едно, че си ми брат — каза му Мария.

Хоакин кимна с глава и продължи да плаче беззвучно.

— Аз съм ти сестра — каза Мария. — И те обичам, и ти имаш семейство. Ние сме ти семейството.

— Заедно с el Ingles — прогърмя Пилар. — Нали, Ingles?

— Да — увери Робърт Джордън момчето. — Всички ние сме твоето семейство, Хоакин.

— Той ти е брат — каза Пилар. — А, Ingles?

Робърт Джордън сложи ръка на рамото на Хоакин.

— Всички сме братя.

Момчето кимна.

— Срам ме е, че заговорих — каза то. — Не трябва да се говори за такива неща, защото на всички става още по-тежко. Срам ме е, че ви причиних болка.

— Майната му на този срам — викна Пилар с красивия си дълбок глас. — Ако Мария пак те целуне, и аз ще започна да те целувам. От години не съм целувала млад бикоборец, макар че ти си неуспял бикоборец, станал комунист. Дръж го, Ingles, да го целуна.

— Deja^[2] — каза момчето и рязко се извърна. — Остави ме. Мина ми, сега ме е срам.

Той стоеше, опитвайки се да се овладее и да придаде на лицето си спокойно изражение. Мария пхна ръка в ръцете на Робърт Джордън. Пилар стоеше с ръце на бедрата и гледаше момчето присмехулно.

— Когато аз те целуна — обади се тя, — няма да е по сестрински. Знаем ги ние тия сестрински целувки.

— Не се шегувай — тихо рече момчето. — Казах ти, че ми мина и че съжалявам, загдето се разбъбрих.

— Добре, тогава да вървим да видим стария — каза Пилар. — Уморих се от толкова вълнения.

Момчето погледна към нея. По очите му се познаваше, че сега много се е обидило.

— Не става въпрос за твоите вълнения — успокои го Пилар. — За моите. Бикоборец, пък какъв си нежен.

— От мен не можа да излезе бикоборец — каза Хоакин. — Няма защо непрекъснато да го повтаряш.

— Но пак си пускаш косата дълга отзад.

— Да, и какво от това? Боя с бикове е нещо много полезно. Дава работа на много хора и с него ще се занимава държавата. Може би няма повече да се страхувам.

— Може би няма — съгласи се Пилар. — Може би.

— Защо говориш тъй грубо, Пилар? — запита я Мария. — Аз много те обичам, но сега се държиш ужасно.

— Може и да съм ужасна — съгласи се Пилар. — Слушай, Ingles. Обмисли ли какво ще говориш с Ел Сордо?

— Да.

— Защото, имай пред вид, той не обича много приказки, не е като мен и теб и тези сълзливи паленца.

— Защо говориш така? — ядоса се Мария.

— Не знам — отвърна Пилар и продължи да върви. — Ти защо мислиш?

— Не знам.

— Понякога много неща ме уморяват — обясни Пилар сърдито. — Разбираш ли? Едно от тях е, че съм на четиридесет и осем години. Чуваш ли? Четиридесет и осем години и с грозно лице. А и това, да видиш един неуспял полукомунизиран матадор да изпада в паника, защото съм казала на шега, че може да го целуна!

— Не е вярно, Пилар — възрази момчето. — Нямаше такова нещо.

— Que va, нямаше! Да ви се изтаковам в млякото на всички ви! А, ето го. Hola, Сантяго! Que tal?^[3]

Човекът, когото Пилар заговори, беше нисък, набит, мургав, с широки скули и сивокос; с раздалечени жълто-кафяви очи, гърбав нос с тънка седловина като на индианец, голяма тясна уста с дълга горна устна. Беше гладко избръснат, кривите му крака се допълваха от панталон и ботуши, каквито носят говедарите. Той излезе от пещерата и се запъти към тях. Денят беше горещ, но полушубката му беше закопчана до шията. Той протегна към Пилар едрата си мургава ръка.

— Hola, жено — поздрави той. — Hola — поздрави и Робърт Джордън, ръкува се с него и го погледна изпитателно в лицето. Робърт Джордън забеляза, че очите му са жълти като на котка и непрозрачни като на влечугите. — А, гуара — обърна се той към Мария и я погали по рамото.

— Яли? — запита той Пилар. Тя поклати глава.
— За ядене — каза той и погледна към Робърт Джордън. — За пиене? — запита той, сви юмрук и насочи палец надолу, сякаш налива.
— Да, благодаря.
— Добре — каза Ел Сордо. — Уиски?
— Имаш ли уиски?
Ел Сордо кимна.
— Ingles? — запита той. — Не Ruso?
— Americano.
— Малко са американците тук — каза той.
— Сега са повече.
— Пак е нещо. Северна или Южна?
— От Северна Америка.
— Значи, пак Ingles. Взрив на моста кога?
— Ти вече знаеш за моста?
Ел Сордо кимна.
— Вдругиден сутринта.
— Добре — каза Ел Сордо. — Пабло? — запита той Пилар.
Тя поклати глава. Ел Сордо се засмя.
— Отдалечи се — каза той на Мария и пак се засмя. — Връщаш се — той извади от вътрешния си джоб голям часовник с кожен ремък — след половин час.
Даде им знак да седнат на един одялан дънер, който служеше за пейка, и като погледна Хоакин, посочи с палец към пътеката, от която бяха дошли.
— Ще се разходя надолу с Хоакин и ще се върна — каза Мария.
Ел Сордо влезе в пещерата и се върна с бутилка скоч и три чаши. Бутилката носеше под мишница, чашите в същата ръка по един пръст във всяка чаша, а с другата ръка стискаше гърлото на стомна вода. Сложи чашите и бутилката на огладения пън, а стомната на земята.
— Няма лед — каза той на Робърт Джордън и му подаде бутилката.
— Не искам — каза Пилар и закри чашата си с ръка.
— Лед снощи на земята — каза Ел Сордо и се засмя. — Всичко стопено. Лед там — показва той към снеговете, които се белееха на далечния хребет. — Много далеч.

Робърт Джордън понечи да сипе в чашата на Ел Сордо, но глухият поклати глава и с жест му даде да разбере, че трябва да налее на себе си.

Робърт Джордън си наля почти половин чаша и Ел Сордо, който внимателно го следеше, незабавно му подаде стомната и Робърт Джордън постави чашата под хладната струя, която плисна от гърлото веднага щом той наклони стомната.

Ел Сордо си наля половин чаша уиски и доля вода.

— Вино? — запита той Пилар.

— Не. Вода.

— Ето — каза той. — Не хубаво — усмихна се той на Робърт Джордън. — Знам много англичани. Винаги много уиски.

— Къде?

— На ранчото. Приятели на шефа.

— Откъде се снабдяваш с уиски?

— Какво? — недочу Ел Сордо.

— Викай по-високо — каза му Пилар. — В другото ухо.

Ел Сордо показа ухото, с което чуваше по-добре, и се усмихна.

— Откъде си доставяш уиски? — извика му Робърт Джордън.

— Правя го — каза Ел Сордо и видя как ръката на Робърт Джордън, която поднасяше чашата към устата му, замръзна във въздуха.

— Не — каза Ел Сордо и го потупа по рамото. — Шегувам се. От Ла Гранха е. Чувам снощи — идва английски динамитчик. Добре. Много се радвам. Доставям уиски. За теб. Доволен?

— Много — отвърна Робърт Джордън. — Това е много хубаво уиски.

— Радвам се — усмихна се Ел Сордо. — Донесох уиски, донесох новини.

— Какви новини?

— Голямо придвижване на войски.

— Къде?

— Сеговия. Видя ли самолетите?

— Да.

— Лошо, а?

— Лошо.

— А къде е придвижването?

— Главно между Вилякастин и Сеговия. По пътя за Валядолид. Също между Вилякастин и Сан Рафаел. Много. Много.

— Какво мислиш?

— Готвим нещо, а?

— Възможно е.

— Те знаят. Също готвят.

— Възможно.

— Защо не взривим моста довечера?

— Заповед.

— Чия заповед?

— На Генералния щаб.

— Ясно.

— От значение ли е кога точно ще се взриви? — запита Пилар.

— От голямо значение.

— Ами ако оттам минават части?

— Ще изпратя Анселмо с точни данни какви части се придвижват и се съсредоточават. Сега той наблюдава пътя.

— Имаш ли човек на пътя? — запита Ел Сордо. Робърт Джордън не беше сигурен какво е чул и не е чул Ел Сордо. С глух човек никога не знаеш.

— Да — каза той.

— Аз също. Защо не взривиш моста сега?

— Имам си заповед.

— Не ми харесва — каза Ел Сордо. — Това не ми харесва.

— Нито на мен — съгласи се Робърт Джордън.

Ел Сордо поклати глава и отпи глътка уиски.

— От мен какво?

— Колко хора имаш?

— Осем.

— Да прережеш телефонните жици, да ликвидираш поста в заслона на пътния, да го превземеш и след това се оттегляш към моста.

— Лесно.

— Инструкциите ще се дадат писмено.

— Няма нужда. А Пабло?

— Ще пререже телефонните жици от другата страна, ще ликвидира поста при дъскорезницата, ще я превземе и ще се изтегли към моста.

— А после къде ще се изтеглим? — запита Пилар. — Ние сме седем мъже, две жени и пет коня. А вие? — извика тя в ухото на Ел Сордо.

— Осем мъже и четири коня. *Faltan caballos* — каза той. — Конете недостатъчни.

— Девет коня за седемнайсет души — каза Пилар. — А има и багаж.

Ел Сордо замълча.

— Няма ли откъде да вземем коне? — запита Робърт Джордън, като се наклони към здравото ухо на Ел Сордо.

— Воювам година — каза Ел Сордо. — Имам четири. — Показва им четири пръста. — А сега до утре искаш осем.

— Да — каза Робърт Джордън. — Не забравяй, че се оттегляш оттук. Не е нужно да си тъй внимателен в околността. Вече няма значение. Не може ли да устроим нещо и да отвлечем осем коня?

— Може би — каза Ел Сордо. — Може би нито един. Може би и повече.

— Имаш ли лека картечница? — запита Робърт Джордън.

Ел Сордо кимна.

— Къде?

— На билото.

— Каква система?

— Не знам как се казва. С дискове.

— С дискови пълнители.

— Пет.

— Някой знае ли да си служи с нея?

— Аз. Малко. Стрелям малко. Да не правим шум. Икономия на патрони.

— После ще я разгледам — каза Робърт Джордън. — А имате ли ръчни гранати?

— Много.

— По колко патрона на карабина?

— Много.

— Колко много?

— Сто и петдесет. Може би повече.

— А можем ли да съберем още хора?

— За какво?

— Защото трябва да превземем постовете и да се прикрива моста, докато аз поставям взрива. Трябват ни два пъти повече хора, отколкото имаме.

— За постовете — спокойно. Време?

— На разсъмване.

— Бъди спокоен.

— Ако имахме още двацет души, можехме да сме сигурни — каза Робърт Джордън.

— Надеждни няма. Ненадеждни искаш ли?

— Не. На колко може да се разчита?

— Да кажем четирима.

— Защо толкова малко?

— Никакво предоверяване.

— Дори само за да държат конете?

— Само много надеждни можеш да оставиш с конете.

— Няма ли да може да съберем още десет души?

— Четирима.

— Анселмо ми разправяше, че имало повече от стотина из тия планини.

— Ненадеждни.

— Ти каза тридесет — обърна се Робърт Джордън към Пилар. — Трийсет, на които може повече или по-малко да се разчита.

— А хората на Елиас? — викна Пилар в ухото на Ел Сордо. Той поклати глава.

— Ненадеждни.

— Значи, и десетина не можем да съберем? — запита Робърт Джордън. Глухия го погледна с немигащите си жълти очи и поклати глава.

— Четирима — каза той и вдигна четири пръста.

— А твоите са надеждни, нали? — запита Робърт Джордън и веднага съжали за въпроса си.

Глухият кимна.

— Dentro de la gravedad — каза той на испански. — В рамките на разумния риск. — Той се засмя. — Лошо, а?

— Възможно.

— За мен е все едно — каза Глухия простичко, без самохвалство. — По-добре четирима добри, отколкото много, но лоши. В тая война

много лоши, малко добри. Всеки ден все по-малко добри. А Пабло? — изгледа той Пилар.

— Сам знаеш — каза Пилар. — Всеки ден става по-зле.

Глухият вдигна рамене.

— Пий — подкани той Робърт Джордън. — Довеждам моите и още четирима. Всичко дванайсет. Довечера обмисляме всичко. Имам динамит — шейсет шашки. Искаш ли го?

— Какъв му е съставът?

— Не знам. Обикновен динамит. Донасям го.

— С него ще взривим по-малкия мост, горния — каза Робърт Джордън. — Много добре. Довечера ще слезеш ли при нас? Тогава донеси го. Нямам заповед за малкия мост, но добре ще е и той да се взриви.

— Довечера идвам. После — набавяне на конете.

— Има ли изгледи да се снабдим с коне?

— Не се знае. Сега — ядене.

Интересно дали винаги така говори този човек? — помисли си Робърт Джордън, или си въобразява, че така чужденецът ще го разбира по-лесно?

— А къде ще се изнесем, когато свършим с това? — извика Пилар в ухото на Ел Сордо.

Той сви рамене.

— Всичко това трябва да се подготви — каза Пилар.

— Трябва — съгласи се Ел Сордо. — Разбира се.

— Това е тежка акция — каза Пилар. — Трябва да се предвиди всичко до последната подробност.

— Да, жено — съгласи се Глухия. — Какво те тревожи?

— Всичко! — извика Пилар.

Ел Сордо ѝ се усмихна.

— Това ти е от Пабло — с каквото се събереш, такъв ставаш — каза той.

Значи, на такъв бебешки език той разговаря само с чужденци, помисли си Робърт Джордън. Добре, че в края го чух да говори както трябва.

— Според теб къде трябва да отидем? — запита Пилар.

— Къде?

— Да, къде?

— Има много места — каза Ел Сордо. — Места много.

— Знаеш ли Гредос?

— Там станаха много хора. Ще видиш, че при първа възможност ще прочистят всички такива места.

— Да. Но е обширен край и много див.

— Трудно ще е да се стигне дотам — каза Пилар.

— Всичко е трудно — каза Ел Сордо. — Дали до Гредос или до друго място — все едно. Ще се придвижваме нощем. Тук сега е много опасно. Цяло чудо е, че толкова време останахме неоткрити. В Гредос ще е по-безопасно отгук.

— Знаеш ли къде искам да отида? — запита го Пилар.

— Къде? В Парамера? Там не е добре.

— Не — отвърна Пилар. — Не в Сиера де Парамера. Искам там, където е Републиката.

— Може.

— Твоите хора ще отидат ли?

— Да. Ако аз им кажа.

— За моите не зная — каза Пилар. — Пабло няма да иска, макар че там наистина ще се чувства в по-голяма безопасност. В армията няма да го вземат, годинките му минаха, освен ако не свикат запасници и от по-старите набори. Циганинът няма да се съгласи да отиде, а за другите не зная.

— Тук от много време нищо не се е случвало, затова те не съзнават опасността — каза Ел Сордо.

— След като видяха днешните самолети, ще започнат да мислят иначе — каза Робърт Джордън. — Но аз мисля, че ще можете да действувате много добре от Гредос.

— Какво? — запита го Ел Сордо и погледът му стана още по-непроницаем. Начинът, по който зададе въпроса си, не беше дружелюбен.

— Оттам ще ви бъде по-удобно да излизате в акации — каза Робърт Джордън.

— Така, значи! — каза Ел Сордо. Познаваш Гредос, така ли?

— Да. Оттам може да се действа срещу железопътната магистрала. Може периодически да я прекъсвате, както правим и по на юг, в Естремадура. По-добре ще е да се действа там, отколкото да се

връщате на територията на Републиката — увери ги Робърт Джордън.
— Тук сте по-полезни.

Докато го слушаха, Глухия и жената бяха станали мрачни. Когато той свърши, те се спогледаха.

— И така, ти познаваш Гредос? — запита Ел Сордо. — Така ли е?

— Да — отвърна Робърт Джордън.

— А ти къде би отишъл?

— Зад Барко де Авила. Там местата са по-добри от тукашните. Можеш да правиш набези по шосето и по жп линията между Бехар и Пласенсия.

— Много трудно — каза Ел Сордо.

— Ние действахме срещу същата железопътна линия на много по-опасни места, в Естремадура — каза Робърт Джордън.

— Кои вие?

— Отрядът guerrilleros^[4] в Естремадура.

— Голям ли е?

— Около четиридесет души.

— Онзи с особеното име и със слабите нерви оттам ли беше? — запита Пилар.

— Да.

— Сега къде е?

— Нали ти казах, че загина.

— И ти си от същия отряд, така ли?

— Да.

— Не се ли досещаш какво искам да ти кажа? — запита го Пилар.

Стреших, помисли си Робърт Джордън. Казах на испанци, че ние правим нещо по-добре от тях, макар че тук правилото е да не говориш никога какво можеш и какво си вършил. Вместо да ги полаская, казах им какво трябва да вършат и сега те са извън кожата си. Или ще забравят това, или няма. А, разбира се, много по-полезни ще бъдат в Гредос, отколкото тук. Дори да вземем само това доказателство, че тук нищо не са направили, откакто Кашкин е организиран взривяването на ешелона. А и това не е било кой знае каква акция. Фашистите са загубили един локомотив и известен брой войници, а тук говорят за станалото тъй, сякаш то е най-значителното събитие в цялата война.

Може би ще се засрамят и ще отидат в Гредос. А може би ще ме изгонят оттук. Картината не е много розова, като си помислиш.

— Слушай, Ingles — обърна се към него Пилар. — Как си с нервите?

— Добре — каза Робърт Джордън. — Нищо ми няма.

— Защото последния динамитчик, когото бяха пратили да работи с нас, си разбираше много добре от работата, но беше много нервен.

— И между нас има нервни хора — каза Робърт Джордън.

— Не казвам, че беше страхливец, защото се държа много добре — продължи Пилар. — Само че много говореше и казваше странни работи. — Гласът ѝ се извиси. — Кажу, Сантяго, последния динамитчик, този, който взриви влака, не беше ли странна птица?

— Algo raro — кимна глухият човек и спря върху лицето на Робърт Джордън кръглите си очи. Те бяха тъй кръгли, че Робърт Джордън неволно ги сравни с отворстие на прахосмукачка. — Si, algo, raro, pero bueno.^[5]

— Mujo — каза Робърт Джордън в ухото на Глухия. — Той умря.

— Как? — запита Глухия и погледът му слезе от очите към устните на Робърт Джордън.

— Аз го застрелях — каза Робърт Джордън. — Раниха го тежко, не можеше да избяга с нас и аз го застрелях.

— Той винаги си мислеше за такова нещо — каза Пилар. — Това му беше станало натрапчива идея.

— Да — каза Робърт Джордън. — Винаги говореше, че такова нещо може да се наложи, тази мисъл не му даваше покой.

— Como fue?^[6] — запита Глухия. — Влак ли взривяхте?

— Връцахме се от взривяване на влак — каза Робърт Джордън. — Операцията беше успешна. Както се връцахме, в тъмното се натъкнахме на фашистки патрул и когато побягнахме, един куршум го простреля в гърба, но без да му строши кост, само раменната лопатка. Той вървя дълго с нас, но накрая загуби сили и не можеше да продължи. Не искаше да го оставим и аз го застрелях.

— Menos mal — каза Глухия. — От двете злини по-малката.

— Уверен ли си, че нервите ти са наред? — запита Пилар Робърт Джордън.

— Да — отвърна той. — Сигурен съм, че съм добре с нервите и мисля, че когато приключим това с моста, за вас ще е най-добре да отидете в Гредос.

Още не изрекъл тези думи, жената изригна срещу му поток от псувни, който забушува около него като кипналите пенести пръски при изригването на гейзер.

Глухият закима към Робърт Джордън с щастлива усмивка. Той дълго клати глава, а Пилар не преставаше да ругае и Робърт Джордън разбра, че всичко се е разминало. Накрая потокът от ругатни секна, тя посегна към стомната, отметна глава назад, напи се и каза тъй, сякаш нищо не се бе случило:

— Не ни учи, Ingles, къде трябва да отидем после. Върни се там, при Републиката, вземи и момичето със себе си, а ние тук сами ще решим на кои баири ще умираме.

— На кои ще живеем — поправи я Ел Сордо. — Успокой се, Пилар.

— И ще живеем, и ще умираме — каза Пилар. Това знам аз. Виждам му края. Харесвам те, Ingles, но недей да ни учиш какво да правим, след като свършиш работата си при нас.

— Това си е твоя работа — каза Робърт Джордън. — Не се меся.

— Намеси се — възрази Пилар. — Вземи си стриганото курве и се върни там, където е Републиката, но не смей да затваряш вратата пред други, които, за разлика от теб са се родили в тази страна и са били предани на Републиката още тогава, когато по брадичката ти се е стичало млякото на майка ти.

Докато те говореха, Мария се бе изкачвала по пътеката и бе чула последните думи, които Пилар — отново ядосана — бе изкрещяла на Робърт Джордън. Мария започна да прави енергично знаци с глава на Робърт Джордън и замаха предупредително с пръст. Като забеляза, че Робърт Джордън гледа към момичето и се усмихва, Пилар се обърна с лице към нея и каза:

— Да. Казах курве и не си вземам думите назад. Можете да вървите във Валенсия двамата заедно, а ние ще си стоим в Гредос и ще дъвчем кози барабонки.

— Както кажеш, Пилар — съгласи се Мария. — Щом казваш, че съм курве, съгласна съм. Само се успокой. Какво става с теб?

— Нищо — отвърна Пилар и седна на дялания пън; гласът ѝ сега звучеше спокойно, без металните нотки на гнева. — За мен ти не си курва. Но така ми се иска да отида там, където е Републиката.

— Можем да отидем заедно — предложи Мария.

— Наистина, защо не — присъедини се Робърт Джордън. — След като Гредос не ти допада.

Ел Сордо му се усмихна.

— Ще видим — каза Пилар, вече забравила гнева си. — Дай ми една чаша от това особено питие. Така се ядосах, че гърлото ми пресъхна. Ще видим. Ще видим какво ще стане.

— Виждаш ли, другарю — обясни Сордо. — Най-трудно е утрото. — Той беше престанал да говори като на малко дете и гледаше Робърт Джордън в очите спокойно и разумно; не изпитателно, не подозрително, нито пък с равнодушната снизходителност на ветеран, която по-рано се бе чувствувала в него. — Разбирам плана ти и знам, че постове трябва да се ликвидират, а след това да се прикрива моста, докато ти си свършиш работата. Отлично разбирам всичко това. Най-лесно ще се свърши преди разсъмване или по здрач.

— Да — съгласи се Робърт Джордън. — Разходи се още за минутка, хайде! — обърна се той към Мария, без да я поглежда.

Момичето се отдалечи така, че думите от техния разговор да не достигат до нея, седна и хвана с ръце глезените си.

— И тъй — каза Ел Сордо, — в това не виждам никаква трудност. Но сетне да се изтеглим посред бял ден, за да се укрием другаде — то вече е много трудно.

— Правилно — каза Робърт Джордън. — Помислил съм за това. И аз трябва да се измъквам денем.

— Само че ти си сам — каза Ел Сордо. — А ние сме много.

— А не може ли да се върнем в лагера, да изчакаме да се стъмни и тогава да се измъкнем? — каза Пилар, отпи от чашата и пак я остави.

— Това също е много опасно — възрази Ел Сордо. — Това е даже още по-опасно.

— Представям си — каза Робърт Джордън.

— Да се справим с моста нощем, е лесно — каза Ел Сордо. — Но след като поставяш условие да свършим работата денем, появяват се сериозни последици.

— Не може ли да го взривиш нощем?

— Ще ме застрелят за такова нещо.

— Ако го взривиш денем, много е възможно всички да ни застрелят.

— За мен това не е толкова важно, след като сме взривили моста — отвърна Робърт Джордън. — Но аз ви разбирам. Денем не можете да организирате изтеглянето.

— Точно така — потвърди. Ел Сордо. — Ще измислим начин за изтегляне. Но искам да разбереш защо хората са загрижени и лесно избухват. Така говориш за изтегляне в Гредос, като че ли това е някаква военна маневра, която трябва просто да се извърши. Ще бъде чудо, ако стигнем до Гредос.

Робърт Джордън не отговори.

— Слушай какво ще ти кажа — добави Ел Сордо. — Днес много приказвам. Но това е, защото искам ясно да се разберем. Ако сме все още тук, това е по чудо. Това чудо е възможно благодарение леността и глупостта на фашистите, но те не могат да продължават все така. Разбира се, ние сме много внимателни да не издаваме присъствието си с никакви акции в околността.

— Знам.

— Но хвърлим ли моста във въздуха, трябва да се изтеглим. Трябва много добре да обмислим как да се изтеглим.

— Ясно.

— А сега — каза Ел Сордо, — хайде да ядем. Много се разприказвах.

— Никога не съм те чувала да говориш толкова — каза Пилар. — Да не е от това? — Вдигна тя чашата.

— Не — поклати глава Ел Сордо. — Не е от уискито. А защото никога не съм имал за толкова много нещо да говоря.

— Ценя помощта ти и твоята преданост към Републиката — каза Робърт Джордън. — Давам си сметка за трудностите, които произтичат от часа, в който трябва да стане взривяването на моста.

— Да не говорим повече — каза Ел Сордо. — Ние сме тук, за да направим всичко, което е по силите ни. Но това е сложно.

— А на книга е много просто — засмя се Робърт Джордън. — На книга моста се взривява заедно със започването на настъплението, така че да се пресече пътя за пристигащи подкрепления. Много просто.

— Да ни бяха възложили и на нас да направим нещо на книга — каза Глухия. — И замисъла, и изпълнението — всичко да е на книга.

— Хартията всичко търпи — спомни си Робърт Джордън поговорката.

— И за всичко става — каза Пилар. — *Es tui util.*^[7] Бих искала да употребя за такава цел хартията на твоите заповеди.

— И аз — каза Робърт Джордън. — Но така никога няма да победиш в една война.

— Няма — съгласи се едрата жена. — Вярно, че няма. А знаеш ли какво ми се ще?

— Да отидеш там, където е Републиката — подсказа Глухия. Беше извърнал към нея здравето си ухо, когато тя бе заговорила. — *Ya iras, tujer.*^[8] Дай да спечелим войната и тогава навсякъде ще бъде Република.

— Добре — каза Пилар. — А сега, за бога, да ядем.

---

[1] Загони и ферми (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Остави (исп.) — Б.пр. ↑

[3] Какво ново? (исп.) — Б.пр. ↑

[4] Партизани (исп.). — Б.пр. ↑

[5] Да, твърде странен, но добър (исп.). — Б.пр. ↑

[6] Как стана? (исп.) — Б.пр. ↑

[7] Много е полезна (исп.). — Б.пр. ↑

[8] Ще отидеш, жено (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ДВАНАДЕСЕТА

След като се нахраниха, те напуснаха лагера на Ел Сордо и заслizaха по пътеката. Ел Сордо ги изпрати до часовия в подножието.

— Salud — поздрави той. — Ще се видим довечера.

— Salud, camarada — отвърна му Робърт Джордън и тримата продължиха надолу по пътеката, а Глухия остана, като гледаше след тях. Мария се бе обърнала и му бе махнала с ръка, а Ел Сордо ѝ бе отвърнал с онзи възприет от испанците жест, при който лакътят рязко и едва ли не презрително се отмята нагоре, сякаш човек отхвърля нещо от себе си, жест, който по-малко от всичко на света прилича на поздрав, особено приятелски. На масата той дори не бе разкопчал полушубката си, през цялото време се бе държал подчертано внимателно, вежливо бе извърщал глава, за да чува какво се говори, и пак се бе върнал към своя вдетинен испански, любезно бе разпитвал Робърт Джордън за положението в Републиката, но беше ясно, че иска час по-скоро да се отърве от тях.

Когато се разделяха, Пилар му бе казала:

— Е, Сантяго? Какво?

— Нищо, жено — бе отвърнал Глухия. — Всичко е наред. Но обмислям.

— И аз — бе казала Пилар и през цялото спускане по стръмната пътечка между боровете, където слизането беше леко и приятно, за разлика от изкачването, тя не бе промълвила ни дума. Робърт Джордън и Мария също мълчаха и така те бързо стигнаха до онова място, където започваше стръмният склон и пътеката навлизаше в гористата долинка, за да я прореже косо и да излезе на полянката горе.

Денят беше започнал да преваля, но майското слънце приличаше силно и на половината път от изкачването до преваля жената спря. Робърт Джордън също се спря и когато погледна назад, видя, че на челото ѝ е избила пот. Мургавето ѝ лице беше като пребледняло, кожата беше добила жълтеникав оттенък, а под очите ѝ имаше тъмни кръгове.

— Да починем малко — предложи той. — Много бързаме.
— Не — каза тя. — Да продължаваме.
— Почини си, Пилар — каза Мария. — Изглеждаш уморена.
— Млъквай — каза жената. — Никой не те пита.

Тя пое отново по пътеката, но когато стигнаха до превала, дишането ѝ беше тежко, лицето, обляно в пот, а бледността ѝ биеше на очи.

— Поседни, Пилар — настоя Мария. — Моля те, поседни.

— Добре — каза Пилар и тримата седнаха под един бор, обърнати нататък, където зад полянката хребетите, заснежени и блеснали под следобедното слънце, надничаха над високите възвишения.

— Какво неприятно нещо е снегът, а колко е красив — каза Пилар. — Каква илюзия е снегът. — Тя се обърна към Мария. — Не се сърди, че те наругах, гуара. Не знам какво ми става днес. Злонравна съм.

— Не обръщам никакво внимание на думите ти, когато си ядосана — отвърна Мария. — А ти често се гневиш.

— Това не е гневливост, по-лошо е — каза Пилар, вгледана в хребета.

— Неразположена си — каза Мария.

— И това не е — каза жената. — Ела тук, гуара, и сложи глава в скута ми.

Мария се приближи до нея, протегна ръце, сгъна ги тъй, както когато човек спи без възглавница, и положи глава върху тях. Тя обърна лицето си към Пилар, усмихна ѝ се, но жената продължаваше да гледа към планините отвъд поляната. Поглади главата на момичето, без да поглежда надолу към нея, после прокара грубия си пръст по нейното чело, по линията на ухото ѝ и надолу, където косата започваше да расте по врата ѝ.

— Ей сега ще ти я дам, Ingles — каза тя. Робърт Джордън седеше зад нея.

— Не говори така — каза Мария.

— Да, нека те вземе — каза Пилар, без да гледа нито единия, нито другия. — Никога не съм те искала. Но ревнувам.

— Пилар — каза Мария. — Не говори така.

— Нека те вземе — каза Пилар и прокара пръст по ухото на момичето. — Но аз много ревнувам.

— Но, Пилар — каза Мария. — Нали ти сама ми обясни, че между нас нищо такова не е имало.

— Нещо такова винаги има — каза жената. — Винаги има нещо такова, което не трябва да го има. Но при мен няма. Наистина няма. Искам да си щастлива и нищо повече.

Мария не каза нищо, продължи да лежи все тъй и да държи главата си така, че да не тежи на Пилар.

— Слушай, гуара — каза Пилар и започна да прокара пръста си по овала на лицето ѝ, разсеяно, но следвайки съвсем точно очертанията. — Слушай, гуара, аз те обичам и нека той те вземе, аз не съм *tortillera*^[1], аз съм жена, създадена за мъжете. Така е. Но приятно ми е, ей тъй, денем да казвам, че те обичам.

— И аз те обичам.

— *Que va*. Не говори глупости. Ти даже не разбираш за какво говоря.

— Разбирам.

— *Que va*, като разбираш. Ти си за този *Ingles*. Това е толкова ясно, че повече не може. И това аз го приемам. Но всякакво друго нещо не мога да приема. Не се занимавам с извратености. Само ти казвам нещо вярно. Малцина ще ти говорят истината, а жени — едва ли. Аз ревнувам и го казвам и то е вярно.

— Не говори такива работи — помоли я Мария. — Недей, Пилар.

— *Por que*^[2] да престана? — сопна се жената, без да поглежда, както и досега, нито единия, нито другия. — Ще говоря дотогава, докато ми се иска да го говоря. И — сега вече погледна надолу към момичето — ето че повече не ми се иска. Престанах, разбра ли?

— Пилар — каза Мария. — Недей да говориш така.

— Ти си едно много мило зайче — усмихна се Пилар. — Хайде, подигни си главата, защото глупавото ми настроение отмина.

— Не беше глупаво — каза Мария. — А на главата ми ѝ е много удобно тук.

— Не. Вдигни я — каза Пилар, пъкна големите си ръце под главата на момичето и я повдигна. — Какво става с тебе, *Ingles* — запита тя и както държеше главата на момичето, отправи поглед към

планините в далечината. — Да не си си глътнал езика, или някоя котка ти го е изяла?

— Никаква котка — отвърна Робърт Джордън.

— Да не е някакво друго животно тогава? — Тя положи главата на момичето на тревата.

— Никакво животно — отвърна Робърт Джордън.

— Значи, сам си го глътнал, а?

— Възможно е — отвърна Робърт Джордън.

— И вкусен ли беше? — Пилар насмешливо се обърна към него.

— Не особено.

— Така и мислех — каза Пилар. — Така и мислех. А сега ти връщам твоето зайче. Не съм се опитвала да ти го отнема. Подхожда й тази дума — зайче. Чух те като я наричаше така тази сутрин.

Робърт Джордън почувствува, че се изчервява.

— Трудна жена си ти — каза й той.

— Не съм — каза Пилар. — Толкова съм проста, че съм сложна за разбиране. А ти сложен ли си, Ingles?

— Нито сложен, нито прост.

— Харесваш ми, Ingles — каза Пилар. После се усмихна, наведе се напред, пак се усмихна и поклати глава. — Ех, да можех да ти отнема зайчето или пък теб да отнема от нея.

— Не би могла.

— Знам — каза Пилар и пак се усмихна. — Не бих и поискала. Но ако бях млада, щях да мога.

— Вярвам.

— Вярваш ли?

— Разбира се — каза Робърт Джордън. — Но такива приказки са безсмислени.

— Не ти приличат — каза Мария.

— Днес не приличам на себе си — каза Пилар. — Никак. От твоя мост ме заболя главата, Ingles.

— Можем да го наречем моста на главоболията — каза Робърт Джордън. — Но така ще го взривя, че ще се срине в пролома като счупен птичи кафез.

— Това е добре — каза Пилар. — Продължавай да говориш така.

— Така ще направя, че ще се разпадне като обелен банан.

— Бих изяла един банан сега — каза Пилар. — Продължавай, Ingles. Продължавай в същия дух.

— Не е нужно — каза Робърт Джордън. — Да отидем в лагера.

— Да, твоята задача — каза Пилар. — Няма да ти избяга. Но бях ви обещала, че ще ви оставя двамата един с друг.

— Не. Имам още много за вършене.

— И това е за вършене и не отнема много време.

— Мълчи, Пилар — каза Мария. — Каква си груба.

— Груба съм — съгласи се Пилар. — А съм също и много деликатна. *Soy muy delicada*. Ще ви оставя двамата. А това за ревнуването са глупости. Ядоса ме Хоакин, защото по очите му видях каква съм грозна. Не ревнувам, а ти завиждам, че си на деветнайсет години. Но такава завист не трае дълго. Ти няма да бъдеш винаги деветнайсетгодишна. Сега да тръгвам.

Тя стана и с ръка на хълбока изгледа Робърт Джордън, който също се бе изправил. Мария седеше на земята под дърветата, свела глава.

— Да тръгваме всички — предложи Робърт Джордън. — Време е да се връщаме в лагера, още много неща трябва да свършим.

Пилар кимна към Мария, която седеше приведена, не извърщаше глава към тях и мълчеше.

Пилар се усмихна, едва забележимо сви рамене и запита:

— Знаеш ли пътя?

— Аз го знам — каза Мария, без да вдига глава.

— *Pues me voy* — каза Пилар. — Тогава тръгвам. Ще ти приготвя нещо вкусно за ядене, Ingles.

Тя се отдалечи по поляната, обсипана с изтравничета, към ручей, който водеше надолу към лагера.

— Почакай — извика ѝ Робърт Джордън. — По-добре е да вървим заедно.

Мария седеше и мълчеше.

Пилар не се обърна.

— *Que va*, всички заедно — каза тя. — Ще се видим в лагера.

Робърт Джордън продължаваше да стои прав.

— Добре ли е? — запита той Мария. — Преди малко изглеждаше не добре.

— Остави я да върви — каза Мария, без да вдига глава.

— Мисля, че не трябва да я оставям сама.

— Остави я да върви — каза Мария. — Остави я да върви!

---

[1] Лесбийка (исп.) — Б.пр. ↑

[2] Защо? (исп.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА ТРИНАДЕСЕТА

Те вървяха по обраслата в изтравничета планинска поляна и Робърт Джордън усещаше как изтравничетата шумолят в краката му, усещаше тежестта на пистолета в кобура на бедрото си, усещаше слънцето над главата си, усещаше в гърба си хладния повей от заснежените хребети и ръката на момичето, стегната и силна, вплела пръсти в неговите. От това, че нейната длан лежеше в неговата, от това, че пръстите им бяха сплетени, от това, че китката ѝ докосваше неговата, от близостта на дланите, на пръстите и на китките им в неговата ръка преливаше нещо свежо като първия порив на вятъра, който набръчква стъклено гладката повърхност на затихналото море, нещо тъй леко, като перце, което се докосва до устните, като лист, който в безветрие пада тихичко на земята; тъй леко, че беше достатъчно съприкосновението на пръстите, за да се усети, но от здраво сплетените ръце то тъй се усилваше, ставаше тъй неудържимо, така до болка напористо, така мъчително, че го пронизваше и изпълваше цялото му тяло с пулсиращата празнота на желанието. Слънцето осветяваше пшениченорусите ѝ коси, златисто мургавето нежно лице, извивката на шията и той я притегли към себе си, отметна главата ѝ назад и я целуна. Тя потрепери от целувката му, той притисна стройното ѝ тяло и почувствува малките ѝ, твърди гърди, почувствува ги през тъканта на техните две памучни ризи и вдигна ръка, разкопча копчетата на ризата ѝ, приведе се към нея и я целуна, а тя стоеше разтреперана, отметнала глава назад. После брадичката ѝ се допря до главата му и той почувствува, че тя прегръща главата му и я притиска към себе си. Изправи се и с две ръце я прегърна тъй здраво, че я повдигна от земята и усещайки как тя трепери, я зацелува по шията, после я пусна на земята и каза:

— Мария, о, моя Мария. — После добави: — Къде да отидем?

Тя не отговори, но ръката ѝ се плъзна под ризата му, започна да я разкопчава и тя каза:

— И ти. И аз искам да целувам.

— Не, зайче.

— Да. Да. Каквото ти, това и аз.

— Не. Не е възможно.

— Хайде тогава. О, хайде. О, хайде. О!

После беше мирисът на смачканите изтравничета, драскащите превити стебълца под главата ѝ, слънцето, заслепило затворените ѝ очи, и как цял живот ще помни извивката на шията ѝ, когато лежеше, зарила глава в туйфите изтравничета, и устните ѝ, които леко, неволно потръпваха, и клепките, трепкащи върху здраво затворените очи, затворени за слънцето и за всичко друго и светът за нея беше червен, оранжев, златистожълт от слънцето, проникващо през спуснатите ресници, и в тези цветове беше всичко — пълнотата, обладанието, радостта, — всичко бе в това цветно заслепение. А за него това беше път в мрака, водещ към никъде и само към никъде, и отново към никъде, и още, и още, и отново към никъде, лактите, потънали в земята, и отново към никъде, безпределно, безизходно, вечно наникъде, и вече няма сили, и пак към никъде, и нетърпимо, и още, и още, и още, и още към никъде, и изведнъж обгарящо, прегръщащо, цялото никъде е изчезнало, и времето е застинало, и само двамата съществуват в неподвижно спрялото време, а земята се изплъзна и политна.

После той лежеше настрана, заровил глава в изтравничетата, пронизани от слънцето, вдъхва уханието им и уханието на корени и пръст, и усеща ги бодливи под голите си плещи и надолу по хълбоците, а момичето лежи срещу него и очите ѝ са все още затворени; после ги отвори, усмихна му се и той каза много уморено, макар и ласкаво, но някъде отдалеч:

— Хей, зайче.

А тя се усмихна и каза съвсем не отдалеч:

— Хей, мой Ingles.

— Не съм Ingles — отвърна той лениво.

— Да, Ingles си — каза тя. — Ти си моят Ingles. — И тя се протегна, улови го за двете уши и го целуна по челото.

— Ето — каза тя. — Как е? Научих ли се да целувам?

После те вървяха един до друг покрай потока и той каза:

— Аз те обичам, Мария, и ти си толкова чудесна и толкова красива, и толкова удивителна, че когато съм с теб, струва ми се, че

искам да умра, толкова много те обичам и така става с мен, когато съм с теб.

— О — каза тя. — Аз всеки път умирам. Ти не умираш ли?

— Не. Почти. А усети ли, че земята политва?

— Да. Когато умирах. Прегърни ме, моля те.

— Не. Ръката ти е в мен. Тя ми стига.

Той я погледна, после погледна отвъд поляната и видя един ястреб, излязъл на лов, и големите следобедни облаци, които изпълзяваха иззад планините.

— А с другите с теб не е било така, нали? — запита го Мария, както крачеха уловени ръка за ръка.

— Не. Наистина.

— Много ли други си обичал?

— Не много. И не както теб.

— И с тях не е било така? Нали?

— Било е приятно, но не така.

— И земята политва. Не е ли политвала и преди?

— Не. Честна дума. Никога.

— Ай — възкликна тя. — И имаме това само за един ден.

Той не каза нищо.

— Но все пак го имаме — продължи Мария. — Нали и ти ме харесваш? Нали ти харесвам? После ще се разхубавя.

— Много си хубава сега.

— Не — каза тя. — Но погали ме по главата.

Той я погладя и почувствува пак късите меки коси, слегнали се под ръката му, веднага пак щръкват между пръстите му и той сложи двете си ръце на главата ѝ, обърна лицето ѝ към себе си и я целуна.

— Много ми харесва да целувам — каза тя. — Но не умея.

— Няма защо да целуваш.

— Има. Аз съм ти жена и трябва всякак да ти се нравя.

— Достатъчно ми се нравиш. Повече не искам. Не бих могъл да направя нещо повече, ако ми се нравиш по-силно.

— Но ти ще видиш — каза тя много щастливо. — Сега косата ми ти е забавна, защото е такава. Но тя всеки ден расте. Ще стане дълга и тогава няма да съм грозна и може би ти ще ме заобичаш много силно.

— Имаш чудно тяло — каза той. — Най-чудното на света.

— Слабо като на всички момичета.

— Не. В красивото тяло има вълшебство. Но невинаги. Не знам защо, но едни го имат, а други не. У теб го има.

— За теб — каза тя.

— Не.

— Да. За теб и само за теб и винаги ще бъде за теб. Но това е малко, иска ми се да ти дам повече. Ще се науча да се грижа добре за теб. Но кажи ми истината. Никога ли по-рано земята не е политвала?

— Никога — отвърна той и това беше истина.

— Сега съм щастлива — каза тя. — Сега съм наистина щастлива.

— Сега мислиш за нещо друго, нали? — запита го тя.

— Да. За това, което ми предстои да свърша.

— Жалко, че не сме на коне — каза Мария. — Тъй съм щастлива, че ми се иска да препускам на един хубав кон и ти да препускаш до мен, и двамата да препускаме все по-бързо и по-бързо, а щастието ми да е винаги пред нас.

— Може би със самолет ще може да догоним твоето щастие — обади се той разсеяно.

— И да летим високо-високо в небето, като тези малки изстребители, които блестят на слънцето. Да се премятаме и да се гмуркаме. Que dieno!^[1] — засмя се тя. — Моето щастие дори няма да забележи това.

— Твоето щастие не го присвива стомах — каза той, чувайки с половин ухо думите ѝ.

Защото сега беше другаде. Вървеше до нея, но умът му беше зает с проблема за моста и всичко беше тъй ясно, отчетливо и релефно, като в обектива на фотоапарат, когато е точно фокусиран. Виждаше двата поста, откъдето Анселмо и циганинът наблюдават. Виждаше безлюдния път, после същия път, но по него се придвижва военна част. Виждаше къде ще изведе на позиция двете леки картечници, за да имат най-добър обстрел. А кой ще стреля с тях? — запита се той. Накрая аз; но кой в началото? Той залага динамитните шашки, закрепва ги и ги съединява, поставя капсулите и ги законтря, обточва проводниците, свързва ги и се връща там, където е оставил старата кутия с детонатора; после започна да мисли какво би могло да се случи и какво би могло да не стане както трябва. Престани, заповяда си той. Току-що се люби с това момиче и главата ти е ясна, съвсем ясна, и вече започваш да се тревожиш. Едно е да обмисляш какво трябва да

направиш, друго е да се тревожиш. Не се тревожи. Не трябва да се тревожиш. Знаеш какво може да се наложи да направиш и знаеш какво може да стане. Разбира се, че може да се случи.

Знаеш за какво се бориш и се залови за него. Бориш се тъкмо против това, което вършиш и което си принуден да вършиш, за да може да се спечели победата. Ето и сега трябва да използваш тези хора, които ти станаха мили, тъй както трябва да се използват войниците, да се използват, без да се влага чувство, защото иначе не може да се спечели. Изглежда, че Пабло е най-умният. Той веднага надуши какво се задава. Жената бе изцяло „за“ и още е; но постепенно и тя започва да разбира накъде бият нещата и това вече ѝ се отразява тежко. Ел Сордо се ориентира мигновено и е готов да направи, каквото трябва, но то не му харесва, както и на теб — Робърт Джордън — не ти харесва.

И тъй твърдиш, че си бил загрижен не какво ще се случи с теб, а какво щяло да стане с жената, с момичето и с останалите. Добре. А какво би станало с тях, ако ти не бе дошъл тук? Какво е ставало с тях, как са живели, преди ти да пристигнеш? Не, така не може да се разсъждава. Не носиш отговорност за тях, освен по време на акция. Не си ти, който е издал заповедта. Заповедта е на Голц. А кой е Голц? Добър генерал. Най-добрия командир, който си имал. Но трябва ли един човек да изпълнява неизпълними заповеди, като знае докъде ще доведат те? Дори ако тези заповеди идват от Голц, който представлява не само армията, но и партията? Да. Трябва да се изпълнява, защото единствено в изпълнението на заповедта може да се разбере дали е неизпълнима. Откъде знаеш, че е неизпълнима, когато още не си се опитал да я изпълниш? Ако всеки, който получи заповед, започне да разправя, че е неизпълнима, докъде ще стигне? Докъде ще стигнем, ако вместо да изпълняваме заповеди, започнем да пищим „неизпълнимо“, щом го получим?

Беше видял достатъчно командири, за които всички заповеди са неизпълними. Онази свиня Гомес в Естремадура. Бе видял достатъчно атаки, в които фланговете не бяха тръгвали напред, защото бяха смятали, че е невъзможно. Не, той ще изпълни това, което му е наредено, а пък ако хората, които трябва да му помагат в това, са му симпатични — жалко.

Такава е партизанската работа — навличаш нещастие и излагаш на двойна опасност тези, които те подслоняват и ти помагат. И защо? За да може един ден да няма вече опасности и за да може страната да стане хубаво място за живеене. Може да звучи плоско и изгъркано, но така е.

Ако Републиката загуби, ще стане невъзможно за ония, които вярват в нея, да живеят в Испания. А може и да не е така? Не, той знаеше, че е така, знаеше какво се бе вършило там, където бяха стъпили фашистите.

Пабло беше свиня, но останалите бяха прекрасни хора и не беше ли предателство спрямо тях да ги забърква в тази работа? Може би беше. Но не ги ли забъркаше, след седмица ще дойдат два кавалерийски ескадрона и ще ги разгонят.

Не. Нищо няма да спечелят, ако реши да не ги намесва. Освен че никой не трябва да се намесва в живота на другия, всеки трябва да бъде оставен на мира. Аха, значи, вярваше в това, така ли? Да, в това той вярваше. Ами в плановото общество и всичко останало? С него нека се занимават други. Той има какво да прави след войната. А във войната участвуваше, защото тя бе избухнала в страна, която той обича, защото вярваше в Републиката и знаеше, че ако Републиката бъде разбита, животът ще стане нетърпим за всички, които бяха вярвали в нея. Докато трае войната — подчинява се на комунистическата дисциплина. Тук, в Испания, комунистите бяха показали най-добрата дисциплина и най-здравия и разумен подход към воденето на войната. Приемаше дисциплината им, докато е военно време, защото, докато се водеше войната, те бяха единствената партия, чиято програма и дисциплина той можеше да уважава.

Тогавя какви са политическите му убеждения? Засега нямам никакви, отговори си той. Но никому не трябва да казва това. Никога не трябва да го признава. А какво ще прави после? Ще се завърне и както по-рано ще си вади прехраната, като преподава испански, и ще напише правдива книга. Непременно ще напише. Уверен бе, че това няма да е трудно.

Трябва да поговори с Пабло за политика. Сигурно щеше да е интересно да разбере как е протекло политическото му развитие. Вероятно класическото преминаване от леви на десни позиции, както стария Леру. Пабло имаше много общо с Леру. Не беше по-добър и

Прието. Пабло и Прието хранеха почти еднаква вяра в крайната победа. И двамата имаха политическите убеждения на конекрадци. Той вярваше в Републиката като форма на управление, но Републиката трябва да се отърве от цялата тая шайка конекрадци, които я доведоха до критичното положение, в което изпадна, когато започна метежът. Имало ли е някога народ, чиито ръководители да са толкова злостни негови врагове?

Врагове на народа. Може и без това определение. Това е изтъркана фраза, която е по-добре да прескочим. Ето до какво бе довело това, че спа с Мария. Вече бе успял да стане политически лицемер и фанатик, заприличал бе на твърдоглав баптист и изрази като „врагове на народа“ сами му хрумваха и той безкритично си служеше с тях. Привикваше с революционно-патриотарските клишета в мисленето, започваше да ги употребява безкритично. В тях, разбира се, имаше истина, но прекалено леко му идваха на езика. Във всеки случай след онова, което се беше случило снощи и днес следобед, всичко се беше избистрило в ума му — поне по тия въпроси. Странно нещо е фанатизмът. Ставаш абсолютно уверен, че си прав, и нищо не те прави тъй уверен в собствената ти правота, както въздържанието. Въздържанието е враг на ересите.

Интересно дали тази теза би издържала една негова проверка? Сигурно затова комунистите така безпощадно воюват с бохемството. Напиеш ли се, отдадеш ли се на секс и прелюбодеяние, даваш си сметка за собствената слабост, за това, че не е трудно да кривнеш от онзи тъй еластичен заместител на апостолското верую, което се нарича партийна линия. Долу бохемството, грехът на Маяковски.

Но Маяковски пак е причислен към светците, защото е безопасно мъртъв. Скоро и ти ще бъдеш безопасен покойник, каза си той. А сега стига си мислил за такива работи. Мисли за Мария.

Мария беше тежко изпитание за фанатизма му. Засега още не беше разклатила неговата непоколебимост, но много му се бе приискало да не умира. Охотно би се отказал от геройска или мъченическа смърт. Нямаше желание да повтаря Термопилите, нито да разиграва Хораций на някакъв мост, нито да бъде малкият холандец, запушил с пръстче дупката в дигата. Не. Искаше му се да бъде известно време с Мария. Всъщност това беше. Искаше му се да бъде дълго, дълго с нея.

Не вярваше отсега нататък за него да съществува онова, което наричаха дълго време, но ако то съществуваше, би желал да го прекара с нея. Бихме могли да отидем в хотел и да се регистрираме като доктор и мадам „Ливингстън — предполагам“.^[2]

А защо да не се ожени за нея? Разбира се, помисли си той. Ще се ожени за нея. Тогава ще бъдем мистър и мисис Робърт Джордън от Сънвали, щат Айдахо. Или от Корпъс-кристи, щат Тексас, или от Бъти, Монтана.

Испанските момичета стават чудесни съпруги. Никога не съм имал жена испанка, така че знам. А когато пак започна да работя в университета, тя ще бъде съпруга на преподавател и когато студентите, изучаващи испански в четвърти курс, дойдат у нас вечер да изпуснат по една лула, да поговорят в неофициална атмосфера за Кеведо, Лопе де Вега, Галдос и другите славни покойници, славни като всички покойници; Мария може да им разкаже как група синьори и кръстоносци на правата вяра са я уловили, един ѝ седнал на главата, докато другите ѝ извъртели ръцете, вдигнали ѝ полата и я напъхали в устата ѝ.

Интересно как ли ще приемат Мария в Мисула, щат Монтана? Разбира се, ако успея да получа старата си работа в Мисула. Сигурно там вече ме водят като червен и са ме сложили в черния списък. Макар че — кой знае? Може и да не са. Няма никакви доказателства с какво се занимаваш, дори и да им разкажеш, няма да повярват, а паспорта с испанска виза получи, преди да въведат ограниченията.

Срокът изтича през есента на тридесет и седма. Отпътувах през лятото на тридесет и шеста и макар че имам едногодишен отпуск, трябва да се върна едва в началото на есенния семестър, не по-рано. До началото на есенния семестър има още много време. И до вдругиден има много време, ако по този начин ще приемаме нещата. Не. Що се отнася до университета, няма защо да се тревожа. Нужно е само да се върна през есента и всичко ще бъде наред. Само трябва да бъда навреме.

А от дълго време водиш странен живот. Дявол да го вземе, ако не е странен. Испания е и професията ти, и работата ти, няма нищо неестествено в това, че дойде в Испания. Лятно време работеше по строежи на различни технически съоръжения, в прокарването на горски пътища и там се научи да действуваш с динамит, това, че усвои

сапърската професия, също не буди подозрение. Работа като работа, само че понякога с моменти на напрежение.

Щом започнеш да възприемаш работата на сапъора като техническа задача, вече не виждаш нищо друго в нея. Но в нея има и друго, което съвсем не е тъй просто, макар че, бог ти е свидетел, ти твърде лесно свикна с него. Например това, дето винаги търсиш най-благоприятните условия за убийство — разрушаването е всъщност едно убийство. Дали гръмките думи правят убийството по-оправдано? Дали от гръмките думи то става по-малко отблъскващо? Ако искаш да знаеш, ти твърде леко се залови за това, каза си той. И твърде трудно е да се предвиди какво ще представляваш от само себе си или, по-точно казано, за какво ще бъдеш годен, когато престанеш да служиш на Републиката.

Но вероятно, като опишеш всичко това, ти ще се освободиш от него, успокои се той. Напишеш ли го на хартия, то ще изчезне. И ще стане хубава книга, ако успееш да я напишеш. Много по-добра от другата.

Но междувременно в живота си можеш да разчиташ само на днешния ден, на нощта и на утрешния ден — днес, довечера, утре, и после пак отново (поне тъй се надявам), така че използвай времето, което имаш, и бъди благодарен. Ами ако с моста нещата вземат лош обрат? Не се очертават особени изгледи всичко да мине добре.

А с Мария беше хубаво. Нима не беше? О, колко хубаво беше. Може би това е — което ще получа сега от живота. Може би това е животът ми и вместо той да продължи седемдесет години, ще протече само за четиридесет и осем часа или за седемдесет часа — по-точно за седемдесет и два. Три денонощия по двадесет и четири часа — това прави седемдесет и два часа.

Вероятно за седемдесет и два часа можеш да изживееш такъв пълен живот, колкото и за седемдесет години; при условие, че си живял пълноценно и по-рано, преди да са започнали да текат седемдесетте и два часа и ако вече си на известна възраст.

Какви безсмислици, помисли си той. Докъде можеш да стигнеш, като започнеш да разговаряш сам със себе си. Големи безсмислици. А може и да не са безсмислици. Добре, ще видим. Последният път, когато спях с момиче, беше в Мадрид. Не, не беше. Беше в Ескориал и ако не броим това, че посред нощ се събудих и усетих, че има още

някой и бях възбуден, докато не си дадох сметка кой всъщност беше, в устата ми остана вкус на пепел, само че доста по-приятен. А преди този път беше в Мадрид и като оставим настрана, че през цялото време се преструвах и се опитвах да се самоизлъжа с кого върша това, докато го вършех, то беше както другото, дори по-лошо. Така че не съм от романтиците, които възпяват испанките, нито пък придавам на една случайна среща по-голямо значение, отколкото на случайна среща в която и да било друга страна. Но когато съм с Мария, толкова я обичам, че буквално се чувствавам тъй, сякаш ще умра, а никога не съм мислил, че то е възможно и че може да се случи с мен.

Така че, ако трябва да изживея седемдесет години живот за седемдесет часа, замяната, която получавам, е равностойна и съм щастлив, че го съзнавам. И ако за мен не съществува онова, което се нарича „дълго време“ или „до края на вашите дни“, или „отсега нататък“, а има само „сега“, какво пък, трябва да ценя това „сега“; щастлив съм с него. Сега, ahora, maintenant, heute. Странно звукосъчетание е това „сега“, твърде странно, за да означава целия свят и целия ти живот, Esta noche, довечера, ce soir, heute abend. Страна и жена. Pays et mari. Не, не излиза. По френски вместо жена, получава се мъж. А за Frau римата не излиза, но какво ли пък доказва това? Да вземем мъртъв, mort, muerto и todt. Todt е най-мъртва от всичките. Война, guerre, guerra и Krieg. Krieg най-много прилича на война — а може и да не е така. Може би просто така ти се струва, защото немски знаеш най-малко. Мила, cherie, prenda, Schatz. Готов е да размени всички тези думи за Мария. Това се казва име.

Е да, те ще го извършат заедно и не след дълго. Наистина работата изглежда все по-лоша. Такова нещо не може да се извърши безнаказано сутрин. При критично положение трябва да се стаиш и да изчакаш нощта, за да се измъкнеш, а я се опитай да издържиш цял ден — ще оцелееш ли, докато се свечери? Но ако успеят да дочакат вечерта, може би ще им се удаде да се измъкнат. Ами ако все пак се опитат да се измъкнат преди свечеряване? Тогава какво? Бедният Ел Сордо, той даже бе престанал да говори на бебешкия си испански, за да му обясни съвсем обстоятелствено. Като че ли самият аз не съм мислил за това всеки път, когато съм оставал насаме с мислите си, откакто Голц ми го каза това първи път. Като че ли не живея тъй, сякаш

имама несмилаемо тесто в стомаха си, от онази вечер, преди завчерашната.

Какво нещо! Всеки път решавааш, че ето — това е настоящо, истинско, а накрая се оказва, че нищо истинско нямало в него, и така цял живот. Но такава, като сегашното, никога не беше имало. Мислеше, че това поне е нещо, до което никога няма да стигнеш. А после една мръсна задача като тази, с помощта на два жалки партизански отряда да взривиш мост при неизпълними условия, за да предотвратиш контранастъпление, което вече сигурно е започнало, и срещаш такава момиче като Мария. Точно тъй. Типично за теб. Срещна я малко късничко, това е всичко.

И ето тази жена, тази Пилар, всъщност тя натика момичето в твоя спален чувал и какво се случи? Да, какво се случи? Какво се случи? Хайде — ти кажи какво се случи. Тъкмо това е, което се случи.

Не се самозаблуждавай за Пилар, че я е натикала в твоя спален чувал и не се опитвай да го изкараш незначително или долно. Ти си загуби ума още щом я видя. Щом тя отвори уста и те заговори, ти го почувствува и сам знаеш това. След като то дойде, а ти си мислеше, че такава нещо никога няма да дойде при теб, не се опитвай да го каляш, след като знаеш какво е и знаеш, че то дойде в същия миг, когато я видя да се задава приведена с тигана в ръка.

Дойде като удар за теб и ти знаеш това и няма защо да лъжеш. Чувствувааше, че вътре в тебе става нещо особено всеки път, когато ти я погледнеш и когато тя те погледнеш. Защо не го признаеш тогава? Е, добре, признавам го. А това, че Пилар я е тласнала към теб, Пилар само се прояви като умна жена и това е всичко. Тя се бе грижила добре за момичето и видя какво предстои в същия миг, когато то се върна в пещерата с тигана.

Тя улесни нещата. Ускори ги и благодарение на нея беше миналата нощ и този следобед. Тя е много по-изтънчена от теб и разбира, знае как тече времето. Да, каза си той, наистина трябва да ѝ се признае, че тя знае какво е да цениш. На нея не ѝ беше лесно, защото не иска и други да загубят онова, което тя е загубила, но да признае, че го е загубила, беше пряко силите ѝ. Затова преживя тежък момент там горе на хълма и ние направихме нещата още по-горчиви за нея.

Но, така или иначе, то се случи, то е, което се случи, и по-добре е да си го признаеш, а не ти остават и две нощи да прекараш с нея. Не

цял живот, не да остареее заедно, не онова, което на хората винаги се е полагало да имат, а нищо. Една нощ, която вече мина, още веднъж следобед и може би нощта, която идва. Това е то.

Нито живот, нито щастие, нито смях, нито деца, нито дом, нито баня, нито чиста пижама, нито утринния вестник, нито събудането заедно, нито пробудането със съзнание, че тя е до теб и ти не си сам. Нищо от това. Но ако това е всичко, което искаш да получиш от живота, ако това са всичките ти желания, защо не може да има поне една нощ, която да прекарате в легло с чаршафи?

Искаш невъзможното. Искаш нещо съвсем невъзможно. И ако наистина обичаш това момиче, тъй както казваш, че я обичаш, обичай я много силно, толкова много, че това да замени продължителността, онова, което не може да получи трайност, да се изяви в сила. Чуваш ли? Някога хората са отдавали целия си живот на това. А сега, когато ти го намери, ако имаш две нощи, удивляваш се колко много ти е провървяло. Две нощи. Две нощи, за да обичаш, да лелееш и милееш. За радост и неволя. За болест и смърт. Не, не беше така. В болест и в здраве. Докато ни разлъчи смъртта. В две нощи. Много вероятно. Повече от вероятно, а сега стига с тия мисли. Достатъчно. Зле ти се отразяват. Не прави нищо, което ти се отразява зле. Ей това е.

Тъкмо за това бе говорил Голц. Колкото повече стоеше тук, толкова по-умен му се виждаше Голц.

Именно това Голц е имал наум, когато му казваше, че нередовната служба си има и хубава страна за компенсация. Може би и Голц е преживял нещо такова и всичко тук се крие в обстоятелствата, в липсата на време, в това, че бързаш да вземеш каквото можеш. Дали при такива обстоятелства това не се случваше всекиму? Дали той не мислеше, че е нещо особено само защото то се случва с него? Дали Голц не беше преспивал набързо с някое момиче, когато бе командувал нередовната кавалерия в Червената армия и от съчетанието на обстоятелствата и от всичко останало тези момичета му бяха изглеждали такива, каквато Мария изглеждаше нему?

Вероятно на Голц всичко това му беше познато и тъкмо това бе искал да каже — трябва да умееш да изживееш целия си живот за двете нощи, които са ти дадени; сега живеем така, че трябва да вместим всичко това, което ти се полага да имаш, в краткото време, в което можеш да го имаш.

Добър начин на разсъждение. Но той не вярваше, че Мария е само рожба на обстоятелствата. Освен ако, разбира се, тя не извяваше онова, което се бе натрупало от обстоятелствата, в които тя бе попадала, ако не играеха роля и тези обстоятелства наред с неговите. Нейните обстоятелства не бяха особено приятни, помисли си той. Не, не бяха.

Щом като е така, значи, е така. Но няма закон, който да го застави да каже, че то е хубаво. Не знаех, че съм способен да почувствувам това, което сега чувствувам, помисли си. Че с мен може да се случи такова нещо. Бих искал да го запазя за цял живот. Ще го запазиш, отговори другата половина на съществуването му. За цял живот. Имаш го сега, а това ти е целият живот — сега. Няма нищо друго, освен сега. Няма нито вчера, нито утре. Кога най-после ще го разбереш? Има само сега и ако сега е само от два дни, два дни са целият ти живот и всичко останало — съизмеримо с него. Така се изживява един живот за два дни. И ако престанеш да се оплакваш и да искаш онова, което никога няма да получиш, ще имаш добър живот. Добрият живот не се мери с продължителността на библейските години.

Така че сега не се тревожи, взимай, каквото имаш, върши онова, което трябва да свършиш, и ще имаш дълъг и много весел живот. Не беше ли весел в последно време? От какво се оплакваш? Така е с тая работа, каза си той, и тази мисъл много му се хареса — главното не е толкова какви нови истини откриваш, а с какви нови хора се срещаш. Беше доволен, че успя да се пошегува и се върна при момичето.

— Обичам те, зайче — каза той на момичето. — Та какво разправяше?

— Казвах, че не трябва да се тревожиш за твоята работа, защото аз няма да ти преча и да ти досаждам. Ако има нещо, с което мога да ти помогна, ще ми кажеш.

— Няма нищо — каза той. — Всъщност е много просто.

— Ще попитам Пилар как трябва да се грижа за един мъж и ще правя всичко, каквото ми каже — каза Мария. — После и сама ще виждам какво трябва, и ти ще ми казваш други работи.

— Не е нужно да правиш нищо.

— Que va, да не правя нищо! Например спалния ти чувал тази сутрин трябваше да го изтърся, да го проветря и да го окача някъде на слънце. После да го прибера, преди да е паднала роса.

— Продължавай, зайче.

— Да ти изпера и изсуша чорапите. Да се погрижа да имаш два чифта за преобуване.

— Какво друго?

— Ако ми покажеш, мога да ти почистя и смазвам пистолета.

— Целуни ме — каза Робърт Джордън.

— Не, това е сериозно. Ще ми покажеш ли за пистолета? Пилар има масло и парцали. И в пещерата имаме шомпол; мисля, че ще влезе.

— Добре. Ще ти покажа.

— Освен това — продължи Мария, — ако ме научиш да стрелям, тогава всеки от нас може да застреля себе си или другия, за да не попадне в плен, ако бъде ранен.

— Много интересно — каза Робърт Джордън. — Имаш ли още много такива идеи?

— Не са много — каза Мария. — Но тази е добра. Пилар ми даде това и ми обясни как да си послужи с него. — Тя разкопча джоба на ризата си и извади калъф като този, в който се слагат гребени, извади ластичето, с което бе пристегнат в двата края, и издърпа един едноостър бръснач. — Винаги го нося със себе си — обясни тя. — Пилар казва, че трябва да го забиеш ето тук, под ухото, и да го дръпнеш насам. — Тя му показа с пръста си. — Каза, че оттук минава голяма артерия и ако резнеш на така, острието няма как да я пропусне. И каза, че не боли, само трябва да натиснеш силно под ухото и да дръпнеш надолу. Каза, че е много просто, и направиш ли го, не могат да те спасят.

— Така е — потвърди Робърт Джордън. — Там е сънната артерия.

Значи, тя винаги носи това със себе си, помисли си той. Решението е взето и всичко е подготвено в случай, че трябва да го осъществи.

— Но бих предпочела ти да ме застреляш — каза Мария. — Обещай, ако някога се случи така, че стане необходимо, ще ме застреляш.

— Добре, добре — каза Робърт Джордън. — Обещавам.

— Много ти благодаря. Знам, че не е лесно да го направиш.

— Няма нищо — каза Робърт Джордън.

Забравяш всичко това, помисли си той. Забравяш за прелестите на гражданската война, когато мислиш твърде много за работата си. Съвсем беше забравил това. И по-добре. Кашкин не можеше да забрави и това му пречеше в работата. А дали той, бедният, не е имал някакво предчувствие? Странно, че без всякакво вълнение си спомняше как бе застрелял Кашкин. Някой ден сигурно щеше да се развълнува. Но засега не чувствуваше абсолютно нищо.

— И още много други неща мога да правя за теб — продължи Мария, като крачеше близко до него, сериозна и по женски загрижена.

— Освен да ме застреляш?

— Да. Мога да ти свивам цигари, когато ти се свършат тези с тръбичките. Пилар ме научи и мога да ги свивам много хубаво, стегнати и без да се разпилява тютюна.

— Чудесно — каза Робърт Джордън. — И сама ги залепяш с език?

— Да — каза момичето. — А когато те ранят, ще се грижа за теб, ще ти превързвам раната, ще те мия, ще те храня...

— Може и да не ме ранят — каза Робърт Джордън.

— Тогава ще се грижа за теб, когато се разболееш, ще ти варя бульон, ще те къпя и ще правя всичко за теб. И ще ти чета.

— Може да не се разболея.

— Тогава ще ти нося кафе сутрин, щом се събудиш.

— Може да не обичам кафе — възрази Робърт Джордън.

— Не, нали знам, че обичаш — каза щастливо Мария. — Сутринта изпи две чаши.

— Представи си, че кафето ми омръзне и няма нужда да ме застреляш, и не съм нито ранен, нито болен, и се откажа от цигарите, имам само един чифт чорапи, и започна сам да си простирам спалния чувал. Ами тогава, зайче — погали я той по главата. — Ами тогава?

— Тогава — каза Мария — ще поискам от Пилар ножиците и ще ти подстрижа косата.

— Не обичам да се подстригвам.

— Нито пък аз — каза Мария. — Харесвам ти косата, както е сега. Така. И ако няма нищо, което да мога да направя за теб, ще стоя и ще те гледам, а нощем ще се любим.

— Добре — каза Робърт Джордън. — Последната част на предложението е особено разумна.

— И на мен тъй ми се струва — усмихна се Мария. О, Ingles — каза тя.

— Името ми е Роберто.

— Знам. Но по ми харесва Ingles, както ти вика Пилар.

— И все пак съм Роберто.

— Не — каза тя. — Вече втори ден ти казваме Ingles. Кажу, Ingles, не мога ли да ти помагам в работата?

— Не. Това, което върша, трябва да го върша сам и много хладнокръвно.

— Добре — каза тя. — И кога ще го завършиш?

— Ако имаме късмет, тази нощ.

— Добре — каза тя.

Под тях се тъмнееше гората, отвъд която беше лагерът.

— Кой е този? — запита Робърт Джордън и посочи.

— Пилар — отвърна момичето, вгледана натам, накъдето сочеше ръката му. — Да, разбира се, Пилар е.

На края на поляната, там, където започваха първите дървета, седеше жена, отпуснала глава на ръцете си. От мястото, където бяха, тя приличаше на тъмен вързоп, който се открояваше на фона на кафявите стволове.

— Хайде — каза Робърт Джордън и се затича към нея. Тревите и изтравничетата бяха до колене, беше трудно да се тича, той скоро забави своя бяг и завървя. Виждаше главата на жената, отпусната върху скръстените ръце; широката ѝ фигура се чернееше на фона на боровите стволове. Той се приближи към нея и рязко извика:

— Пилар!

Жената вдигна глава и го изгледа.

— А! — каза тя. — Свършихте ли вече?

— Не си ли добре? — запита я той и се наклони към нея.

— Que va — каза тя — Просто спях.

— Пилар. — Мария се приближи и коленичи до нея. — Какво ти е? Добре ли си?

— Чувствувам се отлично — настоя Пилар, но продължаваше да седи. Тя ги огледа двамата. — Е, Ingles, показва ли пак мъжките си способности?

— Наистина ли си добре? — запита я Робърт Джордън, без да обръща внимание на думите ѝ.

— Защо да не съм добре? Спах. А вие?

— Ние не.

— Добре ти се отразява това — обърна се към момичето.

Мария се изчерви и не отговори.

— Остави я на мира — каза Робърт Джордън.

— Не говоря с теб — отвърна му Пилар. — Мария — повтори тя и гласът ѝ прозвуча сурово. Момичето не вдигна очи. — Мария — повтори жената. — Казах, че очевидно това ти се отразява добре.

— О, остави я на мира — обади се пак Робърт Джордън.

— Ти не се обаждай — каза Пилар, без да го погледне. — Слушай, Мария, кажи ми едно нещо.

— Не — каза Мария и поклати глава.

— Мария — настоя Пилар и гласът ѝ беше суров като лицето, а на лицето ѝ не беше изписана дружелюбност. — По своя воля ще ми кажеш едно нещо.

Момичето поклати глава.

Робърт Джордън си мислеше, че ако не беше принуден да работи с тази жена, с нейния мъж пияница и с техния жалък отряд, така би я плеснал през лицето, че...

— Хайде, кажи ми — продължаваше да настоява Пилар.

— Не — отвърна Мария. — Не.

— Остави я на мира. — Гласът му прозвуча като чужд. Ще я плесна, пък каквото ще да става, мина му през ума.

Пилар дори не го удостои с отговор. Това не беше като змия, която хипнотизира птица или котка с птиче. Нямахше нищо хищно, нищо коварно. Но в жената се долавяше напрежение, както при кобра, която гневно надува качулката си. Той долавяше това напрежение. Долавяше опасността, която то криеше. Но в него нямаше злост, само властно желание да се узнае. Да можех да си спестя тази сцена, помисли си Робърт Джордън. Плесниците тук са излишни.

— Мария — каза Пилар. — Няма да те докосна. Кажи ми по своя воля. — *De tu propia voluntad* — така прозвуча по испански.

Момичето поклати глава.

— Мария — не отстъпваше Пилар. — По своя воля сега. Чуваш ли? Кажи нещо. Каквото и да е.

— Не — тихо отвърна момичето. — Не и не.

— Сега ще ми кажеш — продължи Пилар. — Каквото и да е. Ще видиш. Сега ще ми кажеш.

— Земята политна — каза Мария, без да поглежда жената. — Наистина. Но то беше нещо, което не мога да ти обясня.

— Така — каза Пилар и гласът ѝ беше топъл и ласкав, без заповеднически нотки. Но Робърт Джордън забеляза, че на челото и около устата ѝ бяха избили капчици пот. — Ето какво било. Ето, това е било.

— Истина е — каза Мария и захапа устната си.

— Разбира се, че е истина — каза Пилар ласкаво. — Но не го казвай на хората, дори ако са ти близки, няма да ти повярват. Кажувай, Ingles, да не би да имаш циганска кръв?

Робърт Джордън ѝ помогна да се изправи.

— Не — отвърна той. — Доколкото ми е известно, не.

— И Мария няма, доколкото ѝ е известно — каза Пилар. — Pues es muy raro. Това е много странно.

— Но то стана, Пилар — каза Мария.

— Como que no, hija? — каза Пилар. — Как да не е станало, дъще? Когато бях млада, при мен земята така силно политваше, че я усещах как се движи в пространството и ми ставаше страшно, да не би да отлети изпод мен. Всяка нощ.

— Лъжеш — каза Мария.

— Да — призна Пилар. — Лъжа. Тя е политвала най-много три пъти в живота. Наистина ли политна?

— Да — каза той. — Наистина.

— А за теб, Ingles? — Пилар погледна Робърт Джордън. — Само да не лъжеш!

— Да — каза той. — Наистина.

— Добре — каза Пилар. Добре. Това не е малко нещо.

— Защо каза, че най-много три пъти? — запита Мария. — Какво значи това?

— Три пъти — каза Пилар. — Сега вече имаш един път.

— Само три пъти?

— За повечето хора нито веднъж — каза Пилар. — Сигурна ли си, че политна?

— И то така, че можех да падна от нея — каза Мария.

— Значи вярно е, здравата е политнала — каза Пилар. — Добре, хайде да се приберем в лагера.

— Каква е тази глупост за трите пъти? — защита Робърт Джордън едрата жена, докато вървяха през еловия лес.

— Глупост ли? — изгледа го тя насмешливо. — Това не са глупости, англичанче.

— Не е ли като врачуването, като гледането на ръка?!

— Всички gitanos^[3] знаят за това.

— Но ние не сме gitanos.

— Не сме. Но ти имаш късмет. Понякога и на тези, които не са цигани, им се поотваря късмета.

— Значи, ти сериозно казваш това за трите пъти?

Тя пак го изгледа, този път особено.

— Остави ме — каза тя. — Не ме измъчвай. Твърде млад си, за да говоря с теб.

— Но, Пилар... — намеси се Мария.

— Мълчи — прекъсна я Пилар. — Ти вече имаш веднъж и в света за тебе остават още два пъти.

— А ти? — обърна се към нея Робърт Джордън.

— Два — каза Пилар и вдигна два пръста. — Два. И трети път няма да има.

— Защо? — запита я Мария.

— О, млъкни — каза Пилар. — Млъкни. Уморих се да обяснявам на дечурлига!

— Защо да няма трети път? — запита Робърт Джордън.

— Стига си питал — каза Пилар. — Стига!

Добре, каза си наум Робърт Джордън. Само че аз не се хващам на такива. Доста цигани познавам, наистина са особени. Но ние не сме ли? Разликата е тази, че ние трябва да си изкарваме хляба с честен труд. Никой не знае от какви племена произхождаме, какво сме наследили от миналото, какви загадъчни неща са ставали в лесовете, обитавани от нашите прародители. Знаем само, че нищо не знаем. Изобщо не знаем какво става с нас нощем. А когато такова нещо се случи денем, то вече не е малка работа. Каквото станало — станало, а сега тази жена не само че трябваше да накара момичето да каже нещо, което то не искаше да каже — иска да го вземе за себе си и да го направи свое. Иска да го превърне в нещо циганско. Реших, че е

прегълтнала горчиви неща, когато бяхме горе на билото, но като се върнахме тук, пак тя е господарят. Но не го стори със зло. Само защото според нейните представи това е начинът, по който тя участва в живота. Исква чрез Мария да се държи за онова, което загубва.

Когато войната свърши, можеш да се заемеш с изучаване на женската психика — каза си той. Можеш да започнеш с Пилар. Трябва да призная, че днешният ден беше труден за нея. Досега не беше разигравала цигански номера. Освен с гледането на ръка. Да, с гадаенето на ръка. Струва дои се, че това с ръката не беше номер. Тя наистина не можела да ми каже какво е прочела на ръката ми. Но каквото и да е било, тя му повярва. Само че това нищо не доказва.

— Слушай, Пилар — каза той на жената.

Пилар го погледна и му се усмихна.

— Какво има? — запита тя.

— Не ставай толкова загадъчна — помоли я Робърт Джордън. — Тази тайнственост ме уморява.

— Я гледай ти — учуди се Пилар.

— Не вярвам в таласъми, в ясновидци, гадатели и в каквито и да са глупави цигански магии.

— Така ли?

— Така. И остави момичето на мира.

— Добре, ще я оставя на мира.

— И стига с тая твоя тайнственост — каза Робърт Джордън. — Имаме достатъчно много сериозна работа, много нещо ни предстои да извършим и няма какво да го усложняваме с глупости. По-малко тайнственост повече работа.

— Разбирам — каза Пилар и кимна глава в знак на съгласие. — Но кажи ми, Ingles — усмихна му се тя, — земята политна ли?

— Да, да те вземат дяволите! Политна!

Пилар се засмя, продължи да се смее и изгледа Робърт Джордън, както се смееше.

— Ох, Ingles, Ingles — каза тя през смях. — Много си смешен. Сега ще трябва много да работиш, за да си възвърнеш важността.

Върви по дяволите, помисли си Робърт Джордън. Но не отвори уста. Докато бяха разговаряли, слънцето се бе скрило зад облаци и сега, когато погледна назад, той забеляза, че небето над планините е надвиснало и навъсено.

— О, да — каза Пилар и погледна небето. — Ще вали сняг.

— Сега? Че сега сме почти юни.

— Какво от това. Планините откъде да знаят кой месец е. А и майската луна още не си е отишла.

— Не може да вали сняг — каза той. — Невъзможно е да падне сняг.

— И въпреки това ще падне, Ingles — каза тя.

Робърт Джордън погледна сивото, замрежено небе; през него прозираше жълтеещото се слънце, после слънцето съвсем се скри и меката тежка сивота покри цялото небе и скри от погледа им дори планинските върхове.

— Да, май че си права — съгласи се той.

---

[1] Колко хубаво (исп.). — Б.пр. ↑

[2] През миналото столетие знаменитият изследовател Стенли успял да намери в Централна Африка не по-малко известния пътешественик и мисионер Ливингстън, за чиято съдба се правели различни догадки. Твърди се, че когато двамата се срещнали, макар да се знаели по име, те се чудели как да си заговорят, тъй като липсвал трети бял човек, който да е техен общ познат и да ги запознае. Стенли нарушил неписания протокол за поведението на джентълмена с думите: „Ливингстън, предполагам.“ — Б.пр. ↑

[3] Цигани (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ЧЕТИРИНАДЕСЕТА

Когато приближиха лагера, снегът вече валеше, снежинките падаха косо между борове. Отначало те бяха редки, въртяха се, докато падаха между стволите, после, когато от планината повя студен вятър, заваля силно, на навеи, и Робърт Джордън, застанал до входа на пещерата, гледаше снежинките мълчалив и вбесен.

— Ще навали дебел сняг — каза Пабло. Гласът му беше дрезгав, очите мътни и кървясали.

— Върна ли се циганинът? — запита го Робърт Джордън.

— Не — каза Пабло. — Нито той, нито стареца.

— Ще ме придружиш ли до горния пост при пътя?

— Не — отвърна Пабло. — Не искам да се набърквам в това.

— Ще го намеря сам.

— В тая виелица можеш да се заблудиш — каза Пабло. — На твое място не бих тръгнал.

— Нали е все надолу по склона, а после покрай пътя?

— Може и да го намериш. Но постовите сигурно ще се върнат, гледай как трупа — и ще се разминеш с тях.

— Старецът няма да се върне, ако не отида.

— Ще се върне. В тоя сняг няма да остане.

Пабло погледна снежинките, които се носеха бързо край отворието на пещерата, и каза:

— Не ти харесва снега, нали, Ingles?

Робърт Джордън изруга, а Пабло го погледна с мътните си очи и се засмя.

— С това време твоята операция отива по дяволите, Ingles — каза той. — Влизай в пещерата, твоите хора скоро ще пристигнат.

Вътре Мария разпалваше огъня, а Пилар беше на кухненската маса. Огънят пушеше, но момичето разрови главните с пръчка, раздуха го със сгънат вестник, той затлея и припламна, дървата се разпалиха и от тях се издигна ясен пламък, защото отвън духаше вятър и отворието в свода на пещерата теглеше силно.

— Дявол да го вземе тоя сняг — каза Робърт Джордън. — Как мислиш, дали ще вали дълго?

— Да — каза Пабло доволно. После викна към Пилар: — И на теб не ти харесва снега, а, жено? Сега, като си командир, не ти харесва, нали така?

— A mi que?^[1] — каза Пилар през рамо. — Сняг като сняг.

— Налей си вино, Ingles — подкани го Пабло. — Аз цял ден пия вино и чакам да завали.

— Дай една чаша — каза Робърт Джордън.

— За снега — каза Пабло и се чукна с него. Робърт Джордън протегна чаша и я чукна с неговата, като го гледаше право в очите. Ах ти, убиецо с мътен поглед, каза си той наум. Бих треснал тая чаша право в зъбите ти. Но спокойно, спокойно, повтори си той.

— Много е красиво, когато вали сняг — каза Пабло. — Сега като вали, сигурно няма да искаш да спиш навън.

А, значи, и това те човърка, помисли Робърт Джордън. Много грижи имаш ти, Пабло, много.

— А защо? — запитва той вежливо.

— Защото, е студено — обясни Пабло. — И влажно.

Не знаеш ти защо съм дал шестдесет и пет долара за този пухен чувал, помисли си Робърт Джордън. Бих желал сега да имам толкова долари, колкото пъти съм пренощувал в този чувал в снега.

— Значи, ще трябва да спя тук, вътре? — запитва го вежливо.

— Да.

— Благодаря — каза Робърт Джордън. — Ще спя навън.

— На снега?

— Да! (Върви по дяволите с твоите кървясали, свински очички и четинеста зурла като свински задник!) На снега. (На този подъл, неочакван, предателски, мръсен сняг, дето всичко развали и обещава пълно поражение.)

Той се приближи към Мария, която току-що бе хвърлила още една борова цепеница в огъня.

— Колко красиво вали — каза той на момичето.

— Но е лошо за работата ти, нали? — запитва го тя. — Огорчен ли си?

— Que va — каза той. Няма смисъл да се огорчава човек. — Скоро ли ще вечеряме?

— Знаех си аз, че ще имаш апетит — обади се Пилар. — Да ти отрежа ли от сиренето, докато чакаш?

— Да, благодаря — каза той и тя свали голямата буца, която висеше в една мрежа, закачена на свода на пещерата, отрязва с ножа дебела филия от наченатия край и му я подаде. Той започна да яде прав. Беше вкусно, само че дъхът на коза беше прекалено силен.

— Мария — викна Пабло от масата.

— Какво? — запита момичето.

— Избърши масата, Мария — каза Пабло и се засмя на Робърт Джордън.

— Ти я оля, ти я избърши — каза му Пилар. — Избърши си най, напред брадата и ризата и после масата.

— Мария — извика пак Пабло. — Още вали, много е красиво.

Той не знае какъв ми е чувала, мислеше Робърт Джордън. Свинеокият не знае защо съм платил за него шестдесет и пет долара на момчетата от Уудс. Дано циганина дойде по-скоро. Щом се завърне, ще отида да доведа стареца. И сега бих тръгнал, но се боя, че наистина може да се разминем. Не знам къде е застанал на пост.

— Искаш ли да се бием със снежни топки? — запита той Пабло.
— Искаш ли да правим снежни топки?

— Какво? — запита Пабло. — Какво предлагаш?

— Нищо — отвърна Робърт Джордън. — Добре ли си скрил седлата?

— Да.

— Ще трябва да храниш конете със зърно. Или да ги пуснеш да рият снега и сами да си търсят трева под него, така ли е? — каза Робърт Джордън на английски.

— Какво?

— Нищо. Това е твоя грижа, приятелче. Аз ще изляза оттук пеша.

— Защо говориш на английски? — запита Пабло.

— Не знам — каза Робърт Джордън. — Понякога говоря английски, когато съм уморен или много отвратен. Или, да кажем, объркан. Когато съм объркан, започвам да говоря на английски просто за да чуя английски говор. Звучи успокоително. Предлагам ти да опиташ някой път.

— Какво си говориш, Ingles? — запита го Пилар. — Изглежда, че е нещо интересно, само че не го разбирам.

— Нищо — каза Робърт Джордън. — Казах „нищо“ на английски.

— По-добре говори на испански — каза Пилар. — На испански е по-късо и по-просто.

— Вярно — съгласи се Робърт Джордън. Но, ах, по дяволите, помисли си той, ах, Пабло, ах, Мария, и вие, двамата братя, там в ъгъла, дето ви забравих имената, а трябва да си ги припомня, ако знаете как понякога ми омръзва това. И вие ми омръзвате, и аз си омръзвам, и войната ми омръзна и защо, наистина защо трябваше сега да завали сняг? Честна дума, това е вече прекалено. Не, не. Нищо не е прекалено. Трябва да приемаш всичко такова, каквото е, да се пребориш с него и сега престани да преживяваш като примадона и приеми факта, че вали сняг; ти вече се примири с това преди няколко минути, а следващото, което трябва да направиш, е да разбереш какво става с циганина и да отидеш да доведеш стареца. Как можа да завали сняг! В края на май. Хайде, стига, смърри се той, стегни се! Това е твоята чаша. А как беше това за чашата? Трябва или да си тренира паметта, или да престане да цитира, защото, като не успееш да си спомниш точно един цитат, той започва да те преследва като забравено име и не можеш да престанеш да мислиш за него. Да, как беше това за чашата?

— Дайте ми чаша вино, моля — каза той на испански. — Много сняг наваля — обърна се той към Пабло на испански. — Mucha nieve.

Пияният погледна към него и се усмихна. После кимна и пак се усмихна.

— Никакво настъпление. Никакви aviones^[2]. Никакъв мост. Само сняг — каза Пабло.

— Дали ще се задържи, дълго, как мислиш? — Робърт Джордън седна до него. — Дали ще вали цяло лято, а, Пабло?

— Цяло лято не — каза Пабло. — Но днес и утре — да.

— Защо мислиш така?

— Има два вида виелици — започна Пабло важно и наставнически. — Тия, дето идат от Пиренеите. Тогава чакай студ, голям студ. Ама за такава е вече късно.

— Добре — каза Робърт Джордън. — И това е нещо.

— Тоя сняг иде от Кантабрико — каза Пабло. — Иде от морето. Когато вятъра задуха оттам, времето винаги се разваля и има много

сняг.

— Откъде си научил всичко това, стари хитрецо? — запита Робърт Джордън.

Сега, когато гневът му се бе уталожил, той беше опиянен от снежната буря, всички бури го опияняваха. Виелиците, снежните бури, поривът на внезапен шквал, тропическите урагани, летните гръмотевични бури в планините оказваха върху него въздействие, което не можеше да се сравни с нищо друго. Беше като опиянението на битката, само че чисто. И в битката бушува вятър, но горещ, сух, обгарящ вятър, от който устата ти пресъхва, той духа на резки пориви, горещ и прашен, ту налита, ту замира, изменчив като бойното щастие. Той добре познаваше този вятър.

Но снежната виелица беше нещо съвсем различно. В снежна буря можеш да се приближиш до горските животни и те не се боят от теб. Те блуждаят слепешком в гората и случва се някои елен да дойде до хижата и да се сгуши до стената на завет. В снежна буря може да ти се случи да наближиш лос, а той приема коня ти за друг лос и мирно си припка към теб да те посрещне. В снежна буря винаги започва да ти се струва, че на света няма врагове. Във виелица вятърът може да задуха с ураганна сила, но е чист и бял и въздухът е изпълнен с вихрена белота и всичко наоколо си мени вида, а когато вятърът утихне, настъпва тишина и неподвижност. Ето сега започва истинска буря — защо да не ѝ се порадва? Тя всичко проваляше, но защо да не ѝ се порадва?

— Дълги години бях мулетар — каза Пабло. — Един агроуего се научава да познава времето — превозвахме през планините стоки и други товари с каруци, тогава още нямаше камиони.

— А как влезе в движението?

— Винаги съм клонял към левите — каза Пабло. — Много от нас бяха от Астурия, а там хората са много развити политически. Винаги съм бил за Републиката.

— Но какво правеше преди движението?

— Работех при един търговец на коне в Сарагоса. Той доставяше коне за коридите и на военните. Там и срещнах Пилар, тогава тя беше с матадора Финито де Паленсиа; нали помниш, че ти разказа. — Заяви това с очевидна гордост.

— Той не беше добър матадор — обади се единият от братята зад гърба на Пилар, която стоеше права до огнището.

— Така ли? — извърна се Пилар към него. — Не беше, а?

Сега, застанала до огнището в пещерата, тя го виждаше, дребен, мургав, с безстрастно лице, виждаше печалните очи, хлътналите бузи, намокрената черна коса, къдрава над челото, по което матадорската шапка беше оставила незабележима за другите червена линия. Ето го, застанал пред петгодишния бик, който току-що е вдигнал на рогата си коня, вдигал го е все по-високо и по-високо с цялата сила на напружената си шия, докато конникът забива в тази шия острието на пиката, вдига го все по-нагоре и по-нагоре, докато накрая конят грохва на земята с глух звук, отхвърля конника към дървената бариера, а краката на бика го тласкат като пружина напред, могъщата шия залюлява рогата, впиващи се в коня, за да разжарят останалата у него искрица живот. Ето го Финито, не особено добрия матадор, сега е застанал пред рогата на бика, извърнал се е странично към него. Тя ясно виждаше как той замята на палката тежката тъкан, натезжала от кръвта, която се е пропила в нея от това, че се е отъркала о главата и плешките, лъснали от димяща кръв, и после плащът се е плъзвал надолу по гърба му, когато бикът прави скок във въздуха и бандерилите звънват. Тя видя Финито да стои на пет крачки от главата на бика, спрял се тежък и неподвижен, стои с хълбок към него и бавно вдига шпагата, докато тя се изравни с холката му, прицелва се с острието, от което капе кръв, в онази точка, която не може още да се види, защото главата на бика е по-високо от очите му. Сега ще размаха тежката мокра тъкан в лявата си ръка така, че ще накара бикът да сведе глава; но сега леко премества тежестта на тялото си назад, върху петите, и се прицелва с насоченото острие, което се откроява на фона на разцепения рог, а туловището на бика се надига от запъхтяното дишане и очите му не се откъсват от червената мулѐта.

Сега го вижда съвсем ясно и чува високия му ясен глас, когато извъръща глава, оглежда публиката на първия ред над червената бариера и казва: „Да видим дали ще можем да го убием ето така!“

Тя чува гласа му, после го вижда как леко започва да свива коляно, тялото му се накланя напред и полита към рога, който като омагьосан се снишава надолу, следвайки движенията на мулѐтата в тънката мургава ръка, точното движение на китката, насочваща рогата

надолу и встрани, докато острието прониква в холката, онази прашна изпъкналост между плещите, която е най-високата точка от гърба.

Тя виждаше как блесналото острие влиза с бавно и вярно движение, сякаш в своя устрем напред бикът го всмуква в себе си и го изнема от човешката ръка, а тя го следи, докато мургавият юмрук накрая се опре в изпъналата се кожа и тогава дребният мургав тореро, който ни за миг не е откъснал очи от мястото, в което е прониквала шпагата, се измята малко настрани, глътнал корема си, за да го предпази от рога, после отскача назад, застава в приетата поза — палката с мулетата в лявата ръка, дясната вдигната нагоре, докато гледа как бикът умира.

Ето го стои и гледа как бикът се опитва да се задържи на крака, гледа как той се олюлява като отсечено дърво, което се готви да падне, гледа го как иска да се задържи, а земята се изплъзва изпод краката му, а дребният човек стои и гледа, вдигнал дясната си ръка в победен тържествен жест. И тя знае, че той, застанал запотен, чувствува в себе си празнота и това приятно, отпускащо чувство на облекчение, че всичко вече е свършено, че бикът умира, рогът не го е ударил, не го е намушкарал, когато той с измятане го е пуснал да мине покрай него, и докато стои и мисли за това, коленете на бика се подгъват, той рухва, търкулва се с четирите крака във въздуха, а тя вижда как малкият мургав човек уморено и без да се усмихва, закрачва към бариерата.

Тя знае, че той не би могъл да се затича по арената, дори ако от това зависеше животът му, и гледа как с бавни крачки се приближава към бариерата, изтрива уста с окачената кърпа, поглежда към нея, поклаща глава, после избърсва и лицето си с кърпата и започва триумфалната обиколка на арената.

Ето го, бавно, с провлечена крачка обхожда арената, усмихва се, кланя се, пак се усмихва, а помощниците му го следват, навеждат се, вземат от земята пури, хвърлят обратно към публиката шапки; а той продължава шествието, усмихва се с тъжни очи и когато завършва кръга, спира пред нея. После тя надзърта, за да го види седнал на издатината на дървената ограда, притиснал уста с кърпата.

Пилар видя всичко това, докато стоеше до огнището, и каза:

— Така, значи, не бил добър матадор, а? С какви хора съм се събрала аз сега и прекарвам живота си с тях!

— Добър матадор беше — защити го Пабло. — Пречеше му това, дете беше нисък.

— И се виждаше, че е туберкулозен — обади се Примитиво.

— Туберкулозен? — ахна Пилар. — Кой няма да стане туберкулозен, след като понесе всичко, което той понесе? В тази страна, където бедняка не може да се надява, че ще се види с пари, освен ако не стане престъпник като Хуан Марча или бикоборец, или тенор в операта? Кой няма да туберкулира? В страна, където буржоата се тъпчат така, че си развалят стомасите и не могат да живеят без сода бикарбонат, а бедните са гладни от рождение до последния си ден, кой няма да заболее от туберкулоза? Ако като малък си пътувал в трета класа под седалките, за да следваш коридите без пари и да се научиш на бикоборство, лежиш долу в прахоляка и мръсотията, сред изсъхнали храчки и току-що изплюти, няма ли и ти да туберкулираш, след като гърдите ти се натъртят от ударите на рогата?

— Така е — съгласи се Примитиво. — Аз само казах, че беше туберкулозен.

— Разбира се, че беше туберкулозен. — Пилар стоеше с голямата дървена лъжица в ръка. — Беше дребен и с тънък глас, и много се боеше от биковете. Никога не съм срещала човек, който така да се бои, преди да излезе на арената, и никога не съм виждала човек, който да е безстрашен така, когато коридата започне. Ти! — обърна се тя към Пабло. — Сега се боиш да не умреш. Мислиш, че това е кой знае колко важно. А Финито непрекъснато се страхуваше, но на арената беше като лъв.

— Славеше се като много храбър — обади се вторият брат.

— Не съм срещала човек, който да се бои толкова много — каза Пилар. — Той дори не искаше да имаме бича глава в къщи. Един път на панаира във Валядолид уби един бик на Пабло Ромео, и то много добре...

— Помня — каза първият брат. — Бях на коридата. Беше сиво-жълт с къдраво чело и много високи рога. Това беше бик най-малко трийсет arrobas^[3]. Беше последният бик, който той уби във Валядолид.

— Точно така — потвърди Пилар. — А след това клуба на любителите на боя с бикове, които винаги се събираха в кафене „Колон“ и се бяха преименували в клуб „Финито“, устроиха банкет в негова чест, препарираха главата на бика и решиха да му я поднесат на

тържеството. По време на вечерята главата беше вече поставена на стената на кафене „Колон“, но загърната с плащ. И аз бях на масата, освен мен беше и Пастора, дето е от мен по-грозна, и Ниня де лос Пейнес и още други циганки и курви от висша класа. Банкетът беше малък, но много оживен и даже бурен, защото Пастора и една от видните курви започнаха да спорят кое е прилично и кое не. Аз бях повече от щастлива, но както седях до Финито, забелязах, че той изобщо не поглежда към бичата глава, която висеше на стената, загърната в пурпурен плащ като статуята на светците в църквите през страстната седмица на едновременния наш господ бог.

Финито хапна съвсем малко, защото беше получил palotazo, страничен удар от рога на бика, тъкмо да го пониже, и бикът го удари странично с рога си, без да го промуши — това беше последната корида за годината в Сарагоса и от удара той беше известно време в безсъзнание и дори тогава, на банкета, стомахът му не задържаше храна и от време на време слагаше кърпичката си на устата и плюеше в нея кръв. Та какво бях почнала да ви разправам?

— За главата на бика — каза Примитиво. — За препарираната бича глава.

— Да — продължи Пилар. — Да. Но трябва да ви разкажа някои подробности, за да можете да си представите ясно как беше. Финито, както знаете, никога не е бил веселяк. Беше мрачен човек и не си спомням да се е смял за нещо, когато сме били насаме. Дори да се случеше нещо много смешно. Приемаше всичко много сериозно. Беше почти толкова сериозен, колкото Фернандо. Но този банкет се даваше в негова чест от клуба на aficionados^[4], който се бе преименувал в клуб „Финито“, и затова той трябваше да се показва весел, общителен и любезен. През цялото време, докато вечеряхме, той се усмихваше, подхвърляше весели забележки и освен мен никой не забелязваше какво върши с кърпичката си. Беше си взел три кърпички, но и трите ги напълни и ми каза съвсем тихо:

— Пилар, повече не мога. Май че ще трябва да си вървя.

— Тогава да си вървим — казах аз. Защото виждах, че му е много зле. Веселието вече беше в разгара си и се вдигаше такъв шум, че нищо не се чуваше.

— Не. Не мога да си тръгна — вика ми Финито. — Все пак тоя клуб носи моето име и имам известни задължения.

— Ако си болен, давай да си вървим — казвам му аз.

— Не — отговаря той. — Ще остана. Налей ми чаша мансаниля.

Помислих си, че е по-добре за него да не пие, защото нищичко не беше хапнал и защото стомахът му не беше в ред, но той явно не можеше да понася целия този шум и веселие, без да се подкрепи с нещо. Видях го, че изпи много бързо почти цяла бутилка мансаниля. Нямахше повече чисти кърпички и беше започнал да използва салфетката си вместо кърпичка.

Празненството беше вече в разгара си, някои от членовете на клуба бяха понесли на рамене по-лекичките курви и тичаха с тях около масата. Убедиха Пастора да пее, а Ел Миньо Рикардо свиреше на китара и беше просто трогателно да гледаш как всички се веселят, макар и пияни, но дружно и от сърце. Не съм виждала банкет с такова настроение, така да се пее flamenco, а още не бяхме стигнали до откриването на бичата глава, заради която всъщност се бяхме събрали, — нали за това беше чествуването.

Аз така се забавлявах, плясках с ръце, когато свиреше Рикардо, и събирах група да пляскаме в такт, когато ще пее Ниня де лос Пейнес, че не забелязах кога Финито вече е напълнил своята салфетка и е взел моята. Пиеше и пиеше мансаниля, очите му бяха светнали, кимаше весело на всеки. Много не можеше да говори, защото каже ли нещо по-дълго, ще трябва насред дума да си послужи със салфетката; но имаше вид на много весел и доволен, а нали за това се бяхме събрали.

Така си продължаваше банкетът, човекът, който беше седнал от другата ми страна, бившият импресарио на Рафаел ел Гальо, беше започнал да разказва някаква история и накрая каза: И така Рафаел идва при мен и ми вика: „Ти си ми най-добрият приятел на света и най-благородният. Обичам те като роден брат и искам да ти направя подарък.“ И ми дава красива диамантена карфица за връзка, целува ме по двете бузи и двамата сме трогнати. После Рафаел ел Гальо, след като вече ми е дал диамантената игла, излиза от кафенето и аз викам на Ретана, който беше седнал на същата маса: „Този мръсен циганин токущо е подписал договор с друг импресарио.“ — „Какви ги разправяш?“ — недоумява Ретана. „Импресарио съм му от десет години — обяснявам му — и никога не ми е правил подарък“ — така каза импресариото на ел Гальо. „Това нищо друго не може да означава.“ И разбира се, така и излезе, тъкмо тогава ел Гальо го напусна.

Но тогава в разговора се намеси Пастора, сигурно не толкова да защити доброто име на Рафаел, защото никой не бе говорил против него толкова много, колкото нея, а понеже импресариото беше обидил всички цигани, като беше нарекъл Рафаел „мръсен циганин“. Нахвърли се така настървено и с такива думи, че запуши устата на импресариото. Намесих се и аз, за да я накарам да млъкне, и една друга Gitana пък се намеси, да ме накара мен да замлъкна, вдигна се такава врява, че дума не можеше да се разбере, само едно — „курва“ — се извисяваше над всички други, но накрая се усмирихме, а ние трите, които се бяхме намесили, си седнахме на местата и се заловихме за чашите; и тогава видях, че Финито гледа бичата глава, все още загърнатата в пурпурния плащ, а на лицето му е изписан ужас.

Тъкмо в този миг председателят на клуба започна речта, с която трябваше да се открие бичата глава, и през цялото време, докато той говореше, а всички крещяха „ole!“ и удряха по масата с юмруци, аз наблюдавах Финито, а той се свил на стола си, затиснал си устата със своята, не — вече с моята салфетка и с ужас, като хипнотизиран, гледа загърнатата бича глава на стената пред себе си.

Към края на речта Финито започна да поклаща глава и все повече и повече се свива на стола, дърпа се назад, сякаш да се скрие.

„Как си, малкия?“ — питам го аз, а той ме гледа и не ме познава, само клати глава и вика: „Не. Не. Не.“

А председателят на клуба вече свърши речта си, всички му ръкопляскаат, той се качи на стола, развърза шнура, с който пурпурният плащ беше пристегнат върху главата, плащът се закачи на единия рог, но той го откачи, отметна го от полираните остри рога и огромният жълт бик се облещи срещу нас с големите си черни рога, извити встрани като лира, а после насочени право напред с бели връхчета, остри като игли на бодливо прасе; главата беше съвсем като жива с това къдраво чело, ноздрите издути, очите блеснали и гледат право към Финито.

Всички завикаха и започнаха да ръкопляскаат, а Финито се заби още по-назад в стола и тогава всички утихнаха и започнаха да го гледат, а той само повтаря: „Не, не“ — и се опитва да потъне още по-надолу в креслото и накрая извика силно: „Не!“ — и от устата му изскочи голям черен съсирек, той дори не си вдигна салфетката, съсирекът се плъзна надолу по брадата му, а той продължава да гледа

бика и накрая каза: „Цял сезон, да. За пари, да. За хляб, да. Но не мога да ям хляб. Чувате ли? Не съм добре със стомаха. А сега, когато сезона свърши — не! Не!“ Изглежда всички, които бяха седнали на масата, пак впери очи в бика, още веднъж каза: „Не“, после главата му кљомна на гърдите, той притисна салфетката към устата си и остана така, без да казва нищо, и банкетът, който започна така хубаво, който обещавахе да остане незабравим спомен за приятелско веселие, се провали.

— И скоро след това той умря, не беше ли така? — запита Примитиво.

— Умря същата зима — каза Пилар. — Така и не се оправи, след като онзи бик в Сарагоса го плесна с opakото на рога си. Такива удари са по-лоши от промушване, защото правят вътрешен кръвоизлив, а от тях оправяне няма. След това Финито получаваше по един такъв удар почти всеки път в момента, когато забиваше шпагата, и оттогава успехът му измени. Понеже беше дребен, не успяваше навреме да се изметне странично и рогът всеки път го перваше. Не се забиваше, а го перваше. Разбира се, повечето удари бяха леки.

— Като е бил толкова дребен, не е трябвало да става матадор — отсече Примитиво.

Пилар погледна Робърт Джордън и поклати глава. После, като продължаваше да клати глава, се надвеси над железния котел.

Що за народ са, мислеше си тя. Що за народ са испанците. „Като е бил дребен, да не е ставал матадор.“ А пък аз слушам това и не казвам нищо. Вместо да се вдигна като фурия, обяснявам им и млъквам. Колко просто е, когато нищо не разбираш. *Que sencillo!*^[5] Един, без нищо да разбира, заявява: „Не беше особено добър матадор.“ Без да разбира нищо, друг казва: „Беше туберкулозен.“ А трети, след като този, който разбира, му е обяснил, става и отсича: „Като е бил дребен, да не е ставал матадор.“

Сега, приведена над огнището, тя отново виждаше, изтегнато на леглото, голото мургаво тяло с възловати белези от зараснали рани на двете бедра, дълбоката следа от рог под ребрата вдясно и дългата бяла линия на белега, който свършваше под мишницата. Тя виждаше затворените очи, неусмихващото се мургаво лице, къдравата черна коса, пригладена назад над челото, и самата себе си как седи до него на леглото, разтрива му краката, масажира напрегнатите мускули на

прасците, пляска ги леко с длани, за да се отпуснат, за да изчезне вдървеността им и за да се освободят от напрежението.

— Как е? — пита го тя. — Как са краката, малкия.

— Много добре, Пилар — ще каже той, без да отвори очи.

— Искаш ли да ти разтрия гърдите?

— Не, Пилар. Там не ме пипай.

— А бедрата?

— Не. Там много боли.

— Но ако ги разтрия и им сложа мехлем, ще се сгреят и ще ти стане по-добре.

— Не, Пилар. Благодаря ти. Предпочитам да не ги докосваш.

— Ще те измия със спирт.

— Добре. Само че не натискай.

— Беше великолепен с последния бик — ще му каже тя, а той ще отвърне:

— Да, много добре го убих.

После, след като го е измила със спирт и го е покрила с чаршаф, ще легне до него в леглото, а той ще протегне мургавата си ръка, ще я докосне и ще каже: „Ти си жена на жените, Пилар.“ Това беше най-успешният му опит да се пошегува, после заспиваше, както винаги след боя, а тя лежеше до него, държеше ръката му в своите ръце и се вслушваше в дишането му.

Той често се стряскаше в съня си, тя усещаше как пръстите му изведнъж стисват ръката ѝ, виждаше, че на челото му е избила пот и ако се събудеше, тя му казваше: „Нищо, нищо“, и той отново заспиваше. Така тя беше прекарала с него пет години и никога не му беше изменяла, тоест почти никога, а след като го погребяха, тя заживя с Пабло, който водеше конете на пикадорите на арената и сам беше като биковете, които Финито цял живот беше убивал. Но нито бичата сила, нито бичата смелост бяха останали за дълго, сега тя знаеше това, а и какво ли на този свят се запазва дълго? Аз например, помисли си тя. Да, тя беше устояла, държеше се. Но за какво ли?

— Мария — каза тя. — Внимавай малко какво правиш. Този огън ти е за готвене, да не искаш градове да опожаряваш?

Тъкмо тогава циганинът се появи на входа. Беше цял заснежен, спря се с карабината в ръце и започна да тупа с крака, за да изтръска снега.

Робърт Джордън стана и се приближи към него.

— Е? — обърна се той към циганина.

— На големия мост часовете се сменят двама по двама през шест часа — каза циганинът. — В заслона на пътния са осем войници и един ефрейтор. Ето ти хронометъра.

— А при дъскорезната?

— Ще питаш стареца. Той наблюдава пътя, оттам се вижда и дъскорезната.

— А на пътя? — запита Робърт Джордън.

— Движение както обикновено — каза циганинът. — Нищо особено. Няколко автомобила.

Циганинът изглеждаше премръзнал, тъмното му лице се беше сгърчило от студа, ръцете му бяха зачервени. Без да влиза в пещерата, той сне дрехата си и я изтръска.

— Стоях, докато смениха караула — обясни той. — Смениха го в дванайсет, после в шест. Дълго караулят. Добре, че не съм в тяхната армия.

— Да отидем да доведем стареца — вдигна се Робърт Джордън и облече кожената си куртка.

— Без мен — заяви циганинът. — Аз се насочвам към огъня и към горещата чорба. Ще обясня на един от тия къде е, за да те заведе. Ей, безделници — подвикна той на мъжете около масата. — Кой ще отиде с нашия Ingles да доведете стареца, дето наблюдава пътя?

— Аз — предложи Фернандо и стана. — Кажете ми къде е.

— Слушай — започна циганинът. — Трябва да минете ей оттук... — и той продължи да обяснява къде е застанал на пост старецът Анселмо.

---

[1] На мен какво ми е? (исп.) — Б.пр. ↑

[2] Самолети (исп.). — Б.пр. ↑

[3] Испанска мярка за тегло, равна на 11,5 кг. — Б.пр. ↑

[4] Запаянковци (Исп.). — Б.пр. ↑

[5] Колко просто (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ПЕТНАДЕСЕТА

Анселмо беше приклепнал на завет до ствола на едно голямо дърво, а снегът навяваше от двете му страни. Беше се притиснал до дървото, ръцете си бе скрил в ръкавите на якето като в маншон, дясната ръка в левия ръкав, лявата — в десния, а главата си бе сгушил в яката чак до ушите. Ако стоя още дълго тук, ще замръзна, мислеше си той, а освен това е безсмислено. Този Ingles ми каза да стоя, докато ме сменят, но той не можеше да знае, че ще излезе виелица. Движението по пътя си е най-обикновено, знам добре какво се върши в дъскорезната и на поста. Трябва да се връщам в лагера. Всеки разумен човек би казал, че редното е да се върна. Ще постоя още малко, помисли си той, после се прибирам. Лошото на заповедите е, че винаги са изрични. Не са съобразени с това, че условията могат да се променят. Потри крак в крак, после извади ръце от ръкавите, наведе се, разтри прасците си и раздвижи стъпала, за да поддържа кръвообращението. Зад дървото не беше толкова студено, защото то пазеше завет. Все пак скоро ще трябва да тръгна, защото иначе ще замръзна, каза си той.

Както стоеше приклепнал и разтриваше краката си, чу шум на мотор откъм пътя. На колелата бяха поставени вериги и една разхлабена верига дрънчеше. Погледна в посоката, от която идваше шумът, и видя на заснежения път автомобил, боядисан в защитен цвят — големи неправилни зелени и кафяви петна, стъклата замазани в синьо, така че отвън не можеш да видиш седящите вътре, а те могат да гледат през оставения небоядисан полукръг. Това беше боядисан маскировъчно ролс-ройс, производство тридесет и пета година, пригоден за нуждите на Генералния щаб, но Анселмо не можеше да знае това. Нито можеше да види, че в ролс-ройса се возят трима офицери, загърнати в пелерините си. Двама бяха на задната седалка, третият — на сгъваемата. Офицерът на сгъваемата седалка наблюдаваше пътя през небоядисаната пролука на синьото стъкло, но

докато колата минаваше покрай Анселмо, той не знаеше това. Те не се видяха един друг.

Машината мина по снега точно под него. Анселмо видя шофьора, загърнат в пончо, зачервеното му лице и каската: видя щръкналия ствол на леката картелница в ръцете на седналия до шофьора ординарец. Щом машината се скри зад завоя, Анселмо бръкна в пазвата си, извади от вътрешния джоб двете листчета, откъснати от бележника на Робърт Джордън, и направи отметка под рисунката, обозначаваща лека кола. Досега това беше десетата в тази посока. Обратно бяха минали шест. Четири още не се бяха върнали. Това не беше особено интензивно движение за този път, но Анселмо не правеше разлика между фордовете, фиатите, опелите, рената и ситроените на щаба на дивизията, която контролираше проходите и околния планински район, от ролс-ройсите, ланчите, мерцедесите и изотите на Генералния щаб. Ако на мястото на стареца беше Робърт Джордън, би му направило впечатление какви точно машини се движат в тази посока и той би оценил цялото значение на този факт. Но Робърт Джордън не беше тук, а старецът отбеляза на листчето от бележника просто, че нагоре е преминала още една машина.

Сега Анселмо беше вече тъй премръзнал, че реши да тръгне към лагера, преди да се е стъмнило. Не че се боеше да не загуби пътя, а просто сметна, че няма смисъл да седи повече, особено като се има пред вид, че вятърът ставаше все по-бръснещ, а снегът не престава да вали. Но след като стана и потропа с крака на място и погледна през навяващия сняг към пътя, той не тръгна нагоре по склона, а се прислони от подветрената страна на бора и остана там.

El Ingles ми каза да чакам тук, мислеше си. Може би вече е тръгнал насам и ако си отида, ще се заблуди, докато ме търси в тази виелица. През цялата война все от туй страдаме, от липса на дисциплина, и от това, че не изпълняваме заповедите. Ще го почакам още малко. Но ако не дойде скоро, ще трябва да тръгвам, въпреки заповедта, защото сега трябва да докладвам, пък и има много работа за вършене тия дни и да замръзна, ще е съвсем безполезно, сега не е време.

Отвъд пътя коминът на дъскорезната димеше и през снега Анселмо го долавяше с носа си. Фашистите са си добре там, стоят си на топло, мислеше той, а утре вечер ще ги убием. Това е странно нещо

и по-добре да не мисля за него. Цял ден ги наблюдавам и виждам, че и те са хора като нас. Сега да отида до дъскорезната и да почукам на вратата, сигурно ще ме посрещнат с добре дошъл, само че им е наредено да разпитват пътниците и да им искат документи. Значи, разделят ни единствено заповедите, които сме получили. Тези хора не са фашисти. Така им казвам, но не са. И те са бедняци. Не би трябвало да воюват с нас и ми е неприятно, като си мисля, че ще ги убием.

На този пост са все галисийци. Познах ги, като ги чух да си говорят днес следобед. Не могат да дезертират, защото тогава семействата им ще отидат на разстрел. Галисийците са или много умни, или много тъпи и жестоки. Познавал съм и от едните и от другите. Листер също е галисиец, те с Франко са от един град. Интересно какво мислят тия галисийци за снега, дето падна по това време на годината. Те нямат като нас такива високи планини, там винаги вали и е зелено.

В прозореца на дъскорезницата проблесна огън, Анселмо потръпна от студ и си каза: „Дявол го взел тоя Ingles. Тук, в нашия край, галисийците са на топло и под покрив, а аз трябва да се свивам зад дървото и да мръзна и сме се сврели като диви зверове в една дупка в скалите и там живеем. Но утре, продължи да мисли той, зверовете ще излязат от дупката си и тези, които сега така хубаво си живеят, ще умрат, както са загърнати в топлите одеяла. Като онези, които умряха, когато нападнахме Отеро.“ Неприятно му беше да си спомня за Отеро.

През онази нощ в Отеро той уби за първи път и се надяваше, че сега нямаше да се наложи да убива, когато излязат да ликвидират тези постове. Там, в Отеро, Пабло удари с нож часовия, на чиято глава Анселмо бе метнал одеяло, той не можеше да си поеме дъх под одеялото, хвана го за крака и изхлипа и Анселмо трябваше пипнешком да го намушка под одеялото, за да го накара да замлъкне и да му пусне крака. Анселмо му беше притиснал гърлото с коляно да не вика и мушкеше този хлипащ вързоп, а през това време Пабло хвърли граната в прозореца на караулното, където спяха лостовите. И когато изригна пламък, сякаш целият свят заплува в жълти и червени петна и в караулното полетяха още две гранати. Пабло им бе издърпал предпазните скобки и бързо ги бе метнал през прозореца, така че тези, които не бяха убити в леглата си, бяха убити, след като бяха наскочали,

при взрива на втората граната. Това бяха дните на подвизите на Пабло, когато той вилнееше из околността като демон и нито един фашистки пост не беше в безопасност нощем.

А сега песента му е изпята и той е като скопен нерез, мислеше си Анселмо, когато вече са го скопили и е престанал да квичи, хвърляш семенниците и нерезът, който вече не е нерез, тръгва, души, рие земята с рилото си, намира ги и ги изяжда. Не, Пабло не е чак толкова зле, усмихна се Анселмо. Несправедливо е да се мисли така, пък било и за Пабло. Но че вече не е такъв, какъвто беше, и че в него имаше твърде много мерзост — и това беше вярно.

Колко е студено, мислеше си той. Хубаво щеше да е el Ingles да дойде по-скоро и той, Анселмо, да не убива, когато тръгнат да издебнат постовите. Нека тия четирима галисийци и ефрейторът да бъдат за ония, които обичат да убиват. Така каза el Ingles. Ако трябва, ще го направя, но el Ingles каза, че ще бъде при него, на моста, а с убиването ще се заемат други. На моста ще има бой и ако издържа и не побягна, значи съм направил всичко, което един старец може да направи в тая война. Но нека el Ingles дойде по-скоро, защото ми е студено, а като виждам огън в прозореца на дъскорезната и знам, че на галисийците им е топло, става ми още по-студено. Как ми се ще сега да съм си в къщи и войната да е свършила. Но сега ти нямаш къща, помисли си той. Преди да можеш да се върнеш у дома, трябва да спечелим тази война.

Вътре в дъскорезницата един от войниците седеше на нара и си лъскаше ботушите. Друг спеше. Трети готвеше, а ефрейторът четеше вестник. Каските им висяха на пирони, забити в стената, карабините бяха опрени на дървената стена.

— Какви места са тия, дето вали сняг, когато е почти юни? — каза войникът, седнал на койката.

— Това е каприз на природата — отвърна му ефрейторът.

— Започна майската луна — обясни войникът, който готвеше. — Но още не е свършила.

— Какви места са тия, дето вали през май? — настояваше войникът на койката.

— В тия планини сняг през май не е рядкост — каза ефрейторът. — В Мадрид през май съм мръзнал, както в никой друг месец.

— И такава жега като майската рядко се случва — додаде войникът, който готвеше.

— През май времето е променливо, големи разлики в температурата — каза ефрейторът. — Тук, в Кастилия, през май става много горещо, но може да стане и много студено.

— Или да вали дъжд — каза войникът на нара. — Миналата година през май валеше почти всеки ден.

— Не е вярно — възрази войникът, който готвеше. — И освен това, макар че беше май, още не беше свършила априлската луна.

— Човек може да полудее, като почнеш с тия твои луни — ядоса се ефрейторът. — Стига с тия работи за луните.

— Който се изхранва от морето или от земята, знае, че не е важно кой месец е, а каква луна е — настоя войникът, който готвеше. — Ето, сега например майската луна току-що е започнала. А по календара приближава юни.

— Като е така, тогава как всяко годишно време си идва, без да закъснява? — запита ефрейторът. — От твоите обяснения ще ме заболи глава.

— Ти си градски — каза войникът, който готвеше. — Ти си от Луго. Какво знаеш ти за морето или за земята?

— В града човек научава повече, знае повече от всякакви *analfabetos*^[1], от това, което те ще научат от твоето море или от земята.

— През тая луна тръгват първите големи пасажи на сардината — продължи войникът, който, готвеше. — През тая луна калафатят лодките, стягат ги за сардина, а скумрията тръгва на север.

— Що не са те взели във флотата, като си от Ноя? — запита ефрейторът.

— Защото в донаборните списъци не съм от Ноя, ами от Негрейра — там съм роден. А щом си родом от Негрейра, който е нагоре по река Тамбре, вземат те в армията.

— Не ти е провървяло — каза ефрейторът.

— Да не мислиш, че във флотата е безопасно? — запита войникът, който седеше на койката. — Даже да не попаднеш в морски бой, крайбрежното плаване е опасно зимно време.

— От пехотата по-лошо няма — заяви ефрейторът.

— Пък си и ефрейтор — укори го войникът, който готвеше. — Бива ли ефрейтор да говори така!

— Аз не това, ами че е опасно — оправда се ефрейторът. — Бомбардират те, атакуваш, свиваш се в окопите.

— Тук такова нещо не сме видели — каза войникът на койката.

— Да благодарим на бога — въздъхна ефрейторът. — Но кой знае дали ще ни се размине? Едва ли ще я караме все така, както сега.

— Как мислиш, докога ще ни държат тук?

— Не знам — отвърна ефрейторът. — Дано цялата война тук да изкараме.

— Шест часа на пост са много време — оплака се войникът, който готвеше.

— Докато е тая виелица, ще се сменяме през три часа — каза ефрейторът. — Така се полага.

— Ами тия щабни коли? — запита войникът, седнал на койката. — Тия щабни автомобили не ми харесват.

— Нито на мен — каза ефрейторът. — Такива работи са лош знак.

— И самолетите — додаде войникът, който готвеше. — И самолетите са лош признак.

— Но имаме мощна авиация — успокои ги ефрейторът. — Червените нямат такава авиация. Самолетите, дето прелетяха тая сутрин — как да не ти зарадват сърцето.

— Виждал съм червените самолети в бой — и те не са шега работа — каза войникът на койката. — Виждал съм как действуват двумоторните им бомбардировачи — ужас!

— Така е. Но все пак нямат такава мощна авиация като нашата — не отстъпваше ефрейторът. — Нашата авиация има надмощие.

Така си говореха те, докато Анселмо стоеше в снега и наблюдаваше пътя и светлината в прозореца на дъскорезницата.

Дано да не се падне на мен да убивам, мислеше си Анселмо. Сигурно след войната ще има големи присъди за тия, които убиват. Ако след войната няма да имаме религия, сигурно ще измислят някакво гражданско покаяние, за да могат всички да се очистят от убийствата, които са извършили; иначе няма да имаме истинска и човешка основа за бъдещия живот. Да се убива, е неизбежно, знам това, но не е хубаво човек да убива и навярно, когато всичко свърши и спечелим войната, ще наложат на всички някакво покаяние, за да могат да се очистят.

Анселмо беше много добър човек и случеше ли му се да остане по-надълго сам със себе си, а той почти винаги беше сам, тази мисъл за убиването се връщаше към него.

Интересно, какво ли мисли el Ingles, запита се той. Обясни ми, че не му се отразявало. А изглежда отзивчив, мек. Може би за тях, помладите, да е по-просто. Може би чужденците и хората от друга религия да се отнасят по-иначе към това. Но според мен убиването в края на краищата ожесточава човек и дори ако без него не може, то пак си остава голям грях и някога, по-късно, трябва да положим много сили, за да го изкупим.

Беше вече съвсем тъмно, той пак погледна отвъд пътя, към огъня, в прозореца на дъскорезната и раздвижи ръце пред гърдите си, за да ги сгрее. Ето сега вече мога да се връщам в лагера, мина му през ума, но все пак нещо го задържаше при това дърво над пътя. Снеговалежът се усили и Анселмо си помисли: „Ех, ако можеше да взривим моста тази нощ. В нощ като тази би било играчка да се ликвидират постовете и да се превземе моста — всичко да се свърши с един замах. В нощ като тази, можеш да направиш всичко.“

След малко той се прислони до дървото и леко тропна с крака, без да мисли повече за моста. С настъпването на нощта винаги го обземаше чувство на самота, а тази вечер беше тъй самотен, че вътре в себе си усещаше някаква празнота, сякаш от глад. Някога против самотата му помагаша молитвите и често се случваше, като се върне от лов, безброй пъти да повтори някоя молитва и от това му ставаше по-леко. Но откакто бе започнала войната, не се беше молил нито веднъж. Молитвите му липсваха, но считаше, че да се моли сега, би било нечестно и лицемерно, и не искаше да измоли за себе си никакви особени блага или милости, различни от тези на останалите хора.

Вярно, че съм самотен, мислеше си той. Но също така самотни са всички войници, всички войнишки жени и всички, които са загубили близките си или родителите си. Жена нямам, добре поне, че умря преди войната. Тя не би я разбрала. И деца нямам и никога няма да имам. И денем съм самотен, ако не работя нещо, но стъмни ли се, започва голямата самота. Все пак имам нещо, което никой не може да ми отнеме, нито хората, нито бог — това, че добре поработих за Републиката. Положих много труд, за да може тогава, когато войната свърши, всички да заживеем по-добре. От самото начало на войната

отдавам всичките си сили за нея и не съм направил нищо, от което да се срамувам.

Съжалявам само за едно — че убивах. Но сигурно у нас ще има възможност да се изкупи този грях, защото много хора го имат на душата си и сигурно ще се измисли някакво опрощение, справедливо за всички. Много ми се ще да поговоря за това на нашия Ingles, но той е млад, възможно е да не ме разбере. Той веднъж започна такъв разговор. Или аз го започнах? Сигурно много е убивал, но това не го е белязало, не го е вършил с желание. В тези, които убиват с охота, винаги има нещо отблъскващо.

Във всеки случай, сигурно е голям грях, мислеше си той. Защото е нещо, което нямаме право да вършим, макар и да знаем, че е необходимо. Но в Испания го вършат с твърде лека ръка и често, без да е наистина необходимо; колко пъти набързо се извършва несправедливост, която после не може да се поправи. Добре би било да не се отдавам на подобни мисли. Добре би било да бяха определили някакво изкупление за убийството и да можеш да започнеш изкуплението още сега, защото е единственото, за което ми е тежко да си спомням, когато съм сам. Всички други неща се прощават на хората или можеш да ги изкупиш с добри дела. Но мисля, че убийството е много голям грях и ми се ще всичко около него да бъде уредено. Може би по-късно ще определят някакви дни, когато да работиш за държавата, или ще измислят нещо друго, та да могат хората да свалят от себе си този грях. Вероятно ще се плаща нещо, както по-рано плащахме на църквата, помисли си той и се усмихна. Църквата е наясно за греховете, всичко си е организирано. Тази мисъл му хареса и той се усмихваше в тъмнината, когато към него приближи Робърт Джордън. Той се приближи тихо и старецът го видя едва когато вече бе застанал до дървото.

— Hola, viejo — прошепна Робърт Джордън и го тупна по рамото. — Как е, старче?

— Много е студено — каза Анселмо. Фернандо се бе спрял малко встрани от тях, с гръб към вилицата.

— Да вървим — подкани го пак с шепот Робърт Джордън. — Да вървим в лагера да се погрееш. Престъпление беше да те оставим тук толкова време.

— А онази светлина там е тяхната — показа Анселмо.

— Къде е часовият?

— Оттук не се вижда. Зад завоя е.

— Да вървят по дяволите — каза Робърт Джордън. — Ще ми разкажеш всичко, като се върнем в лагера. Хайде, да вървим.

— Чакай да ти покажа.

— Ще го видя утре сутринта — каза Робърт Джордън. — Пийни една глътка от това.

Той протегна манерката си. Анселмо я надигна и отпи.

— Ай! — възкликна той и изтри устата си с ръка. — Огън е.

— Хайде — настоя Робърт Джордън в тъмното. — Да вървим.

Беше вече толкова тъмно, че не се виждаше нищо, освен белите снежинки, които бързо се носеха на фона на тъмните борови стволове. Фернандо беше застанал малко по-горе на склона. Гледай го как стои като манекен, помисли си Робърт Джордън. Ще трябва да го почерпя.

— Ей, Фернандо — подаде му той, когато го приближи. — Една глътка?

— Не — отказа Фернандо. — Благодаря.

Аз ти благодаря, ако е въпросът. Драго ми е, че манекените не пият. Почти не ми е останало в манерката. Колко се радвам, че виждам този старец — помисли си Робърт Джордън. Погледна Анселмо, който крачеше редом до него по склона, и пак го тупна по рамото.

— Радвам се, че те виждам, viejo — каза той. — Изпадна ли в мрачни мисли, става ми по-леко, щом те погледна. Хайде, давай нагоре.

Изкачваха заснежения хълм.

— Обратно към чертозите на Пабло — каза Робърт Джордън. На испански това прозвуча великолепно.

— El Palacio del Miedo — каза Анселмо. — Чертозите на Страх.

— La cueva de los huevos perdidos — наддаде Робърт Джордън. — Пещерата на загубените яйца.

— Какви яйца? — запита Фернандо.

— Шегувам се — каза Робърт Джордън. — Не става въпрос за яйца, а за другото.

— А защо да са загубени? — запита Фернандо.

— Не знам — отвърна Робърт Джордън. — Потърси в някоя книжка, може би пише. Или попитай Пилар. — Той прегърна Анселмо през рамо, притисна го и го разтърси, както крачеха. — Чуй! — каза

той. — Радвам се да те видя, чуваш ли? Нямах представа какво значи това — в тая страна да намериш човека на същото място, където си го оставил. — Изпитваше такова доверие и близост към него, че си бе позволил да каже нещо против страната.

— И на мен ми е приятно да те видя — каза Анселмо. — Но аз вече се готвех да си вървя.

— Говориш небивалици — възкликна радостно Робърт Джордън. — Ти по-скоро ще замръзнеш, отколкото да си тръгнеш.

— Как е там горе?

— Отлично — каза Робърт Джордън. — Всичко е отлично.

Той изпитваше онази внезапна радост, която тъй рядко изпитва командирът в революционната армия; радостта, когато откриеш, че поне единият от фланговете ти се държи. Ако се окажеше, че и двата фланга се държат здраво, това би било твърде голяма радост, за да я понесеш, помисли той. А помислиш ли какво представлява един фланг, който и да било фланг, виждаш, че той може да бъде сведен до един човек. Да, само един човек. Не такава аксиома му беше нужна. Но този човек беше надежден. Един надежден човек. Ти ще бъдеш левият ми фланг, когато започне сражението — мислеше той. — По-добре да не ти го казвам още отсега. Ще бъде съвсем мъничко сражение. Малко, но славно. Ех, нали винаги съм искал да проведа самостоятелно поне един бой. Винаги съм преценявал какви грешки са допуснати в боеве, командувани от други, като се започне с Азенкур, та до наши дни. Този бой трябва да го проведа, както следва. Ще бъде малък, но много изискан. Ако ми се наложи да направя онова, което ми се струва, че наистина ще се наложи, той наистина ще бъде много изискан.

— Слушай — обърна се той към Анселмо. — Ужасно, се радвам да те видя.

— И аз — каза старецът.

Сега, когато изкачваха склона в тъмнината и вятърът биеше в гърба им, Анселмо не се чувствуваше самотен. Бе престанал да усеща самотата в мига, в който el Ingles го бе тупнал по рамото. El Ingles беше весел, доволен, и те се шегуваха един с друг. El Ingles беше казал, че всичко, ще мине добре и няма за какво да се тревожи. Глътката уиски го бе сгряла, а сега и краката му се раздвижваха от изкачването.

— Нямахше много движение на шосето.

— Добре — отвърна му el Ingles. — Ще ми покажеш, като пристигнем.

Анселмо беше радостен, беше му приятно да мисли, че не напусна наблюдателния си пост.

Ако се бе върнал в лагера, в това не би имало нищо лошо. Би била разумна и правилна постъпка при стеклите се обстоятелства, мислеше Робърт Джордън. Но той остана, не се отклони от заповедта. Това е най-рядкото нещо, което може да се случи в Испания. Да останеш в бурята — това говори много нещо. Неслучайно на немски буря и атака са една и съща дума — „Sturm“. Ех, да имах още двама-трима, които биха останали като него. Нямаше да ми бъдат излишни. Интересно дали Фернандо би останал. Не е изключено. В края на краищата той сам ми предложи да ме придружи. Интересно, дали би останал. Няма ли да е прекрасно, ако и той е такъв? Достатъчно е упорит. Ще трябва да поразпитам за него. Интересно какво ли си мисли сега този човек, който тъй много ми прилича на манекен на индианец в магазинчета за пури.

— За какво мислиш, Фернандо? — запита Робърт Джордън.

— Защо питаш?

— От любопитство — каза Робърт Джордън. — Аз съм един особено любопитен човек.

— Мисля си за вечерята — каза Фернандо.

— Обичаш ли да си хапваш?

— Да. Много.

— Според теб Пилар вкусно ли готви?

— Средно — отвърна Фернандо.

Той е втори Кулидж, помисли си Робърт Джордън, Във всеки случай имам чувството, че би останал.

Тримата продължиха изкачването във вилицата.

---

[1] Неграмотни (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ШЕСТНАДЕСЕТА

— Ел Сордо беше тук — каза Пилар на Робърт Джордън. От виелицата бяха влезли в топлата задимена пещера и жената бе кимнала на Робърт Джордън да се приближи към нея. — Отиде да се погрижи за коне.

— Добре. Каза ли да ми предадете нещо?

— Не, само че отива за коне.

— А ние? Как сме?

— No se^[1] — отвърна тя. — Погледни го.

Робърт Джордън беше видял Пабло още щом влезе в пещерата и Пабло му се беше ухилил. Сега той пак погледна към Пабло, който седеше до широката маса, усмихна му се и му махна с ръка.

— Ingles! — подвикна му Пабло. — Още вали, Ingles.

Робърт Джордън кимна.

— Свали си обувките да ги сложа да се сушат — каза Мария. — Ще ги окача тук пред огъня.

— Гледай да не ги изгориш — предупреди я Робърт Джордън. — Нямам намерение да ходя бос. Какво става? — обърна се той към Пилар. — Събрание ли правите? Не сте ли оставили постове навън?

— В тая виелица? Que va!

Край масата, прислонени до стената, бяха насядали петима души. Анселмо и Фернандо все още изтръскваха снега от куртките и панталоните си и триеха крака в стената до входа.

— Дай ми куртката си — каза Мария. — Не оставяй снега да се стопи, че ще се намокри.

Робърт Джордън свали куртката, изтръска снега от панталоните си и развърза връзките на обувките си.

— Ще измокриш всичко наоколо — каза Пилар.

— Ти ме повика.

— Добре де. Какво ти пречи да се върнеш при вратата и там да се изтръскаш?

— Съжалявам — извини се Робърт Джордън и застана бос на пръстения под. — Извади ми едни чорапи, Мария.

— Стопанин и господар — каза Пилар и бутна една главня в огъня.

— *Нау que aprovechar el tiempo* — отвърна ѝ Робърт Джордън. — Използвай това време, което ти е дадено.

— Тук е заключено — каза Мария.

— Ето ключа — и той ѝ го подхвърли.

— Не става за тая раница.

— Не в тази, в другата. Най-отгоре са, отстрани.

Момичето намери чорапите, пристегна раницата, заключи катинарчето и ги подаде на Робърт Джордън заедно с ключето.

— Седни, обуй ги и си разтрий хубаво краката — каза тя. Робърт Джордън ѝ се усмихна.

— Няма ли да ги изсушиш с косите си? — каза той така, че да го чуе Пилар.

— Ама че свиня — каза тя. — Първо се прави на господар на къщата, сега пък иска да вземе мястото на бившия наш дядо господ. Я го тресни с една цепеница, Мария.

— Недей — успокои я Робърт Джордън. — Шегувам се, защото съм доволен.

— Доволен ли?

— Да — потвърди той. — Според мен всичко върви много добре.

— Роберто — каза Мария. — Седни ей там, подсуши си краката, а аз ще ти донеса нещо за пиене, че да се сгрееш.

— Можеш да си помислиш, че той е първият човек, който си е намокрел краката — каза Пилар. — Че сега за първи път вали сняг от небето.

Мария му донесе една овча кожа и я хвърли на пръстения под на пещерата.

— Ето — подкани го тя. — Стъпвай на това, докато ти се изсушат обувките.

Овчата кожа беше наскоро изсушена и недъбена и когато Робърт Джордън стъпи на нея, тя издаде звук като пергамент.

Огнището димеше и Пилар викна на Мария:

— Раздухай огъня, мързелано. Ще се окадим целите.

— Ти го раздухай — каза Мария. — Търся бутилката, дето я донесе Ел Сордо.

— Зад раниците е — каза й Пилар. — Какво си се загрижила за него, като че ли е пеленаче.

— Не като за пеленаче — каза Мария, — а като за мъж, който е бил на студа и на влагата. И който сега се прибира в къщи. Ето го. — Тя занесе бутилката на Робърт Джордън. — Това е бутилката, която отворихте по обед. От тази бутилка може да стане хубава лампа. Когато пак имаме електричество, можем да направим чудесна лампа от нея. — Тя погледна с възхищение бутилката, която беше така сплесната, че да може да се хване удобно. — Как го пиеш това, Роберто?

— Нали досега бях Ingles.

— Пред хората ти казвам Роберто — отвърна тихо тя и се изчерви. — Как ще го пиеш, Роберто?

— Роберто — обади се Пабло с дебел глас и кимна с глава към Робърт Джордън. — Как ще го пиеш, дон Роберто?

— Не искаш ли да опиташ? — предложи му Робърт Джордън.

Пабло поклати глава.

— Аз се напивам с вино — каза той с достойнство.

— Върви при Бакхус — каза му Робърт Джордън на испански.

— Кой е тоя Бакхус? — запита Пабло.

— Едно твое другарче — каза Робърт Джордън.

— За първи път чувам за него — заяви Пабло тежко. — Не знам да има такъв из тия планини.

— Дай чаша на Анселмо — каза Робърт Джордън на Мария. — Той се настудува най-много. — Той обуваше сухите чорапи, усещаше в устата си чистия и леко сгряващ вкус на уиски с вода. Но не е като абсента да те облее като вълна отвътре, помисли си той. От абсента похубаво няма.

Кой би казал, че тук горе ще се намери уиски? Всъщност, ако някъде в Испания може да се намери уиски, то ще е тъкмо тук, в Ла Гранха. Като си помислиш само, че Сордо е набавил бутилката за динамитчика, който ще дойде при тях, и след това се е погрижил да я донесе и остави. Тези хора проявяваха нещо повече от любезност. Любезност — това е да извадиш бутилката и церемониално да вдигнеш чаша с госта. Така биха постъпили французите, а остатъка от

бутилката ще запазят за друг случай. Но да проявиш истинско внимание към госта, да помислиш какво би му харесало и след това да му го донесеш и оставиш, докато ти самият си зает с нещо друго, при което можеш да мислиш единствено за себе си и за онова, което вършиш в момента — на това бяха способни само испанците. Разбира се, някои от тях. Да се сетиш да донесеш уиски — ето едно от нещата, заради, които този народ заслужава да го обичаш. Недей да ги идеализираш — помисли си той. — Испанците са различни, както има различни американци. Но все пак това с уискито беше красив жест.

— Харесва ли ти? — запита той Анселмо.

Старецът седеше до огнището и усмихнат държеше чашата. Той поклати глава.

— Не? — запита го Робърт Джордън.

— Детето му сипа вода — каза Анселмо.

— Роберто точно така го пие — каза Мария. — Ти да не си нещо специално?

— Не съм — отвърна Анселмо. — Нищо специално не съм, но обичам да го усещам как ме изгаря, като слиза надолу.

— Дай това на мен — рече Робърт Джордън на момичето, — а на него му налей така, че да пари.

Той изсипа съдържанието на неговата чаша в своята и я подаде празна на момичето, което наля внимателно от бутилката.

— А-а! — Анселмо взе чашата, отметна глава и я изсипа в гърлото си. После погледна към Мария, която стоеше до него с бутилката, и намигна с насълзените си очи. — Ето — каза той. — Това е. — После облиза устни. — Това убива червея, който ни гризе отвътре.

— Роберто! — Мария се приближи към него, все още с бутилката в ръка. — Искаш ли вече да ядеш?

— Готово ли е?

— Щом кажеш, ще бъде готово.

— Другите ядоха ли?

— Всички, освен теб, Анселмо и Фернандо.

— Да ядем тогава. А ти?

— После, заедно с Пилар.

— Яж този път с нас.

— Не. Няма да е прилично.

— Сядай и се нахрани. В моята страна мъжът и жената сядат заедно на масата.

— Това е в твоята страна. А тук е прието да ядем след вас.

— Яж с него — обади се Пабло от масата. — Яж с него. Пий с него. Спи с него. Умирай с него. Прави всичко, както го правят там, в неговата страна.

— Пиян ли си? — запита го Робърт Джордън, като се приближи и застана пред него. Мръсното четинесто лице го погледна с блажено изражение.

— Да — каза Пабло. — Къде е твоят край, Ingles, където жените ядат заедно с мъжете?

— В Estados Unidos^[2], щат Монтана.

— Там ли е, дето мъжете носят полички като жените?

— Не. Това е в Шотландия.

— Ама виж какво — продължи Пабло, — като носиш такава поличка...

— Не нося — каза Робърт Джордън.

— Като носиш такава поличка — продължаваше Пабло, — какво носиш под нея?

— Не знам какво досят шотландците — отвърна Робърт Джордън. — И аз съм се чудил.

— Остави ги ти Escoceses^[3] — каза Пабло. — Кой те пита за Escoceses? Кой го е грижа за хора, дето се казват така особено? Аз пет пари не давам. Аз питам за теб, Ingles. Теб. Какво носите под полите във вашата страна?

— Вече два пъти ти казах, че не носим поли — отвърна Робърт Джордън. — Нито на шега, нито като се напием.

— Да, ама под полите — настояваше на своето Пабло. — След като всеки знае, че носите поли. Даже войниците. Виждал съм ги на снимка и също в цирк Прайс. Какво носите под полите, Ingles?

— Los cojones — каза Робърт Джордън. — Мъдете.

Анселмо се разсмя, засмяха се и всички останали, които слушаха разговора — всички, с изключение на Фернандо. За него беше обидно една такава груба дума да прозвучи в присъствието на жени.

— Така трябва да бъде — каза Пабло. — Но ми се струва, че ако имахте достатъчно cojones, не бихте носили поли.

— Не се залавяй с него, Ingles — посъветва го плосколикият със счупения нос, когото наричаха Примитиво. — Той е пиян. Кажи, какво отглеждате във вашата страна?

— Говеда и овце. Също много жито и фасул. И захарно цвекло много садим.

Робърт Джордън, Анселмо и Фернандо сега бяха около масата, към тях се приближиха и другите, с изключение на Пабло, който се беше уединил пред кана вино. Поднесоха готвения заек от предишната вечер и Робърт Джордън, който беше много гладен, започна да се храни с апетит.

— А има ли у вас планини? Ако човек съди по названието, сигурно имате много планини — запита вежливо Примитиво, който се стараяше да поддържа разговора. Чувствуваше се неудобно заради пияния Пабло.

— Много планини и много високи.

— Има ли добри пасища?

— Прекрасни! Летните високопланински пасища са държавни. Есенно време добитъкът слиза в по-ниското.

— А чия е земята — на селяните ли?

— Повечето земя е на тези, които я обработват. Отначало земята била на държавата, тогава хората си избирали по един участък, пишели заявка, че ще го обработват и ще живеят на него и така придобивали собственост върху сто и петдесет хектара.

— Кажи, как е ставало това — запита Агустин. — Такава аграрна реформа има смисъл.

Робърт Джордън обясни закона, наречен някога хоумстед акт. Никога не му беше хрумвало, че той би могъл да се счита за аграрна реформа.

— Това е чудесно — каза Примитиво. — Значи, у вас има комунизъм.

— Не. Това е било направено едно време, малко след обявяването на Републиката.

— Според мен — каза Агустин — при Републиката всичко може да се направи. Не виждам нужда от друга форма на управление.

— Нямате ли едри собственици? — запита Андрес.

— Има, и то много.

— Тогава сигурно има и несправедливости.

— Разбира се! Има много несправедливост.

— Но ще я ликвидирате?

— Борим се все повече и повече. Но все пак има много несправедливост.

— А има ли големи владения, които трябва да се разделят на части?

— Има. Но някои смятат, че те ще се разпаднат от само себе си, ако ги обложат с високи данъци.

— Как ще стане това?

Обирайки соса с хляб, Робърт Джордън обясни системата на подходящите данъци и закона за облагане на наследството.

— Но големите владения си остават, макар че има и данък върху земята — каза той.

— Едрите собственици и богатите сигурно ще направят революция против такива данъци. Според мен такива данъци са революционни. Те ще въстанат срещу правителството, като видят, че са застрашени, както направиха у нас фашистите — каза Примитиво.

— Възможно е.

— Тогава и вие във вашата страна ще трябва да воювате, както ние тук.

— Да, ще трябва да воюваме.

— Но няма много фашисти у вас, така ли?

— Има много, които не знаят, че са фашисти, но като му дойде времето, ще им стане ясно.

— Не можете ли да ги ликвидирате, преди да са направили метеж?

— Не — каза Робърт Джордън. — Не можем да ги ликвидираме. Но можем да възпитаваме хората така, че да се боят от фашизма, да го разпознават и когато той се прояви, да излязат на борба срещу него.

— Знаеш ли къде няма фашисти? — запита Андрес.

— Къде?

— В градчето на Пабло — засмя се Андрес.

— Знаеш ли какво са направили там? — обърна се Примитиво към Робърт Джордън.

— Да. Разказаха ми.

— Пилар ли?

— Да.

— Не е могла да ти разкаже всичко — намеси се тежко Пабло. — Защото тя не видя края — падна от един стол, както беше застанала до прозореца.

— Тогава ти му разкажи — обади се Пилар. — Аз като не знам, разкажи му ти.

— Не — каза Пабло. — На никого не съм разказвал.

— Не си, нали — сопна се Пилар. — И не искаш да разказваш. И сега ти се иска това да не беше ставало.

— Не — отсече Пабло. — Това не е вярно. И ако всички се бяха разправили с фашистите, както аз се разправих, тая война сега нямаше да я има. Но ми се иска да беше станало по-иначе.

— Защо говориш така? — запита го Примитиво. — Да не би да си променяш убежденията?

— Не. Но беше зверство — каза Пабло. — В ония дни бях зъл като звяр.

— А сега си пиан — изсъска Пилар.

— Да — съгласи се Пабло. — С ваше разрешение, пиан съм.

— По ми харесваше, когато беше звяр, от пияница по-лошо няма. Крадецът, когато не краде, е човек като човек. Мошеникът не мами в къщи. Убиецът ще се прибере и ще си измие ръцете. Но пияницата вони и повръща в собственото си легло и спирта го разяжда отвътре.

— Ти си жена и не разбираш — каза спокойно Пабло. — Напил съм се с вино и щеше да ми е добре на душата да не бяха хората, които съм убил. Мисълта за тях ме мъчи. — Той мрачно поклати глава.

— Дайте му малко от това, дето го донесе Ел Сордо — каза Пилар. — Дайте му нещо да живне. Става толкова печален, че не се понася.

— Да можех да им върна живота, бих го направил — каза Пабло.

— Върви на майната си — каза Агустин. — Къде сме попаднали?

— Всички бих възкресил — тъжно каза Пабло. — Всички до последния.

— Твойта мама... — кресна му Агустин. — Престани с тия приказки или се махай отук. Убивал си фашисти!

— Чу ме какво казах — каза Пабло. — На всички бих върнал живота.

— И ще те обявят за светия — присмя се Пилар. През живота си не съм виждала такъв човек! До вчера у тебе имаше някакви останки от мъжество. А днес няма и следа от това, което е останало, едно кекаво котенце не може да се направи. Пък се и радва на собствената си мерзост.

— Трябваше или всички да ги убием, или никого — каза Пабло натъртено, като кимаше. — Всички или никого.

— Слушай, Ingles — обърна се Агустин. — Как стана така, че дойде в Испания? Не обръщай внимание на Пабло. Той е пиян.

— Дойдох най-напред преди дванадесет години, за да изучавам страната и езика — отвърна Робърт Джордън. — Преподавам испански в университета.

— Никак не ми приличаш на професор — каза Примитиво.

— Няма брада — каза Пабло. — Гледайте го, няма брада.

— Наистина ли си професор?

— Лектор.

— Ама преподаваш?

— Да.

— Но защо испански? — запита Андрес. — Като си англичанин, няма ли да ти е по-лесно да преподаваш английски?

— Той говори испански не по-зле от нас — намеси се Анселмо. — Защо да не преподава испански?

— Вярно, че говори. Но от къде на къде чужденец ще предава испански? — настоя Фернандо. — Не че имам нещо против теб, дон Роберто.

— Той се преструва на професор — заяви Пабло, особено доволен от себе си. — Няма брада.

— Английски сигурно знаеш по-добре — каза Фернандо. — Според мен щеше да е по-добре и по-лесно, и по-ясно, да преподаваш английски.

— Той не учи испанци — опита се да се намеси Пилар.

— Надявам се, че не — усмихна се Фернандо.

— Остави ме да довърша — обърна се към него Пилар. — Твърдоглав си като муле. Той преподава испански на американци. На североамериканци.

— Че те не могат ли да говорят испански? — запита Фернандо. — Южноамериканците могат.

— Дебелоглаво муле — повтори Пилар. — Той предава испански на североамериканците, които говорят по английски.

— И все пак, според мен ще му е по-лесно да предава английски, след като това е езикът, който говори — настояваше Фернандо.

— Не го ли чуваш, че говори испански? — Пилар погледна Робърт Джордън и поклати глава с вид, който означаваше, че случаят е безнадежден.

— Да, говори. Но с акцент.

— Какъв? — запита Робърт Джордън.

— Естремадурски — заяви важно Фернандо.

— Майчице! — обади се Пилар. — Какви хора!

— Възможно е — съгласи се Робърт Джордън. — Преди да дойда тук, бях в Естремадура.

— А на него това му е известно — каза Пилар. — Ей ти, дърта госпожице — обърна се тя към Фернандо. — Наяде ли се?

— Бих могъл да ям още, ако знаех, че имаше достатъчно ядене — отвърна Фернандо. — А ти, дон Роберто, не мисли, че имаме нещо против теб...

— В млякото... — каза лаконично Агустин. След това повтори недовършеното ругателство. — За това ли правим революция — за да наричаме другаря дон Роберто?

— Според мен революцията е затова, всеки на всекиго да казва „дон“ — каза Фернандо. — Така трябва да бъде при Републиката.

— На всички в майчиното ви мляко — викна Агустин.

— Аз пък си оставам на моето: за дон Роберто щеше да е много по-лесно и по-ясно да предава английски.

— Дон Роберто няма брада — каза Пабло. — Той се прави на професор.

— Как така да нямам? — каза Робърт Джордън. — Това какво е? — Той се погали по бузите и брадичката, обрасли в тридневна руса брада.

— Та това брада ли е? — заяде се Пабло. — Това не е брада. — Сега беше почти развеселен. — Само се прави на професор.

— На всички ви в млякото — каза Агустин. — Тук стана цяла лудница.

— Пий тогава — подкани го Пабло. — На мен всичко ми се струва нормално. Само дето дон Роберто няма брада.

Мария прокара ръка по бузата на Робърт Джордън.

— Има брада — заяви тя на Пабло.

— Ти по-добре знаеш — ухапа я Пабло и Робърт Джордън го изгледа.

Май че не е толкова пиян, помисли си Робърт Джордън. Не, не е толкова пиян. И с него трябва да бъда нащрек.

— Слушай ти, Пабло — каза той. — Как мислиш, ще се задържи ли тоя сняг?

— Ами ти как мислиш?

— Питам теб.

— Питай някой друг — отвърна му Пабло. — Да не съм ти информационна служба. Имаш си документ от твоята информационна служба. Питай жената. Тя е командир.

— Питам теб.

— Върви се таковай — отвърна му Пабло — И ти, и жената, и момичето.

— Той е пиян — обясни Примитиво. — Не му обръщай внимание, Ingles.

— Според мен не е толкова пиян — каза Робърт Джордън.

Мария стоеше зад него и Робърт Джордън видя, че Пабло я гледа през рамото му. Малките му, като на глиган очи я гледаха от кръглото, брадясало лице и Робърт Джордън си помисли: много убийци съм виждал и през тая война, и по-рано, и всички са различни — един с друг не си приличат. Няма някаква обща черта, да си приличат по нещо — измислица е това, че имало престъпен тип. Но, безспорно е, че Пабло не е красавец.

— Не вярвам, че умееш да пиеш — каза той на Пабло. — И не вярвам, че си пиян.

— Пиян съм — с достойнство, рече Пабло. — Пиенето е нищо работа. Важното е да си пиян. *Estoy muy borracho.*^[4]

— Съмнявам се — отвърна му Робърт Джордън. — А в това, че си страхливец — не.

В пещерата изведнъж стана тъй тихо, че той започна да чува съскащия шум, който издаваха горящите дърва в огнището, където Пилар готвеше. Той чуваше и кожата, която зашумоля, щом се изправи на нея с цялата си тежест. Струваше му се, че чува дори как навън пада

снегът. Това не беше възможно, но той долавяше тишината отвън, където продължаваше да навалява.

Най-добре е да го убия и да знам, че с това е свършено, мислеше Робърт Джордън. Не знам какво замисля, но не очаквам нищо добро. Вдругиден е мостът, а този човек не е сигурен и може да провали всичко. Няма какво да се отлага. Да свършим с това!

Пабло се ухили срещу него, опря пръст на гърлото си и направи движение, сякаш коли. След това поклати глава, която едва-едва се завърташе на дебелия му, къс врат.

— Не, Ingles — каза той. — Няма да се хвана. — Той погледна Пилар и добави: — Не по този начин ще се отървеш от мен.

— Sinverguenza^[5] — продължаваше Робърт Джордън, който беше решил да действа. — Cobarde.^[6]

— Може и така да е — съгласи се Пабло. — Но не се хващам в такива капани. Пийни си, Ingles, и намигни на жената, че номера не е минал.

— Затваряй си устата — каза Робърт Джордън. — С теб се разправям аз.

— Губиш си времето — настояваше Пабло. — Не се поддавам.

— Ти си bicho raro^[7] — каза му Робърт Джордън, като не искаше за втори път да пропусне удобния случай; същевременно му се струваше, че всичко това вече се е случвало, че той повтаря нещо, което е прочел или сънувал, играе роля, която е запаметил, и всичко се движи в кръг.

— Да, подъл съм — призна Пабло. — Много подъл и много пиян. За твое здраве, Ingles. — Той гребна с чашата си в купата с вино и я надигна. — Salud y cojones!

Да, подъл си, мислеше Робърт Джордън, и хитър, и твърде сложен. Дишането му бе тъй учестено, че вече не чуваше съскането на огъня в огнището?

— За твое здраве. — Робърт Джордън, и той гребна с чашата си от купата с вино. Ако ги нямаше тия тостове, и предателството нямаше да е предателство, помисли си той. Не оставай назад и ти. — Salud — каза той. — Salud и още веднъж salud. Ах ти! Salud такъв. Salud, salud.

— Дон Роберто — тежко изрече Пабло.

— Дон Пабло — отвърна Робърт Джордън.

— Не си професор — каза Пабло, — защото нямаш брада. — А за да ме ликвидираш, трябва да ме убиеш, без да си ме предизвикал, само че нямаш сојонес, за да го направиш.

Той гледаше Робърт Джордън и плътно стиснатите му устни образуваха права линия — също като рибешка уста, мина през ума на Робърт Джордън. И главата му е валчеста като онези бодливи риби, на които казват морски таралежи — като ги извадиш на сухо, започват да гълтат въздух и се издуват като балон.

— Salud, Пабло. — Робърт Джордън вдигна чашата си и отпи. — Много нещо научих от теб.

— Значи, аз уча професора — кимна Пабло. — Ще станем приятели с теб, дон Роберто.

— Ние вече сме приятели — потвърди Робърт Джордън.

— Но ще станем добри приятели.

— Вече сме добри приятели.

— Ще се разкарам отук — викна Агустин. — Право казват; че през живота си човек изяждал един тон лайна, но сега във всяко ухо ми наблъскахте по дващест и пет фунта.

— Какво има, чернилко? — запита Пабло. — Не ти ли харесва, че сме приятели с дон Роберто?

— Внимавай как ме наричаш. — Агустин се приближи към Пабло и спря пред него с ниско стиснати юмруци.

— Нали така ти викат? — каза Пабло.

— Зависи кой.

— Добре, ще ти казвам снежко...

— И това няма да ти позволя.

— Какъв си тогава — червен?

— Да. Червен. Ројо. Нося червената звезда на армията, и съм за Републиката. А името ми е Агустин.

— Какъв патриот — въздъхна Пабло. — Гледай, Ingles, какъв примерен патриот.

Агустин го удари силно през устата с лявата си ръка, удари го не с длан, а с опакото на ръката си. Пабло не помръдна. Тъглчетата на устата му бяха мокри от виното, изражението на лицето му не се промени, но Робърт Джордън забеляза, че очите му се присвиват като котешки зеници, които се превръщат във вертикални чертички при силна светлина.

— И така няма да стане. Не разчитай на това, жено. — Пабло извърна глава към Пилар. — Не се хващам.

Агустин го удари отново. Този път го удари през устата с юмрук. Робърт Джордън бе сложил ръка върху пистолета си под масата. Беше вдигнал предпазителя и отблъсна настрани Мария с лявата си ръка. Тя се поотмести малко, тогава той я блъсна в ребрата с лявата си ръка, за да я накара да се отдалечи съвсем. Сега вече тя се отстрани и с ъгълчето на очите си той видя, че тя се плъзна покрай стената на пещерата към огнището и тогава Робърт Джордън се взря в лицето на Пабло.

Човекът с валчестата глава седеше и гледаше Агустин с непроницаемите си очички. Зениците се бяха свили още повече. Той облиза устни, вдигна ръка, изтри уста с опакото на ръката си, сведе очи и видя кръв на пръстите си. Облиза си устните и плю.

— И така не става — каза той. — Не съм глупак. Не се хващам.

— Sabron — изрече Агустин.

— Сигурно си прав — каза Пабло. — Знаеш жената и какво ѝ е нужно.

Агустин го удари трети път през устата и Пабло се изсмия, като показва гнилите си, жълти, изпотрошени зъби между окървавените тънки устни.

— Откажи се — посъветва го Пабло, взе чашата си и загреба вино от купата. — Никой тук няма истински сојопес, за да ме убие, а да давате воля на юмруците си, е глупаво.

— Sobarde — каза Агустин.

— И с думи няма да ме хванете — добави Пабло. — И това е глупаво. — И той издаде странен звук — плакнеше устата си с виното — и плю на пода. — Думите отдавна вече не ме засягат.

Агустин стоеше, гледаше надолу към Пабло и го псуваше бавно, отчетливо, злобно и презрително, псуваше го тъй равномерно, сякаш гребеше с вилата оборски тор от колата и го хвърляше на нивата.

— И тия не помагат. Откажи се, Агустин. И не ме бий повече. Ще си нараниш ръцете.

Агустин се извърна и тръгна към изхода.

Не излизай — викна му Пабло. — Навън вали сняг. Разположи се удобно тук.

— Ти! Ти! — Агустин се бе извърнал при изхода и се опитваше да изрази цялото си презрение с тази единствена дума. — Ти.

— Да, аз — изпъчи се Пабло. — Аз ще бъда жив, когато вие сте мъртви.

Той гребна нова чаша вино и я вдигна към Робърт Джордън.

— Пия за професора. — После се обърна към Пилар. — И за сенъора командир. — После вдигна чаша за тях всички: — За вас, заблудени.

Агустин се приближи до него с и бърз замах изби чашата от ръката му с ръба на дланта си.

— Това е глупаво — отбеляза Пабло. — Жалко за виното.

Агустин му каза нещо обидно.

— Не. — Пабло гребна нова чаша. — Не виждаш ли, че съм пиян? Когато не съм пиян, не приказвам. Кога си ме чул да говоря толкова. Но умния човек е принуден понякога да се напива, след като живее с глупаци.

— Да ти пикая в страхливото майчино мляко — изруга го Пилар. — Наизуст те зная теб и твоята страхливост.

— Какъв език има тая жена! — възхити се Пабло. — Ще ида да видя как са конете.

— Върви да се таковаш с тях — каза Агустин. — Май че си свикнал на това.

— Лъжеш се — поклати глава Пабло. Той свали от стената тежкото си наметало и изгледа Агустин. — Само знаеш да налиташ на бой.

— Какво ще вършиш с конете? — не спираше Агустин.

— Знаеш, че отивам да ги наглеждам — отвърна Пабло.

— Иди да им се качиш — каза Агустин. — Върви да таковаш конете.

— Аз ги обичам — заяви Пабло. — С конете по-лесно можеш да се разбереш, даже задниците им са по-красиви от тая паплач. Приятно прекарване — добави той и се засмя. — Говори им за моста, Ingles. Обясни на всеки какво трябва да прави, когато ще атакувате. Инструктирай ги как да се изтеглят. Накъде ще ги поведеш, Ingles, след моста? Накъде ще поведеш тези твои патриоти? Цял ден, докато пиех, все за това си мислех.

— И какво измисли? — запита Агустин.

— Какво измислих ли? — повтори Пабло и без да отваря уста, опипа с език венците си. — Que te importa^[8], какво съм измислил?

— Казвай — настоя Агустин.

— Много нещо съм измислил — каза Пабло. Той се загърна с мръсното бозаво покривало, над което сега се подаваше валчестата му глава. — Много.

— Какво? — настояваше Агустин. — Какво?

— Мислех си, че вие сте наивници — каза Пабло. — Оставете се да ви води една жена, дето ума ѝ е между краката, и един чужденец, който е дошъл да ви погуби.

— Махай се! — кресна му Пилар. — Върви си го заври в снега, marison и скотоложец.

— Не ти остана длъжна — възхити се Агустин, но личеше си, че мисли за друго. Беше загрижен.

— Отивам — каза Пабло. — Но скоро ще се върна. — Той вдигна чула от входа на пещерата и излезе. Отвън долетя гласът му: — Продължава да вали, Ingles!

---

[1] Не знам (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Съединени щати (исп.). — Б.пр. ↑

[3] Шотландци (исп.). — Б.пр. ↑

[4] Много съм пиян (исп.). — Б.пр. ↑

[5] Безсрамник (исп.). — Б.пр. ↑

[6] Страхливец (исп.). — Б.пр. ↑

[7] Подла твар (исп.). — Б.пр. ↑

[8] Какво те интересува (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА СЕДЕМНАДЕСЕТА

В пещерата стана тихо, чуваше се само краткият съскащ звук от снежинките, които падаха през дупката, служеща за комин, и превърнали се в капчици, изчезваха в жаравата.

— Пилар — запита Фернандо. — Има ли още от готвеното?

— Остави ме на мира — каза жената. Но Мария взе пръстената купа на Фернандо, отиде до голямата желязна тенджера, оставена на земята до огъня, и я напълни с черпака. След това се върна с купата, постави я на масата пред Фернандо и го погали по рамото, когато той се наведе над купата. Постоя така за миг, с ръка на рамото му. Но Фернандо дори не я погледна. Той бе изцяло отдаден на яхнията.

Агустин стоеше прав до огъня. Останалите бяха насядали около масата. Пилар седеше срещу Робърт Джордън.

— Сега, Ingles — каза тя, — видя какво е положението.

— Какво ще направи? — запита Робърт Джордън.

— Всичко може да направи — каза жената със сведен поглед. — Сега е способен на всичко.

— Къде ви е картечницата? — запита Робърт Джордън.

— Ей там, в ъгъла, увита в одеялото — посочи Примитиво. — Искаш ли я?

— Сега не. — Искях само да знам къде е.

— Тук е — каза Примитиво. — Внесох я тук и я завих с моето одеяло, за да не ръждяса механизма. Пълнителите са в торбата.

— Такова нещо няма да направи — рече Пилар. — Нищо няма да направи с la maquina.

— Нали каза, че бил способен на всичко?

— Да — кимна тя. — Но не знае да борави с la maquina. Да хвърли бомба — да. Такова нещо по бих очаквала от него.

— Слабост и пълна идиотщина беше, дето не го убихме — обади се циганинът. До този момент той не се бе намесвал в разговора. — Роберто трябваше да го убие снощи.

— Да се убие — повтори Пилар. Едрото ѝ лице потъмня, на него се изписа умора. — Вече и аз съм за това.

— Аз бях „против“. — Агустин стоеше пред огъня, дългите му ръце висяха отпуснати, брадясалите му бузи изглеждаха хлътнали под скулите в светлината на огъня. — Сега вече съм „за“. Сега той е озлобен и ще иска всички ни да види мъртви.

— Нека всички да кажат. — Гласът на Пилар прозвуча уморено. — Ти, Андрес?

— Matarlo^[1] — кимна по-възрастният от двамата братя, този, на когото тъмните коси в средата на челото се вдаваха надолу като нос в морето.

— Еладио?

— Също — каза другият брат. — Той е много опасен човек. А полза от него — никаква.

— Примитиво?

— Също.

— Фернандо?

— Не може ли да го арестуваме? — запита Фернандо.

— Кой ще пази арестант? — възрази Примитиво. — Нужни са двама души, за да пазят един арестант, а и какво ще направим с него накрая?

— Можем да го продадем на фашистите — предложи циганинът.

— Такива работи не — отсеке Агустин. — Гадости по никакъв начин.

— Аз само така, като идея — оправда се циганинът Рафаел. — Предполагам, че los faccisos ще бъдат много щастливи да им падне в ръцете.

— Дума да не става — ядоса се Агустин. — Такива мръсотии — не.

— Не е по-голяма мръсотия от Пабло — опита се да се оправдае циганинът.

— Една мръсотия не може да оправдае друга — каза Агустин. — Е, всички казаха. Останаха само старецът и el Ingles.

— Те не са вътре в тая работа — каза Пилар. Той не е бил техен командир.

— Почакайте — спря я Фернандо. — Не съм свършил.

— Говори тогава — ухапа го Пилар. — Продължавай да говориш, докато се върне и ни метне изпод чула една бомба, та да хвъркнем заедно с динамита и всичко останало.

— Струва ми се, че преувеличаваш, Пилар — обади се Фернандо. — Не мисля, че има такива намерения.

— И аз не мисля — каза Агустин. — Защото тогава и меха с виното ще хвъркне във въздуха, а той скоро ще иска да се върне тук заради виното.

— Ами защо да не го дадем на Ел Сордо, а Ел Сордо да го продаде на фашистите? — предложи Рафаел. — Ще му извадим очите, че да го пазим по-лесно.

— Затваряй си устата — викна Пилар. — Настръхвам, като те слушам какви гадости говориш.

— Фашистите и без това няма да платят нищо за него — каза Примитиво. — Други вече са опитвали и нищо не излиза. Ще те разстрелят и тебе заедно с него.

— Все ми се струва, че като го ослепим, можем да получим нещо за него — не се отказваше Рафаел.

— Млъквай — кресна Пилар. — И заговориш ли пак за ослепяване, можеш и ти да се махаш заедно с него.

— А Пабло не ослепи ли ранения guardia civil? — не се отказваше от своето циганинът. — Ти забрави ли?

— Млъквай — повтори Пилар. Срамуваше се, че този разговор се води пред Робърт Джордън.

— Не получих възможност да завърша — прекъсна ги Фернандо.

— Завършвай — каза му Пилар. — Хайде, свършвай.

— След като няма смисъл да държим Пабло като арестант — започна Фернандо — и след като е недостойно да го предлагаме...

— Свършвай — помоли Пилар. — За бога, свършвай!

— ... в каквата и да било замяна — продължи спокойно Фернандо, — аз съм съгласен, че е може би най-разумно той да бъде елиминиран, за да се осигурят най-големи изгледи за успех на набелязаната операция.

Пилар изгледа дребния човечец, поклати глава, захапа устни и не каза нищо.

— Това е моето мнение — продължи Фернандо. — Смятам, че ние имаме основание да го считаме за опасен за Републиката...

— Света Богородице! — въздъхна Пилар. — Дори тук един човек може да създаде бюрократизъм с приказките си.

— ... като отчитаме както думите му, така и последните му постъпки — продължи Фернандо — и макар и да заслужава благодарност за действията си в началото на движението и тези до неотдавна...

Пилар отиде до огъня. След това се върна при масата.

— Фернандо — спокойно каза тя и постави пред него пълна купа. — Ето ти още ядене, моля те, приеми го съобразно с полагаемия ред, запуши си устата с него и не говори повече. Ние съответно се запознахме с твоето мнение.

— Но как... — започна Примитиво, ала се запъна и не довърши.

— *Estoy listo* каза Робърт Джордън. — Готов съм аз да го направя. След като всички са съгласни, че то трябва да бъде направено, готов съм да ви направя тази услуга.

Какво става с мен, помисли си той. Започвам и аз да говоря като Фернандо. Започвам да му подражавам. Излиза, че езикът е заразителен. Френският — език на дипломацията. Испанският — език на бюрокрацията.

— Не — каза Мария. — Не.

— Това не е твоя работа — сопна се Пилар на момичето. — Затваряй си устата.

— Ще го направя довечера — каза Робърт Джордън.

Той забеляза, че Пилар го поглежда и слага пръст на устните си. С очи тя му посочи входа на пещерата.

Чулът, който го преграждаше, се отметна и Пабло подаде глава вътре. Той се захили на всички, провря се под чула, след това се обърна и го нагласи, както си беше. Тогава съблече наметката през глава и я изтърси от снега.

— За мен ли говорихте? — обърна се той към тях. — Попречих ли?

След като не получи отговор, той окачи наметката си на едно забито в стената колче и се насочи към масата.

— *Que tai*^[2] — запита той, взе чашата си, която си стоеше празна на масата, и гребна с нея от купата вино. — Свършило се е — каза той на Мария. — Иди да наточиш от меха.

Мария взе купата, приближи се към прашния, разкривен и засмолен мех, повесен на стената с шията надолу, и разхлаби канелката, поставена на предния крак, така че към купата се насочи тънка струйка. Пабло я наблюдаваше как стои на колене, докато прозрачната червена струя бълбука в купата и така бързо се стича в нея, че течността в съда се върти.

— Внимателно — предупреди я той. — Изпразнен е вече до плешката.

Всички мълчаха.

— Днес изпих от пъпа до плешката — обясни Пабло. — За един ден я свърших тая работа. Какво ви е? Да не сте си глътнали езиците?

Те продължиха да мълчат.

— Завърти я по-здраво, Мария — нареди Пабло. Да не капе.

— Ще имаш достатъчно вино — каза Агустин. Достатъчно, за да се напиеш.

— Един си намери езика — ухили се Пабло и кимна към Агустин. — Поздравления. Помислих, че сте онемели.

— От какво да онемеем? — запита Агустин.

— От това, че влязох.

— Толкова ли е важно, че си влязъл?

Може би Агустин го предизвиква, помисли си Робърт Джордън. Може би Агустин ще го направи. Ясно е, че много го мрази. Аз пък не го мразя, продължаваше да си мисли. Не, не го мразя. Отвращава ме, но не го мразя. Макар тази история с ослепяването да ме кара да мисля, че случаят му е по-особен. И все пак, това си е тяхна вина. Но макар и така, не му е мястото тук през следващите два дни. Ще се държа настрана, мислеше си той. Тази вечер веднаж вече станах глупак, че се залових с него, сега съм напълно готов да се разправа с този човек. Но няма преди това да си губя времето с празни приказки. И няма да превръщаме пещерата в стрелбище, защото динамитът е вътре. Пабло е премислил това, разбира се. А аз помислих ли си? Не, не си помислих. На Агустин също не му мина през ума. Каквото и да стане с нас, пада ни се.

— Агустин — повика го той.

— Какво? — Агустин мрачно вдигна глава и откъсна очи от Пабло.

— Искам да ти кажа нещо.

— После.

— Не, сега — настоя Робърт Джордън. — Por favor.^[3]

Робърт Джордън тръгна към изхода, а Пабло го изпрати с очи. Агустин, висок и с хлътнали бузи, се изправи и го последва. Той се движеше неохотно, с презрителен вид.

— Забрави ли какво има в раниците? — запита го Робърт Джордън толкова тихо, че да не го чуят останалите.

— Мамка му! — възкликна Агустин. — Така свикваш, че забравяш.

— И аз бях забравил.

— В млякото! — изохка Агустин. — Leche! Какви сме глупаци! — Със свободни, отпуснати движения, той се насочи към масата и седна. — Пийни си, Пабло. Как са конете?

— Много са добре — каза Пабло. — И виелицата е започнала да утихва.

— Дали ще спре, как мислиш?

— Да. Сега снежи по-малко. И започва суграшица. Вятърът ще продължи, но снегът ще престане. Вятърът си промени посоката.

Дали ще се проясни утре? — запита го Робърт Джордън.

— Да. Времето ще бъде ясно и студено. Вятърът вече си промени посоката.

Гледай го ти, мислеше си Робърт Джордън. Сега е дружелюбен. И той като вятъра се промени. Закоравял убиец, същински шопар, като го гледаш, а притежава чувствителността на добър барометър. Но да, продължи да развива той тази си мисъл, прасето е умно животно. Пабло ни ненавижда, ако не нас, поне нашите планове и започва да се държи толкова предизвикателно, че ни довежда до състояние, в което сме готови да го убием. Долавя, че този миг е настъпил, спира и всичко започва пак отначало.

— Ще имаме късмет с времето, Ingles каза Пабло на Робърт Джордън.

— Ние? — учуди се Пилар. — Ние ли?

— Да, ние — усмихна й се Пабло и отпи от чашата. — И защо не? Докато бях навън, размислих. Защо да не се разберем?

— За какво? — запита жената. За какво да се разберем?

— За всичко — каза й Пабло. — За моста например. Сега съм с теб.

— С нас ли си сега? — запита го Агустин. — След всичко, което наговори?

— Да — отвърна Пабло. — След като времето се промени, аз съм с вас.

Агустин поклати глава.

— Времето — каза той и пак поклати глава. — И след като те удрях в зъбите?

— Да. — Пабло му се ухили, и прокара пръсти по устните си. — И след това.

Робърт Джордън наблюдаваше Пилар. Тя гледаше Пабло, сякаш беше странно животно. На лицето ѝ все още имаше сянка от онова изражение, което се бе изписало на него, когато заговориха за ослепяването. Тя поклати глава, сякаш искаше да се освободи от него, после я отметна назад.

— Чуй — обърна се тя към Пабло.

— Да, жено.

— Какво става с теб?

— Нищо. Сега мисля иначе. Това е всичко.

— Подслушвал си ни на вратата — каза му тя.

— Да — призна той. — Но не можах нищо да чуя.

— Боиш се, че може да те убием.

— Не — възрази той и я погледна иззад винената си чаша. — От толкова нещо не се боя. Ти сама знаеш.

— Тогава какво става с теб? — запита Агустин. — Ту си пиян и започваш да лаеш против всички ни, казваш, че нямаш нищо общо с това, с което сме се заловили, правиш мръсни подмятания, че ще умрем, оскърбяваш жените, пречиш ни да направим това, което трябва да се направи...

— Бях пиян — обясни Пабло.

— ... а сега?

— Сега не съм пиян. И мисля иначе.

— Другите, ако искат, да ти вярват. Аз не ти вярвам — каза Агустин.

— Ако щеш ми вярвай. Но аз най-добре мога да те преведа до Гредос.

— До Гредос?

— След моста само там трябва да отидем.

Робърт Джордън погледна въпросително Пилар, вдигна ръка, така че Пабло да не го забележи, и почука с пръсти дясното си ухо.

Жената кимна. После кимна още веднъж. Тя каза нещо на Мария и момичето се приближи до рамото на Робърт Джордън.

— Тя казва: разбира се, че е слушал — прошепна Мария в ухото на Робърт Джордън.

— Значи, Пабло — каза Фернандо с обективния тон на съдия, — ти сега си с нас и си за акцията с моста?

— Да, човече — отвърна Пабло. Той изгледа Фернандо в упор, право в очите, и кимна.

— Наистина ли? — запита Примитиво.

— De veras — увери го Пабло.

— И мислиш, че може да мине успешно? — продължи да го разпитва Фернандо. — Сега имаш вяра?

— Имам, защо да нямам? Ти нямаш ли?

— Аз да — каза Фернандо. — Но аз винаги съм вярвал.

— Ще се махна оттук — заяви Агустин.

— Недей, навън е студено — спря го Пабло приятелски.

— Нека да е студено. Но не мога повече да стоя в тоя manicomio.

— Не трябва да наричаш нашата пещера лудница — каза Фернандо.

— Manicomio за опасни луди — повтори Агустин. — И ще се махна оттук, преди да съм полудял и аз.

---

[1] Да бъде убит (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Какво става? (исп.) — Б.пр. ↑

[3] Моля (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ОСЕМНАДЕСЕТА

Това е като въртележка, разсъждаваше Робърт Джордън. Но не такава, която се върти бързо, латерната свири и децата се возят на юници с варакосани рогца, подхвърлят си рингове и ги улавят — надяват ги на палките, в сумрака на Авеню дю Мейн изплуват сините светлини на газовите фенери, продавачите предлагат пържена риба, колелото с късметчетата се върти и кожените му ресни плющят по стълбчетата на номерирания циферблат, а на сергията с наградите небетшекера са го наредили на пирамидки. Не, това не е такава въртележка, макар че и тези хора в своето очакване са като мъжете с баретите и жените с плетени пуловери, гологлави, и отблясъците от газовите фенери играят по косите им, стоят пред колелото на шанса, а то се върти. Да, хората са същите. Но колелото е друго. Това е вертикално колело — издигаш се нагоре и пропадаш надолу.

То вече направи две завъртания. Това е голямо колело, върти се под ъгъл към повърхността, завъртява се веднага и като спре, пак си там, откъдето си тръгнал. Едната му страна е по-висока от другата и като се завърти, се издигаш и пак слизаш на изходното си положение. Пък няма и печалби, продължаваше той мисълта си, и никой не би се качил на това колело доброволно. А всеки път сядаш и се завърташ в кръг, макар изобщо да не си възнамерявал да се возиш. То прави само едно завъртане; един голям, дълъг кръг, прилича на елипса, като го погледнеш от страни, издигаш се и пак отиваш надолу и стигаш до мястото, откъдето си тръгнал. Ето, сега сме пак на изходната точка и нищо не сме решили.

В пещерата беше топло, вятърът отвън беше утихнал. Робърт Джордън седеше до масата и разтворил бележника пред себе си, нахвърляше плана за миниране на моста. Той начерта три скици, изписа формулите и с помощта на две рисунки изобрази начина на взривяване тъй простичко, както се рисува в забавачницата, така че и Анселмо да може да довърши започнатото, ако нещо се случеше с него

по време на операцията. Завърши чертежите и се зае да ги провери още веднъж.

Мария седеше до него и надзърташе над рамото му към чертежите. Той знаеше, че Пабло седи срещу него на масата, че останалите са също наоколо, разговарят и играят на карти, усещаше, че в пещерата сега мирише не толкова на готвено, колкото на дим, на мъже, на тютюн, на червено вино, всичко това примесено с киселата миризма на спарени тела, и когато Мария, наблюдавайки как той привършва един от чертежите, сложи ръка на масата, той взе ръката ѝ със своята лява ръка, вдигна я до лицето си и вдъхна свежия дъх на прост сапун и вода от миенето на чиниите. После остави ръката ѝ, без да извърща очи към нея, продължи да работи и не видя, че тя се изчервява. Тя остави ръката си на масата, редом до неговата, но той повече не я повдигна.

Когато привърши със скицата на взривяването, мина на нова страница от бележника и започна да пише бойната заповед. Мисълта му течеше бързо и гладко и беше доволен от това, което пишеше. Изписа две страници и внимателно ги препрочете.

Смятам, че това е всичко, каза си той. Съвършено ясно е и струва ми се, че няма нищо пропуснато. Двата поста ще бъдат унищожени и мостът ще бъде взривен, съобразно заповедта на Голц, и това е всичко, за което отговарям. А в тая история с Пабло изобщо не трябваше да се набърквам, и тя ще се разреши по един или друг начин. Ще има или няма да има Пабло, все едно ми е. Но повече на това колело не се качвам. Два пъти се возих на него, две завъртания направих, за да се върна пак там, откъдето бях тръгнал. На тая въртележка повече не се качвам.

Той затвори бележника и погледна Мария.

— Hola guara — обърна се той към нея. — Разбра ли нещо от това?

— Не, Роберто — отвърна момичето и положи ръка върху ръката му, която държеше молива. — Свърши ли?

— Да. Сега всичко е написано и наредено.

— Какво правиш там, Ingles? — запита го Пабло от другата страна на масата. Очите му пак бяха помътнели.

Робърт Джордън се взря внимателно в него. По-далеч от въртележката — каза си той. — Не се качвай на това колело. То като че

ли пак започна да се върти.

— Разработвам план за взривяването — отвърна той вежливо.

— И как е? — запита Пабло.

— Много добре. Всичко е наред.

— Аз пък разработвам план за нашето изтегляне — каза Пабло и Робърт Джордън се вгледа в пияните му свински очички и в купата с вино.

По-далеч от колелото, повтори си той. Пак започна да пие. Така е, но все пак не се качвай на въртележката. Казват, че през цялата Американска гражданска война Грант почти не изтрезнял. Това е факт. Навярно Грант би се вбесил от сравнението, ако можеше да види Пабло: Грант е пушел пури. Ще трябва да намери отнякъде една пура за Пабло. Тъкмо от това се нуждаеше лицето му, за да стане завършено; една полусдъвкана пура. Къде ли можеше да намери една пура за Пабло?

— Е, и как върви? — запита учтиво Робърт Джордън.

— Много добре. — Пабло кимна тежко и мъдро. *Muy bien*.

— Измисли ли нещо? — запита Агустин, като вдигна глава от картите.

— Да — каза Пабло. — Различни работи.

— И къде ги намери? В тая купа ли? — запита го Агустин.

— Може и в нея. Кой знае? Мария, моля те, напълни купата.

— В меха сигурно има няколко много хубави идеи — каза Агустин и се върна пак към картите си. — Да вземеш да пролазиш вътре в меха, ще ги уловиш, а?

— Не — отвърна невъзмутимо Пабло. — Аз ги търся в купата.

И той не се качва на въртележката, помисли Робърт Джордън. Тя сигурно се върти празна. Вероятно не можеш да се въртиш на това колело дълго. Сигурно е опасно колело. Радвам се, че не се возих повече на него. Два пъти се качих и главата ми се завъртя. Но пияниците и истински жестоките и подли хора се возят на тази въртележка до смъртта си. Най-напред те понася нагоре, пътят му никога не е един и същ, после те сваля надолу. Нека да се върти — мислеше си той. Повече не могат да ме примамят на него. Не, сър, не, генерал Грант, повече не се хващам, стига толкова.

Пилар седеше до огъня, извърнала стола си така, че да може да надзърта през раменете в картите на двамата играчи, които бяха

седнали с гръб към нея. Тя следеше играта.

Бяха тъй близко до смъртта, а се бяха върнали към мирния домашен живот — колко е удивителен този преход, мислеше си Робърт Джордън. Люшне ли се надолу това проклето колело, може да те понесе. Но повече не се качвам на него. И никой не може да ме накара да се кача пак.

Преди два дни дори не подозирах, че съществуват Пилар, Пабло и останалите, мислеше той. За мен никаква Мария не съществуваше на света. И нека си призная, светът беше значително по-прост. Бях получил от Голц заповед, която беше съвсем ясна и изглеждаше напълно осъществима, макар че изпълнението ѝ представляваше известна трудност и можеше да повлече известни последици. Предполагах, че след взривяването на моста или ще се завърна на фронта, или няма да се завърна, а ако се върна, ще поискам разрешение да прекарам известно време в Мадрид. В тази война на никого не дават отпуски, но сигурен бях, че два-три дни за Мадрид ще получа.

Там исках да купя някои книги, да отседна в хотел „Флорида“, да си взема стая с баня, да взема гореща вана, представях си, че ще изпратя Луис, прислужника, за бутилка абсент, ако може да намери в Мантекериас Леонесас или някъде другаде нагоре по Гран Виа, след ваната да си лежа в кревата с книга, да си пия абсент, после да позвъня в „Гейлорд“ и да им кажа, че смятам да отида там да вечерям. Не обичаше да вечеря на Гран Виа, защото там не готвеха много добре и ако не отидеш навреме, по-доброто се свършваше. Освен това там винаги се събираха много познати журналисти, а непрекъснато да внимаваш да не кажеш нещо излишно, накрая става досадно. Искаше му се да изпие две чаши абсент и като изпита желание да поприказва с някого, да отиде в „Гейлорд“ и да вечеря с Карпо, там готвеха добре, бирата беше хубава, и да разбере накъде върви войната.

Когато за първи път беше попаднал в хотел „Гейлорд“, който руснаците в Мадрид бяха направили свой, там не му се беше харесало, обстановката му се бе сторила твърде разкошна, а кухнята твърде изискана за един обсаден град, пък и разговорите, които се водеха там — твърде духовито цинични за военно време. Но твърде бързо се развалих, помисли си той. Защо да не можеш да си доставиш най-добрата възможна вечеря, когато си се върнал от работа като тази. А

тези разговори, които отначало му се бяха сторили прекалено цинични, съдържаша твърде много истина, както се бе изяснило по-късно. Ще има за какво да разказвам в „Гейлорд“, когато всичко това свърши. Да, когато всичко това свърши.

Можеше ли да се появи в „Гейлорд“ с Мария? Не.

Не можеше. Но можеше да я остави в хотелската стая да вземе гореща вана, а когато се върнеше от „Гейлорд“, тя щеше да го чака. Да, можеше да направи така, а след като разкаже на Карков за нея, можеше и да я заведе, защото те всички ще се заинтересуват и ще поискат да я видят.

А можеше и да не стигне в „Гейлорд“. Можеше да вечеря в Гран Виа и без да се бави, да се върне във „Флорида“. Но навярно щеше да отиде в „Гейлорд“, защото му се прииска да се нахрани добре, както някога, и след всичко, което е сега, отново да види неговия разкош и комфорт. А после ще се върне във „Флорида“ и там ще го чака Мария. Тя, разбира се, ще отиде с него в Мадрид, когато всичко тук завърши. Когато всичко тук завърши. Ако всичко тук мине добре, ще заслужи една вечеря в „Гейлорд“.

„Гейлорд“ беше мястото, където можеш да видиш знаменитите испански командири, които в самото начало на войната бяха излезли от недрата на народа и бяха заели командни постове, без да имат някаква военна подготовка, а се оказваше, че мнозина от тях говорят руски. Това беше първото голямо разочарование преди няколко месеца, то го бе накарало да направи цинично критична преоценка на самия себе си. Но след това бе разбрал каква е работата и се бе оказало, че нищо толкова няма. Те наистина бяха селяни и работници. Бяха участвували в революцията през 1934 година и когато революцията беше разгромена, бяха забягнали в Русия, а там ги бяха изпратили във военната академия и Лениновия институт на Коминтерна, за да получат военното образование, необходимо за един командир, и да бъдат готови за борбата следващия път.

Там Коминтернът им бе дал образование. В революционно време не можеш да издаваш чужденците, които ти помагат, или да показваш, че знаеш повече, отколкото ти се полага да знаеш. Вече беше научил това. Изхождаше от принципа, че лъжата няма значение, ако брани нещо, което е вярно в основата си. Във всеки случай, доста много лъжеха. Отначало лъжите го дразнеха. Ненавиждаше ги. След това се

приспособи, започнаха да му харесват. Те бяха част от съществуването на човек, който е вътре в нещата, но във всеки случай действуваха разложително върху характера.

Там, в „Гейлорд“, беше научил например, че Валентин Гонсалес, по прякор El Campesino, тоест Селянина, изобщо не бил селянин, а бивш сержант от Испанския чуждестранен легион — дезертирал и се бил на страната на Абд ел Керим. Но и в това нямаше нищо лошо. Какво пък толкова? В такава война е необходимо бързо да издигнеш селски водачи, а истинският селски водач може да се окаже твърде сходен на Пабло. Не можеш да чакаш истинския селски водач, а когато той се появи, може да има твърде много селски черти. Така че трябва да си изфабрикуваш. Наистина, когато бе видял за първи път El Campesino с неговата черна брада, с дебелите негърски устни и трескавите, неспокойни очи, бе помислил, че такъв човек може да причини не по-малко неприятности от един истински селски вожд. Последния път, когато го беше видял, му се бе сторило, че този човек е повярвал в легендата, която се разказва за него, и вярва, че е наистина селянин. Той беше смелчак, отчаяна глава; на света нямаше по-смел човек от него. Но, боже мой, колко много приказваше. И когато бе възбуден, беше в състояние да изкаже всичко, все едно какви ще са последствията от недискретността му. А последиците често биваха печални. Въпреки това като бригаден командир се показваше на висота, дори в положения, при които всичко изглеждаше загубено. Той никога не разбираше кога едно положение е безнадеждно, а когато беше, биеше се и така намираще изход от него.

Пак в „Гейлорд“ можеше да срещнеш простия каменоделец от Галисия Енрике Листер, който сега командуваше дивизия и също говореше руски. Там ходеше и дърводелецът от Андалусия Хуан Модесто, който току-що бе получил командуването на армейски корпус. Той едва ли беше научил руски в Пуерто де Санта Мария, освен ако не се допуснеше, че там е имало езикова школа „Берлиц“ и че са я посещавали и дърводелците. От всички млади командири руснаците най-много се доверяваха на него, защото той беше истински човек на Партията, „стопроцентов“, както те обичаха да казват, употребявайки демонстративно този американизъм. Той беше много по-интелигентен от Листер и от Ел Кампесино.

Да, без „Гейлорд“ не можеш да смяташ образованието си завършено. Именно там човек узнаваше как всъщност стават нещата и че те не стават тъй, както можеше да се предполага. Но аз само започнах образованието си, помисли си той. Интересно дали ще го продължа още дълго. Тъкмо от „Гейлорд“ се нуждаеше, онова, което научаваше там, беше разумно и полезно. В началото, когато той все още вярваше във всички глупости, наученото в „Гейлорд“ беше удар за него. Но сега знаеше достатъчно, за да признае необходимостта от прикриване на истината, и наученото в „Гейлорд“ още повече засилваше вярата му в онова, което той приемаше за истина. Приятно му беше да знае как всъщност стоят нещата, а не как биват представяни. В една война винаги се лъже. Но истината за Листер, Модесто и Ел Кампесино беше много по-добра от лъжите и легендите. Е, добре, един ден те ще кажат истината на всички, а засега той беше доволен, че има „Гейлорд“ за неговото лично осведомяване.

Да, там ще отседне в Мадрид, след като си купи книгите, след като полежи в горещата вана, като пийне две чашки и почете малко. Но той беше съставил този план по-рано, когато Мария още я нямаше. Нищо, ще вземат две стаи; докато него го няма, тя ще прави каквото си иска, а след „Гейлорд“ ще се връща при нея. Малко ли време е чакала тук, из тия планини. В хотел „Флорида“ може да почака още малко. В Мадрид ще прекарат три дни. Три дни не са малко време — зависи. Ще я заведе да види братята Маркс. Тяхното шоу в оперния театър продължава вече три месеца и сигурно ще се задържи още три. Спектакълът на братя Маркс ще ѝ хареса, помисли си той. Да, сигурно ще ѝ хареса.

Но от „Гейлорд“ до тази пещера пътят е дълъг. Не, този път не е дълъг. Дълъг ще бъде другият път — от тази пещера до „Гейлорд“. Когато Кашкин го бе завел за първи път в „Гейлорд“, там не му беше харесало, Кашкин му беше казал, че непременно трябва да се запознае с Карков, защото Карков много се интересувал от американците, защото бил убеден, че Лопе де Вега няма равен на себе си, а „Фуенте Овехуна“^[1] е най-хубавата пиеса на света. Може и така да е, но Робърт Джордън не споделяше това мнение.

Мястото не му беше харесало, но Карков — да. Карков беше най-интелигентният човек, който той някога беше срещал. Отначало му се бе сторил комичен с черните си ездитни ботуши, сивия брич и куртка,

с малките си ръце и крака, с леко подпухналото си, слабо лице и тяло, с особения си начин на говорене, сякаш изплюваше думите през развалените си зъби. Но Робърт Джордън още не беше срещал човек с такъв ум, такова вътрешно достойнство, предизвикателно държане и чувство за хумор.

В „Гейлорд“ луксът беше толкова голям, че в него имаше нещо направо нечестно и непочтено. Но защо пък представителите на една сила, която управляваше една шеста от света, да не се порадват на малко удобства? Така или иначе, те ги имаха, на Робърт Джордън отначало това бе подействувало отблъскващо, но след това го бе приел и дори бе започнал да му се наслаждава. Кашкин го бе представил като някаква изключителна личност и отначало Карков беше обидно вежлив, но после, когато Робърт Джордън бе показал, че не заема позата на герой и бе разказал една смешна и малко неприлична история, която го представяше не откъм най-добрата му светлина, вежливостта на Карков бе отстъпила място на непринудена грубост, после на дързост и те бяха станали приятели.

Там Кашкин беше само търпян. Имаше нещо около него, изглежда, той се беше провинил в нещо и сега го изкупваше в Испания. Не му казваха какво е то, но сега, след като беше вече мъртъв, може би щяха да му кажат. Във всеки случай той и Карков се бяха сприятелили, той се беше сприятелил и с невероятно слабата, изпита, тъмна, любеща, явно претърпяла много лишения и въпреки това не озлобена жена със стройно, занемарено тяло и тъмна, тук-там подивяла, късо подстригана коса, която беше жената на Карков и работеше като преводач в танковия корпус. Той се бе сприятелил и с любовницата на Карков, която имаше котешки очи, златисточервеникава коса (понякога повече червеникава, понякога повече златиста, в зависимост от фризьора), мързеливо чувствено тяло (създадено, за да се съшава добре с други тела), уста, създадена, за да се слепва с други уста, глупава, амбициозна и безгранично предана. Тази любовница обичаше да клюкарствува, от време на време да се отдава на разврат, спазвайки все пак известни граници, което, изглежда, само забавляваше Карков. За него се предполагаше, че освен тази от танковия корпус има и друга жена, неизвестно къде, може би имаше още две, но за това никой не беше сигурен. Робърт Джордън харесваше тази му жена, която познаваше, също и любовницата.

Мислеше си, че сигурно ще му хареса и другата жена, ако я срещнеше и ако Карков имаше още една жена. Карков разбираше от жени.

На портала пред хотел „Гейлорд“ стояха въоръжени часовои с надянати щикове и в тази, същата вечер, това сигурно беше най-приятното и комфортно място в обсадения Мадрид. Прищя му се тази вечер да е там, а не тук. Макар че и тук не беше лошо, сега, след като колелото вече не се въртеше. Снегът също спираше.

С удоволствие би показал на Карков своята Мария, но не би могъл да я заведе там без предварително разрешение, пък и изобщо трябваше да види как ще го приемат там след това му пътуване. Настъплението вече ще е привършило, Голц също ще бъде там и ако той се е справил добре, ще го разбере от Голц. А заради Мария Голц ще започне да се шегува с него. След всичко, което му бе наговорил за момичетата.

Той се протегна към купата пред Пабло и гребна чаша вино.

— С твое разрешение — каза той.

Пабло кимна. Изглежда, че е погълнат от военните си проучвания, помисли си Робърт Джордън. Не го блазни преходната като сапунен мехур слава, придобита със зейналите дула на оръдията — търси ключа към проблема на дъното на купата с вино. Но този мерзавец, изглежда, наистина не е лишен от способности, щом толкова време успешно е предвождал групата? Като гледаше Пабло, Робърт Джордън се опитваше да си представи какъв партизански командир би излязло от него през Американската гражданска война. Имало е толкова много такива командири, мислеше си той.

Но почти нищо не знаем за тях. Не за такива като Куонтрил, като Моспи или като неговия собствен дядо, а за дребните, които са предвождали малочислени групи. Ами пиенето? Сигурен ли си, че Грант наистина е бил пияница? Дядо му винаги е твърдял, че е бил, че към четири часа следобед той вече бил леко пиян, а по време на обсадата на Виксбърг няколко дни изобщо не изтрезнял. Но дядо му твърдеше, че Грант, колкото и да е бил пиян, винаги действувал съвсем нормално, само понякога било трудно да го разбудят. Но успееш ли да го разбудиш, започвал да действува нормално.

В тази война нито едната, нито другата страна имаха своя Грант, своя Шерман или своя Стонуол Джексън. И Джеб Стюърт нямаха? Нито пък Шеридън. Но такива като Маклелън с лопата да ги ринеш.

Фашистите имаха безброй маклелъновци, а републиканците — най-малко трима.

И военни гении нямаше в тази война, поне не виждаше да има. Нито един. Дори далечно подобие на гении. Клебер, Лукаш и Ханс, като командири на Интернационалните бригади, с чест бяха изпълнили задачите си при отбраната на Мадрид, но след това старият плешив, очилат, самодоволен, тъпоглав, скучен като събеседник, безстрашен и тъп като овен, надъхан с пропагандни фрази защитник на Мадрид Миаха беше започнал така да завивда на Клебер за неговата популярност, че застави руснаците да го отстранят от командването и да го прехвърлят във Валенсия. Клебер беше добър войник, но ограничен и твърде приказлив за поста, който заемаше. Голц беше добър командир и отличен войник, но през цялото време го държаха в подчинено положение и не му даваха възможност да действа с развързани ръце. Подготвеното настъпление беше първата му по-мощна операция досега и на Робърт Джордън не му бе харесало онова, което бе чул да се говори за настъплението. А накрая и Гал, унгарецът, който заслужаваше да бъде разстрелян, ако бе вярно поне половината, което се говореше за него в „Гейлорд“ Дори ако е вярно десет процента от онова, което се говори в „Гейлорд“, помисли си Робърт Джордън.

Съжаляваше, че не е видял сражението на платото отвъд Гуадалахара, където бяха натупали италианците. Но тогава той беше в Естремадура. За това сражение му бе разказал Ханс една вечер преди две седмици в „Гейлорд“ и тъй образно, че всичко бе пред очите на Робърт Джордън, като да го бе видял. Имаше един момент, когато всичко е изглеждало загубено това било, когато италианците пробиха фронта при Трихуеке, и ако им се било удало да прережат пътя между Ториха и Бриуега, Дванадесета бригада е щяла да попадне в обкръжение. „Но понеже знаехме, че са италианци — бе казал Ханс, решихме се на такава рискована маневра, която би била безсмислена при друг противник. И тя успя.“

Ханс му бе показал всичко това на картата. Носеше я винаги със себе си в планшета и в него още не се бяха изпарили и възторгът и удивлението от невероятната маневра. Ханс беше отличен войник и забавен приятел. Испанските части на Листер, Модесто, а? Кампесино също се биха добре в това сражение, разказваше Ханс, и заслуга за

това имат техните командири, за дисциплината, която бяха създали. Но и Листер и Модесто и Кампесино в много от случаите изпълняваха ходове, които им бяха подсказани от техните руски военни консултанти. Те бяха като начинаещи пилоти в учебен самолет с двойно управление, където инспекторът всяка секунда може да поправи допуснатата грешка. Е добре, тази година ще се види как са се учили. След известно време няма да има двойни управления и тогава ще се види доколко добре ще могат сами да действуват с дивизии или армейски корпуси.

Те бяха комунисти и дисциплината им беше в кръвта. Дисциплината, която ще налагат, за да изградят боеспособна армия. Листер налагаше убийствена дисциплина. Той беше истински фанатик — от ония, които притежават типично испанското незначително на човешкия живот. От първото нашествие на татарите в Европа насам малко са армиите, в които войници са били екзекутирани тъй безцеремонно и по такива нищожни поводи, както войниците под негово командване. Но той знаеше как да изкове от дивизията истинска боеспособна единица. Едно е да се задържиш на позициите. Друго е да атакуващ противниковите позиции и да ги превземеш, а съвсем друго е пък да маневрираш в хода на бойните действия, мислеше си Робърт Джордън, както си седеше край масата в пещерата. Като го знам какъв е Листер, интересно ще бъде да го видя как ще се справя, когато вече няма да има двойно управление. Но може би ще продължи да го има, може би те няма да си отидат. Интересно — дали ще си отидат? И дали няма да станат още повече? Интересно — как ли гледат руснаците на цялата тази работа? „Гейлорд“ — това е мястото, където човек може да разбере. Има много неща, които сега трябва да зная, и мога да ги разбера единствено в „Гейлорд“.

По едно време си мислеше, че „Гейлорд“ ще му навреди. Той представляваше пълна противоположност на пуританския, религиозен комунизъм на „Веласкес“ номер 63, мадридския дворец, превърнат в столичен щаб на Интернационалните бригади. На „Веласкес“ 63 се чувствуваше като послушник в монашески орден. В „Гейлорд“ нямаше и помен от атмосферата, която бе господствувала в щаба на Пети полк, преди да го разбият на бригади, съобразно с устава на новата армия.

В тези два щаба човек се чувствуваше като участник в кръстоносен поход. Това е единственият подходящ израз, макар и тъй

изтъркан от дълга употреба, че вече е започнал да губи истинското си значение. Въпреки бюрократизма, неумението да се действа резултатно и партийните дрязги изпитваш чувство, което не си изпитвал от деня на своето първо причастие. А то беше, че се посвещаваши на своя дълг към всички потиснати в света, чувство, за което да се говори, е тъй неловко и трудно, както за религиозния екстаз, и все пак бе тъй истинско, както чувството, което те обхваща, когато слушаш Бах или стоиш пред Шартрската или Леонската катедрала и гледаш как светлината струи през огромните витражи, или когато гледаш картините на Мантеня и Греко, и Брьогел в Прадо. То те кара да усещаш, че участвуваши в нещо, в което вярваш изцяло и докрай и в което ти изпитваш братска близост с другите, които заедно с теб участвуват в него. Нещо, което ти беше съвсем непознато по-рано, но сега ти го опозна и то, заедно с онези причини, които го породиха, стана за теб тъй важно, че сега дори собствената ти смърт няма значение, и ако все пак се стараеш да я избегнеш, то е само за да не ти попречи да изпълниши дълга си. Но най-хубавото беше, че ти можеш да осъществиши на дело това чувство и тази необходимост. Можеш да се сражаваш.

И ти се сражава, мислеше си той. И за този, който се е сражавал и е останал жив, чистотата на чувството скоро е загубена, макар и да се е бил добре. Изчезва след първите шест месеца.

А когато отбраняваш позиция или град, първоначалната чистота се завръща. Така беше станала в боевете за Сиера. В сраженията там се чувствуваше истинско революционно другарство. Там, когато за първи път бе възникнала необходимостта да се заздравят дисциплината, той бе разбрал и одобрил това. Под артилерийския огън страхливците бяха побягнали. Той бе видял как ги разстрелват и ги оставят да се издуват в канавката, и никой не им обръща внимание, освен за да им вземе патроните и каквото ценно има по тях. Правилно беше да им вземат патроните, ботушите и кожените куртки. Да им оберат ценностите, беше просто разумно. Иначе щяха да ги оберат анархистите.

Тогава бе изглеждало правилно, необходимо и справедливо да се разстрелват на място побягналите. В това нямаше нищо лошо. Те бягаха, защото мислеха само за себе си. Фашистите атакуваха, ние ги спряхме на сивия скалист склон, сред клековете и трънките на Гуадарама. Цял ден удържахме шосето под въздушните

бомбардировки и артилерийски огън, след като изнесоха артилерията си на рубежа и тези, които доживяха края на деня, контраатакуваха и отблъснаха фашистите. После, когато те опитаха обход отляво и запълзяха между скалите и дърветата, ние се укрепихме в санаториума, стреляхме от прозорците и от покрива, макар че бяхме хванати в обръч от две страни и разбрахме какво значи да се чувствуваш обкръжен — и това трябваше да преживеем, но въпреки това удържахме, докато контраатаката ги отхвърли обратно на другата страна на шосето.

Сред всичко това, в страх, от който устата и гърлото ти пресъхват, в прахоляка от разбития хоросан и неочаквания ужас от рухващата стена, която се сгромолясва в припламването и трясъка на експлодиращия снаряд, почистваш картечницата, завличаш до стената този, който до преди миг е стрелял с нея, залягаш по очи върху отломъците, главата ти е зад щита, оправяш засеклия механизъм, вадиш смазаната гилза, изравняваш патронната лента и сега, легнал изпънат зад щита, насочваш картечницата, пътят е пак под обстрела ѝ, мерникът опипва шосето; направил си онова, което трябваше да се направи, и знаеш, че си прав. Познал си опиянението на боя, от което устата съхне, опиянението, което те очиства, премахва страха, ти се би през лятото и есента за всички злочести по света, против всички потисници, за всичко, в което вярваше, и за новия свят, който те научиха да виждаш. През тази есен мислеше си той, ти се научи, без да забелязваш лишенията, търпеливо да понасяш студа, влагата, калта и безкрайните сапъорни и укрепителни работи. И чувството, което ти изпитваше през лятото и есента, бе погребано под умората, нервното напрежение, лишенията, безсънието. Но то остана, макар и дремещо, и всичко, през което премина, се превърна единствено в негово оправдание. Тъкмо в тези дни, мислеше си той, ти изпита дълбоката, разумна и безкористна гордост — която би те превърнала в невероятен досадник в „Гейлорд“, хрумна му внезапно.

Не, по онова време не ти беше мястото в „Гейлорд“, помисли си, твърде наивен беше. Беше като осенен от благодат. Но може би и „Гейлорд“ тогава не е бил такъв. Не, всъщност не е бил такъв, каза си той. Съвсем не е бил такъв. Тогава въобще не е имало никакъв „Гейлорд“.

Карков му бе разказал за ония дни. Тогава всички руснаци, толкова, колкото били в Мадрид, живеели в хотел „Палас“. В ония дни

Робърт Джордън не бе познавал нито един от тях. Това бе преди организирането на първите партизански отреди, преди той да се срещне с Кашкин и с останалите. Тогава Кашкин е бил на север, в Ирун и Сан Себастиан, участвувал е в неуспешните боеве към подстъпите на Виктория. Пристигнал бе в Мадрид едва през януари, а докато Робърт Джордън се бе сражавал при Карабанчел и Усера и през тези три дни, в които бяха спрели настъплението на дясното крило на фашистите към Мадрид и се бяха сражавали за всяка къща, за да очистят от мароканците и от Терсио^[2] превърнатото в развалини предградие в края на сивото, спечено от слънцето плато и създаваха по височините отбранителна линия за защита на това ъгълче на града, Карков е бил в Мадрид.

За тези дни Карков говореше без цинизъм. Това беше времето, когато всичко изглеждаше загубено и всеки бе запазил в себе си — поскъп от всякакви отличия и награди — споменът за това как той е постъпвал, когато всичко е изглеждало загубено. Правителството бе оставило града на произвола на съдбата и бе побягнало заедно с всички коли на военното министерство, а старият Миаха трябваше да обиколи с велосипед своята отбранителна линия, за да я инспектира. Това Робърт Джордън просто не можеше да повярва. И в най-силен пристъп на патриотизъм не можеше да си представи Миаха на велосипед, но Карков твърдеше, че било вярно. Ала той бе изпратил репортаж за случилото се в съветските вестници и след като го бе написал, сигурно бе започнал да се самоубеждава, че наистина е било така.

Имаше и неща, за които Карков не бе писал. В хотел „Палас“ бяха настанили трима тежко ранени руси — двама танкисти и един летец. Бяха твърде тежко ранени, за да ги преместят. Карков отговаряше за тях и след като в онова време беше особено важно да няма никакви доказателства за руска намеса, която би оправдала една открита интервенция на фашистите, Карков отговаряше и за това те да не попаднат в ръцете на фашистите, в случай че градът трябва да бъде изоставен.

В случай че се наложи да се напусне градът, Карков трябваше да ги отрови и да унищожи всякакви доказателства за тяхната самоличност, преди да си отиде от хотел „Палас“. Никой нямаше да може да докаже, че труповете на тримата ранени са на руснаци —

единият с три куршума в стомаха, другият без челюст и с оголени гласни струни, третият с раздробена бедрена кост, а лицето и ръцете тъй обгорени, щото цялата му глава бе една останала без косми, без вежди и без клепки рана. По телата на тези трима ранени, които той трябваше да остави в хотел „Палас“, никой нямаше да може да установи, че са руснаци. Как ще докажеш, че проснатият пред теб гол труп е на руснак? Националността и политическите ти убеждения не личат, когато си мъртъв.

Робърт Джордън бе запитал Карков как е посрещнал необходимостта да извърши това и Карков бе отговорил, че не я бил посрещнал с особен възторг. „А как щеше да го направиш? — бе го запитал Робърт Джордън и бе добавил: — Щото не е толкова просто, ей така, да отровиш някого.“ А Карков бе отвърнал: „Напротив, просто е, когато винаги си носиш и за себе си“ — и бе отворил табакерата си и бе показал на Робърт Джордън какво е скрил от едната ѝ страна.

— Но нали, ако те пленят, най-напред ще ти вземат табакерата? — бе възразил Робърт Джордън. — Ще ти кажат: „Горе ръцете!“

— Но аз имам и тук — беше се засмял Карков и му бе показал ревера на куртката. — Захапваш ревера, сдъвкваш го и преглъщаш.

— Това е много по-сигурно — беше се съгласил Робърт Джордън. — Кажу ми, наистина ли има мирис на горчиви бадеми, както пише в детективските романи?

— Не знам — бе отвърнал весело Карков. — Никога де съм го помиришвал. Искаш ли да счупим една ампулка и да го помиришем?

— По-добре пази си я.

— Прав си — бе казал Карков и бе прибрал табакерата. — Нали разбираш, не съм пораженец, но критичен момент винаги може да дойде отново и тогава никъде не можеш да си набавиш такова нещо. Чете ли комюникето за фронта при Кордоба? Невероятно е. Сега това е любимото ми комюнике.

— И какво казват в него? — Робърт Джордън бе пристигнал в Мадрид от фронта при Кордоба и усети, че се стяга вътрешно, както става винаги, щом някой се надсмее над нещо, над което и ти би могъл да се надсмееш, но само ти, а не другите. — Кажу ми!

— *Nuestra gloriosa tropa siga avanzando sin perder ni una sola palma de terreno* — бе казал Карков със своето стряскащо испанско произношение.

— Не може да бъде — беше се усъмнил Робърт Джордън.

— Нашите славни войски продължават да настъпват, без да губят нито педя земя — бе повторил Карков на английски. — Така пише в комюникето. Ще го намеря да го прочетеш.

Жив беше още споменът за хората, които ти познаваше и които бяха загинали в боевете край Пособланко; но в „Гейлорд“ това беше тема за шеги.

Ето какво представляваше „Гейлорд“ сега. Но бе имало дни, в които не бе съществувал „Гейлорд“, и ако положението се бе изменило дотолкова, че „Гейлорд“ се беше превърнал в онова, което бяха направили от него оцелелите след първите дни на войната, Робърт Джордън можеше да бъде само щастлив от това, да го осъзнава и с радост да ходи в „Гейлорд“. Сега си твърде далеч от онова, което чувствуваше в Сиера и в Карабанчел, и в Усера, помисли си той. Много лесно се поддаваш на поквара, продължиха мислите му. Но дали това беше поквара, или просто загубата на онази наивност, с която се започва? Нима не беше така с всичко? Запазваше ли някой първоначалното душевно целомъдрие — онова, с което започват да работят младите лекари, младите свещеници и младите войници? Свещениците — да, иначе ще ги отлъчат. Сигурно и нацистите го запазват, помисли си той, и комунистите, които имат достатъчно строга самодисциплина. Но погледни Карков!

Никога не му омръзваше да си мисли за случая Карков. Последния път, когато се бяха срещнали в „Гейлорд“, Карков беше чудесен — поводът беше някакъв английски икономист, прекарал много време в Испания. Дълги години Робърт Джордън бе чел статиите на този човек и винаги бе изпитвал уважение към него, без да го познава. Онова, което той бе написал за Испания, не му беше харесало. То беше твърде просто и ясно, твърде опростенчески схематизирано, в привидната широта на погледа имаше ограниченост, а много от статистическите данни бяха подвеждащи, може би не фалшифицирани, а така подбрани, че да отговарят на мисловния калъп на автора. Но той си помисли, че когато добре познаваш една страна, рядко би ти харесало онова, което пишат за нея по вестниците и списанията и бе оценил добрите намерения на човека.

Накрая се случи така, че се срещнаха. Това стана един следобед, след като бяха атакували при Карабанчел. Те бяха намерили прикрытие

до стената на арената за боя с бикове; на двете съседни улици се водеха престрелки, хората му бяха нервни, в очакване да се започне атаката. Бяха им обещали един танк, но той не се бе появил и Монтеро седеше, опрял глава с ръка, и все си повтаряше: „Няма го танкът. Танкът не дойде.“

Денят беше студен, вятърът вдигаше жълт прахоляк по улицата, а Монтеро беше ранен в дясната ръка и тя постепенно се схващаше.

— Трябва ни танк — казваше той. — Трябва да изчакаме танка, а не можем да чакаме.

Беше станал раздражителен, това, изглежда, беше от болката.

Робърт Джордън отиде да види дали танкът не е пристигнал — Монтеро казваше, че можело да е спрял зад кооперацията, на ъгъла при трамвайната линия. Наистина там беше. Но не беше танк. В ония дни испанците бяха в състояние всяко нещо да нарекат танк. Това беше стара бронирана кола. След като се бе добрал до това място зад ъгъла на кооперацията, водачът бе решил да не продължава по-нататък към арената. Стоеше зад стария броневик, положил скръстени ръце на металическата обшивка, облегал на тях главата си в мекия кожен шлем. Когато Робърт Джордън му заговори, той поклати глава, без да я вдига. После надигна глава, но без да я извъръща към Робърт Джордън.

— Нямам заповед да карам нататък — каза той мрачно:

Робърт Джордън бе извадил пистолета от кобура и бе опрял дулото в кожената куртка на водача на блиндираната кола.

— Ето ти заповедта — беше му казал той. Човекът бе поклатил главата си с големия шлем с кожени възглавнички, като на играчите на ръгби, и бе казал:

— Няма патрони за картечницата.

— Имаме патрони там, при арената — бе му казал Робърт Джордън. — Хайде, да тръгваме. — Там ще заредим лентите. Хайде!

— Няма кой да стреля с картечницата — бе казал водачът.

— Къде е той? Къде е картечарят?

— Убиха го — бе отвърнал водачът. — Вътре е.

— Измъкни го — бе заповядал Робърт Джордън. — Извади го навън.

— Свил се е между картечницата и волана и няма откъде да мина.

— Ела — бе казал Робърт Джордън. — Ще го измъкнем двамата.

Влизайки в блиндираната кола, той си удари челото и от малката рана над веждата по лицето му бе потекла кръв. Мъртвият картечар беше тъй тежък и така се беше вкочанял, че беше невъзможно тялото да се изпъне, та Робърт Джордън трябваше да блъска с юмрук по главата му, защото мъртвият се бе сгънал ничком и се бе вклинил между седалката и волана. Накрая успя да избие главата му оттам, като блъсна с коляно лицето на мъртвеца отдолу, после го хвана през кръста и затегли, за да освободи главата, а накрая извлече трупа към вратата.

— Помогни ми да го изтегля — викна той на водача.

— Не искам да го докосвам — бе казал водачът и Робърт Джордън забеляза, че той плаче. Сълзите се стичаха надолу от двете страни на носа му, по прашното лице, носът му също течеше.

После се изправи до вратата отвън, изтегли мъртвия картечар от машината и той се свлече до трамвайната линия сгънат надве, в същата поза, в която беше застинал. Остана да лежи там с посивялото восъчно лице, по очи на тротоара, със сгънати под него ръце, както в колата.

— Сядай, дявол да те вземе — бе казал Робърт Джордън на водача и му бе направил знак с пистолета си. — Сядай веднага!

И тъкмо тогава бе видял онзи човек да излиза от прикритието на кооперацията. Беше с дълго палто, гологлав, с посивяла коса, скулите му бяха широки, а очите хлътнали и сблизени. Държеше пакет „Честърфилд“, извади една цигара и я подаде на Робърт Джордън, който с помощта на пистолета наблъскваше водача в бронираната кола.

— Минутка, другарю — се бе обърнал той към Робърт Джордън на испански. — Не може ли да ми обясните нещо за тази престрелка?

Робърт Джордън бе взел цигарата и я бе сложил в горния джоб на синьото яке, каквото носеха механиците. Той позна този другар, беше го виждал на снимка. Това беше английският икономист.

— Я се разкарай! — каза той на английски. След това се обърна на испански към шофьора на броневика: — Напред! Към арената. Ясно ли е? И бе затръшнал тежката врата на бронираната кола, бе спуснал предпазната скоба, а машината се бе понесла по дългия наклон, куршумите зачаткаха по бронираната обшивка като камъни по железен котел. А когато започнаха да ги обстрелват с картечен огън, звънтяха остро като удари с чук. Те спряха до стената на арената, която им послужи за прикритие, на стената още стояха октомврийските афиши, залепени до гишето за билети, до тях бяха отворените сандъци, с

патрони, другарите му го чакаха с пушки на рамо и с ръчни гранати на коланите и в джобовете и Монтеро бе казал:

— Добре. Ето го танка. Сега можем да атакуваме.

Същата вечер, когато и последните къщи на хълма бяха вече в техни ръце, той лежеше удобно под прикритието на една тухлена стена, в която бе пробито отворстие като бойница, имаха оттам много добър обстрел, една равна площ се бе проснала между тях и възвишението, на което се бяха оттеглили фашистите, и с едва ли не чувствено удоволствие той си мислеше колко добре е защитен левият фланг от стръмното възвишение с разрушената вила на върха. Беше се сврял в една купа слама и се беше завил с одеялото, за да не настине, докато пропитите му с пот дрехи съхнат на гърба му. Лежеше там и си мислеше за икономиста, засмя се, когато се сети за него, и съжали, че се бе държал грубо. Но когато англичанинът му бе подал цигарата — един вид като бакшиш за очакваната информация, ненавистта на боеца към нестроевака така бе пламнала у него, че той не бе успял да се сдържи.

Сети се за „Гейлорд“ и разговора с Карков за същия този човек.

— Значи, там си го срещнал — бе казал тогава Карков. — През същия този ден аз не отидох по-далеч от Пуенте де Толедо. Значи, той се е приближил съвсем до фронта. Но, изглежда, това е бил последният ден на подвизите му. На следващия ден напусна Мадрид. Струва ми се, че най-много се прояви в Толедо. В Толедо показа чудеса от храброст. Беше един от тези, които разработиха идеята как да се превземе Алкасар. Да го беше видял в Толедо. Мисля, че обсадата ни успя до голяма степен благодарение на неговата помощ и неговите съвети. Това беше най-нелепият етап от войната. Върхът на глупостта, но кажи ми, какво мнение имат за него в Америка?

— В Америка — отвърна Робърт Джордън — го считат за твърде приближен до Москва.

— Не е — бе казал Карков. — Но има великолепно лице — с такава лице и с такива маниери можеш на много места да успееш. Аз например, с моето лице, нищо не бих могъл да постигна. Малкото, което съм постигнал, съм го постигнал въпреки лицето си, което нито вдъхновява хората, нито им внушава обич или доверие към мен. А този човек, Мичъл, има лице — истинско съкровище. Лице на заговорник. Всеки, който познава заговорниците от романите, незабавно му се

доверява. Има и поведението на заговорник. Който го види да влиза в стаята, мигом усеща, че пред него стои заговорник от висша класа. Всички твои богати съотечественици, които смятат, че са се поддали на сантименталния порив да помогнат на Съветския съюз, или искат да се позастраховат срещу евентуален успех на Партията, незабавно прочитат в лицето на този човек, че той не може да бъде нищо друго, освен доверен агент на Коминтерна.

— Значи, няма връзки с Москва?

— Никакви. Слушай, другарю Джордън. Известно ли ти е, че има два вида глупци?

— Пълни и кръгли?

— Не. Говоря за двата вида глупаци, които имаме у нас, в Русия. — Карков се засмя и започна: — Първият — това е зимният глупак. Зимният глупак спира пред вратата на дома ти и силно потропва. Излизаш на вратата, виждаш го и разбираш, че го виждаш за първи път. Той е особено внушителен. Едър мъж, с високи ботуши, кожух, кожена шапка и целият засипан със сняг. Потропва с ботушите си и отърсва снега от тях. После сваля шубата и изтърсва още сняг. После сваля шапката и я блъсва в самата врата, за да я изтърси. И от шапката му пада сняг. Изтръсква още веднъж снега от ботушите си и влиза в стаята. Тогава го поглеждаш и виждаш, че е глупак. Ето, това е зимният глупак. — А летният глупак върви по улицата, размахва ръце, върти глава и всеки от двеста крачки може да види, че той е глупак. Това значи летен глупак. Този икономист е зимен глупак.

— Но защо хората тук му се доверяват? — бе запитал Робърт Джордън.

— Лицето — бе отвърнал Карков. — Неговата великолепна *gueule de conspirateur*^[3]. И безценният му трик — все току-що пристига някъде, където се ползува с огромно доверие и уважение. Разбира се — беше се усмихнал Карков, — за да може този трик да действа, той трябва много да пътува. Нали знаеш, испанците са много странни хора — бе продължил да обяснява Карков. — Това правителство имаше много пари. Много злато. За приятелите — нищо. Ти си приятел? Отлично. Значи, свършваш това безплатно. Но за хора, които представят важна фирма или страна, с която не се поддържат приятелски отношения, но на която трябва да се повлияе — на такива хора те дават с щедра ръка. Много любопитно е, ако вникнеш в това.

— Това не ми харесва. Освен това парите принадлежат на испанския работник.

— Не е важно дали ти харесва. Важно е дали го разбираш — му бе казал Карков. — Винаги, когато се срещнем, аз те научавам на нещо, така малко по малко ще получиш образование. Интересно би било един професор да получи образование.

— Не знам дали ще бъда преподавател, когато се завърна. Вероятно ще ме изхвърлят като червен.

— Може би ще можеш да дойдеш в Съветския съюз и ще продължиш работата си там. Може би това е най-разумното за теб.

— Но моята специалност е испански език.

— Испански се говори в много страни — бе казал Карков. Невъзможно е във всички тези страни да бъде тъй трудно да се направи каквото и да било, както в Испания. После, не забравяй, че вече девет месеца не преподаваш. За девет месеца човек може да се сдобие с нова професия. Колко диалектика си чел?

— Чел съм „Марксистически наръчник“ под редакцията на Емил Бърнс. Това е всичко.

— Ако си го изчел целия, това не е толкова малко. Хиляда и петстотин страници са това, а на всяка страница имаш върху какво да се замислиш. Но има много други неща, които трябва да прочетеш.

— Сега нямам време за четене.

— Знам — бе казал Карков. — Имам пред вид един ден. Има книги, които, като ги прочетеш, ще започнеш да си обясняваш много от нещата, които сега стават. А това, което става сега, ще даде материал за друга, много нужна книга, книга, обясняваща много неща, които трябва да се знаят. Може би аз ще я напиша. Надявам се, че аз ще бъда този, който ще я напише.

— Не виждам кой би я написал по-добре.

— Не ме ласкай — бе казал Карков. — Аз съм журналист. Но като всички журналисти мечтая да се занимавам с литература. Сега проучвам материали за един очерк за Калво Сотело. Бил е много завършен фашист; испански фашист в чист вид. Франко и останалите не са. Изучавам всички писания и речи на Сотело. Бил е много умен и е много умно, че са го убили.

— Мислех, че не си привърженик на политическите убийства.

— Това е един твърде широко прилаган метод — бе казал Карков. — Твърде широко прилаган.

— Но...

— Ние сме против индивидуалния терор — беше се усмихнал Карков. — Разбира се, ние сме против дейността на престъпните терористични и контрареволуционни организации. Изпитваме ненавист и отвращение към двуличието и низостта на такива настървени хиени, като бухаринските отрепки, и на изверги като Зиновиев, Каменев, Риков и техните лакеи. Мразим и ненавиждаме тези истински мерзавци — бе се усмихнал той отново. — Но въпреки това, според мен, има основание да се каже, че методът на политическите убийства се прилага твърде нашироко.

— Искаш да кажеш...

— Нищо не искам да кажа. Но ние, разбира се, премахваме и ликвидираме такива мерзавци и отрепки, генералски предателски псета и адмирални, погазили клетвата за вярност. Ние ги ликвидираме. Това е ликвидиране, а не убийство. Ясна ли ти е разликата?

— Ясна — бе отвърнал Робърт Джордън.

— И тъй като понякога се шегувам — а знаеш колко е опасно да се шегуваш, дори и на шега, — това, че понякога се шегувам, още не значи, че испанският народ няма да доживее деня, в който ще се кае, гдето не е разстрелял някои генерали, които и сега командуват. Не обичам разстрелите, разбираш ли?

— Аз ги приемам — бе казал Робърт Джордън. — Аз също не ги обичам, но вече ги приемам.

— Знам — бе отговорил Карков. — Осведомен съм за това.

— Важно ли е? — бе запитал Робърт Джордън. — Аз просто исках да бъда искрен.

— За съжаление — бе казал Карков — това е едно от условията да бъдеш считан за надежден човек, който при други обстоятелства би се нуждаел от много по-дълго време, за да бъдеш причислен в тази категория.

— А непременно ли трябва да бъда надежден?

— Човек, който върши своята работа, трябва да бъде абсолютно надежден. Трябва да поговорим някой път, за да проверя как ти работи мозъка. Жалко, че никога не разговаряме сериозно.

— Зазимил съм си мозъка, докато трае войната, докато я спечелим — бе се усмихнал Робърт Джордън.

— В такъв случай боя се, че дълго време няма да го употребяваш. Все пак не е лошо да го поупражняваш от време на време.

— Чета „Мундо Обреро“ — бе обяснил тогава Робърт Джордън, а Карков бе отвърнал:

— Добре. Разбирам от шегата. Но в „Мундо Обреро“ се появяват разумно написани неща. Единствените разумно написани неща за тази война.

— Да. Съгласен съм. Но не можеш да добиеш пълна представа за това, което става, ако четеш само партийния орган.

— Не можеш — беше признал Карков. — Но такава пълна представа няма да добиеш дори ако четеш двайсет вестника, а и да я добиеш, не виждам за какво ти е. Аз почти винаги виждам цялостната картина и това, което правя с нея, е, че се опитвам да я забравя.

— Толкова ли е лоша според теб?

— Сега е по-добра, отколкото беше. Постепенно се измъкваме от най-лошото. Но нещата никак не са розови. Сега изграждаме мощна армия и някои елементи, тези, които идват заедно с Модесто, с Ел Кампесино, с Листер и Дюран, са надеждни. Повече от надеждни. Великолепни са. Сам ще видиш. Както по-рано имаме и бригадите, макар ролята им да се измени. Но армия, в която има и добри и лоши елементи, не може да спечели една война. Всички бойци трябва да бъдат доведени до определена степен на политическо развитие. Всички трябва да знаят за какво се бият и колко важно е то. Всички трябва да вярват в борбата, която им предстои, всички са длъжни да се подчиняват на дисциплината. Изграждаме мощна редовна армия, а нямаме време, за да създадем тази дисциплина, която една редовна армия трябва да притежава, за да се държи достойно под огъня. Наричаме я народна армия, но тя няма да има предимствата на една истинска народна армия, в същото време ѝ липсва онази желязна дисциплина, която трябва да притежава редовната армия. Сам ще видиш. Това е много рисковано начинание.

— Днес не си много весел.

— Не съм — беше отговорил Карков. — Току-що пристигнах от Валенсия; там се видях с много хора. От Валенсия никой не се връща

много весел. В Мадрид се чувствуваш спокоен, всичко ти е ясно и ти се струва, че войната не може да има друг край, освен победен. Валенсия е друго нещо. Там още управляват страхливците, които избягаха от Мадрид. Намерили са си топличко административно-бюрократично местенце и си управляват. Гледат отвисоко на ония, които останаха в Мадрид. Поредната им мания е да отслабят военния комисариат. Ами Барселона! Да знаеш какво става в Барселона!

— Какво?

— Беше и продължава да е същинска оперета. Отначало беше рай за неуравновесените и революционерите-романтици. Сега е рай за оперетни личности, които позират като войници. Такива войници, които обичат да се перчат с униформи, да парадират с червени и черни шалчета. Този род хора, които обичат всичко, свързано с войната, само не и да се бият. Валенсия ще те отврати, а Барселона ще те разсмее.

— А какво мислиш за метежа на ПОУМ^[4]?

— Несериозна работа. Дело на налудничави и неуравновесени, инфантилна история. Увлечени бяха и някои честни, но заблудени хора. Зад цялата работа стоеше само един остър ум и малко фашистки пари. Не много. Бедният ПОУМ. Глупаци!

— Загинаха ли много хора в метежа?

— По-малко, отколкото след това разстреляха и отколкото още ще разстрелят. ПОУМ. Несериозен като самото си название. Да го бяха нарекли ПИП или ГРИП. Всъщност не. Грипът е много по-опасен. Може да даде усложнения за зрението и за слуха. А знаеш ли, че били решили да убият мен, Валтер, Модесто и Прието! Виждаш ли каква каша им е в главата? Ние сме съвършено различни. Бедният ПОУМ. Така и не убиха никого. Нито на фронта, нито в тила. Само няколко души в Барселона.

— Беше ли там?

— Да. Изпратих оттам телеграма, в която описах тази гнусна организация на троцкистки убийци и фашистките им машинации, но, между нас казано, цялата работа с ПОУМ е несериозна. Единственият им делови човек беше Нин. В ръцете ни беше, но го изтървахме.

— Сега къде е?

— В Париж. Ние казваме, че е в Париж. Беше много приятен човек, но имаше политически халюцинации.

— Но са влезли във връзка с фашистите, не е ли така?

— Кой не се е свързвал с тях?

— Ние.

— Кой знае? Надявам се, че не сме. Ти често отиваш в техния тил — беше се усмихнал той. — А братът на един от секретарите на Републиканското посолство в Париж миналата седмица ходил в Сен Жан де Люс и там се срещнал с хора от Бургос.

— Предпочитам фронта — бе заявил тогава Робърт Джордън.

— Колкото по-близо до фронта, толкова по-добри са хората.

— А във фашисткия тил не ти ли харесва?

— Много. Там имаме прекрасни хора.

— А те сигурно имат свои прекрасни хора в нашия тил. Издирваме ги и ги разстрелваме, а те улавят и разстрелват нашите. Когато си на тяхна територия, винаги си мисли колко хора те са изпратили на наша.

— Мисля за това.

— Както и да е — бе казал Карков. — Днес вероятно имаш достатъчно материал за мислене, затова допий тая бира, дето ти е останала в халбата, и бягай, защото трябва да отида горе да говоря с някои хора. Хора от „горе“. Ела пак да се видим.

Да, мислеше си Робърт Джордън. Много неща беше научавал в „Гейлорд“. Карков бе прочел неговата първа и единствена книга. Тя не беше имала успех. Беше само двеста страници и той се съмняваше дали са я прочели поне две хиляди души. Беше вложил в нея всичко, което бе научил за Испания, за десетте години, през които беше пътешествувал из нея пеша, в третокласни вагони, в автобуси, на камиони, яхнал кон или муле. Познаваше Баския, Навара, Арагон, Аалисия, двете Кастилии, Естремадура — познаваше ги надлъж и нашир. Но Бороу, Форд и други също бяха написали добри книги, така че той бе могъл да добави много малко. Ала Карков бе казал, че книгата е хубава.

— Иначе нямаше да се занимавам с теб — бе му казал той. — Мисля, че пишеш абсолютно правдиво, а това е нещо много рядко. Затова бих искал да разбереш някои неща.

Добре. Нека всичко това да свърши и тогава той ще напише нова книга. Но само за нещата, които знае. Правдиво и за онова, което знае. Но за да ги опиша, ще трябва да пиша много по-добре, отколкото сега,

помисли си той. Онова, което бе разбрал в тази война, не беше никак просто.

- [1] „Овчи извор“ (исп.). — Б.пр. ↑
- [2] Легионери (исп.). — Б.пр. ↑
- [3] Муцуна на конспиратор (фр.). — Б.пр. ↑
- [4] Троцкистка организация в Каталония. Б.пр. ↑

ГЛАВА ДЕВЕТНАДЕСЕТА

— Какво си седнал там? — запита го Мария. Тя беше застанала до него, а той извърна глава към нея и се усмихна.

— Нищо — отвърна той. — Мисля си.

— За какво? За моста ли?

— Не. За моста няма какво повече да се мисли. За теб и за един хотел в Мадрид, където живеят мои руски приятели, и за една книга, която един ден ще напиша.

— Има ли много руси в Мадрид?

— Не. Много малко.

— Но във фашистките вестници пише, че имало стотици хиляди.

— Това са лъжи. Много малко са.

— Обичаш ли русите? Този, който беше тук преди тебе, беше руснак.

— Ти обичаше ли го?

— Да. Тогава бях болна, но ми се стори много красив и много смел.

— Ама че глупости — красив! — намеси се Пилар. — Носът му плосък като длан, а скулите му широки колкото овчи задник.

— Той ми беше много добър приятел и другар — каза Робърт Джордън на Мария. — Аз много го обичах.

— Обичал си го ти — каза Пилар. — А си го застрелял.

При тези думи седналите на масата вдигнаха глава от картите, а Пабло се взря в Робърт Джордън. Всички се смълчаха, след това Рафаел циганинът запита:

— Вярно ли е, Роберто?

— Да — каза Робърт Джордън. Неприятно му беше, че Пилар бе заговорила за това, съжали, че той сам й го бе казал при Ел Сордо. — По негова молба. Беше тежко ранен.

— *Quecosa mas gaga*^[1] — възкликна циганинът. — Докато беше с нас, все му беше в ума дали няма да стане такова нещо. Не помня вече

колко пъти съм му обещавал, че ако стане нужда, аз ще свърша тази работа. Чудно — повтори той и поклати глава.

Той беше много чуден — каза Примитиво. — Не като другите.

— Слушай — каза единият от братята, Андрес. — Като си професор и толкова учен, я кажи, вярваш ли, че е невъзможно човек да види предварително какво ще се случи с него?

— Не вярвам, че може — каза Робърт Джордън. Пабло се взираше в него с любопитен поглед, а Пилар го наблюдаваше с безизразно лице. — Този руски другар не беше добре с нервите, защото е прекарал много време на фронта. Бил се е при Ирун, а сами знаете, че там е било тежко. Много тежко. След това е воювал на север. А след като са били организирани първите групи за работа във фашисткия тил, прехвърлили са го тук, в Естремадура и в Андалусия. Мисля, че просто е бил много уморен и изнервен, затова е изпаднал в мрачни мисли.

— Не се и съмнявам, че е видял много ужасни неща — каза Фернандо.

— Както и ние, и всички останали — каза Андрес. — Но, слушай, Ingles, как мислиш, може ли човек да знае предварително какво ще го сполети?

— Не — каза Робърт Джордън. — Всичко това е невежество и суеверие.

— Кажи си — обади се Пилар. — Да чуем как мисли професора. — Тя говореше като с дете, което се опитва да разсъждава като възрастен човек.

— Мисля, че лошите предчувствия се пораждат от страха — каза Робърт Джордън. — Да виждаш лоши предзнаменования...

— Например като днешните самолети — каза Примитиво.

— Или поличба като твоето пристигане — каза с тих глас Пабло и Робърт Джордън обърна очи към отсрещния край на масата, където бе седнал той, разбра, че Пабло не го предизвиква, а просто бе изказал гласно мисълта си, и продължи: — Когато видиш лошо предзнаменование, ако си напласен, започваш да мислиш за смъртта и после си въобразяваш, че предзнаменованието е поличба — заключи Робърт Джордън. — Смятам, че това е всичко. Не вярвам нито в гадатели, нито в прорицатели, изобщо в никакви свръхестествени неща.

— Но този предишния с особеното име ясно си беше видял съдбата — каза циганинът. — И точно така стана.

— Не я е видял — възрази Робърт Джордън. — Боял се е, че такова нещо може да се случи и това се е превърнало в натрапчива идея. Никой не може да ме убеди, че той бил видял нещо.

— И аз ли не мога? — запита го Пилар, взе малко пепел от огнището, сложи я на дланта си и духна. — И аз ли не мога да те убедя?

— Не. Ако ще да си магьосница, ако ще да имаш циганска кръв — пак няма да ме убедиш.

— Защото имаш памук в ушите — каза Пилар. На светлината на свещта едрите черти на лицето ѝ изглеждаха особено резки и груби. — Не си глупав. Просто си глух. Който е глух, не чува музиката. Нито радиото. И както не ги чува, като нищо може да каже, че такива неща няма. *Que va, Ingles!* Аз видях смъртта на този човек с особеното име написана на лицето му така ясно, като да беше жигосана с нажежено желязо.

— Нищо не си видяла — настояваше на своето Робърт Джордън. — Видяла си страх и лоши предчувствия. Страхът се е загнездил в него, защото много нещо е преживял. Лошите предчувствия са го мъчели, защото си е представял какво би могло да се случи.

— *Que va* — каза Пилар. — Видях смъртта тъй ясно, сякаш беше седнала на рамото му. И това не е всичко — той миришеше на смърт.

— Миришел на смърт! — присмя ѝ се Робърт Джордън. — Може би не на смърт, а на страх. Страхът мирише.

— *De la muerte*^[2] — повтори Пилар. — Слушай. Бланкет, който беше най-знаменитият *reop de brega*, работеше с Гранеро и ми е разказвал, че в деня на смъртта на Маноло Гранеро преди коридата влезли в църква и там Маноло така силно миришел на смърт, че Бланкет едва не повърнал. А преди това бил с Маноло в хотела и сам видял как се изкъпал и се преоблякъл, преди да тръгне за арената. В колата, по пътя към арената били рамо до рамо и не се усещала никаква миризма. А в църквата никой друг не я усетил, освен Хуан Луис де ла Роса. И когато четиримата се строили, преди да излязат на арената, Марсиал и Чикуело пак нищо не усетили. Но Бланкет ми казваше, че Хуан Луис бил бял като платно и Бланкет го запитал: „И ти ли?“ — „Просто е невъзможно да се диша — отвърнал му Хуан Луис.

— Това е от твоя матадор.“ — „Pues nada — казал Бланкет. — Нищо не може да се направи. Да се надяваме, че не грешим.“ — „Ами другите!?“ — запитал Хуан Луис. „Nada — казал Бланкет. — Но тоя вони по-лошо от Хосе в Талавера.“ И същия следобед бика Нокапена от ранчото на Верагуа смаза Маноло Гранеро върху талпите на бариерата през втория tendido^[3] на мадридската Plaza de Toros. Бях там с Финито и всичко видях. Рогът на бика му влезе в черепа, главата на Маноло се залости под estribo, в основата на бариерата, където го беше натикал бика.

— Но ти не надуши нищо, нали? — запитва Фернандо.

— Не — отвърна Пилар. — Защото бях далеч. Бяхме седнали на седмия ред в tendido номер три. Но оттам, под ъгъл, можах да видя всичко как стана. Същата вечер Бланкет, а по-рано той работеше с Хоселито и бе видял как той загина, разказа на Финито как бе станало всичко — бяха отишли да седнат във Форнос — и Финито запитал Хуан Луис де ла Роса така ли е било, но Хуан нищо не му отговорил, само кимнал с глава, че наистина е било така. Аз сама видях как стана. А ти, Ingles, сигурно си глух за такива неща, както са били глухи в този ден Чикуюело и Марсиал Лаланда и всички banderilleros, и пикадори, и всички guente на Хуан Луис и на Маноло Гранеро, в този ден. Но Хуан Луис и Бланкет не са били глухи. И аз не съм глуха за такива работи.

— Защо казваш глух, когато то не е нещо да го чуеш, а да го помиришеш? — запитва Фернандо.

— Leche! — сопна му се Пилар. — Трябваше ти да си професор на мястото на El Ingles. Но мога да разкажа и други такива неща и ти, Ingles, недей да спориш за работи, към които си глух. Чуваш ли онова, което едно куче ще чуе? Можеш ли да надушиш това, което едно куче ще надуши? Но вече си видял малко от това, което може да сполети човека.

Мария сложи ръка на гърба на Робърт Джордън, остана така облегната на рамото му и той изведнъж си помисли: време е да свършим с тия празни приказки и да използваме тези часове, които имаме. Но още е рано. Трябва да се убие остатъкът от вечерта. И запитва Пабло:

— А ти вярваш ли в магии?

— Как да ти кажа — отвърна Пабло. — По-скоро мисля като теб. С мен никога не се е случвало нещо свръхестествено. А какво е страх

— зная. И още как! Но вярвам, че Пилар умее да гледа на ръка и да предсказва съдбата. Ако не лъже, може би наистина е доловила този мирис.

— Que va, че да лъжа! — каза Пилар. — Да не би аз да съм го измислила? Бланкет беше човек сериозен и освен това много набожен. Не беше циганин, а еснаф от Валенсия. Никога ли не си го виждал?

— Виждал съм го — каза Робърт Джордън. — Много пъти. Един такъв дребничък, с безцветно лице и владее виртуозно мулетата. В краката е бърз като заек.

— Точно така — потвърди Пилар. — Лицето му е с лош цвят, защото има болно сърце и циганите казват, че носел смъртта със себе си, но с мулетата я отблъсвал настрана, както ти ще изтриеш праха от масата. Но той, макар че не е циганин, подуши смъртта на Хоселито при боя в Талавера. Макар да не разбирам как миризмата на мансаниля не му е попречила да долавя други миризми. Бланкет разказваше за това твърде неохотно, пък и не му вярвах — казваха му, че си въобразявал, защото Хосе водеше такъв живот тогава, че винаги беше изпотен под мишниците. Но след няколко години същото се случи с Маноло Гранеро, и то пред очите на Хуан Луис де ла Роса. Наистина, Хуан Луис много не го уважаваха, но в работата си имаше много вярно око. Беше и голям женкар. А Бланкет беше човек тих, сериозен, неспособен да излъже. И повярвай ми, че аз помирирах смъртта на твоя колега, който беше при нас.

— Не мога да повярвам — каза Робърт Джордън. — Нали каза, че Бланкет подушил това точно преди да излязат на пасажа^[4]. Точно преди да започне коридата. А операцията с влака е минала успешно. Кашкин не е загинал в нея. Как тогава си подушила — то е станало не тогава, а по-късно!

— В това времето няма значение — обясни Пилар. — От Игнасио Санчес Мехиас така силно миришеше на смърт през последния му сезон, че мнозина не искаха да седат с него в кафенето. Това всички цигани го знаеха.

— Тези работи ги измислят, след като човек загине — упорствуваше Робърт Джордън. — Всички знаеха, че Санчес Мехиас го чака *cornada*^[5], защото не беше във форма, стилът му беше тежък и опасен, беше отслабнал и натезал в краката и рефлексите му бяха забавени.

— Така е — съгласи се Пилар. — Всичко това е вярно. Но всички цигани знаеха също и това, че миришеше на смърт; влезеше ли във Виля Роса, хора като Рикардо и Фелите Гонсалес се измъкваха от вратичката зад бара.

— Сигурно са му дължали пари — засмя се Робърт Джордън.

— Възможно е — каза Пилар. — Много е възможно. Но освен това те надушваха смъртта в него — това го знаеха всички.

— Това, което тя ти казва, е вярно, Ingles — каза циганинът Рафаел. — Това всички наши го знаят.

— Не мога и думичка да повярвам — упорствуваше Робърт Джордън.

— Слушай, Ingles — намеси се Анселмо. — Аз съм против всякакви такива магии. Но нашата Пилар се слави като много вещица в тия работи.

— Ами на какво точно мирише? — запита Фернандо. — Каква ще е тая миризма? Като е миризма, трябва да мирише на нещо определено.

— Искаш ли да знаеш, Фернандито? — усмихна му се Пилар. — Мислиш, че ще можеш да я усетиш, така ли?

— Ако наистина съществува, защо да не я помириша както всеки друг?

— Защо не, наистина? — присмя му се Пилар и положи на колене едрите си длани. — Пътувал ли си някога с кораб, Фернандо?

— Не съм. И не възнамерявам.

— В такъв случай може и да не я познаеш. Защото в тази миризма е примесена оная воня, която се носи на кораба, когато излезе буря и илюминаторите са затворени. Допри си носа до месинговата дръжка на един добре уплътнен илюминатор, когато кораба така се клати, че усещаш как нещо в стомаха ти се обръща, и вече ще знаеш част от миризмата.

— Няма да мога да я разпозная, защото на никакъв кораб не възнамерявам да се качвам — каза Фернандо.

— Няколко пъти съм пътувала по море — каза Пилар. — До Мексико и до Венесуела.

— Кажу ми, какво още има в тази миризма? — запита Робърт Джордън. Пилар го погледна насмешливо, горда при спомена за пътешествията си.

— Добре, Ingles, щом искаш да се научиш. Добре правиш — учи се! След кораба слез призори към Толедския мост в Мадрид, спри се до matadero,^[6] постой там на мокрия паваж, когато пълзят мъгли откъм Мансанарес, и изчакай стариците, които идват преди разсъмване да пият от кръвта на закланите животни. Зададе ли се такава старица откъм matadero, загърнатата с шала си, лицето ѝ сиво, а очите ѝ празни, по бузите и по брадата ѝ прорасли косми от старост, не четинести, ами бели конци като ластуните на покарал фасул на мъртвата восъчна кожа; и тогава, Ingles, прегърни я, целуни я в устата и ще разбереш второто, което влиза в миризмата.

— Пресече ми апетита — каза циганинът. — Това за ластуните беше прекалено.

— Искаш ли да чуеш още? — запита тя Робърт Джордън.

— Разбира се — отвърна той. — Човек трябва да се учи, така че дай да се учим.

— От това за космите по лицето на старицата ми призля — каза циганинът. — Защо става така със старите жени, Пилар? С нас не е така.

— Никак не е — присмя му се Пилар. — У нас стариците, които са били тъй стройни на младини, ако не броим, разбира се, вечния тумбак, дето циганката го носи пред себе си, белег за благоразположението на мъжа ѝ...

— Не говори така — каза Рафаел. — Долно е така да се говори.

— Ах, ти се обиди — продължи Пилар. — А да си виждал някоя gitana^[7], която да не е или бременна, или току-що родила?

— Ами ти?

— Стига — прекъсна го Пилар. — Никой не е неуязвим за обиди. Исках да кажа, че в старостта всеки става грозен по свой начин. Няма защо да влизаме в подробности. Но ако EL Ingles иска да се научи да разпознава тази миризма, трябва да отиде при el matadero призори.

— Ще отида — каза Робърт Джордън. — Но ще доловя миризмата и без да се целувам. И аз, като Рафаел, се изплаших от прораслите косми.

— Целуни една старица — каза Пилар. — Целуни я, за да се научиш, и после, докато тази миризма е още в ноздрите ти, върни се в града и като видиш кофа за смет, в която са изхвърлени мъртви цветя,

напъхай си носа вътре и вдъхни така, че миризмата от гниещите стебла да се смеси с тази воня, която ти е още в ноздрите.

— Готово — каза Робърт Джордън. — А какви да са цветята?

— Хризантеми.

— Така. Поемам дъха на хризантемите — каза Робърт Джордън.
— А после?

— После — продължи Пилар — трябва да избереш есенен ден, дъждовен или мъглив, или да е в началото на зимата. И в такъв ден разходи се из града и мини по Калъе де Салуд, когато метат las casas de putas^[8] и изсипват кофите в помийния канал и когато сладникавия мирис на безплодните любовни усилия, примесен с дъха на сапунена вода и угарки, се докосне — ама само леко — до ноздрите ти, свърни към Jardin Botánico^[9], където нощем онези жени, които вече не могат да работят по домовете си, вършат работата облежнати на желязната врата на парка и на железните перила и на тротоарите. Там, под сенките на дърветата, на железните перила те вършат всичко, което пожелава мъжа, като се почне с най-простото за десет сантиметра и се свърши с една песета за онова деяние, от което всички сме родени, и там, на някоя лека с мъртви цветя, които още не са изкоренили, за да засеят нови, и е по-меко, отколкото на тротоара, ще намериш захвърлена чанта от зебло, пропита с дъха на влажна пръст и мъртви цветя и онова, което се е вършило през нощта. В тази чанта ще бъдат събрани всички миризми — и на мъртвата земя, и на сухите стебла, и на гнилите цветове, и онази миризма, която съпровожда и смъртта, и раждането на човека. Нахлузи си тая чанта на главата и се опитай да си поемеш дъх през нея.

— Не.

— Да — повтори Пилар. — Надени си я на главата и се опитай да дишаш и тогава, ако предишните миризми са още в теб, ще усетиш мирисът на близката смърт, която всички знаем.

— Добре — каза Робърт Джордън. — И казваш, че така миришел Кашкин, когато е бил тук?

— Да.

— Е, добре — каза Робърт Джордън сериозно. — Ако това е вярно, хубаво направих, че го застрелях.

— О! — възкликна циганинът. Останалите се засмяха.

— Добре го каза — похвали го Примитиво. — Поне за малко това ще ѝ затвори устата.

— Но, Пилар — започна Фернандо, — ти не можеш да очакваш от човек, образован като дон Роберто, да извърши всички тези гадости.

— Не мога — съгласи се Пилар.

— Всичко това е страшно отвратително.

— Да — съгласи се Пилар.

— Можеш ли да очакваш от него да извърши всички тези унижителни неща?

— Не мога — каза Пилар. — Хайде, върви да спиш.

— Но, Пилар... — продължи Фернандо.

— Млъквай! — озъби му се неочаквано Пилар. — Не ставай глупак и аз също няма да ставам глупачка да говоря с хора, които не разбират за какво става дума.

— Признавам, че не разбирам... — започна Фернандо.

— Недей да признаваш и недей да се опитваш да разбереш — срыза го Пилар. — Навън вали ли още?

Робърт Джордън се приближи до входа на пещерата, повдигна чула и погледна навън. Беше ясна и студена нощ, снеговалежът беше спрял. Той се вгледа в белотата, която се стелеше между стволите, после нагоре — към чистото небе. Въздухът, който проникваше в дробовете му, беше остър и сковаващ.

Ел Сордо ще да е оставил много следи, ако е излязъл да краде коне тая нощ, помисли си той. После пусна чула и се върна в задимената пещера.

— Прояснило се е — каза. — Няма вече виелица.

---

[1] Какво чудно нещо (исп.). — Б.пр. ↑

[2] На смърт (исп.). — Б.пр. ↑

[3] Сектор (исп.). — Б.пр. ↑

[4] Тържествена обиколка на арената, преди да започне боят (исп.). — Б.пр. ↑

[5] Удар с рог (исп.). — Б.пр. ↑

[6] Кланица (исп.). — Б.пр. ↑

[7] Циганка (исп.). — Б.пр. ↑

[8] Публичните домове (изп.). — Б.пр. ↑

[9] Ботаническата градина (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ДВАДЕСЕТА

Сега беше нощ, той лежеше и чакаше момичето да дойде ори него. Вятърът беше стихнал и боровете се издигаха безмълвни в тъмнината. Стволовете им рязко се открояваха на белотата на снега, който беше покрил всичко наоколо, и той лежеше в спалния чувал, усещаше пружиниращата постеля, която си беше направил отдолу, беше си изпънал краката върху цялата дължина на топлия чувал, ободряващият въздух му обвейваше главата и той чувствуваше студ в ноздрите си, когато вдишваше. Лежеше настрана, под главата си вместо възглавница беше подложил въжените си обувки, на които беше намотал куртката и панталоните, а до хълбока си усещаше хладния метал на тежкия пистолет, който беше извадил от кобура, когато се бе събличал, и бе привързал с шнур за китката на дясната ръка. Отмести пистолета и се сгуши навътре в чувала, без да престава да наблюдава тъмния прорез между скалите, където беше входът на пещерата. Небето се беше очистило и снегът отразяваше достатъчно светлина, за да се виждат стволовете на дърветата и скалната грамада, където бе пещерата.

Преди да си легне, той бе взел брадвата, бе излязъл от пещерата, бе нагазил току-що падналия сняг, за да стигне до края на просеката и да отсече една еличка. В тъмнината той я бе довякъл, със ствола напред, до подветрената част на скалата. Там той я бе изправил и хванал ствола с лявата ръка, с дясната стиснал брадвата долу, където дръжката вече влиза в метала, той бе отсякъл всички клонки и на снега се бе образувала цяла купчинка. После бе оставил купчинката, положил бе оголения ствол в снега и бе влязъл в пещерата, за да извади оттам една дъска, която бе забелязал опряна на стената. С тази дъска той бе разчистил едно място в основата на скалите, бе взел клонките и след като ги отърси от снега, нареди ги така, че да се прихлупват една друга, и си приготви постеля за спалния чувал. Оголеното стволче положи напърно в нозете си, за да не се разпилеят настрана клонките,

приклеци го от двете страни с клинчета, които отцепи от края на дъската и заби в земята.

После отнесе дъската и брадвата обратно в пещерата, като се сниши, за да мине под чула, и ги остави до стената.

— Какво правиш навън? — беше го запитала Пилар.

— Постилам си за спане.

— Защо си ми развалил дъската, щях да правя от нея полица.

— Извинявай.

— Няма значение — каза тя. — При дъскорезницата ще се намерят още дъски. Какво легло си измайстори?

— Такова, каквито ги правят в моята страна.

— Добър сън тогава — каза тя, а Робърт Джордън отвори едната раница, извади спалния чувал, подреди обратно в раницата нещата, които бяха загърнати в чувала, изкара го навън, като пак се сниши, за да мине под чула, и го разстла върху клонките, така че дъното му се опря на стволчето, което бе приковал напъряко. Отвореният край за главата бе на завет в основата на скалата. После се върна в пещерата за раниците, но Пилар го спря:

— Могат да пренощуват с мен, както снощи.

— А няма ли да поставите постове? — запита той. — Нощта е ясна и виелицата спря.

— Фернандо отива — каза Пилар.

Мария беше в дъното на пещерата и Робърт Джордън не я виждаше.

— Лека нощ на всички викна той. — Отивам да спя.

От тези, които бяха разстлали одеяла и скатани платнища на пръстения под пред огнището, след като бяха отместили талпите, служещи за маси и столчета, покрити с рунтави кожи, за да си разчистят място за спане, само Примитиво и Андрес вдигнаха глави и отвърнаха: „*Buenas noches.*“^[1]

Анселмо вече спеше, сврян в един ъгъл. Беше се завил презглава с одеялото и наметката си така, че дори носът му не се виждаше. Пабло беше заспал на стола.

— Да ти дам ли една овча кожа за леглото? — Пилар запита тихо Робърт Джордън.

— Не — отвърна той. — Благодаря ти. Нямам нужда.

— Да спиш хубаво — каза тя. — За материала ти аз отговарям.

Фернандо бе излязъл навън заедно с него и бе постоял за миг пред стъкменото легло.

— Странна идея ти е дошла в главата да спиш на открито, дон Роберто — бе казал той, застанал в тъмнината, загърнат с пончото и с карабина на рамо.

— Свикнал съм. Лека нощ.

— Щом си привикнал, добре.

— Кога ти идва смяната?

— В четири.

— Ще се настудуваш дотогава.

— Свикнал съм — каза Фернандо.

— Щом си привикнал, тогава добре... — бе отвърнал вежливо Робърт Джордън.

— Да — съгласи се Фернандо. — А сега да се изкача на върха. Лека нощ, дон Роберто.

— Лека нощ, Фернандо.

После си беше направил възглавница от скатаните дрехи, вмъкнал се беше в спалния чувал и бе зачакал, усещайки пружиниращата постеля от клонки, галещата, пухеста топлота на чувала, без да откъсва очи от входа на пещерата над снежната белота, като усещаше, че сърцето му бие в очакване.

Нощта беше ясна и главата му беше ясна и хладна като нощния въздух. Той вдъхваше уханието на еловите клонки, подложени отдолу, мириса на смачканите иглички и по-острия дъх от смолистия сок на отсечените клончета. Тая Пилар, мислеше си той. Пилар с нейната миризма на смърт. Аз пък обичам миризма като тази. И още — да ми мирише на прясно окосена детелина или на градински чай, когато яздиш след говедата, обичам също да ми мирише на разгорели цепеници и на тлеещи есенни листа. Това е сигурно аромата на носталгията — мириса на дим, който се вие над купчинките листа, насъбрани с гребла, както горят през есента по улиците на Мисула. Какъв мирис би избрал? На сладките влакнести треви, с които индианците си постилат кошниците? На опушена кожа? Мириса на земята след пролетен дъжд? Мириса на морето, когато крачиш по някой обрасъл с жълтуга нос в Галисия? Или бриза, появил в тъмнината, когато приближаваш кубинския бряг? Той мирише на цъфнали кактуси, на мимози и морски лози. Или би предпочел да ти мирише на препечен

бекон сутрин, когато си гладен? Или на сутрешното кафе. Или на ябълка от сорта „Джонатан“, когато забиваш зъби в нея. Или на ябълков сок, когато мачкат ябълките, за да правят ябълково вино, или на хляб, току-що изваден от пещта? Сигурно си гладен, помисли си той, изтегна се настрана и пак загледа входа на пещерата в светлината на звездите, отразена от снега.

Някой се измъкна изпод чула и застана до скалния прорез пред входа. После той чу как снегът скрипти под краката му, фигурата се сниши под чула и се плъзна обратно вътре.

Сигурно няма да дойде, докато не заспят всички, помисли си той. Каква загуба на време. Половината нощ мина. О, Мария! Идвай бързо, защото няма много време. Долови мекия звук на сняг, който пада от клонките върху заснежената земя. Появя ветреца. Той го почувствува на лицето си. Изведнъж се уплаши — ами ако не дойде! Повоят му напомни, че скоро ще се зазори. От клоните отново се посипа сняг и той чу как вятърът шуми в боровите върхари.

Хайде, Мария! Идвай по-скоро, мислеше си той. Идвай. Недей да чакаш там. Вече няма смисъл да ги чакаш да заспят.

Тогава я видя да излиза изпод чула, прикриващ входа на пещерата. Спря се за миг и той знаеше, че е тя, но не можеше да разбере какво прави. Подсвирна ѝ тихичко, а тя продължаваше да стои пред входа и правеше нещо в плътната сянка на скалата. После се втурна към него, като носеше нещо в ръце, и той я видя, дългонога, да тича по снега. После коленичи до чувала, стуши глава в рамото му и започна да отърсва снега от нозете си. Целуна го и му подаде едно вързопче.

— Сложи го до своята възглавница — каза тя. — Събух ги, за да не се бавя.

— Боса — по снега?

— Да — каза тя, — и съм с булчинската си риза.

Той здраво я притисна до себе си и тя отърка глава в брадичката му.

— Не се допирай до краката ми — каза тя. Много са студени, Роберто.

— Дай ги тук да се стоплят.

— Не — каза тя. — Ще се стоплят бързо. Само кажи ми бързо, че ме обичаш.

— Обичам те.
— Сега е хубаво. Хубаво.
— Обичам те, зайче.
— А булчинската ми риза харесваш ли?
— Нали снощи беше с нея?
— Да. И снощи. Това ми е булчинската риза.
— Дай си краката тук.
— Не, ще ти бъде неприятно. Сами ще се сгреят. Не ги чувствавам студени. Само отвън са студени, защото газих в снега — студени са за теб. Пак ми го кажи.
— Обичам те, зайче.
— И аз те обичам и съм твоя жена.
— Бяха ли заспали?
— Не — каза тя. — Но не можех повече. Пък и какво значение има?
— Никакво — каза той и с цялото си тяло я усещаше — тънка, дълга и чудесно топла. — Сега нищо друго няма значение.
— Сложи ръка на главата ми — каза тя — и да видим дали мога да те целуна. Добре ли беше? — запита тя.
— Да — отвърна той. — Съблечи си булчинската риза.
— Мислиш ли, че трябва?
— Ако не ти е студено.
— Que va, студено. Цялата горя.
— И аз. Но после няма ли да ти стане студено?
— Няма. После ще бъдем като горско животинче, като едно зверче и ще бъдем тъй близко един до друг, че няма да разбираме къде си ти и къде съм аз. Чувствуваш ли? Моето сърце е твое сърце.
— Да. Никаква разлика.
— Ето, пипни. Аз съм ти и ти си аз, аз цялата и ти целия. И те обичам, о, така те обичам. Нали сме едно, ние двамата? Не го ли усещаш?
— Да — каза той. — Вярно.
— И сега усещаш ли? Нямах друго сърце — само моето.
— И краката, и ръцете, и тялото.
— Но сме различни — каза тя. — А аз искам да сме съвсем еднакви.
— Не вярвам, че искаш такова нещо.

— Да, искам. Това е нещо, което трябваше да ти кажа.

— Не го искаш.

— Може би не го искам — каза тя тихичко, опряла устни до рамото му. — Но исках да ти го кажа. След като сме различни, щастлива съм, че ти си Роберто, а аз — Мария. Но ако искаш да се сменим, приемам с радост. Ще бъда ти, защото така те обичам.

— Не искам да се сменяме. По-добре е да бъдем двамата едно и всеки да бъде този, който е.

— Но ние ще станем едно сега и повече няма да се разделим. — После тя добави: — Аз ще бъда ти, когато няма да си тук. О, колко те обичам, как искам да се грижа за теб!

— Мария.

— Да.

— Мария.

— Да.

— Мария.

— Да. Да.

— Не ти ли е студено?

— О, не! Не. Загърни си раменете с чувала.

— Мария.

— Не мога да говоря.

— О, Мария, Мария, Мария!

После, след това, притисната до него в дългия топъл чувал, в който не проникваше нощния студ, тя лежеше смълчана, притиснала глава до бузата му, щастлива, и тихо каза:

— А ти?

— Como tu^[2] — каза той.

— Да — прошепна тя. — Но не беше както следобед.

— Не беше.

— Но ми хареса повече. Няма защо да умираш.

— Ojala по — каза той. — Надявам се, че няма.

— Не исках това да кажа.

— Знам. Знам какво мислиш. Мислим за едно и също.

— Тогава защо каза това, а не онова, за което аз мислех?

— При мъжете мисленето е по-друго.

— Щом е така, радвам се, че сме различни с теб.

— И аз — каза той. — Но разбрах това, което каза за умирането. Отговорих ти ей така, по мъжка привичка. Чувствувам същото, което и ти.

— Както и да се държиш, каквото и да говориш — приемам го и искам да е тъкмо тъй.

— И те обичам, и името ти обичам, Мария.

— Обикновено име.

— Не — каза той. — Не е обикновено.

— Няма ли да спим? — запита тя. — Готова съм да заспя всеки миг.

— Хайде да спим! Той усещаше, притиснато де себе си, източеното леко тяло, топло, успокояващо — то като с вълшебство прогонваше неговата самота само с едно докосване на бедрата, плещите, краката, влизаше с него в съюз против смъртта, и той каза: — Спи спокойно, заю-дългоножко.

Тя отговори:

— Вече спя.

— Сега ще заспя и аз — обеща той. — Спи спокойно, любима. — Тогава той заспа и беше щастлив в съня си.

Но посред нощ се събуди и здраво я прегърна, сякаш тя беше целият му живот и искаха да му я отнемат. Той я прегръщаме и чувствуваше, че тя бе целият му живот и това беше наистина така. Но тя спеше сладко и дълбоко и не се събуди. Тогава той се извърна по хълбок, отмести се към своя край на спалния чувал, издърпа края му и загърна главата си, целуна я по шията, завит презглава, после подръпна шнура и намести пистолета да му бъде подръка и тъй остана да лежи и да мисли в тъмнината.

---

[1] Лека нощ (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Като теб (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ПЪРВА

На разсъмване повя топъл вятър и той чуваше как снегът по дърветата се топи и пада тежко на земята. Беше пролетно утро. Щом пое дълбоко дъх, разбра, че снежната виелица е била само един каприз на планината и до обед снегът ще се стопи. После конски тропот — ездачът беше подкарал животното в тръс и копитата биеха глухо топящия се сняг. Чуваше се също как скърца кожата на седлото и чохълът на карабината приплясва о него.

— Мария — каза той и раздруса рамото на момичето, за да го събуди. — Не се подавай от чувала. — И седна ръка той закопча ризата си, а с другата хвана пистолета и отмести предпазителя с палец. Остриганата глава на момичето бързо се скри в чувала и в същия миг той забеляза конника, който се задаваше между дърветата. Притаи се в ъгъла в чувала и хванал пистолета с две ръце, се прицели в човека, който приближаваше. Никога по-рано не го беше виждал.

Ездачът излезе почти точно срещу него. Яздеше едър сив кон, носеше плащ, с който се беше загърнал като с пончо. Зеленикава барета и високи черни ботуши. Из чохъла от дясната страна на седлото стърчеше приклад и дългият пълнител на автомат. Имаше младо лице с твърди черти и в същия миг съзря Робърт Джордън.

Той бързо посегна надолу към чохъла, приведе се над седлото и се извъртя, за да извади автомата с рязко издърпване — тогава Робърт Джордън забеляза червена емблема отляво на плаща.

Като се прицели в средата на гърдите му, малко по-ниско от емблемата, той натисна спусъка.

Пистолетният изстрел раздра тишината на снежната гора.

Конят скочи напред, сякаш то бяха пришпорили, а младежът, все още сграбчил чохъла, политна към земята, без да може да извади десния си крак от стремето. Конят се понесе през гората, като го потътри след себе си. Той се влачеше по лице и главата му подскочаше по неравната почва. Робърт Джордън се изправи — сега държеше пистолета с една ръка.

Едрият сив кон се носеше в галоп между боровете.

Влачещото се тяло оставяше след себе си широка следа сметен сняг, обагрен от едната страна с червена ивица. От пещерата наизскачаха хора. Робърт Джордън приклепна, размота панталоните, които беше скатал като възглавница, и започна да ги навлича.

— Обличай се — каза той на Мария.

Над главата си чу шум от самолет, който летеше високо в небето. Между стволите видя, че сивият кон се е спрял на едно място, а ездачът му още висеше — кракът му не се беше освободил от стремето, с лице в снега.

— Иди да доведеш коня — викна той на Примитиво, който тичаше към него. После: — Кой беше на горния пост?

— Рафаел — обади се Пилар от пещерата. Тя беше излязла на входа, още не си беше прибрала косата, която се спускаше на две плитки по гърба ѝ.

— Пуснали са кавалерийски патрул — обясни Робърт Джордън. — Давайте картечницата — бързо горе!

Пилар се обърна към пещерата и викна: „Агустин!“ После влезе вътре и оттам изтичаха двама души — единият, с леката картечница на рамо, с триногата напред, другият с чантата с пълнителите.

— Изкачи се с тях — нареди Робърт Джордън на Анселмо. — Ще залегнеш до картечницата и ще държиш триногата да не мърда.

Анселмо и другите двама побягнаха по горската пътека!

Слънцето още не се бе подало иззад върховете; Робърт Джордън стоеше прав, закопчаваше панталоните си и се препасваше, револверът все още висеше на шнура, впримчен на китката му. Той го напъха в кобура на колана си, разхлаби примката, която беше направил на шнура, и я заметна на врата си.

Някой ден ще ме удушат с тая примка, помисли си той. Какво пък, пистолетът му бе послужил добре. Той го извади от кобура, издърпа пълнителя, вкара в него патрон, който взе от патрондаша на хълбока си, и постави пълнителя обратно.

Погледна между дърветата нататък, където Примитиво, хванал юздата на коня, извърташе крака на кавалериста, за да освободи ботуша от стремето. Убитият висеше с лице в снега и Робърт Джордж видя, че Примитиво пребърква джобовите му.

— Хайде! — викна той. — Докарай коня.

Робърт Джордън прилекна, за да обуе въжените обувки; с колената си усещаше как Мария се облича вътре в чувала. Сега тя нямаше място в живота му.

Кавалеристът не е подозирал нищо, мислеше си той. Не е вървял по диря от конски копита, не е бил нащрек — камо ли да се е боял от нещо. Дори не е забелязал следите към поста горе. Просто е бил от един от кавалерийските патрули, пръснати из, околните планини. Но щом забележат липсата му, ще тръгнат по следите му, които ще ги доведат при тях. Ще бъдат открити — освен ако снегът не се стопи преди това или нещо не се случи с патрула.

— Да беше слязъл долу — подкани той Пабло.

Сега всички бяха пред пещерата с карабини в ръцете и ръчни гранати на поясите. Пилар протегна на Робърт Джордън кожена торба с гранати, той взе три и ги сложи в джобовете си. После се наведе под чула, намери раниците си в пещерата, отвори онази, в която беше автоматът, извади приклада и ствола, постави ложата, съедини ги, сложи пълнителя, а в джоба си напъха още три пълнителя. Заклучи катинарчето на раницата и се насочи към изхода. Джобовете ми са натъпкали с железария, помисли той. Дано не се разпорят по шевовете. Излезе от пещерата и каза на Пабло:

— Отивам горе. Агустин знае ли да стреля с картечницата?

— Знае. — Пабло не откъсваше очи от Примитиво, който водеше коня. — *Mira que caballo* — каза той. — Гледай какъв кои!

Сивогривецът беше запотен, леко потреперваше и Робърт Джордън го потупа по холката.

— Ще го заведе при другите — каза Пабло.

— Не — спря го Робърт Джордън. — Следите му водят насам. След като доведат до това място, трябва и да извеждат от него.

— Правилно — съгласи се Пабло. Ще го изведе отгук, ще го скрия някъде и ще го доведе, когато снегът се стопи. Днес главата ти работи добре, *Ingles*.

— Изпрати някого долу — продължи Робърт Джордън. — А ние ще се изкачим на билото.

— Няма нужда. Конници оттам не могат да минат. А ние можем, има и две други места, от които можем да се измъкнем. По-добре да не правим следи в снега, в случай че се появят самолети. Къде е моята *bota* с вино, Пилар?

— Че да отидеш да се напиеш, а? Я по-добре вземи това. — Тя протегна ръце и му напъха две гранати в джобовете.

— Que va, да се напия — каза Пабло. — Положението е сериозно. Все пак дай ми моята bota. Не мога да остана на вода сега, когато ми предстои толкова работа.

Протегна ръце, взе поводите и се метна на седлото. Усмихна се и потупа коня, за да го успокои. Робърт Джордън забеляза как нежно той притисна коня с коленете си.

— Que caballo mas bonito^[1] — възкликна Пабло и пак поглади едрия сив кон. — Que caballo mas hermoso.^[2] Хайде. Колкото по-скоро те изведа оттук, толкова по-добре.

Наведе се, изтегли от чохъла автомата с предпазен кожух — всъщност картечен пистолет с деветмилиметрови патрони, и го огледа.

— Гледай как са въоръжени — каза той. — Това се казва съвременна кавалерия.

— Ето я там твоята съвременна кавалерия с нос, зарит в земята — посочи Робърт Джордън. — Vamonos!

— Андрес, искаш ли да оседлаеш конете и да ги държиш готови? Ако чуеш да се стреля, вкарай ги в гората от оная страна на просеката. Вземаш оръжието си и идваш, а оставяш жените да държат конете. Трябва да се донесат и раниците ми — Фернандо, разчитам на теб. Но внимателно с тях. Ти също имай грижа за раниците — напомни той на Пилар. — Ще следиш да се погрижат за тях и за конете. Vamonos — повтори той. — Да вървим.

— Мария и аз ще подготвим всичко за изтеглянето — обеща Пилар. — Погледни го, обърна се тя към Робърт Джордън и посочи с глава Пабло, който седеше на гърба на коня тежко, като всеки vaquero^[3], а сивогривият изплашено пръхтеше, докато ездачът слагаше нов пълнител на автомата. — Видя ли как коня го преобрази.

— Ще ми се да имах два такива коня — каза разгорещено Робърт Джордън.

— Опасността — това е твоят кон.

Тогава по-добре дай ми муле — засмя се Робърт Джордън.

— Пребъркай го! — Той посочи с глава убития на Пилар, проснат по очи в снега. — Вземи всичко — писма, документи, и ги сложи във външния джоб на раницата. Вземаш всичко, разбрано ли е?

— Да.

— Vamonos — каза той.

Пабло яздеше отпред, а двамата мъже го следваха един след друг, за да не правят широка пъртина. Робърт Джордън носеше автомата си с дулото надолу, хванал го за ръкохватката отпред. Добре щеше да е, ако му ставаха патроните на кавалерийския автомат, помисли си той. Но няма да станат. Той е германски. А моят е на Кашкин.

Слънцето вече се подаваше иззад планините. Духаше топъл вятър и снегът се топеше. Беше чудесна утрин от късната пролет.

Робърт Джордън погледна назад и видя, че Мария стои до Пилар. После се втурна нагоре по пътеката. Той остави Примитиво да мине напред и се спря, за да поговори с нея.

— Слушай — каза тя. — Може ли да дойда с теб?

— Не. Ще помагаш на Пилар.

Тя тръгна след него и го улови за ръката над лакътя.

— Ще дойда.

— Не.

Тя продължи да върви зад гърба му. — Ще държа триногата на картечницата, както поръча на Анселмо.

— Никаква тринога няма да държиш. Нито триноги, нито двуноги.

Тя се изравни с него и пъкна ръка в джоба му.

— Не — каза той. — Внимавай за булчинската си риза.

— Целуни ме — каза тя — нали тръгваш?

— Срам нямаш ли? — усмихна се той.

— Нямам — каза тя. — Никакъв.

— Върни се. Ще имаме много работа. Ако тръгнат по следите, ще трябва да се сражаваме.

— Слушай! Видя ли какво имаше той на гърдите си?

— Да. Разбира се, че видях.

— Сърце Исусово.

— Да, носят го наварците.

— И в него ли се прицели?

— Не. Под него. А сега, връщай се.

— Слушай — каза тя. — Видях всичко.

— Нищо не си видяла. Някакъв човек. Някакъв човек на кон. Vete. Връщай се.

— Кажи ми, че ме обичаш.

— Не. Не сега.

— Сега не ме обичаш?

— Deјamos.^[4] Върни се. Не може така — и да обичаш, и да си вършиш работата.

— Искам да държа триногата на картечницата и докато тя стреля, аз ще те обичам — едновременно.

— Ти си луда. Сега си върви.

— Не съм луда — настоя тя. — Обичам те.

— Тогава върви си.

— Добре. Отивам си. И ако ти не ме обичаш, аз те обичам и за двама ни.

Той я погледна и се усмихна, като продължи да мисли за това, което предстоеше.

— Като чуete стрелбата — обясни той, — отвеждате конете. Помогни на Пилар да се оправи с моите раници. Може и да не се случи нищо. Надявам се, че няма.

— Отивам — каза тя. — Гледай какъв кон язди Пабло.

Едрият сив кон се изкачваше по пътеката.

— Да. Но тръгвай.

— Тръгвам.

Ръката ѝ, стисната в юмрук в джоба му, блъскаше бедрото му. Погледна я и видя, че в очите ѝ има сълзи. Извади юмука си от джоба му, обгърна шията му с ръце и го целуна.

— Отивам — каза тя. — Me voy. Сега тръгвам.

Погледна назад и видя, че тя продължаваше да стои на същото място в първите утринни лъчи, които огряваха мургавото ѝ лице и остриганата, изрусяла златистокестенява коса. Поздрави го с вдигнат юмрук, после се обърна и заслиза по пътеката със сведена глава.

Примитиво се извърна и погледна след нея.

— Да не беше остригана, щеше да е хубаво момиче — каза той.

— Да — потвърди Робърт Джордън. Той мислеше за друго.

— Как е тя в леглото? — запита Примитиво.

— Какво?

— В леглото?

— Затваряй си устата.

— Няма нищо обидно, когато...

— Да оставим това — каза Робърт Джордън. Той оглеждаше избраната позиция.

- [1] Какъв хубав кон (исп.). — Б.пр. ↑
- [2] Какъв великолепен кон (исп.). — Б.пр. ↑
- [3] Говедар (исп.). — Б.пр. ↑
- [4] Да оставим това (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ВТОРА

— Накъсай борови клонки — обърна се Робърт Джордън към Примитиво — и ги донеси, но бързо.

— Това не е добро място за картечницата — каза той на Агустин.

— Защо?

— Постави я ей там — посочи Робърт Джордън, — после ще ти обясня. Ето така. Дай да ти помогна. Ето — показа той и приклепна.

Погледна през тесния отвор, който оставяха двете високи скали отляво и отдясно.

— Трябва по-нататък, по-напред. Ето. Така е добре. Засега толкова. А после ще я нагласим както трябва. Така. Сложи камъните тук. Дръж. Подложи и там, отстрани. Остави място, за да може да се върти ствола настрани. Премести камъка по-нататък. Анселмо! Върни се в пещерата и ми донеси брадвата. Бързо. Не сте ли подготвили бруствер за картечницата? — запита той Агустин.

— Винаги сме я слагали тук.

— Кашкин не ви ли е казвал, че трябва по-насам?

— Не. Когато той беше тук, още нямахме картечница.

— Тези, които я донесоха, не ви ли казаха как да действувате с нея?

— Не. Предадоха ни я носачите.

— Как ги вършим тия работи! — ядоса се Робърт Джордън. — Значи, са ви я дали просто така, без никакви инструкции?

— Точно така, като подарък. Като правиш подарък, даваш ли инструкции? Една за нас и една за Ел Сордо. Донесоха ги четирима души. Анселмо ги водеше.

— Удивително е, че не са ги загубили — четирима души да се промъкнат през фронта!

— И аз си помислих същото — каза Агустин. — Помислих си, че този, който ни ги е изпратил, не е искал те да стигнат до нас. Но Анселмо ги беше превел благополучно.

— Ти можеш ли да действуваш с картечницата?

— Мога. Вече пробвах. Научих се. И Пабло. Също Примитиво. И Фернандо. Учихме се да я разглобяваме и сглобяваме на масата в пещерата. Веднъж като я разглобихме, после два дни не можахме да я сглобим. Оттогава не сме я разглобявали.

— Сега в състояние ли е да стреля?

— Да. Но не даваме на циганина и на другите да я пипат.

— Ето, виж! Както сте я поставяли на позиция, тя е била безполезна — каза той. — Гледай. Смятали сте, че тези скали ще ви защитят от флангов огън, а те са давали прикритие на ония, които ще ви нападнат. На такава картучница ѝ трябва равно поле на обстрел. И да можеш да водиш огъня косо. Ето, разбираш ли? Гледай сега. Всичко това е под обстрел.

— Виждам — каза Агустин. — Но никога не сме водили отбранителен, бой: само когато превзеха града ни. А при влака с la maquina действуваха войниците.

— Ще се учим заедно тогава — каза Робърт Джордън. — Трябва да се съблюдават няколко неща. Къде е циганинът, който трябваше да бъде тук на пост?

— Не знам.

— Къде може да е?

— Не зная.

Пабло бе преминал с коня през пролома, беше свърнал и описал кръг по равната поляна, която се намираще под обстрела на картучницата. Сега Робърт Джордън го наблюдаваше как се спуска по склона, като се държи до следите, оставени от коня, когато се е изкачвал към тях. Като стигна до гората, той зави вляво и изчезна между дърветата.

Дано да не се натъкне на кавалерийски патрул, помисли Робърт Джордън. Ще ги довлече право при нас.

Примитиво донесе борови клонки и Робърт Джордън се зае да ги забива в незамръзналата заснежена земя, така че, надвиснали над картучницата, да я прикриват от двете страни.

— Донеси още. Трябва да направим прикритие и за мерача и помощника му. Това не е добре, но е временно, като дойде брадвата, ще го направим както трябва. Слушай сега каза той. — Ако чуеш самолет, залягаш така, че сянката от скалите да пада върху теб. Аз ще бъда тук, при картучницата.

Слънцето вече се беше издигнало, подухваше ветреца и до скалите, огрени от слънцето, беше приятно. Четири коня, помисли Робърт Джордън. Две жени, аз, Анселмо, Примитиво, Фернандо, Агустин, после този, другият брат — как му беше името? Всичко осем. Без да броим циганина. Значи, девет. Десет с Пабло, който отиде с единия кон. Да, Андрес му беше името. А и другия брат, Еладио. Десет. Излиза по-малко от половин кон на човек. Трима, да кажем, ще останат тук и ще се отбраняват, а четирима могат да се изтеглят. Петима с Пабло. Остават още двама. Трима с Еладио. А къде, по дяволите, е той?

Бог знае какво ще се случи днес с Глухия, ако тръгнат по следите, оставени в снега от конете, и стигнат до него! Трябваме ли да престане да вали — ама че работа! Но за сметка на това пък днес ще се стопи, така нещата ще се оправят. Но не и за Глухия. Боя се, че за Глухия те няма да се оправят.

— Ако днес оцелеем и не се наложи да се бием, утре ще можем да се справим — даже с тези сили, с които разполагаме. Знам, че можем. Може би не много добре. Не така, че да сме стопроцентово сигурни, не тъй, както би ни се искало, но като изпускаме от всеки един всичко, което може да даде, ще се справим. Само да не се наложи да се бием днес. Бог да ни е на помощ, ако ще трябва да се бием днес.

Сега за сега по-добро място от това не виждам. Тръгнем ли нанякъде, ще оставим следи. Мястото е задоволително и ако работата вземе лош обрат, има три пътя за отстъпление. А и нали, щом се свечери, откъдето и да тръгна, ще мога да стигна до моста в тъмното, така че да му видя сметката на разсъмване. Не знам защо толкова се бях разтревожил за това по-рано. Сега виждам, че съвсем, не било трудно. Поне този път самолетите да излетят навреме. Дано се вдигнат навреме. Утре ще става каквото ще става.

А днешният ден ще бъде или много интересен, или много скучен. Слава богу, отпратихме този кавалерийски кон по-далеч оттук. Дори ако патрульт попадне на следите му, едва ли ще тръгнат по верния път. Ще помислят, че е спрял и се е върнал назад, и ще тръгнат по следите на Пабло. Интересно накъде ли се е насочила тази свиня. Сигурно ще прибегне до онази хитрина, с която си служи старият елен лопатар, когато иска да заблуди преследвачите — нагоре по склона, а стопи ли се снега, в полукръг и обратно. Той наистина се преобрази,

като видя коня. Разбира се, не е изключено да е избягал с него. Както и да е, за него няма какво да се тревожа. Изглеждаше, че отдавна е намислил нещо. Нямам му вяра, никак дори.

Може би ще е по-добре да се използват тези камъни и да се направи едно добро прикритие за картечницата, отколкото да се подготви истинска огнева точка. Заточваш да копаеш и, току-виж — кавалерията се задала или налетят самолети и те сварят по бели гащи. Ще можем да се удържим, докато има смисъл да държим тази позиция, а, така или иначе, не мога да стоя и да се сражавам тук дълго. Трябва да се измъкна заедно с материалите и да се насоча към моста. Ще взема и Анселмо. А пък ако се завърже бой, кой ще остане тук да ни прикрива?

И точно тогава, докато оглеждаше местността, която се разкриваше пред него, забеляза циганина да се задава от скалите вляво. Крачеше със свободна, почти стъпка, като се поклащаше небрежно; беше метнал карабината през рамо, мургавото му лице беше разцъфнало в усмивка и във всяка ръка носеше по един едър заек. Държеше ги за задните крака, а главите им се полюшваха.

— Hola, Роберто! — подвикна той весело.

Робърт Джордън сложи ръка на устата си и циганинът, изглежда, се стресна. Като се сниши, той се запромъкна между скалите и излезе зад гърба на Робърт Джордън, който беше приклепнал до картечницата и нейната маскировка от клонки. Той също приклепна и положи зайците на снега. Робърт Джордън го погледна.

— Ах ти, hijo de la gran puta^[1]! — процеди той през зъби. — Къде ходиш на майната си?

— Тръгнах по следите им — каза циганинът. — Хванах ги и двата. Бяха направили заешка сватба в снега. — Ами поста ти?

— Ама аз съвсем за малко — прошепна циганинът.

Какво става? Тревога ли има?

— Тук дойде кавалерийски патрул.

— Redios!^[2] — каза циганинът. — А ти видя ли ги?

— Един от тях и сега е в лагера — каза Робърт Джордън. — Беше дошъл за закуска.

— Дочу ми се нещо като изстрел по едно време — каза циганинът. — Ах, мамка му! Ама оттука ли мина?

— Да. През твоя пост.

— Ау, mi madre!^[3] — каза циганинът. — Аз съм един беден нещастник.

— Ако не беше циганин, щях да те разстрелям.

— Не, Роберто. Не говори така. Съжалявам. Заради зайците стана така. Преди разсъмване чух как мъжкия тупка в снега. Не можеш да си представиш какъв празник си бяха направили. Тръгнах към шума, но избягаха. Тогава им проследих дирите в снега и там на високото ги намерих и ги убих и двата. Виж ги какви са тлъсти, като знаеш кое време на годината сме. Представяш ли си само как ще ги сготви Пилар! Много съжалявам, Роберто, съжалявам не по-малко от теб. Кавалеристът убит ли е?

— Да.

— Ти ли го уби?

— Да.

— Que tio!^[4] — възкликна циганинът с явното желание да го поласкае. — Ти си страшен.

— Твоята мама! — каза Робърт Джордън. Той не можа да сдържи усмивката си. — Занеси тия твои зайци в лагера и донеси нещо да закусим.

Протегна ръка и опипа зайците, които лежах на снега безжизнени, дълги, тежки, пухкави, голямокраки, дългоухи, с отворени тъмни очи.

— Наистина са охранени — призна той.

— Тлъсти са! — радваше се циганинът. — По един медник сало ще изкараш от ребрата на всеки един. Такива зайци аз и насън не съм виждал.

— Хайде върви и бързо да се върнеш със закуската. Ще донесеш и документите на този requete^[5]. Пилар ще ти ги даде.

— Сърдиш ли ми се, Роберто?

— Не се сърдя, а съм възмутен, че си напуснал поста си. Ами ако беше цял ескадрон?

— Redios — ахна циганинът. — Колко си разумен.

— Слушай. Да не си посмял друг път да напускаш поста си. Никога повече не прави така. Думи като разстрел не ми идват леко на устата.

— Разбира се, че не. И знаеш ли още какво? Втори път няма да ми се случи такова нещо — два заека наведнъж. В живота си човек

само веднъж може да има такъв късмет.

— Anda!^[6] — каза Робърт Джордън. — И се връщай бързо.

Циганинът вдигна двата заека и се скри между скалите, а Робърт Джордън отправи поглед към откритата поляна и планинския склон отвъд нея. Горее кръжаха две врани, те се спуснаха и кацнаха на един бор в ниското. Към тях се присъедини трета и Робърт Джордън си каза: ето ги моите часови. Докато стоят спокойно, мога да съм сигурен, че никой няма да се зададе откъм тази част на гората.

Този циганин, мислеше си той. Истински негодник. Политически бос, недисциплиниран, на него за нищо не можеш да разчиташ. Но ми е нужен за утре. Утре той ще ми потрябва. Циганин на война — не върви никак. Трябва да ги освобождават като ония, дето ги освобождават заради верски или морални убеждения. Или като онези, които са физически или психически негодни за строева служба. Негодници! Но в тази война не освобождаваха за морални убеждения. Не освобождаваха никого. Войната дойде за всички и за всеки един по отделно. Тя дойде и за тази банда безделници. Да, войната беше при тях.

Агустин и Примитиво донесоха клонки и Робърт Джордън направи добра маскировка за картучницата — не би се забелязвала от въздуха и изглеждаше естествена, погледната откъм гората. Той им посочи удобно място за наблюдателен пост: на високата скала вдясно, откъдето се виждаше всичко околоръст, а единственият подстъп вляво беше под обстрел и наблюдение от друга точка.

— Ако видиш някого там, няма да стреляш — каза Робърт Джордън. — Хвърли едно камъче, малко камъче, да се изтъркаля надолу, а после ще ни сигнализираш с карабината ей така — вдигна той карабината над главата си, сякаш да се предпази. — Ей така ще ни покажеш колко са — вдигна и свали той карабината неколкократно. — Ако са се спешили, показваш с дулото надолу. Ето тъй. Докато не чуеш, че *la maquina* стреля, няма да откриваш огън. Понеже си високо, трябва, да се целиш в коленете. Свирна ли два пъти ей тъй, слизаш тук, където е *la maquina*, и гледаш да си винаги под прикритие.

Примитиво вдигна карабината.

— Разбрах — каза той. — Това е много просто.

— Значи, първо хвърляш едно камъче, за да ни предупредиш, после показваш откъде идват и колко души са. И ще внимаваш да не те

видят.

— Добре — каза Примитиво. — И граната ли не трябва да хвърлям?

— Само след като *la maquina* е открила огън. Може да се случи и така, че кавалеристите да ни подминат и както си търсят другаря, въобще да не погледнат към нас. Може и да тръгнат по следите на Пабло. Ако е възможно да избегнем боя, ще го избегнем. С всички сили ще се стараем да го избегнем. А сега иди да се изкачиш горе.

— *Me voy* — каза Примитиво и започна да се катери по стръмната скала с карабината си.

— Сега ти, Агустин — обърна се към него Робърт Джордън. — Какво умееш да вършиш с картечницата?

Агустин приклепна, висок, черен, брадясал, с хлътнали очи, тънки устни и едри, задебели от работа ръце.

— *Pues*^[7] зареждаш. Насочваш. Стреляш. Това е всичко.

— Помни, че ще откриеш огън чак когато се приближат на петдесет метра и си сигурен, че навлизат в прохода, който води към пещерата — поръча му Робърт Джордън.

— Добре. Докъде е петдесет метра?

— Ей оная скала. Ако с тях има офицер, най-напред застрелваш него. После насочваш картечницата към другите. Като пренасочваш, ще движиш цевта много бавно. Едва-едва ще я извъртиш. Ще обясня на Фернандо как да я придържа, че стволът да не подскача. Ще се прицелваш внимателно и ще даваш къси редове — не повече от шест изстрела, освен в случай на крайна необходимост; при стрелбата стволът подскача и отива нагоре. Всеки път стреляй в един определен човек, а после я насочваш към следващия. Като стреляш по конник, ще се прицелваш в корема.

— Ясно.

— Някой трябва да придържа триногата, за да е по-устойчива картечницата. Ето тъй. И ще ти я зарежда.

— Ами ти къде ще бъдеш?

— Тук, отляво. Там е по-високо, има поглед към всички страни и мога да ти прикривам левия фланг с тая малка *maquina*. Ето там. Ако се приближат, можем всички да ги избием. Но не стреляй, преди да са се приближили достатъчно.

— Струва ми се, че ще можем да ги избием всички. Истинска касапница ще им устроим. *Menuda matanza!* Но по-добре изобщо да не идват.

— Да не беше тоя твой мост, можехме да ги избием всички и да напуснем тия места.

— Няма никакъв смисъл. Каква ще е ползата? Мостът — това е част от общия план за спечелване на войната. А това другото е нищо. Ще бъде обикновен инцидент, без никакво значение.

— *Que va*, без значение. Всеки убит фашист е един фашист по-малко.

— Да. Но благодарение на този мост може би ще превземем Сеговия. Главният град на провинцията. Само помисли. Досега не сме превземали провинциален център.

— Сериозно ли вярваш в такова нещо? Че можем да превземем Сеговия?

— Да. Ако взривим моста точно тъй, както е заповядано.

— Аз предпочитам хем да ги избием, хем да взривим, моста.

— Голяма ти е лакомията — каза Робърт Джордън.

През цялото това време той наблюдаваше враните.

Забеляза, че една от тях гледа нещо. Птицата изграчи и литна. Но другата врана продължаваше да стои на дървото. Робърт Джордън погледна нагоре към Примитиво, който се бе загнездил на върха на скалата. Примитиво гледаше внимателно напред, но не сигнализираше. Робърт Джордън се наведе и провери как работи затворът на картечницата, видя, че в цевта има патрон и отмести предпазителя. Враната продължаваше да стои на клончето. Другата описа няколко широки кръга над снежната поляна и пак кацна. От слънцето и топлия вятър снегът падаше от натежалите клони на околните борове.

— Имам готова касапница за теб утре сутринта — каза Робърт Джордън. Трябва да изтребим постовите при дърворезната.

— Аз съм готов — каза Агустин. — *Estoy listo*.

И другия пост, при кантона на пътния, под моста.

— Мога и тук, мога й там — каза Агустин. — И на двете мога.

— На двете не — трябва да бъдат унищожени едновременно — каза Робърт Джордън.

— Тогава който и да е — каза Агустин. — Дълго време вече бездействуваме в тая война. Пабло ни кара да мухлясваме тук.

Анселмо се върна с брадвата.

— Трябват ли ти още клонки? — запита той. — Според мен добре е скрита.

— Клонки не — каза Робърт Джордън. — Две дръвчета — ще ги забием и ще изглежда по-естествено. Тук има малко дървета и тази зеленина не изглежда съвсем естествена.

— Отивам да отсека.

— Отсечи ги до самите корени, че да не се виждат високи пънчета.

Робърт Джордън скоро чу ударите на брадва в гората зад гърба си. Погледна към Примитиво горе в скалите, после надолу към боровете, които се тъмнееха отвъд поляната. Една от враните продължаваше да стои на същото място. След това долови първите звуци от бръмченето на приближаващ се самолет. Вдигна глава и го видя — мъничък, сребрист на слънцето и тъй високо, че сякаш висеше неподвижен в небето.

— Не могат да ни видят — каза той на Агустин. — Но все пак не е зле да залегнем. Това е вторият разузнавателен самолет днес.

— Ами вчерашните? — запита Агустин.

— Сега ми се струват като насън — каза Робърт Джордън.

Сигурно са в Сеговия. Там лошият сън се е стаил и чака случай да се сбъдне.

Самолетът се бе скрил зад планинските върхове, но бръмченето на двигателите още се чуваше.

Когато Робърт Джордън погледна, видя, че враната излита. Тя полетя в права линия между боровете, без да гракне.

---

[1] Курвенски сине (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Боже мой (исп.). — Б.пр. ↑

[3] Майчице! (исп.) — Б.пр. ↑

[4] Какъв храбрец! (исп.) — Б.пр. ↑

[5] Член на една от монархическите организации. — Б.пр. ↑

[6] Върви! (исп.) — Б.пр. ↑

[7] После (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ТРЕТА

— Залегни — прошепна Робърт Джордън на Агустин, после извърна глава и замаха с ръка — залегни, залегни на Анселмо, който идваше към тях през прохода между скалите с борче на рамо, понесъл сякаш коледна елха. Робърт Джордън видя как старецът хвърли борчето зад една скала, след това самият той си намери прикритие и пред Робърт Джордън нямаше нищо друго, освен поляната и гората. Той нищо не виждаше, нищо не чуваше, само усещаше как сърцето му бие, после чу как камък се удря о друг камък, звука от подскачащо по скалите камъче и на посипалите се по-дребни камъчета. Извърна глава надясно, вдигна очи и видя карабината на Примитиво да се вдига и спуска четири пъти в хоризонтално положение. После пак нямаше нищо забележително, освен бялото заснежено пространство пред него, следите от конски копита, описващи полукръг, и гората отвъд.

— Кавалеристи — каза той тихо на Агустин.

Агустин го изгледа, тъмните му хлътнали бузи леко се издуха в долната си част и той се усмихна. Робърт Джордън забеляза, че се е изпотил. Протегна ръка и я положи на рамото му. Още не я бе свалил, когато видяха четирима конници да излизат от гората и той почувствува как мускулите на Агустин се напрегнаха под дланта му.

Единият кавалерист яздеше напред, останалите трима го следваха. Първият вървеше по дирята, оставена от конските копита. Той не вдигаше очи от земята. Другите трима го следваха, пръснати ветрилообразно сред бобовите. Четиримата гледаха и се послушваха. Легнал на снега, широко разтворил лакти, Робърт Джордън бе взел приближаващите се под прицел и докато ги наблюдаваше над мерника, чувствуваше ударите на сърце-, то си.

Водачът продължи по следата, стигна до онова място, където Пабло беше описал кръг, и се спря. Останалите се приближиха до него и също спряха.

Робърт Джордън ги виждаше ясно, над стоманено синкавата цев на картечницата. Виждаше лицата им, сабите, потъмнелите от пот

хълбоци на конете, конусовидните очертания на зеленикавите пелерини — баретите, също зеленикави, килнати по наварски. Водачът извъртя коня си право към пролома в скалите, където беше установена на позиция картечницата, и Робърт Джордън видя младото му, загоряло и обветрено лице, сближените очи, орловия нос и прекалено удължената клиновидна брадичка.

Седнал на коня — гърдите на коня обърнати право към Робърт Джордън, главата му вдигната, из чохъла от дясната страна на седлото стърчи прикладът на автомата, — водачът посочи към скалния прорез, където беше картечницата.

Робърт Джордън заби лакти в земята, без да сваля очи от прицела и от четиримата конници, спрели в снега. Трима от тях бяха извадили автоматите си. Двама ги държаха напреко на седлата. Третият седеше на коня и държеше автомата отдясно, допрял приклада до бедрото си.

Рядко се случва да се целиш в противника от такова разстояние, помисли си той. Още по-малко, когато се прицелваш с картечница. Обикновено те ти се струват миниатюрни куклички, повдигнал си скобката на мерника за далечна стрелба и се чудиш дали оръжието ти е достатъчно дългобойно; или пък се задават бегом, разсипват, се, пак побягват и тогава трябва да обсипваш с огън планински склон или да блокираш някоя улица с преграден огън, или просто да биеш по прозорците; понякога пък ги виждаш далеч-далеч как вървят по пътя. Само когато имаш работа с влакове, ги виждаш както сега. Само тогава те са такива, каквито са сега, и с четири картечници като тази можеш да ги накараш да се разбягат. Като ги гледаш от това разстояние през мерника; изглеждат ти двойно по-големи, отколкото са в действителност.

Ти, мислеше си той, като гледаше връхчето на мушката, замръзнало сега неподвижно в прореза на мерника и насочено в средата на гърдите на водещия конник, мъничко вдясно от алената емблема, открила се ярко на фона на плаща в светлината на утринните лъчи. Ти, мислеше той, сега вече на испански, като натискаше с пръсти предпазителя, за да не се разнесе преждевременно бързият трещящ грохот на картечния ред. Ти, мислеше си той, ето и ти умираш в разцвета на младостта си. Ех, ти, мислеше си той, ех, ти, ех, ти. Дано не се наложи. Дано не се наложи.

Почувствува, че Агустин, който лежеше до него, се дави от кашлица, но се напруга и успява да се сдържи. После, като продължаваше да гледа в направление на намазания с оръжейно масло синкав ствол на картечницата и като продължаваше да натиска предпазителя, той видя как водещият конник обръща коня и сочи с ръка встрани, към гората, където водеше следата, оставена от Пабло. Четиримата подкараха конете в тръс и навлязоха в гората, а Агустин промълви тихо:

— Cabrones!

Робърт Джордън погледна към скалите зад себе си, където Анселмо беше хвърлил дръвчето.

Циганинът Рафаел се промъкваше към тях през скалите с карабина на рамо и чифт платнени дисаги в ръце. Робърт Джордън му махна, циганинът се сниши и изчезна.

— Можехме да ги убием и четиримата — каза спокойно Агустин. Той още беше мокър от пот.

— Да — отвърна шепнешком Робърт Джордън. — Но открием ли стрелба, кой знае какво ще стане по-нататък.

В същия миг отново чу шум от хвърлено камъче и бързо се огледа, но не забеляза нито циганина, нито Анселмо. Погледна часовника си, после вдигна глава и видя, че Примитиво вдига и отпуска карабината си с безчет отривисти движения. Пабло има четиридесет и пет минути аванс пред тях, помисли Робърт Джордън и тъкмо тогава долови тропота на приближаващия се кавалерийски отряд.

— No te aruges — прошепна той на Агустин. — Не се безпокой. Ще тръгнат след другите.

Отрядът се показва на горската поляна, двадесет кавалеристи в колона по двата, облечени и въоръжени като първите четирима — саби, автомати в чохъли отстрани на седлото; те прекосиха поляната и се скриха в гората след другите.

— Tu ves? — каза Робърт Джордън на Агустин. — Виждаш ли?

Много са — каза Агустин.

Ако бяхме убили четиримата, щеше да се наложи да имаме работа с тия всичките — каза тихо Робърт Джордън. Сега сърцето му биеше спокойно, ризата на гърдите му беше мокра от топящия се сняг. Усещаше празнота в себе си.

Слънцето грееше и снегът бързо се топеше. Робърт Джордън забеляза как при корените на дърветата се образуват падинки, точно пред него и пред картечницата снежната повърхност беше станала рохкава като мокра дантела, защото слънцето грееше отгоре, а отдолу беше диханието на топлата земя.

Робърт Джордън погледна нагоре към Примитиво и видя, че той му сигнализира: „Нищо“, кръстосвайки ръце с дланите надолу.

Анселмо подаде глава зад скалите и Робърт Джордън му даде знак да се приближи. Старецът припълзяваше от скала до скала — последна прибежка, и залегна до него зад картечницата.

— Много — каза той. — Много!

— Нямам нужда от дръвчета — каза му Робърт Джордън. — Край на залесителните работи.

Анселмо и Агустин се засмяха.

— Маскировката издържа веднъж, сега да я подобряваме с нови насаждения ще е опасно, защото тези хора ще се върнат, а може и да не са глупци.

Изпитваше нужда да говори, а при него това беше признак, че е отминала голяма опасност. Винаги можеше да прецени колко голяма е опасността, съдейки по това колко силно е желанието му да бърби, след като тя е отминала.

— Добра маскировка излезе, а? — каза той.

— Добра — каза Агустин. — Тяхната мама фашистка. Можехме да ги убием и четиримата. Ти видя ли? — обърна се той към Анселмо.

— Видях.

— Виж какво — каза Робърт Джордън на Анселмо. — Ще отидеш на вчерашния пост или на някое друго удобно място — сам ще си го избереш, — за да наблюдаваш както вчера какво движение има по пътя — после ще докладваш. Отдавна трябваше да направим това. Ще стоиш, докато се стъмни. После се връщаш и ще изпратим друг.

— А следите, които ще оставя?

— Ще минеш отдолу, тръгваш, щом снегът се стопи. Пътят ще бъде разкалян от снега. Помъчи се да разбереш по следите минали ли са много камиони, виж няма ли отпечатъци от танкови вериги. Докато не заемеш поста си, това е най-много, което можем да разберем.

— Позволяваш ли да кажа нещо? — запита старецът.

— Разбира се.

— С твое разрешение, няма ли да е по-добре да отида в Ла Гранха да разбера какво движение е имало там снощи и да кажа на някого да следи днес и да записва, както ти ме научи? А довечера оня оттам да дойде да ни докладва или, още по-добре, аз да отида в Ла Гранха и да донеса листчето с доклада.

— Не се ли боиш, че можеш да се натъкнеш на кавалеристи?

— Ако снегът се стопи — не.

— А в Ла Гранха има ли човек, който да може да свърши това?

— Има. За такава работа има. Ще кажа на една жена. В Ла Гранха има няколко жени, на които може да се разчита.

— Така е, има — съгласи се Агустин. — Има няколко, дето стават за тая работа, има и такива, дето стават за другата работа. Да отида аз, а?

— Нека старецът да отиде. Ти можеш да си служиш с картечницата, а денят е дълъг.

— Ще отида, като се стопи снега — каза Анселмо. — Бързо се топи.

— Как мислиш, дали няма да хванат Пабло? — запита Робърт Джордън Агустин.

— Пабло е хитър — успокои го Агустин. — Хитър сръндак без хрътки ще хванеш ли?

— И това се случва — каза Робърт Джордън.

— Не и с Пабло — възрази Агустин. — Вярно, че сега е отрепка, не е онова, което беше. Но неслучайно е оцелял и си живее живота из тия баири и се налива с вино, докато толкова други загинаха изправени пред стената.

— Наистина ли е толкова хитър, колкото го изкарват?

— Още по-хитър.

— Тук не е показал, че има някакви особени качества.

— Como que no?^[1] Иначе нямаше ли да умре снощи? Знаеш ли, Ingles, струва ми се, че не разбираш нито от политика, нито от партизанска война. И в едното, и в другото главното е да оцелееш. Видя ли го снощи как се измъкна и оцеля. А какви ли лайна не преглътна, и от теб, че и от мен.

Сега, когато Пабло отново действуваше заедно с отряда, не беше редно да се говори против него и Робърт Джордън веднага съжали, че изказа съмнение в способностите му. Самият той се бе уверил в

прозорливостта на Пабло. Та нали тъкмо Пабло бе схванал мигновено какви опасности крие заповедта за разрушаване на моста. Той беше направил тази забележка просто от антипатия към Пабло и още докато я казваше, почувствува, че не е прав. Така става, като се разбъбриш, след като напрежението е отминало. За да промени темата, той каза на Анселмо:

— А как ще отидеш в Ла Гранха денем?

— Няма нищо — каза старецът. — Няма да тръгна с военен оркестър я!

— И със звънец на врата — каза Агустин. — Нито със знаме в ръце.

— Откъде ще минеш?

— През билото, после ще сляза през гората.

— Ами ако те спрат?

— Имам документи.

— Всички имаме документи, и то всякакви, но да не забравиш да глътнеш тези, които не трябва да видят.

Анселмо поклати глава и потупа предния джоб на блузата си.

— Няма да ми е за първи път — каза той. — И все не мога да свикна с вкуса на хартията.

— Мислил съм си защо ли не си носим по малко горчица за такива случаи — каза Робърт Джордън. — Нашите документи нося в левия джоб на куртката. Фашистките нося в десния. Така няма опасност да сбъркаш в бързината.

Изглежда, че когато водачът на кавалерийския патрул бе посочил към прореза в скалите, положението е било наистина критично, защото всички се бяха разприказвали много. Прекалено много, помисли Робърт Джордън.

— Виж какво, Роберто — рече Агустин. — Казват, че правителството от ден на ден отивало по-надясно. Че в Републиката вече не казвали „другарю“, а „сеньор“ и „сеньора“. Да не стане нужда да разменяш джобовете, а?

— Като стане съвсем дясно, ще ги сложа в джоба на панталона. И ще му тегля един шев през средата.

— Я си ги остави в куртката — посъветва го Агустин. — Да не вземем да спечелим войната, а да загубим Революцията?

— Няма — увери го Робърт Джордън. — Но ако не спечелим войната, няма да има нито Революция, нито Република, няма да ни има нито теб, нито мен — нищо, само един голям сагајо^[2].

— И аз така викам — присъедини се към него Анселмо. — Само да спечелим войната.

— А после да разстреляме и анархистите, и комунистите, и цялата тая сапала^[3], че да останат само добрите републиканци — каза Агустин.

— Най-добре е да спечелим войната и никого да не разстрелваме — рече Анселмо. — Да управляваме справедливо и всеки да получи своя дял в богатата според това, както се е борил за тях. А ония, които са се били срещу нас, да ги превъзпитаме, за да си видят грешката.

— Мнозина ще трябва да разстреляме — въздъхна Агустин. — Мнозина, мнозина, мнозина.

Той заудря с десния си юмрук по дланта на лявата си ръка.

— По-добре никого да не разстрелваме. Дори и водачите им. Най-добре да се превъзпитат чрез труд.

— Измислил съм им работа — ухили се Агустин, взе малко сняг и го сложи в устата си.

— Каква работа, злодей такъв? — запита го Робърт Джордън.

— Две много достойни занятия.

— По-точно?

Агустин лапна още малко сняг и впери очи отвъд горската поляна, където бяха изчезнали кавалеристите. После изплю разтопилия се сняг.

— Чауа. Ама че закуска — възкликна той. — Къде е тоя мръсен циганин?

— Кажи, какви занимания? — запита го Робърт Джордън. — Кажи, злоезичнико!

— Да скачат от самолети без парашут! — Очите на Агустин блеснаха. — А другите ще ги набием на коловете на оградите.

— Говориш долни неща възмути се Анселмо. Така никога няма да направим Република.

— Ще ми се да преплувам десет левги в силен бульон, сварен от техните сојопес — продължаваше Агустин. — И като гледах тая четворка и си мислех, че можем да ги избием, бях нетърпелив като кобила, когато чака жребецът да влезе в загона.

— Но нали знаеш защо не ги убихме? — спокойно запита Робърт Джордън.

— Знам — отвърна Агустин. — Знам. Но бях като разгонена кобила. Ако не си го почувствувал, не можеш да го разбереш какво е.

— Целият беше в пот — каза Робърт Джордън. — Помислих, че е от страх.

— Също и от страх беше — призна Агустин. — Но не само от страх, а и от това, другото. Няма на света нищо по-силно от него.

Да, помисли Робърт Джордън. Ние вършим това хладнокръвно, но те не — нито сега, нито когато и да било по-рано. Това им е свещен завет. От времето преди новата религия да тръгне от другия край на Средиземноморието и да стигне до тях. От Стария си завет не са се отrekli, само са го спотаили дълбоко в себе си, за да дадат воля на старите чувства и старата вяра във войни и инквизиции. В едно аутодафе тези хора дават воля на вярата си. Да се убива, е наложително, но ние убиваме иначе, не като тях. А ти, помисли си той, я си помисли не си ли се поддавал на това? Не си ли го изпитал в Сиера? При Усера? Нито веднъж ли не те завладя то, докато беше в Естремадура? Никога ли? Que va, каза си той. При всеки взривен ешелон.

Стига с тия твои съмнителни литературни размишления за берберите и древните иберийци, ами си признай, че ти е позната радостта от убийството, както е позната на всеки, който е станал войник по своя воля, независимо дали се опитва да се самоизлъже, или не, Анселмо не познава това чувство, защото той не е войник, а ловец. Но и него недей да идеализираш. Ловците убиват животни, войниците убиват хора. Не се самозаблуждавай, помисли си той. И не прави литература от това. Влязло е в кръвта ти и скоро няма да изчезне. Но недей и да се настройваш против Анселмо. Той е християнин. Нещо твърде рядко в католическите страни.

Но когато бяхме с Агустин, мислех, че това е страх, си каза той. Естествен страх преди боя. А излиза, че е било другото. Разбира се, той може би се хвали сега. Имаше страх. Усещах страха под дланта си. Но стига, да престанем!

— Иди да видиш дали циганинът е донесъл храната — нареди той на Анселмо. — Не го пускай тук горе. Той е глупак. Вземи я и я

донеси сам. И колкото и да е донесъл, кажи му да се върне да донесе още. Гладен съм.

---

[1] Как да няма (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Испанска неприлична дума. — Б.пр. ↑

[3] Сган (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА

Беше вече истинско майско утро, небето бе високо и ясно, топъл ветрец облъхваше плещите на Робърт Джордън. Снегът се топеше бързо, а те закусуваха. За всеки имаше два големи сандвича с ивјесо и козе сирене, Робърт Джордън нарязва с джобното си ножче дебели резанки лук и ги подложи отдолу и отгоре на месото и сиренето, между филиите хляб.

— Дъха ти така ще мирише на лук, че фашистите ще те надушат от другата страна на гората — каза Агустин, самият той с пълна уста.

— Подай ми мехчето да си промия устата с вино — помоли Робърт Джордън, с уста, пълна с месо, сирене, лук и сдъвкан хляб.

Никога не се бе чувствувал тъй гладен и като напълни устата си с вино, със смолист привкус от коженото мехче, бързо преглътна. После отпи още една голяма глътка — надигна мехчето така, че то се отърка о боровите иглички на маскировката на картечницата, а винената струя се насочи право в гърлото му. Беше отметнал глава толкова назад, че тя се отпусна върху боровите клонки — така се пиеше по-удобно.

— Искаш ли още? — запита го Агустин и над картечницата протегна към него своя сандвич.

— Не. Благодаря. Изяж си го.

— Не мога. Не съм свикнал да ям сутрин.

— Наистина ли не го искаш?

Наистина. Вземи го.

Робърт Джордън взе сандвича, сложи го на скута си, от джоба на куртката, в която бяха гранатите, извади глава лук и отвори джобното ножче, за да я нареже. Отрязва тънък пласт, от повърхността, която се бе измърсила в джоба му, после си отрязва дебел резен; Външното колелце се отдели, той го вдигна, сгъна го и го напъха в сандвича.

— Винаги ли ядеш лук на закуска? — запита го Агустин.

— Когато има.

— Така ли правят всички в твоята страна?

— Не — отвърна Робърт Джордън. — Там това не е прието.

— Радвам се да го чуя — каза Агустин. — Винаги съм считал Америка за цивилизована страна.

— Какво имаш против лука?

— Нищо, само миризмата. Иначе все едно, че е роза.

Робърт Джордън му се усмихна с пълна уста.

— Роза — повтори той. — Каква ти роза. Розата си е роза, лукът си е лук. Лучен.

— Лукът ти пречи да мислиш — заплаши го Агустин. — Внимавай.

— Лукът е лучен — развесели се Робърт Джордън и добави мислено: „Камъкът е Stein, балванът е скала.“

— Изплакни си устата с вино — посъветва го Агустин. — Ти си бил голям особняк, Ingles. Никак не приличаш на предишния динамитчик.

— Има голяма разлика между нас.

— Кажи, да чуем.

— Аз съм жив, а той умря — каза Робърт Джордън. И си помисли: какво става с теб? Можели така да се говори? От яденето ли изглупя така? Да не си станал пиян от лука? Нима сега то нищо не означава за теб? Никога не е означавало нещо много, призна си той чистосърдечно. Опитваше се да го приеме като нещо с голямо значение, но се преструваше. Няма смисъл да се самоизлъгваме, няма за кога.

— Не — каза той, този път сериозно. — Този човек беше преживял много.

— А ти? Не си ли преживял?

— Не съм. Аз съм от тези, които много-много не преживяват.

— И аз съм такъв — призна си Агустин. — Някои преживяват нещата тежко, други не. Аз никак не ги преживявам тежко.

— Още по-добре. — Робърт Джордън отново надигна мехчето с вино. — А с това, още по-леко.

— Но ми е тежко заради другите.

— Така е с добрите хора.

— За мен — не, много малко.

— Жена имаш ли?

— Не.

— И аз нямам.

— Но сега имаш Мария.

— Да.

— Чудна работа — каза Агустин. — Откакто е при нас, след като нападнахме ешелона. Пилар на никого не дава да се доближи до нея, държи я строго като в манастир на сестрите кармелитки. Не можеш да си представиш каква е свирепа, като я пази. И ето, идваш ти и ти я поднася като подарък. Как ти се струва това?

— Не беше така:

— Кажй тогава, как беше?

— Тя ми я повери да се грижа за нея.

— А ти как се грижиш — като се любиш с нея цяла нощ, така ли?

— Когато има възможност.

— Добра грижа.

— А ти не разбираш ли, че и по такъв начин можеш да се грижиш?

— Да, но всеки един от нас можеше да положи такива грижи.

— Стига сме говорили за това — кипна Робърт Джордън. — Аз я обичам истински.

— Истински?

— По-истински от всичко на света.

— А после, след моста?

— Тя идва с мен.

— Щом като е така — прие Агустин, — никой няма право да каже думичка повече и дано сте много щастливи двамата.

Той надигна мехчето и отпи дълга глътка, после го подаде на Робърт Джордън.

— Има още нещо, Ingles — додаде той.

— Да чуем.

— Самият аз също я обичах.

Робърт Джордън сложи ръка на рамото му.

— Много — каза Агустин. — Много. Никой не може да си представи колко много.

— Вярвам ти.

— Откакто я видях за първи път, не ми е излязла от ума.

— Вярвам ти.

— Слушай. Казвам ти го съвсем сериозно.

— Слушам те.

— Никога не съм я докоснал, нищо не съм имал с нея, но много я обичам. Не се шегувай с нея, Ingles. Това, че спи с теб, не значи, че е курва.

— Аз ще я обичам.

— Вярвам ти. Но още нещо. Ти не можеш да разбереш какво момиче щеше да е тя, ако не беше революцията. Носиш голяма отговорност. Тя наистина е преживяла много. Тя не е като нас с теб.

— Ще се ожения за нея.

— Не. Не е в това работата. След като стана революцията, няма нужда от това. Но... — той кимна — по-добре ще бъде.

— Ще се ожения за нея — повтори Робърт Джордън и почувствува буца в гърлото си при тези думи. — Аз много я обичам.

— Може и по-късно. Когато настъпи по-удобно време. Важното е, че имаш намерението.

— Имам то.

— Слушай — каза Агустин. — Може би си навирам носа в това, което не е моя работа, но кажи, с много ли испански момичета си бил?

— Не с много.

— Курви?

— Не само.

— С колко?

— Няколко.

— Спал ли си с тях?

— Не.

— Ето, виждаш ли?

— Да.

— Искам да ти кажа, че това момиче, Мария, не смята това за дребна работа.

— Нито пък аз.

— Ако мислех иначе, щях да те застрелям още миналата нощ, когато легна с нея. За такива неща тук често убиваме.

— Слушай, приятелю — вдигна се Робърт Джордън. — Ако нарушаваме условностите, то е, защото няма време. Време — ето какво не ни достига. Утре трябва да се бием. За мен това няма значение. Но за нас двамата с Мария то означава, че целия си живот трябва да надживеем през това време, което ни е останало.

— А един ден и една нощ не са много време — съгласи се Агустин.

— Така е. Но ние имахме и вчерашния ден, снощи и предишната нощ.

— Виж какво — предложи Агустин. — Ако мога да ти помогна...

— Не. Нямаме нужда от нищо.

— Ако мога да направя нещо за теб или за стригунката...

— Няма какво.

— Прав си, малко са нещата, които един човек може да направи за друг.

— Не е така. Много са.

— Кажы де!

— Каквото и обрат да настъпи днес или утре — имам пред вид боя, — обещавай, че напълно ще ми се доверяваш и подчиняваш, дори заповедите да ти се струват неправилни.

— Имаш това от мен. Доверявам ти се — особено след тази среща с кавалеристите и след като отпрати коня.

— Това са дреболии. Всичко, което правим, правим го за едно — за да спечелим войната. Не я ли спечелим, всичко друго е безсмислено. Утре ни предстои особено важна работа. Наистина важна. Освен това ще се бием. В боя е нужна дисциплина. Защото много неща не са такива, каквито изглеждат. Дисциплината трябва да се основава на доверие.

Агустин плю на земята.

— Това е едно нещо, а онова за Мария — друго — натърти той. Малко време остана, хора сте — използвайте го! Ако мога да ти помогна — казвай. А за утрешната работа бъди сигурен, че сляпо ще ти се подчинявам. Ако ще трябва да умрем за утрешното дело, поне да умрем с усмивка на уста.

— Така и аз мисля. Но радвам се, че го чувам от теб.

— И друго — продължи Агустин. — На този горе — посочи той към Примитиво — може да се разчита. За Пилар не можеш да си представиш — цена няма. Старецът Анселмо — също. Също и Андрес — и Еладио. Тих, но надежден. И Фернандо. Не знам какво мнение имаш за него. Вярно, че е тежък човек. Скучен и тежък като впрегнат

бивол. Но щом е за бой и да изпълнява каквото му кажат — es tuu hombrel^[1] Сам ще видиш.

— Значи, не можем да се оплачем.

— Не е съвсем така. Имаме двама ненадеждни. Циганинът и Пабло. Но пък отряда на Глухия е къде-къде над нас. Все едно нас да ни сравняват с кози барабонки.

— Тогава всичко е наред.

— Да — съгласи се Агустин. — Но ми се ще да беше днес.

— И на мен. Да свършим веднъж завинаги. Но не е.

— Мислиш ли, че ще стане лошо?

— Възможно е.

— И все пак ти е весело, а, Ingles?

— Да.

— И на мен. Въпреки това за Мария и всичко останало?

— А знаеш ли каква е причината?

— Не.

— Нито пък аз. Може би е от времето. Такъв хубав ден.

— Кой знае. А може би, защото ни предстои акция?

Сигурно е от това — каза Робърт Джордън. — Но не е днес. Най-главното, най-важното е нищо да не ни се случи днес.

Още не бе произнесъл тези думи, когато долови нещо. Далечен шум, полузаглушен от шумоленето на топлия вятър в дърветата. Не беше сигурен дали не му се е сторило, послуша се с отворена уста и в същия миг погледна нагоре към Примитиво. Като че ли пак долови звука, но това беше само за миг. Вятърът шумеше в боровете и Робърт Джордън се напрегна, целият в слух. Вятърът пак донесе слабия звук.

— Няма да правя трагедия от това чу той да казва Агустин. — Мария не е моя — нищо! Ще ходя с курви както досега.

— Тихо — прекъсна го Робърт Джордън, без да го слуша, залегнал до него и извърнал глава на другата страна. Агустин бързо го погледна.

— Que pasa? — запита той.

Робърт Джордън прикри уста с ръка и пак се послуша. Звукът отново долетя — слаб, приглушен, сух и много далечен. Но вече нямаше съмнение. Това беше точният като барабанен бой, отсечен, смразяващ пукот на картечни откоси. Сякаш далеч, много далеч взривяваха един след друг гроздове увеселителни бомбички.

Робърт Джордън погледна към Примитиво. Той седеше с вдигната глава, с лице към тях, послушал се с; длан на ухото си. Когато Робърт Джордън го погледна, той посочи към планинския гребен.

— При Ел Сордо се бият каза Робърт Джордън.

— Тогава да им се притечем на помощ — каза Агустин. — Събирай хората Vamonos.

— Не — каза Робърт Джордън. — Оставаме тук.

---

[1] В това е мъж (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ПЕТА

Робърт Джордън погледна нагоре и видя, че Примитиво се е изправил на наблюдателния си пост, сочи и сигнализира с карабината. Кимна с глава, но Примитиво продължи да сочи с карабината, да слага длан на ухото си и пак да сочи настойчиво, сякаш беше възможно да не го разберат.

— Остани тук при картечницата, но не стреляй, освен ако не си съвсем уверен — ама съвсем — съвсем уверен, че идват към теб. Даже и тогава няма да откриваш огън, докато не дойдат до тези храсти — посочи ги Робърт Джордън. — Ясно ли е?

— Да. Но...

Никакви „но“. После ще ти обясня. Отивам при Примитиво.

Анселмо беше до него и той му каза:

— Viejo, оставаш тук, с Агустин, при картечницата. — Той говореше бавно и отчетливо. — Той не трябва да стреля, освен ако кавалеристите не дойдат до него. Ако само се покажат, няма да ги закачаме, както и предишния път. Ако се наложи да откриете огън, държиш здраво триногата и му подаваш нов пълнител, щом старият се изпразни.

— Добре — каза старецът. — Ами Ла Гранха?

— Ще отидеш по-късно.

Робърт Джордън се заизкачва по сивите валуни, мокри и хлъзгави под ръцете му, когато се хващаше за тях. Снегът, който ги покриваше, бързо се топеше на слънцето. Отгоре бяха започнали да изсъхват и както се катереше, той се огледа, хвърли поглед към боровата гора и продълговатата поляна в подножието на възвишенията, зад които започваше високият гребен на планината. Накрая се добра до падинката зад два големи балвана, където беше наблюдателният пост на Примитиво.

— Нападнаха Сордо — обърна се към него дребният мургав човечец. — Какво ще правим?

— Нищо — отвърна Робърт Джордън.

Оттук стрелбата се чуваше ясно и като погледна над долината, забеляза там, в далечината, където започваха стръмните възвишения, как един кавалерийски отряд излиза от гората и започва да се изкачва нагоре по заснежения склон, в посока на стрелбата. Видя двойната нишка на конниците, които се тъмнееха на снега. Проследи двойната редица, докато тя допълзя до хребета, и се скри в отвъдната гора.

— Трябва да им помогнем — каза Примитиво. Гласът му беше сух и неизразителен.

— Невъзможно — каза Робърт Джордън. — Цяла сутрин чакам това.

— Защо?

— Защото снощи отидоха да крадат коне. Снегът престана и са тръгнали по следите им.

— Но трябва да им се притечем на помощ — каза Примитиво. — Не можем да ги оставим така. Това са наши другари.

Робърт Джордън сложи ръка на рамото му.

— Не можем да направим нищо — каза той. Ако можехме, щях да го направя.

— Можем да избиколим по билото и да стигнем дотам. Дотам можем да стигнем с конете и двете maquinas. Оная долу и твоята. И да им се притечем на помощ.

— Слушай... — каза Робърт Джордън.

— Нали това правя — каза Примитиво.

Картечните откоси следваха един след друг, застъпваха се. После чуха взривовете на ръчните гранати, тежки и глухи в сравнение със сухия трясък на автоматичния огън.

— Те са загубени — каза Робърт Джордън. — Загубени са от този миг, в който снегът престана да вали. Отидем ли там, и ние сме загубени. Не трябва да се делим, и без това силите ни са малко.

Лицето на Примитиво беше брадясало, сиви косми бяха наболи по бузите му, по шията, около устата. Лицето му беше плоско и там, където нямаше брада, силно загоряло, носът счупен и сплеснат, сивите очи хлътнали; като се взря в лицето му, Робърт Джордън забеляза, че окосмената кожа в ъгълчетата на устата и при гърлото потрепва конвулсивно.

— Чуй какво става — настоя Примитиво. — Там е цяла касапница.

— Ако са обкръжили падинката, тъкмо това става — потвърди Робърт Джордън. — Но някои може да са успели да се измъкнат.

— Можем да се доберем дотам и да ги ударим отзад — не отстъпваше Примитиво. — Да вземем конете и да отидем четиримата.

— А после? След като ги удариш отзад, какво ще стане?

— Ще се съединим с Глухия.

— За да умрем там? Погледни слънцето. До вечерта има много време.

Небето беше високо и безоблачно, слънцето приличаше в гърба им. По южния склон, на поляната под тях се бяха оголили дълги ивици земя, по клоните на боровете почти не беше останал сняг. Над камъните, които до преди малко бяха мокри, докато снегът се бе топял, сега от силното слънце се стелеше лека пара.

— Ще трябва да донесеш това — каза Робърт Джордън. — *Нау que aguantar*.^[1] На война се случват такива работи.

— Но нищо ли не можем, да направим? Наистина ли? — Примитиво го погледна в очите и Робърт Джордън знаеше, че той му се доверява. — Не можеш ли да изпратиш само мен и още някой с малката картечница, с автомата де?

— Безполезно — увери го Робърт Джордън.

Стори му се, че видя в небето нещо, което очакваше, но това беше ястреб, който, подхванат от вятъра, се плъзна над далечните върхари.

— Дори всички да отидем, пак ще бъде безполезно.

В този миг огънят стана два пъти по-силен, зачестилите изстрели се смесиха с експлозиите на ръчните гранати.

— Ей, тяхната мама! — викна Примитиво и пожеланието му прозвуча искрено, като молитва; в очите му имаше сълзи, бузите му потръпваха. — И господ, че и Дева Мария да ги таковам и да им пикая в мръсното мляко!

— Успокой се — каза Робърт Джордън. — Скоро ще се сражаваш с тях. При нас идва Пилар.

Жената се изкачваше, катереше се тежко от камък на камък.

Примитиво повтаряше: „Тяхната мама. Да им таковам и господата, и Богородицата!“ — всеки път, когато вятърът донасяше далечния пукот на автоматичните откоси. Робърт Джордън слезе, за да помогне на Пилар да се изкачи.

— Que tal, жено? — запита я той, като я хвана за китките на двете ръце и я издърпа, докато тя тежко стъпи на последния камък.

— Бинокълът ти. — Тя сне от шията си ремъка на бинокъла. — Значи, са се добрали до Глухия?

— Да.

— Robre^[2] — каза тя съчувствено. — Бедният Сордо.

Беше се задъхала от изкачването и все още хванала Робърт Джордън за ръката, силно я стисна в своята, отправила поглед над долината.

— Според теб как се развива?

— Лошо. Много лошо.

— Той е jodido,^[3] така ли?

— Мисля, че да.

— Robre — повтори тя. — Сигурно заради конете?

— Вероятно.

— Robre — потрети Пилар. После добави: — Рафаел ми наговори цял куп глупости за кавалеристите. Колцина бяха?

— Отначало конен патрул, после част от ескадрон.

— Докъде стигнаха?

Робърт Джордън ѝ показва мястото, където се бяха спрели конниците, посочи и замаскираната картечница. Оттук се виждаше само единият ботуш на Агустин, който стърчеше зад прикритието.

— А циганина разправи, че се приближили съвсем до вас и дулото на картечницата се било допряло до гърдите на предвождания кон — обясни Пилар. — Ама че порода са тия хора! Беше си оставил бинокъла в пещерата.

— Пригответе ли багажа?

— Скатахме всичко, което може да се носи. За Пабло нищо не се знае, така ли?

— Имаше четиридесет минути аванс пред ескадрона. Те тръгнаха по следите му.

Пилар се усмихна. Все още държеше ръката му. Сега я пусна.

— Няма и да го зърнат — каза тя. — Ами Глухия? Можем ли да направим нещо?

— Нищо.

— Robre — каза тя. — Така се бях привързала към Сордо. Съвсем, съвсем сигурен ли си, че той е jodido?

— Да. Видях много кавалеристи.

— Повече отколкото тези, които са дошли дотук?

— Цял отряд. Отидоха нагоре.

— Слушай как стрелят — възкликна Пилар! — Robre, robre Сордо.

Заслушаха се в стрелбата.

— Примитиво искаше да върви там — каза Робърт Джордън.

— Ти да не си луд? — обърна се Пилар към плосколикия. — Много Locos^[4] се навъдиха при нас.

— Искам да им помогна.

— Que va! — Гледай го ти героя. Боиш се, че няма да умреш достатъчно бързо, ако останеш тук, така ли? Няма защо да биеш излишен път.

Робърт Джордън погледна масивното ѝ матово лице с високи скули като на индианка, раздалечените черни очи, присмехулната уста с дебела горна устна, със стаена горчивина.

— Дръж се като мъж — каза тя на Примитиво. — Като възрастен мъж. Косата ти е побеляла вече.

— Не се подигравай с мен — отвърна мрачно Примитиво. — Ако човек има малко сърце и малко въображение...

— Трябва да се научи да ги овладява. И с нас скоро ще загинеш. Няма защо да си търсиш края при другите. А пък ако е за въображение, циганина има достатъчно за всички ни. Такива врели-некипели ми наприказва!

— Ако беше тук, нямаше да казваш, че са врели-некипели — възрази Примитиво. — По едно време работата стана много сериозна.

— Que va — присмя се Пилар. — Задали се няколко кавалеристи и си отишли. А се изкарвате герои. Така стана, защото толкова време бездействуваме.

— И това с Глухия ли не е сериозно? — запита Примитиво. Сега гласът му звучеше презрително. Той видимо страдаше всеки път, когато вятърът донасяше до тях далечната стрелба; искаше му се или да отиде там, или Пилар да се махне и да го остави на мира.

— Total, que? — продължаваше Пилар. — Станалото, станало. Недей да губиш твоите сојонес заради чужда беда.

— Върви да се таковаш — викна Примитиво. — Някои жени са толкова глупави и жестоки, че човек не може да ги понася.

— Такива са, за да вдъхват сила на мъже, дето не са никакви мъже и не ги бива да продължат рода — заключи Пилар. — Ако няма какво повече, да си тръгвам.

Тъкмо тогава Робърт Джордън чу бучене на самолет високо над главите им. Погледна нагоре и във високото небе му се стори, че това е същият наблюдателен самолет, който беше видял по-рано сутринта. Сега, както изглежда, той се връщаше от фронтната линия и се насочваше към планинския гребен, където Ел Сордо се сражаваше.

— Ето я птицата прокобница — ядоса се Пилар. — От самолета ще видят ли какво става там?

— Разбира се — каза Робърт Джордън. Ако не са слепи.

Гледаха как самолетът лети високо, с равномерна скорост, сребрист на слънцето. Беше от лявата им страна и на мястото на пропелерите се виждаше двоен ореол.

— Залегни — заповяда Робърт Джордън.

Самолетът вече летеше над тях, сянката му се плъзгаше по откритата горска поляна, ревът на моторите достигна връхния си предел. После отмина и продължи пътя си към горната част на долината. Проследиха равномерния му, уверен полет, докато се скри от погледа им; после той отново се зададе, описа широк низходящ кръг, прелетя два пъти над планинския гребен и изчезна в посока към Сеговия.

Робърт Джордън погледна Пилар. Тя поклати глава, на челото ѝ бяха избили капчици пот. Беше прехапала долната си устна.

— Всеки си има свои кошмари — обясни тя. — Мен ей това ме плаши.

— Да не съм те заразил с моя страх? — запита ехидно Примитиво.

— Не. — Тя сложи ръка на рамото му. — Не можеш да ми предадеш твоя страх, защото ти страх нямаш. Зная това. Съжалявам, че така грубо се пошегувах с теб. Всички се пържим в един тиган. — После се обърна към Робърт Джордън: — Ще ви изпратя ядене и вино. Да имате нужда от още нещо?

— Засега нищо. Къде са другите?

— Твоят резерв е невредим — долу при конете — усмихна се тя. — Всичко е замаскирано. Всичко е готово за тръгване. Мария ти пази раниците.

— Ако случайно ни налетят самолети, гледай да я прибереш в пещерата.

— Слушам, милорд Ingles. Твоят циганин (подарявам ти го) изпратих за гъби, за да задушим зайците. Сега гъби много, казах си: защо да не изядем зайците днес, макар че утре или вдругиден ще бъдат по-вкусни.

— Да, най-добре да ги изядем — съгласи се Робърт Джордън и Пилар положи едрата си ръка на рамото му, там, където беше ремъкът на автомата, после я вдигна нагоре и разроши косата му.

— Ех, Ingles — въздъхна Пилар. — Ще изпратя Мария с *pucho*, щом се сготви.

Стрелбата на далечния хребет почти стихна, само от време на време долиташе по някой откъслечен изстрел.

— Как мислиш, дали там всичко е свършило? — запита Пилар.

— Не — отвърна Робърт Джордън. — Като съдя по стрелбата, нападнаха ги, но те успяха да ги отблъснат. Сега вероятно са ги обкръжили. Залегнали са под прикритие и чакат самолети.

Пилар се обърна към Примитиво:

— Разбираш ли, че не исках да те обидя?

— *Ya lo se*^[5] — отвърна Примитиво. — От тебе и по-лоши работи съм чувал. Злоезична си. Но дръж си езика, жено. Сордо ми беше добър другар.

— А на мен не беше ли? — запита го Пилар. — Чуй, плосколики. На война трудно можеш да си позволиш да казваш какво чувствуваш. И нашата не е лесна, така че не можем да поемаме и бедите на Сордо.

Примитиво оставаше мрачен.

— Трябва да вземеш някакво лекарство — посъветва го Пилар. — Да вървя да готвя.

— Донесе ли ми документите на тоя *requete*? — запита я Робърт Джордън.

— Ех, каква съм глупачка — ядоса се тя. — Забравих. Ще изпратя Мария.

---

[1] Трябва да търпиш (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Бедният). — Б.пр. ↑

[3] Загубен (исп.). — Б.пр. ↑

[4] Луди (исп.). Б.пр. ↑

[5] Знам (исп.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ШЕСТА

Наближаваше три часът следобед, а самолетите все още не се задаваха. Към пладне всичият сняг се бе разтопил и сега камъните се бяха нагрили от слънцето. Небето беше безоблачно, Робърт Джордън бе свалил ризата си и седнал на скалата, се приличаше с гръб към слънцето и четеше писмата, намерени в джоба на убития кавалерист. От време на време той вдигаше глава, поглеждаше поляната и дърветата, после отправяше поглед към планинския гребен отвъд долината и отново се залавяше за писмата. Не се бяха появили други кавалеристи. Понякога откъм лагера на Ел Сордо се чуваше стрелба. Но огънят се бе разредил — това бяха само откъслечни изстрели.

От военните документи той узна, че момчето е от Тафаля в Навара, двадесет и една годишно, неженено, син на ковач. Числил се е към Н-ския кавалерийски полк и това учуди Робърт Джордън, който считаше, че този полк се намира на север. Младежът е бил карлист; в началото на войната е бил ранен в боевете за Ирун.

Сигурно съм го срещал на feria^[1] в Памплона сред тълпата, бягаща по улиците пред биковете, помисли Робърт Джордън. На война никога не убиваш този, когото би искал да убиеш. Е, почти никога, поправи се той и продължи да чете писмата и документите.

Първите писма бяха твърде официални, грижливо написани и посветени изцяло на различни местни събития и новини. Бяха от сестра му и Робърт Джордън узна, че всичко било наред в Тафаля, че баща му бил добре, мама също, както винаги, само дето се оплаква от някакви болки в гърба; надявала се, че и той е добре и не е в много голяма опасност и е горда, че бие червените, за да се освободи Испания от гнета на марксистките орди. По-нататък изброяваше убитите и тежко ранени младежи от Тафаля, откакто му бе писала предишния път. Убитите бяха десетина. Твърде много за такова малко градче Тафаля, каза си Робърт Джордън.

Писмата бяха много религиозни — сестра му пишеше, че се моли на свети Антоний и на благочестивата Пиларска дева и на други

богородици да го пазят и го молеше да не забрави, че него го пази също и светото сърце Исусово, което тя се надява, че той постоянно носи на гърдите си, защото безчет пъти — това бе подчертано — е било доказано, че то има силата да спира куршумите. Както винаги — любящата го сестра Конча.

Писмото беше малко омърсено по краищата и след като го прочете, Робърт Джордън го остави при останалите и разгърна друго писмо, написано с не тъй стегнат почерк. То беше от неговата *povia*, неговата годеница, беше написано съдържано, официално и пропито с истеричен страх за живота на момчето. Робърт Джордън прочете и него, после сложи писмата и документите в джоба на панталона си. Не искаше да чете другите писма. Изглежда, че през днешния ден вече извърших едно добро дело, каза си той. Да, така изглежда, повтори си Джордън.

— Ти там какво четеш? — запита го Примитиво.

— Това са документите и писмата на този *requete*, когото застреляхме сутринта. Искаш ли да ги видиш?

— Не зная да чета. Има ли нещо интересно в тях?

— Няма — отвърна Робърт Джордън. — Лични писма.

— А как вървят нещата по неговия край? Не се ли разбира от писмата?

— Добре, изглежда — каза Робърт Джордън. — Има много убити земляци. — Той погледна надолу към маскировката на картеницата, която промениха малко и превърнаха в по-плътно прикритие, след като снегът се бе стопил. Сега тя имаше задоволително естествен вид. Извърна се и впери поглед в далечината.

— Откъде е? — запита Примитиво.

— От Тафаля.

Ама че работа, каза си той. Съжалявам, но каква полза?

Никаква, помисли си.

Добре тогава, стига, край на това.

Добре, преставам.

Но не беше така лесно да престане. Колцина си убил, запита се той. Не знаеш? А мислиш ли, че имаш право да убиваш? Не. Но трябва. Колко от тези, които си убил, са били истински фашисти? Много малко. Но всички те са противникови войници, а на силата ние противопоставяме сила. Все пак обичаш наварците повече от другите

испанци, нали? Да. А ги убиваш. Да. Ако не вярваш, слез в лагера да видиш. Не знаеш ли, че да се убива, е лошо? Да. И все пак го вършиш? Да. И все още си абсолютно убеден, че твоето дело е право? Да.

Право е, каза си той, не за да се успокои, а с гордост. Вярвам в народа и в правото му той сам да се управлява тъй, както желае. Но не трябва да вярваш в убийството. Трябва да убиваш, ако това е необходимо, но не трябва да бъдеш за убийството. Ако вярваш в него, тогава всичко това е погрешно.

Но колцина си убил, как мислиш? Не знам, не бия искал да ги броя. Но не знаеш ли? Да. Колко? Не можеш да си сигурен. Когато взривяваш железопътен ешелон, загиват много хора. Много. Не можеш да кажеш колко точно. А колко са онези, за които можеш да кажеш? Повече от двадесет. И колко от тях са били истински фашисти? За двама съм сигурен. Защото трябваше да ги разстрелям, когато ги пленихме при Усера. И не ти ли беше противно? Не. Но не ти беше и приятно? Не беше. Реших никога повече да не правя това. И го избягвах. Избягвах да убивам невъоръжени.

Слушай, каза си той. Я стига с това! Вредно е за теб и за работата ти. Пак се обърна към самия себе си: ей, я слушай! Работата, която вършиш, е много важна и много държа да не забравяш това нито за миг. Трябва да следя да не ти се обърка главата. Защото, ако главата ти не е абсолютно наред, ако всичко не ти е пределно ясно, нямаш право да вършиш онова, което вършиш, защото тогава то ще бъде престъпление и никой няма правото да отнеме живота на друг човек, освен за да предотврати нещо още по-лошо, което би сполетяло други хора. Така че постарай се всичко да ти е пределно ясно и не се самозаблуждавай.

Но не искам да водя сметка колко хора съм убил, сякаш си броя трофеите или някаква подобна гадост, като например чертички на приклада, каза си той. Имам право да не водя сметка, имам право да забравя.

Не, отговори си той сам. Нямаш право нищо да забравяш. Нямаш право да си затваряш очите за каквото и да било, нямаш право да забравяш нищо, нито пък да го смекчаваш или изопачаваш.

Млъкни, смъмри се той. Започваш да говориш надуте неща.

Нито да се самоизлъгваш относно това, продължаваше той да възразява сам на себе си.

Е, добре. Благодаря за добрите съвети, а имам ли право да обичам Мария?

Да, отговори си той сам.

Дори ако чисто материалистическата концепция за обществото не включва неща като любов, така ли?

Ти пък кога си имал такива концепции? Никога. И не би могъл да имаш. Не си истински марксист и това ти е известно. Вярваш в Свободата, Равенството и Братството. Вярваш в Живота, Свободата и Правото на Щастие. Много-много не се залъгвай с диалектика. На някои тя се отдава, но не и на теб. Трябва да я познаваш, за да не си наивник. Отказал си се временно от много неща в името на спечелването, на войната. Ако войната бъде загубена, загубени ще бъдат и всички тези неща.

Но по-късно можеш да отхвърлиш това, в което не вярваш. Има много, в което не вярваш, и много, в което вярваш.

И още нещо. За теб любовта не е залъгалка. Просто има хора, които не са имали щастието да я познаят. И ти не я познаваше по-рано, а сега я позна. Това, което имаш с Мария, независимо дали ще продължи само ден и половина още или много, много години, през целия ти живот, е най-важното нещо, което може да се случи на едно човешко същество. Винаги ще има хора, които казват, че то не съществува, защото не могат да го имат. Но аз ти казвам, че съществува, че ти го имаш и си щастлив, че си го познал, дори ако умреш утре.

Хайде, стига с тия мисли за смъртта, скара се той на себе си. Такива разговори ние не водим. Водят ги нашите приятели анархисти. Щом положението стане лошо, единственото, което могат да измислят, е да запалят нещо и да умрат. Странен начин на разсъждаване имат. Много странен. Е, приятелю, изглежда, че днешният ден така ще мине. Скоро ще стане три часът и рано или късно ще трябва да се вечеря. Там, при Глухия, още стрелят, което означава, че са го обкръжили и сега сигурно чакат подкрепления. Макар че нямат много време за чакане — скоро ще се свечери.

Чудно какво ли става сега там, при Сордо. Това ни чака всички, кои по-рано, кои по-късно. Представям си какво е — сигурно не е много весело при Сордо. Добре го подредихме Глухия с тия наши коне. Как се казваше на испански? *Un callejon sin salida*. В задънена улица.

Мисля, че ако ми се случи, ще имам сили да го понеса. Ако те сполети, трябва да го понесеш само веднъж и не продължава дълго. Сигурно е много приятно да участвуваш в такава война, в която можеш да се предадеш, ако те обкръжат, не е ли така? *Estamos sorados*. Обкръжени сме. Това е паническият вик в тази война.

След този вик следва разстрел; и ако е само разстрел можеш да смяташ, че ти е провървяло. Но на Глухия няма да му провърви. Нито на нас, ако дойде нашият ред.

Беше точно три часът, когато той чу далечно приглушено бръмчене. Вдигна глава и видя самолетите.

---

[1] Панаир, празник (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И СЕДМА

Ел Сордо се сражаваше на един хълм не му се бе харесал този хълм; когато го видя, си помисли, че прилича на танк. Но избор нямаше и щом го зърна още отдалеч, понесе се към него с всички сили, приведен под тежестта на картечницата, торбата с гранати, която се подмяташе от едната му страна, торбата с пълнителите, които подскачаха от другата, стволът на картечницата ритмично се надигаше между бедрата му и стържеше гърба на галопирация кон, който изнемогваше под тежестта, а зад него се носеха Хоакин и Игнасио, спираха и стреляха, пак спираха и стреляха, за да му дадат време да се добере до мястото, и да разположи картечницата.

Снегът още не се беше стопил, същият сняг, който ги бе погубил, и когато куршум удари коня и той пръхтящ, олюляващ се, конвулсивно преодоля последните стъпки от нанаторнището и опръска снега с ярка, пулсираща струя кръв, Глухия скочи от гърба му и го затегли нагоре, с походите през рамо. Катереше се, доколкото му позволяваха силите, с двете тежки торби на гърба, куршумите плющяха по скалите; накрая улови коня за гривата и го застреля бързо, ловко и внимателно, пресмятайки точно къде ще падне, така че той рухна с главата напред и запълни празнината между две скали. Постави картечницата така, че да стреля иззад гърба на коня, и изпразни един след друг два дискови пълнителя; картечницата трещеше, празните гилзи се зариваха в снега, от кожата на коня, там, където бе опряна нажежената цев, миришеше на опърлена козина, а той стреляше по всеки, който се покажеше на склона, за да ги накара да се разпръснат и да залегнат, и през цялото време тръпнеше при мисълта, че не знае какво става зад гърба му. Когато последният от неговите петима души се добра до върха на хълма, тръпките изчезнаха и той прекрати огъня, за да не хаби повече патрони. Знаеше, че останалите пълнители ще му трябват. Още два убити коня лежаха на склона и други три тук, на върха на хълма. През нощта бяха успели да откраднат само три коня, но единият се бе

отскубнал и избягал призори, когато някой се бе опитал да го яхне на голо в загона край лагера при първите изстрели.

От петимата, които се бяха добрали до върха на хълма, трима бяха ранени. Глухият бе ранен в прасеца на единия крак и на две места в лявата ръка. Мъчеше го жажда, кракът му беше отеъкъл, едната от раните в ръката беше много болезнена. Освен това много го болеше главата и докато лежеше в очакване на самолетите, спомени си една испанска шега: „*Нау que tomar la muerte como si fuera aspirina*“, което означава: „Трябва да приемеш смъртта като таблетка аспирина“. Но не я каза гласно. Пошегува се наум в скованата си от болки глава, в гаденето, което усещаше, щом помръднеш ръката си, и огледа онова, което беше останало от отряда му.

Петимата се бяха разпръснали като връхчетата на петолъчка. С ръце и колене бяха изринали земята под себе си, бяха направили от пръст и камъни прикрития колкото за главата и раменете. После, използвайки тези прикрития, бяха започнали да ги съединяват, като трупаха камъни и пръст. Осемнадесетгодишният Хоакин имаше каска, с нея той копаяше пръст и за другите.

Беше се сдобил с каската при взривяването на ешелона. Тя беше пробита от куршум и всички му се бяха смели, че не я захвърля. Но с чук той беше загладил назъбения ръб на пробойната, бе я затъкнал с дървено чуканче, после бе огладил стърчащите му краища и отвътре го бе изравнил с металната повърхност.

Когато започна стрелбата, той наложи каската на главата с такова рязко движение, че тя го тупна по темето като тенджера и после, след като бяха убили коня под него, в тази последна прибежка по склона, в която краката бяха като олово, устата пресъхнала, в която куршумите плющяха, свистяха и свиреха, а въздухът не достигаше и дробовете пареха от болка, шлемът се бе превърнал в невероятна тежест и стягаше като железен обръч сторецено до пръсване чело. Но не го беше хвърлил. И сега копаяше с него пръстта, работеше отчаяно и машинално като автомат. Още не беше ранен!

— Най-накрая влезе в работа — каза му Ел Сордо с дълбокия си сипкав глас.

— *Resistir y fortificar es veneer* — каза Хоакин с пресъхнала от страх уста, пресъхнала повече от обикновената жажда, съпровождаща

боя. Това беше един от лозунгите на Испанската комунистическа партия и той означаваше: отстоявай, окопавай се и ще победиш.

Глухият се извърна и погледна надолу, където един от кавалеристите, скрит зад голям балван, се прицелваше в тях. Глухият много обичаше момчето, но сега не му беше до лозунги.

— Какво каза?

Един от мъжете вдигна глава от бруствера, който се опитваше да направи. Той лежеше по корем, прилепил глава до земята, опипваше внимателно с ръце наоколо и трупаше камъни.

Хоакин, без да престава да копае, повтори лозунга с прегракналия си момчешки глас.

— Каква беше тая последната дума? — запита човекът, прилепил глава до земята.

— Veneer — отвърна момчето. — Победиш.

— Mierda, лайно — повтори мъжът, без да отлепя брадичка от земята.

— Има още един, който подхожда засега — каза Хоакин, вадейки лозунгите, сякаш бяха талисмани. — Пасионария казва — по-добре е да умреш прав, отколкото да живееш на колене.

— И това е mierda — каза мъжът, а друг партизанин подхвърли през рамо:

— Не сме на коленете си, а на шкембетата си.

— Ей ти, комунист! А знаеш ли, че твойта Пасионария има син колкото теб и е в Русия от самото начало на движението?

— Това е лъжа — каза Хоакин.

— Que va, лъжа — каза партизанинът. — Каза ми го динамитчика с особеното име. И той беше от твоята партия. Защо ще лъже?

— Това е лъжа — повтори Хоакин. — Не може тя да крие сина си в Русия от тази война.

— Де да бях сега в Русия — обади се друг от хората на Глухия. — Не може ли твоята Пасионария да ме изпрати сега в Русия, а комунистче?

— Ако толкова вярваш в твоята Пасионария, я нека те измъкне сега от тоя баир — каза трети с превързано бедро.

— Фашистите ще направят това — обади се онзи, който не отлепяше брадичка от земята.

— Не говори така — каза му Хоакин.

— Обърши си устата, че има още мляко от циците на майка ти, и подай една каска пръст — каза човекът с брадичка в земята. — Никой от нас няма да види как залязва слънцето довечера.

Има формата на шанкър, мислеше си Глухия. Или на гърда на момиченце, дето цицката още не е навирена на върха. Или на вулкан. А да не би да си виждал вулкан. Не си и няма да видиш, помисли си той. Прилича на шанкър този хълм. Остави вулканите на мира. Късно е вече за вулкани.

Надникна много внимателно зад холката на убития кон и иззад един валун долу, в подножието на хълма, бързо, затрака автомат и куршумите с тъп звук затупкаха по корема на коня. Той изпълзя встрани и погледна през клиновидната цепка между задницата на коня и скалата. Три тела лежаха на склона почти до самия връх, там, където бяха паднали, когато фашистите под прикритието на огъня от картечници и автомати се бяха опитали да превземат върха с пристъп, но Глухия и другарите му ги бяха отблъснали с ръчни гранати, които хвърляха и търкаляха по склона. Имаше още убити, но те бяха от другата страна на хълма. Всички подстъпи бяха под обстрел, нападателите им нямаше откъде да се доберат безопасно до върха и Ел Сордо знаеше, че докато има четирима бойци и достатъчно патрони и гранати, не могат да го прогонят оттук, освен ако не донесат минохвъргачка. Не знаеше дали не са изпратили хора в Ла Гранха за минохвъргачка. Може би не бяха, защото така и така скоро ще пристигнат самолетите. Изтекли бяха вече четири часа, откакто ги бе облетял разузнавателният самолет.

Хълмът наистина прилича на шанкър, мислеше си Ел Сордо. А ние сме гнойния връх на тоя шанкър. Но изтрепахме много, когато направиха тая глупост. Как могат да допуснат, че ще ни прегазят така? Имат модерно оръжие и оглупяват от самоувереност. Той бе убил младия офицер, повел пристъпа — беше хвърлил една граната, която заскача и се затъркаля по склона право към приведените, тичащи нагоре фашисти. В жълтото припламване и сивия ревящ облак дим той видя как офицерът полита там, където лежи, и сега, разкъсан, като тежък парцалив вързоп, знак за най-предната точка, до която бе стигнал пристъпът. Глухият погледна тялото, после погледът му се плъзна надолу по склона към другите тела.

Храбри са, но са глупаци, помисли си. Ала сега се вразумиха и няма да ни атакуват, преди да дойдат самолетите. Освен ако не чакат миномет, разбира се. С миномет би било лесно. В тази обстановка най-естественото би било да се действа с минохвъргачка и той знаеше, че дойде ли минохвъргачка, с тях е свършено. Но като си мислеше за самолетите, поели насам, чувствуваше се като гол на тоя хълм, сякаш му бяха свалили всичките дрехи и дори кожата. Толкова гол, че повече не може да бъде, помисли си. По-гол от одран заек. В сравнение с мен той е защитен като мечка. И защо им е да докарват самолети? Лесно могат да очистят тоя хълм от нас с минохвъргачка. Но са горди със самолетите си и вероятно ще ги докарат. Както са горди с автоматичното си оръжие и затова направиха тая глупост, че тръгнаха право срещу нас. Но сигурно са поискали и минохвъргачка.

Един от мъжете стреля. После прищрака затвора и бързо даде втори изстрел.

— Пести патроните — каза Глухия.

— Един от тия курвенски синове се опита да прилази до онзи камък там — показа той.

— Удари ли го? — запита Глухия и с мъка извърна глава.

— Не — отвърна другият. — Върна се и залегна тоя курвар.

— Каква курва на курвите излезе Пилар — каза човекът с брадичката в земята. — Знае, че умираме тук, курва такава.

— Тя нищо не може да направи — каза Сордо. Говорещият беше откъм здравото му ухо и той го бе чул, без да извъръща глава. — Какво може да направи тя?

Да удари в гръб тия дупедавци.

— Que va — възрази Глухия. — Те са заобиколили хълма отвсякъде. Откъде да ги издебне? И са сто и петдесет. Може да са станали и повече.

— Но ако издържим, докато се стъмни... — каза Хоакин.

— И ако Коледа беше по Великден — каза този, който не вдигаше брадичката си от земята.

— И ако леля ти имаше сојонес, щеше да ти бъде чичо — обади се друг. — Повикай твоята Пасионария. Само тя може да ни помогне.

— Не вярвам това за сина й — рече Хоакин. — А пък ако е там, учи се за летец или нещо такова.

— Просто са го скрили на безопасно място — каза партизанинът.

— Изучава диалектиката. И твоята Пасионария е била там. И Листер, и Модесто, и другите. Каза ми го онзи с особеното име.

— Това е, за да се изучат, а после да се върнат да ни помагат — обясни Хоакин.

— Сега да ни помогнат — ядоса се друг партизанин. — Всички тия чукундури и измамници, дето цицат от Русия, да дойдат сега да ни помогнат. — Той стреля и каза: — Me sa goen tal. Пак го пропуснах.

— Пести си патроните и по-малко приказвай, че ще те замъчи жаждата — предупреди го Глухия. — На тоя хълм няма вода.

— На! — Партизанинът се обърна през хълбок, свали през глава ремъка, на който беше привързано мехче с вино, и го протегна към Глухия. — Изплакни си устата, старче. Сигурно си много жаден от тия рани.

— Дай на всеки по малко — каза Глухия.

— Нали трябва да започна с някого — оправда се собственикът на мехчето и пусна в устата си дълга струя вино, след което подаде мехчето на останалите.

— Сордо, как мислиш — кога ще дойдат самолетите? — запита онзи, който не вдигаше лице от земята.

— Всеки миг — отвърна Глухия. — Трябваше вече да са тук.

— Мислиш ли, че тия мръсници пак ще се вдигнат в атака?

— Само ако самолетите не дойдат.

Той реши, че няма смисъл да говори за минохвъргачката. Дойдеше ли — скоро щяха да разберат.

— А самолети у тях — дал господ — нали видях вчера.

— Имат в излишък — каза Глухия.

Главата го болеше силно, ръката му се беше вдървила, така че всяко движение му причиняваше нетърпими болки. Надигна виненото мехче със здравата см ръка и погледна нагоре към високото слънчево небе, изпълнено със синевата на ранното лято. Беше на петдесет и две години и беше сигурен, че вижда това небе за последен път.

Не се боеше от смъртта, но го беше яд, че е попаднал в капан на този хълм, който за нищо не ставаше; освен за лобно място. Да можехме да пробием обръча помисли си той. Да можехме да ги подмавим нагоре по долчинката или да можехме да си пробием път и да се прехвърлим от другата страна на шосето, всичко щеше да е

наред. Но тоя хълм като Шанкър. Ще го използваме, доколкото можем; досега ни свърши добра работа.

Дори да знаеше колко пъти в историята хората са използвали някоя височина, за да умрат на нея, това едва ли би го утешило, защото в такива минути човек не мисли какво е ставало с други хора, изпаднали в неговото положение, както и на жената, овдовяла вчера, не ѝ става по-леко от мисълта, че и на други любимите съпрузи са загинали. Независимо дали се боиш от смъртта, или не, да се примириш с нея, е трудно. Глухият се беше примирил, но това примирение беше горчиво, въпреки че беше на петдесет и две години, имаше три рани и съзнаваше, че е обкръжен на този хълм.

Мислено той се шегуваше със себе си, но гледаше небето и далечните планини, гълташе виното, и не му се искаше да умира. Ако трябва да се умре, мислеше си той — а явно, че трябва, — готов съм да умра. Но не ми се иска.

Да умреш — това не означаваше нищо, не беше свързано с някаква зрителна представа в съзнанието му и не му внушаваше страх. Но да живееш — това означаваше разлюлени от вятъра жита по склона на хълма. Ястреб в небето. Да живееш, беше стомна с вода през вършитба, когато прахът се стеле по плявата на хармана. Да живееш — това беше да усещаш гърба на коня между коленете си, карабината направо на седлото и хълма, и долината, и реката, и дърветата долу покрай брега, и далечния край на долината и планините отвъд.

Ел Сордо подаде мехчето с вино на следващия и кимна в знак на благодарност. Наклони се напред и потупа набития кон по плешката, там, където стволът на картечницата беше изгорил кожата. Още усещаше мириса на опърлената козина. Спомни си как бе спрял коня тук, как той трепереше, как наоколо свиреха и плющяха куршумите, отляво, отдясно, от всички страни, като завеса, как той го бе застрелял внимателно, точно в онази точка, където се пресичат двете линии между очите и ушите. После как конят бе рухнал на земята, а той се бе проснал зад топлия, мокър гръб, за да задействува бързо картечницата, защото те вече тичаха нагоре по хълма.

— *Eras micho caballo* — каза той, което означаваше: кон и половина беше ти!

Сега Сордо лежеше на здравата си страна и гледаше нагоре към небето. Лежеше върху купчинка празни гилзи, главата му бе защитена

от скалата, а тялото заслонено от коня. Раненият му крак и ръката му бяха силно отекли, боляха го много и беше така уморен, че не му се помръдваше.

— Какво става с тебе, приятелю? — запита го мъжът до него.

— Нищо. Да почина малко.

— Поспи — каза другият. — Като дойдат, ще ни събудят.

И тогава откъм склона долу долетя вик.

— Слушайте, бандити! — крещеше гласът иззад скалите, на онова място, където беше най-близкият до тях автомат. — Предайте се, докато самолетите не са ви направили на парчета.

— Какво казва? — запита Глухия.

Хоакин му повтори. Сордо се извъртя по хълбок и прилази така, че отново залегна зад картечницата.

— Може би самолетите няма да дойдат — каза той. — Не им отговаряйте и не стреляйте. Може да ги подмамим пак да опитат с пристъп.

— А да ги напсуваме малко, а? — предложи партизанинът, който бе говорил на Хоакин за сина на Пасионария в Русия.

— Не — каза Глухия. — Дай ми големия пистолет. Кой има голям пистолет?

— Ето.

— Дай го тук. — Свит на колене, той взе големия деветмилиметров „Стар“ и стреля в земята до убийтия кон, изчака малко и даде още четири изстрела в различни промеждутъци от време. После преброи до шестдесет и даде един последен изстрел — в тялото на убийтия кон. Усмихна се и върна пистолета.

— Зареди го — прошепна той — и всички да мълчат и никой да не стреля.

— Bandidos! — провикна се гласът иззад скалите.

На хълма цареше тишина.

— Bandidos! Предайте се, преди да ви направим на кайма!

Май че се хванаха — прошепна Сордо щастлив.

Той продължаваше да наблюдава и накрая една глава се подаде над скалите. От хълма никой не стреля и главата пак се сниши. Глухият чакаше, наблюдаваше, но нищо не се случи. Огледа останалите — всеки от тях наблюдаваше онази част от склона, която беше пред него. Като го видяха, че ги гледа, те поклатиха отрицателно глави.

— Никой да не шава — прошепна той.

— Ей, вашата мама курвенска! — разнесе се пак гласът зад скалите.

— Свиньо червена. Да си ебете майките. Да пиете на бащите си млякото.

Глухият се усмихна. Той лежеше, извърнал към склона здравото си ухо, и успяваше да чуе ругатните, които му крещяха. Това е похубаво от аспирин, помисли си той. На колко ли ще можем да видим сметката? Наистина ли са толкова глупави?

Гласът пак замлъкна и в продължение на три минути те не чуха нищо, нито забелязаха някакво движение. После снайперистът, който беше зад балвана, на стотина крачки надолу по склона, се показа и стреля. Куршумът се удари о една скала и рикошира с остро бръмчене. После Глухия видя как от прикритието, където бе заел позиция автоматчикът, се отдели човек и превит на две, с бърза прибежка прекоси откритото пространство до балвана, зад който се криеше снайперистът. Той се хвърли с главата напред и залегна зад големия камък.

Сордо се огледа. Дадоха му да разбере със знаци, че по другите страни на склона няма движение. Глухият се усмихна щастливо и поклати глава. Да, десет пъти по-добре от аспирин, помисли си той и продължи да изчаква, изпитвайки онази радост, която е позната само на ловеца.

Долу на склона човекът, който бе прибягал от скупчените камъни до прикритието на валуна, говореше на снайпериста:

— Мислиш ли?

— Не знам — отвърна стрелецът.

— Би било логично — каза този, който беше прибягал; той беше офицерът, командущ частта. — Обкръжени са. Нищо не могат да очакват, знаят, че ще умрат.

Стрелецът не отговори.

— Какво ще кажеш? — запита офицерът.

— Нищо — отвърна стрелецът.

— Да си забелязал някакво движение след изстрелите?

— Не.

Офицерът погледна ръчния си часовник. Беше три без десет.

— Самолетите трябваше да долетят преди цял час — каза той. В същия миг друг офицер се хвърли на земята зад прикритието на балвана. Стрелецът се измести, за да му направи място.

— Я кажи, Пако — запита първият, — как ти се струва?

Вторият офицер още дишаше тежко след бързия бяг косо и нагоре по склона от другата огнева позиция.

— Според мен е уловка — каза той.

— Ами ако не е? Ще станем за смях — да чакаме тук и да обсаждаме мъртъвци.

— Веднъж вече станахме не за смях, ами по-лошо — напомни вторият офицер. — Погледни баира.

Той вдигна глава и огледа склона, осеян с трупове в горната си част. От мястото, където беше, на върха на хълма се открояваха само зъбери, коремът, стърчащите крака и подкованите копита на коня на Сордо, и струпаната прясно изкопана земя.

— А минометите? — запита вторият офицер.

— След час са тук. Може и по-скоро.

— Да ги дочакаме тогава. Достатъчно глупости направихме.

— Bandidos! — кресна изведнъж първият офицер, скочи на крака и застана над балвана така, че върхът на хълма сега му се струваше по-близък. Червена паплач! Страхливци!

Вторият офицер погледна снайпериста и поклати глава. Снайперистът извърна поглед, но устните му плътно се стиснаха.

Първият офицер продължаваше да стои прав, подал глава високо над камъка, с ръка върху ръкохватката на пистолета. Той продължи да сипе проклетия и псувни към върха на хълма. Отговор нямаше. Тогава излезе иззад балвана, застана на открито място с лице към върха.

— Стреляйте, подлеци, ако сте още живи! — закрещя той. — Стреляйте в тоя, който не се бои от никой червен, дето е излязъл от курвенски корем.

Това бе твърде дълго изречение, ако човек трябва да го изкрещи, и офицерът се изчерви като рак, и жилите на челото му изпъкнаха.

Вторият офицер, който беше слаб лейтенант със спокоен поглед, голяма тънка уста и брада, набола по хлътналите бузи, отново поклати глава. Злополучната заповед за атака беше дал офицерът, който сега крещеше. Младият лейтенант, прострян мъртъв горе на склона, беше

най-добрият приятел на лейтенанта Пако Берендо, който слушаше крясъците на капитана, излязъл вече въвн от себе си.

— Това са същите мръсници, които разстреляха сестра ми и майка ми — каза капитанът. Той имаше червено лице, руси, съвсем английски мустачки и нещо с очите му не беше съвсем наред. Те бяха светлосини, ресниците също бяха светли. И като се взреш в тези очи, имаш чувството, те фокусират твърде бавно. — Червени! — изкрещя капитанът. — Страхливци! — И пак започна да сипе проклетия.

Сега той стоеше съвсем на открито; прицели се внимателно с пистолета си и стреля в единствената мишена, която върхът на хълма предлагаше — убития кон, язден от Сордо. От мястото на попадението се вдигна фонтанче пръст — на цели петнадесет крачки от коня.

Капитанът стреля отново. Куршумът се удари в една скала и отскочи с жужене.

Капитанът стоеше и гледаше върха на хълма. Лейтенант Берендо гледаше тялото на другия лейтенант току под върха. Снайперистът гледаше земята в краката си. После вдигна очи и погледна капитана.

— Няма нито един жив горе — заяви капитанът.

— Ти! — Обърна се той към снайпериста. — Изкачи се и виж.

Снайперистът сведе глава. Той мълчеше.

— Чуваш ли ме! — изкрещя му капитанът.

— Тъй вярно, господин капитан — отвърна снайперистът, избягвайки погледа му.

— Хайде, тръгвай тогава! — Капитанът беше все още с пистолет в ръка. — Чуваш ли?

— Тъй вярно, господин капитан.

— Защо не отиваш тогава?

— Не искам, господин капитан.

— Не искаш ли? — Капитанът допря пистолета до гърба на войника, малко под кръста. — Не искаш?

— Страх ме е, господин капитан — каза войникът с достойнство.

Лейтенант Берендо, който се беше взрял в лицето на капитана и в странните му очи, си помисли, че той е способен да застреля снайпериста на място.

— Капитан Мора — повика той.

— Лейтенант Берендо?

— Възможно е войникът да е прав.

— Как така прав? Казва, че го било страх, отказва да изпълни заповед — и прав?

— Не за това. А че може наистина да е уловка.

— Всички са мъртви — натърти капитанът. — Не чуваш ли, като ти казвам, че всички са мъртви?

— Нашите другари там горе ли имате пред вид? — запита го Берендо. — Съгласен съм с вас.

— Пако — ядоса се капитанът, — не ставай глупак. Да не мислиш, че само на теб ти е мъчно за Хулиан? Казвам ти, че червените са мъртви. Гледай!

Той се изправи, хвана се за балвана и се покачи отгоре му — не особено ловко, отначало на колене, после се изправи на крака.

— Стреляйте! — закрещя той, изправен в цял ръст на сивия гранитен валун и замаха с две ръце. — Застреляйте ме! Убийте, ме!

На върха на хълма Глухият лежеше зад мъртвия кон и се усмихваше.

Какви хора, мислеше си той. Засмя се, но веднага сподави смеха си, защото от сътресението болката в ръката го прониза.

— Ей, червени! — продължаваха виковете отдолу. — Червена паплач! Стреляйте! Убийте ме!

Глухият се засмя беззвучно, едва-едва надникна зад трупа на коня и видя капитана, който се беше изправил на камъка и размахваше ръце. До балвана имаше втори офицер. Снайперистът беше от другата страна. Сордо не откъсваше очи от процепа и щастливо клатеше глава.

— Стреляйте в мен! — каза си той тихичко. — Бийте в мен! — Плещите му пак се затресоха. От смеха болката в ръката го прониза, а главата му сякаш щеше да се пръсне. Но смехът го тресеше и той не можеше да се сдържи.

Капитан Мора слезе от балвана.

— Сега убеди ли се, Пако? — запита той лейтенант Берендо.

— Не — каза лейтенант Берендо.

— Сојопес! — каза капитанът. — Събрали сте се само идиоти и страхливци.

Снайперистът благоразумно се беше снишил в прикритието на валуна, а лейтенант Берендо беше клекнал до него.

Капитанът продължаваше да стои на открито до валуна и пак закрещя псувни към върха. В света няма език, на който може да се

псува така, както на испански. В него има думи, които отговарят на всички мръсни думи на английски, а освен това много други думи и изрази, които се употребяват само в онези страни, където богохулството върви редом с аскетизма и религиозния плам. Лейтенант Берендо беше много набожен католик. Снайперистът също. И двамата бяха карлисти от Навара и макар че и двамата псуваха и богохулствуваха в момент на гняв, смятаха това за грях, който редовно изповядваха.

Сега, снишили се зад валуна, като гледаха капитана и слушаха крясъците му, те мислено се разграничаваха от него и от неговите думи. Не искаха да вземат на душата си такъв грях в ден, в който могат да загинат. Такива приказки не са на добро, мислеше си снайперистът. Да се говори така за пресветата Дева, не е на хубаво. Тоя има по-мръсен език от червените.

Хулиан е убит, мислеше лейтенант Берендо. Лежи убит горе, в такъв ден като днешния. А тоя с мръсната уста стои там, богохулствува и ще ни навлече още беди.

Сега капитанът престана да крещи и се обърна към лейтенант Берендо. Погледът му беше станал по-странен от всякога.

— Пако — викна той възторжено, — ще се изкачим горе двамата с теб.

— Аз не.

— Какво? — Капитанът отново изтегли пистолета си.

Много мразя това да се размахва пистолет, помисли си Берендо. Не могат една команда да ти дадат, без да извадят пистолета. Такива сигурно, като отидат в клозета, вадят пистолета и си подават команда за ходене по нужда.

— Ако ми заповядате, ще отида. Но протестирам — каза лейтенант Берендо на капитана.

— Тогава ще отида сам. Тук вони от страхливци.

С пистолет в дясната ръка той се заизкачва с твърда стъпка. Берендо и снайперистът го наблюдаваха. Той вървеше направо, без да търси прикритие, приковал поглед в скалите горе, в убития кон и в прясно изкопаната земя на върха на хълма.

Глухият лежеше зад коня до скалата и гледаше как капитана се изкачва стъпка по стъпка.

Само един, мислеше си той. Само един ще ни падне. Но като го слушаш как говори, сигурно е *caza mauro*^[1]. Гледай го как върви. Гледай го какво е животно. Гледай го как крачи. Този е мой. Този го отнасям със себе си. Този си го вземам за спътник. Ела, ела, спътниче, ела ми за другарче из пътя. Ела по-насам. Право насам. Ела да си го получиш. Хайде. Върви. Не спирай. Право насам. Така, както си тръгнал. Не спирай да ги гледаш тия. Няма нужда. Изобщо не поглеждай надолу. Идвай и гледай право насам. Я го гледай, той пък с мустачки. А сега де. Има си мустачки моето другарче спътниче. И е капитан. Я му виж нашивките. Казах си аз, че ще да е *casa mauro*. И има лице на *Ingles*. Гледай го ти. Русокос, с червено лице и сини очи. Гологлав и с рижи мустаци. Очите му сини. Светлосини. Светлосини и нещо не е наред в тях. Светлосини и сякаш не могат да се съсредоточат в една точка. Това е достатъчно близко. Много даже. Да, другарче спътниче. Получи си го, другарче спътниче.

Той плавно натисна спусъка на картечницата и тя трикратно го блъсна в рамото; когато стреляш с ръчна картечница на тринога, откатът е силен и ти се изплъзва от ръцете.

Капитанът лежеше на склона по очи. Лявата му ръка беше сгъната под тялото. Дясната с пистолета — протегната пред главата му. Отдолу, от всички страни стреляха към върха на хълма.

Приклеknал зад балвана, като се чудеше как сега ще пробяга откритото пространство под огъня, лейтенант Берендо чу дълбокия, хриплив глас на Глухия от върха.

— *Bandidos!* — долетя гласът. — *Bandidos!* Стреляйте в мен! Бийте в мен.

На върха на хълма Глухия, легнал зад картечницата, се смееше тъй, че болки пронизваха гърдите му, а главата му сякаш всеки миг щеше да се пръсне.

— *Bandidos!* — отново ревна той щастливо. — Бийте в мен, *bandidos!* — После радостно поклати глава. Ще имаме много спътници за компания, каза си той.

Щеше да се опита да ликвидира и другия офицер с един откос, само да излезе от прикритието на балвана. Рано или късно ще трябва да излезе оттам. Сордо знаеше, че оттам той не може да командува, и изчакваше кога ще му се предостави случай да му види сметката.

В този миг останалите, които бяха на върха, доловиха далечното бръмчене на приближаващите се самолети.

Ел Сордо не го чу. Той беше насочил картечницата към онази част на балвана, която беше обърната към склона надолу, и си мислеше: когато го видя, той вече ще се е затичал и ако не внимавам, може да го пропусна. Мога да му стрелям в гръб, докато прекосява с прибежки. Ще измествам прицела заедно с него — малко пред него. Или ще се прицеля предварително, но по-встрани и ще го изчакам сам да се надене. Ще се опивам да го докопам, когато е там, до ръба на скалата, че ще изместя прицела леко пред него. Тогава усети, че някой го докосва по рамото, обърна се и видя посивялото от страх лице на Хоакин, обърна очи нататък, където той сочеше, и видя три приближаващи се самолета.

Тъкмо тогава лейтенант Берендо изскочи зад валуна и със сведена глава бързо прекоси хълма и се скри зад скалите, където беше позицията на картечницата.

Ел Сордо, който гледаше самолетите, така и не го забеляза.

— Помогни ми да я измъкнем отук — каза той на Хоакин и момчето изтегли картечницата, която беше лежала загнездена между коня и скалата.

Самолетите идваха все по-близо и по-близо. Те летяха в ешелониран строй, с всяка секунда нарастваха, ревят им ставаше по-силен.

— Легнете по гръб и стреляйте в тях — изкомандува Сордо. — Стреляйте, когато се приближават, малко пред тях.

Той не ги изпускаше от очи.

— *Sabrones! Hijos de puta!* — зареди той в скороговорка. — Игнасио. Опри картечницата на рамото на момчето. А ти — обърна се той към Хоакин, — стой там и не мърдай. Сниши се. Още. Не. Още.

Той легна по гръб и насочи мерника на картечницата към самолетите, които бързо се приближаваха.

— Игнасио, дръж ми триногата. — Крачката на триногата увиснаха на гърба на Хоакин, а ствола се затресе, защото момчето не можеше да удържи треперенето си, като чуваше как ревят на моторите става все по-силен, докато той, присвит, е подложил рамо под картечницата.

Легнал по корем, вдигнал само глава, за да следи приближаващите се самолети, Игнасио събра крачетата на триногата и се опита да придаде устойчивост на картечницата.

— Наведи глава — викна той на Хоакин. — Наведи се напред!

Пасионария казва: по-добре умри прав... — повтаряше си мислено Хоакин, а бученето се приближаваше. После изведнъж премина на: — Приветствувам те Мария, пълна с благодат, бог е с теб; благословена си ти измежду жените, благословен е и плодът на твоята утроба, Исус. Света Мария, майко божия; моли се за нас грешните, сега и в часа на смъртта ни. Амин. Света Марийо, майко божия — започна той отново и изведнъж се запъна, защото бученето на моторите се превърна в оглушителен рев, и започна да казва в скороговорка думите на молитвата за покаяние: — О, господи, прости ми, че те оскърбих в своето невежество, ти, който си...

Експлозиите го оглушиха, трясъкът им бе сякаш в ушите му, нажеженият ствол пареше рамото му. Пак затрещя, откосът съвсем го оглуши. Игнасио стискаше с всички сили триногата, цевта изгаряше рамото му. Сега всичко наоколо беше грохот и рев, който се смесваше с трясъка на картечницата, и той не можеше да си спомни останалите думи от молитвата за покаяние.

Помнеше само: „... в часа на нашата смърт. Амин. В смъртния ни час. Амин. В часа на... В часа на... Амин.“ Всички други стреляха. „Сега и в часа на нашата смърт. Амин.“

После, през трясъка на картечницата, нещо просвири, разцепи въздуха и в черно-червения рев земята под коленете му се затресе, люшна се нагоре и го удари в лицето, после започнаха да ваят камъни и буци пръст. Игнасио лежеше върху него, картечницата също беше върху него. Но той не беше мъртъв, защото свиренето отново се разнесе и земята пак се затресе с грохот. После — ново просвирване и земята се изплъзна под корема му, едната страна на хълма полетя във въздуха, после бавно започна да пада към мястото, където те лежаха.

Самолетите се върнаха три пъти и бомбардираха върха на хълма, но на върха на хълма никой не знаеше това. После обсипаха върха с картечен огън и отлетяха. Когато пикираха към хълма за последен път, водещият самолет влезе във вираж и започна да набира височина, другите два направиха същото, престоиха се в клиновиден триъгълник и се стопиха в небето в посока към Сеговия.

Без да спира непрекъснатия силен огън, под който държеше върха, лейтенант Берендо изпрати патрул до една от ямите, изровени от бомбите, удобна, за да се хвърлят от нея гранати към върха. Той не искаше да рискува — току-виж, някой останал жив и ги чака след тоя хаос на върха — и сам хвърли четири гранати в купчината от конски трупове, каменни отломки, разрината, пожълтяла, миришеца на тротил земя и чак тогава изпълзя от бомбения кратер и отиде на оглед.

На върха на хълма всички бяха мъртви, с изключение на малкия Хоакин, който лежеше в безсъзнание под трупа на Игнасио. На Хоакин му течеше кръв от носа и ушите. Нищо не знаеше и нищо не чувствуваше от оня миг, в който всичко наоколо бе потънало в грохот и той бе останал без дъх, когато една бомба се бе взривила съвсем близо, и лейтенант Берендо се прекръсти и го застреля в тила, бързо и внимателно — ако такова едно рязко движение може да бъде внимателно, както Глухият бе застрелял ранения кон.

Лейтенант Берендо стоеше на върха и гледаше склона, осеян с телата на неговите войници, после вдигна очи и се взря към отвъдния край на долината, където бяха галопирали след Глухия, преди той да се окопае на този хълм. Постара се да запамети цялата картина на боя, после нареди да докарат на върха конете на убитите кавалеристи и да завържат телата напреко на седлата, за да могат да ги закарат в Ла Гранха.

— Вземете и тоя — каза той. — Ей тоя, дето е хванал картечницата. Сигурно той е Глухия. Той е най-старият и стреляше с картечницата. Или не — отрежете му главата и я завийте в едно пончо. — Замисли се за малко. — Да, можете да вземете и другите глави. И на ония там долу, където най-напред ги нападнахме. Да се съберат карабините и пистолетите, картечницата да се натовари на кон.

После отиде до тялото на лейтенанта, когото бяха убили при първата атака. Погледна го, но не го докосна.

Que cosa mas mala es la guerra — каза си той, което означаваше: Какво лошо нещо е войната.

После пак се прекръсти и докато слизаше от хълма, си прочете пет пъти мислено „Отче наш“, каза пет пъти и „Дева Мария“ за успокоение на душата на убития другар. Не искаше да остане, за да види как изпълняват заповедите му.

[1] Важна клечка (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ОСМА

След като самолетите отлетяха, Робърт Джордън и Примитиво отново дочуха стрелба и на Робърт Джордън му се стори, че той отново чува ударите на сърцето си. Облак дим плуваше над последния рид при гребена на планината, а самолетите бяха три бързо смаляващи се точки в небето.

Навярно са изсипали бомбите върху собствената си кавалерия, а Сордо и неговите хора са останали невредими, успокои се Робърт Джордън. Тези проклетни самолети могат да ти изкарат ума от страх, но не и да те убият.

— Продължават да се бият — каза Примитиво, вслушан в честия огън. При всяка бомбена експлозия той бе трепвал и сега облиза пресъхналите си устни.

— Да, разбира се — гласно рече Робърт Джордън. — Тези играчки не могат да убият човека.

Стрелбата престана, не се чу нито един изстрел повече. Изстрелът от пистолета на лейтенант Берендо не стигна до тях.

Отначало, когато стрелбата спря, това не го смути. Но тишината продължаваше и малко по малко той усети празнота в гърдите си. После чу взривовете на гранатите и унието го напусна. Но всичко се смълча отново, тишината продължи, и той разбра, че е свършено.

От лагера дойде Мария и донесе калайдисана съдина, пълна със заешка яхния с гъби, торба хляб, мехче вино, четири калайдисани чинии, две чаши и четири вилици. Тя спря при картечницата и сипа от яденето в две чинии — за Агустин и Еладио, който беше сменил Анселмо при картечницата, даде им хляб и отпуши роговата канелка на мехчето, за да напълни двете чаши с вино.

Робърт Джордън я гледаше как леко се изкачва към неговия наблюдателен пост, с торбата на рамо, калайдисания медник в една ръка, а остриганата глава проблясваше на слънцето. Той се спусна малко по-ниско, пое медничето и ѝ помогна да се изкачи на горната скала.

— Какво направиха самолетите? — запита тя и го погледна с изплашени очи.

— Бомбардираха Глухия.

Той вдигна капака от медничето и започна да си сипва яхния в чинията.

— Бият ли се още?

— Не. Вече свърши.

— О — възкликна тя, прехапа устната си и отправи поглед към мястото отвъд долината.

— Нещо не ми се яде — каза Примитиво.

— Все пак яж — подкани го Робърт Джордън.

— Свито ми е гърлото.

— Отпий от това, човече! — каза Робърт Джордън и му протегна мехчето. После ще ядеш.

— Нямам никаква охота след това с Ел Сордо. Яж ти. Отця ми се.

Мария отиде при него, прегърна го през врата и го целуна.

— Яж, старче каза тя. — Трябва да имаш сили.

Примитиво ѝ обърна гръб. Взе мехчето с вино, отметна глава назад и загълта равномерно, след като насочи винената струя право в гърлото си. После си сипа от медничето и се залови да яде.

Робърт Джордън погледна Мария и поклати глава. Тя седна до него и го прегърна през рамо. Всеки от двамата разбираше какво чувства другият и така те седяха и Робърт Джордън ядеше яхния, ядеше я бавно, за да усети вкуса на гъбите, и пиеше вино и не си казваха нищо.

— Можеш да останеш тук, гуара, ако искаш — каза той след малко, като си изяде всичко.

— Не — отвърна тя. — Трябва да се върна при Пилар.

— Няма нищо, ако останеш тук. Мисля, че сега за сега няма никаква опасност.

— Не. Трябва да се върна при Пилар. Тя ме инструктира.

— Тя те какво?

— Инструктира — усмихна се тя и го целуна. — Не знаеш ли как дават наставления в църква? — Тя се изчерви. — И Пилар така — изчерви се тя отново. — Само че за други работи.

— Иди да се инструктираш, тогава — каза той и я погали по главата. Тя пак му се усмихна, после запита Примитиво:

— Искаш ли да ти донеса нещо отдолу?

— Не, дъще — отвърна той. И двамата виждаха, че още не е дошъл на себе си.

— Salud, старче — кимна му тя.

— Слушай — рече Примитиво. — Не се боя от смъртта, но да ги изоставиш така... — Гласът му секна.

— Нямахме избор — обясни Робърт Джордън.

— Знам. Но все пак.

— Нямахме избор — повтори Робърт Джордън. — А сега по-добре да не говорим за това.

— Да. Но те там сами, а от нас никаква помощ...

— По-добре да не говорим за това — натърти Робърт Джордън.

— А ти гуара — иди да си слушаш наставленията.

Той я гледеше как се спуска, като се провира между големите камъни. Дълго седя така и мислеше, и гледеше върховете.

Примитиво му заговори, но той не отвърна. Стана горещо от слънцето, но той не забеляза горещината и все седеше с поглед към планинските склонове и стената на боровете по билото. Така мина час, слънцето се премести към лявата му страна и тогава той ги видя как се задават на билото и вдигна бинокъла към очите си. Когато първите двама конника излязоха на полегатия зелен склон, конете им изглеждаха мънички като играчки. После на широкия склон се разгънаха във верига още четири конника и накрая той видя в бинокъла двойната колона войници и коне, съвсем отчетливо в полезрението на окулярите. Като ги гледеше, усети, че под мишниците му избива пот и се стича на струйки към хълбоците. Един конник водеше колоната. Следваха още конници. После конете без ездачи, с товар, завързан на седлото. После двама конника. След това ранените и ония, които вървяха редом с тях, за да ги подкрепят, хванали юздите на конете им. После още кавалеристи в опашката на колоната.

Робърт Джордън ги гледеше как слизат по склона и се скриват в гората. На такова разстояние не можеше да разбере какъв товар е привързан към едно от седлата — навито пончо, завързано в двата края и още няколко места по средата, така че наподобяваше грахова шушулка, издута от зърната вътре в нея. Дългият вързоп беше направо

на седлото, краищата бяха привързани към стременните ремъци. До него, също направо на седлото, гордо стърчеше леката картучница, която бе служила на Глухия.

Лейтенант Берендо, застанал начело на колоната с по един дозорен от всяка страна, не чувствуваше никаква гордост. Чувствуваше само онази вътрешна празнота, която идва след боя. Мислеше си: да се режат глави, зверство. Но необходими са веществени доказателства, също така удостоверяване на самоличността. Така и така ще имам достатъчно неприятности — кой знае, може пък да им хареса това с главите? Между тях има хора, които обичат такива работи. Възможно е да ги изпратят в Бургос. Зверство. А самолетите бяха muchos. Наистина. Добре свършиха работата. Но можехме да се справим сами и почти без загуби с една минохвъргачка стоукс. Две мулета за мунициите и още едно с минохвъргачката, затегната в товарно седло. Тогава щяхме да сме истинска армия. Миномет и всичкото това автоматично оръжие. И още едно муле, не, две мулета с боеприпасите. Хайде стига, каза си той. То пък няма да е кавалерия. Искаш цяла армия. Още малко и ще поискаш планинско оръдие.

После се замисли за Хулиан, който беше загинал на хълма и сега беше мъртъв, привързан към седлото на един кон в първи взвод, и когато огрятият от слънцето склон остана зад тях и те навлязоха в смълчаната тъмна гора, той пак започна да чете молитва за Хулиан.

— Пресвета майчице, източник на милостта... — започна той. — Утеха в живота ни, упование наше. Към теб се възнасят въздишките наши, скръбта и горестта наша в тази долина на сълзите...

Той се молеше, конските копита стъпваха меко върху килима от борови иглички, слънчевите лъчи падаха между стволите както между колоните на катедрала и той се молеше за Хулиан и гледаше напред, търсейки с очи двамата си дозорни, които си избираха път между дърветата пред него.

Излязоха от гората, стъпиха на жълтия път към Ла Гранха и продължиха в облак прах, вдигнат от конските копита. Трупове, които бяха привързани напреко на седлата по очи, ранените и тези, които крачеха до тях, за да водят конете им — всички се покриха със слой прах.

Тъкмо на това място ги забеляза Анселмо — видя ги да излизат от прашния облак, който бяха вдигнали.

Той преброи мъртвите и ранените и позна картечницата на Глухия. Не се досети какво има в пончото, свито на вързоп, който се клатушкаше от двете страни на коня, пристегнат със стременните ремъци, но после, когато бе тръгнал да се прибира и в тъмното мина по хълма, където се беше сражавал Сордо, той изведнъж разбра какво е било съдържанието на продълговатия вързоп. В тъмнината не можеше да разпознае кой се е сражавал заедно с Глухия. Но преброи трупите и продължи през планината към лагера на Пабло.

Крачеше сам в тъмнината и страх вледеняваше сърцето му, защото бе видял бомбените кратери и бе видял какво има на хълма, но прогони от себе си тези мисли и ги остави за следващия ден. Просто вървеше и вървеше, за да занесе колкото може по-скоро вестта в лагера. И докато вървеше, се молеше за душата на Глухия и за душите на всички от отряда му. Молеше се за първи път, откакто бе започнало движението.

„Пресвета, всеопрощаваща Дево“, молеше се той.

Но не му се удаде да прогони мисълта за утрешния ден. Ще изпълнявам всичко, каквото ми каже El Ingles, дотук ще го изпълнявам съвсем точно, каза си той. Но направи така, господи, че да съм през цялото време до него и той да дава точни заповеди, защото, ако започнат да ни бомбардират със самолети, няма да мога да се овладеея. Помогни ми, господи, утре да се държа така, както подобава на мъж да се държи в последния си час. Помогни ми, господи, да разбирам ясно какво ще се иска от мен утре. Помогни ми, господи, да си овладеея краката, направи така, че да не побягна, когато стане лошо. Помогни ми, господи, да се държа като мъж в утрешния бой. И тъй като се обърнах към теб за помощ, моля те, помогни ми, защото знаеш, че нямаше да те моля, ако не беше сериозно, и повече нищо няма да ти искам.

Крачеше сам в тъмното и се чувствуваше много по-добре, след като се бе помолил, и сега беше сигурен, че утре ще се държи като мъж. Крачейки надолу по склона, той пак започна да се моли за Глухия и за неговите; хора и скоро стигна до горния пост, където Фернандо го спря.

— Аз съм — обади му той. — Анселмо.

— Добре — каза Фернандо.

— Знаеш ли какво стана с Глухия? — запита той Фернандо, както стояха двамата в тъмнината в прореза между двете високи скали.

— Как да не знам — отвърна Фернандо. — Пабло ни разказа.

— Бил ли е там?

— Как да не е бил — отвърна със същия тон Фернандо. — Отишъл на хълма веднага щом кавалеристите си тръгнаха.

— А каза ли ви за...

— Всичко ни разказа — отвърна Фернандо. — Какви зверове са тия фашисти! Трябва да премахнем всички такива зверове, нито един да не остане в Испания. — Помълча, после добави горчиво: — Понятие нямат за човешко достойнство.

Анселмо се усмихна в тъмнината. Преди час той не би могъл да си представи, че някога отново ще се усмихва. Голям чудак е тоя Фернандо, помисли си той.

— Да — каза той на Фернандо. — Трябва да ги научим. Трябва да им вземем самолетите, автоматите, танковете, артилерията и да ги научим какво е това човешко достойнство.

— Съвършено вярно — каза Фернандо. — Радвам се, че си съгласен с мен.

Анселмо го остави сам с достойнството му и тръгна надолу към пещерата.

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ДЕВЕТА

Анселмо завари Робърт Джордън седнал край скованата от талпи маса срещу Пабло. Между тях беше голямата купа, пълна с вино, пред всеки един на масата имаше по чаша. Робърт Джордън беше извадил бележника си и държеше молив. Пилар и Мария не се виждаха, те бяха някъде в дъното на пещерата. Анселмо не можеше да знае, че Пилар нарочно бе отвела там момичето, за да не чува то какво се говори на масата, и му се стори странно, че Пилар не участва в разговора, Робърт Джордън вдигна глава, когато Анселмо се вмъкна под чула, провесен на входа. Пабло гледаше право пред себе си. Беше впил поглед в купата с вино, но не я виждаше.

— Идвам отгоре — обясни Анселмо на Робърт Джордън.

— Пабло ни разказа — отвърна Робърт Джордън.

— Имаше шест трупа на хълма, а главите им взели със себе си.

Бях там по тъмно.

Робърт Джордън кимна. Пабло седеше, вперил очи в купата с вино, и мълчеше. Лицето му беше безизразно, малките му свински очички гледаха купата тъй, сякаш я виждаха за първи път.

— Седни — подкани Робърт Джордън Анселмо.

Старецът седна на столчето, покрито с нещавена кожа, а Робърт Джордън се наведе и измъкна изпод масата бутилката с уиски, подарък от Глухия. Беше до половина пълна. Робърт Джордън посегна за чаша, наля в нея уиски и я плъзна по масата към Анселмо.

— Пий, старче.

Пабло вдигна глава от купата с вино, вгледа се в лицето на Анселмо, докато той пиеше, и пак сведе очи към купата.

Щом глътна уискито, Анселмо усети, че нещо обгаря носа, очите и устата му, а после в стомаха му се разлива приятна, успокояваща топлина. Изтри уста с опакото на ръката си.

После погледна към Робърт Джордън и запита:

— Може ли още?

— Разбира се. — Робърт Джордън му наля пак и този път не плъзна чашата към него, а му я подаде.

Сега уискито не предизвика усещане за обгаряне, но успокояващата топлина се удвои. То оживи Анселмо, както преливането на физиологически разтвор оживява човек, загубил много кръв.

Старият пак погледна бутилката.

— Останалото е за утре — заяви Робърт Джордън. — Какво видя да минава по пътя, старче?

— Имаше голямо движение — започна Анселмо. — Всичко, съм записал, както ти ми показа. Имам човек да наблюдава и отбелязва вместо мен сега. После ще отида да видя какво е написала.

— А противотанкови оръдия видя ли? С гумени колела и дълги цеви.

— Да. Минаха четири камиона. На всеки имаше по едно такова оръдие, ствола замаскиран с борови клонки. И при всяко оръдие по шестима войника.

— Четири оръдия, казваш? — запита Робърт Джордън.

— Четири — потвърди Анселмо, без да поглежда листчето си.

— И какво друго?

Робърт Джордън си записваше, докато Анселмо изброи всичко, което бе видял да минава по пътя. Той изброи всичко от игла до конец, спазвайки точно последователността, защото притежаваше онази свежа памет, която имат хората, които не умеят да четат и да пишат, и докато разказваше, Пабло два пъти посегна и загреба от купата с вино.

— Видях и кавалеристите, те бяха поели към Ла Гранха и идваха откъм хълма, дето се беше сражавал Глухия — продължи Анселмо.

После каза колко ранени е видял и колко убити, вързани за седлата.

— Напряко на едно седло имаше някакъв вързоп и тогава не можах да се досетя какво има в него. Но сега знам, че там са били главите. — Той продължи, без да спира: — Кавалерийски ескадрон. Останал беше само единия офицер. Не този, който дойде насам сутринта, когато ти беше залегнал при картечницата. Него сигурно са го убили. Двама от убитите бяха офицери, видях им нашивките на ръкавите. Бяха ги метнали на седлата по очи и ръцете им висяха. На

същото седло, дето бяха главите, бяха завързали и la maquina на Глухия. Стволът беше прегънат. Друго няма — завърши той.

— И това не е малко — каза Робърт Джордън и гребна с канчето от купата с вино. — Освен теб кой друг е преминавал през фронтвата линия на републиканска територия?

— Андрес и Еладио.

— Кой от двамата е по-добър?

— Андрес.

— За колко време може да отиде оттук до Навасерада?

— Без багаж и като внимава — за три часа, ако има късмет. Ние с теб дойдохме по един друг, по-дълъг, но по-безопасен път, защото носехме раниците.

— Можем ли да сме сигурни, че ще стигне?

— No se. Нищо не е сигурно.

— И за тебе ли?

— И за мен.

Това решава нещата, помисли си Робърт Джордън.

Ако беше казал, че е абсолютно сигурен, че ще стигне, сигурно щях да го изпратя.

— Андрес ще се добере дотам не по-зле от теб, така ли?

— Не по-зле, а може би и по-добре. По-млад е.

— Но с това трябва да стигне дотам на всяка цена.

— Ако нищо не де случи по пътя, ще го занесе. А пък ако му се случи, то на всеки може да се случи.

— Ще напиша донесение и ще го изпратя по него — каза Робърт Джордън. — Ще му обясня къде да намери генерала. В Estado Mayor^[1] на дивизията.

— Ще го объркаш с тия твои дивизии — каза Анселмо. — И аз не мога да се оправя с тях. Ще му кажеш как се казва генерала и къде да го намери.

— Но тъкмо там ще го намери — в Estado Mayor на дивизията.

— Ама това не е ли на някакво определено място?

— Разбира се, че е на определено място, старче — обясни търпеливо Робърт Джордън. — Но генералът всеки път си избира ново място и устройва там главната си квартира преди боя.

— Е добре де, къде е това? — Анселмо беше уморен и то го правеше несхватлив. Думи като „бригада“, „дивизия“, „армейски

корпус“ винаги го объркваха. Отначало имаше колони, после полкове, после бригади. А сега и бригади, и дивизии. Нищо не можеше да разбере. А мястото си е място — то е нещо определено.

— Полека, старче — укроти го Робърт Джордън. Той знаеше, че ако не успее да го обясни на Анселмо, Андрес също няма да разбере. — Estado Mayor на дивизията — това е едно място, което генералът си избира и оттам командува. Той командува дивизия, а тя се състои от две бригади. Не знам къде е сега el Estado Mayor, защото не съм бил там, когато той го е избирал. Сигурно в някоя пещера или землянка — с една дума, в някакво прикритие, и до него стигат жици. Андрес трябва да пита къде е генералът и къде е el Estado Mayor на дивизията. А това, което ще напиша, той трябва да предаде или на самия генерал, или на началника на неговия Estado Mayor, или на един друг човек — ще посоча името. Някой от тях положително ще бъде там, дори ако останалите са тръгнали да проверяват как върви подготовката за настъплението. Сега разбра ли?

— Да.

— Тогава докарай тука Андрес, а аз ще напиша всичко и ще го запечатам ето с този печат. — Той показа на Анселмо малък, кръгъл гумен печат с дървена дръжчица, с инициалите СВР и миниатюрното тампонче в тенекиена кутийка, не по-голямо от петдесетцентовата монета, което носеше в джоба си. — Видят ли печата, ще знаят. Доведи Андрес и аз ще му обясня. Бързо трябва да се стяга за път, но най-напред трябва добре да разбере.

— Щом аз разбрах, ще разбере и той. Но трябва да му обясниш съвсем ясно. Винаги се обърквам с тия щабове и дивизии. Толкова пъти са ме пращали, но винаги са ми казвали на това и това място, в тая и тая къща. Например в Навасерада командуването е в един стар хотел. В Гуадарама — в една къща с градина.

— El Estado Mayor на този генерал ще бъде съвсем близо до предната линия — изрече Робърт Джордън. Под земята, за да не го разрушат самолетите. Андрес ще го намери много лесно, само да знае как да пита. Само трябва да покаже каквото съм написал. Но хайде доведи го, защото това трябва да се изпрати бързо.

Анселмо излезе, като се наведе под чула, Робърт Джордън започна да пише в бележника си.

— Слушай, Ingles — обади се Пабло, без да вдига очи от купата с вино.

— Пиша — отвърна Робърт Джордън и също не вдигна глава.

— Слушай, Ingles — повтори Пабло, сякаш говореше на купата с вино. — Няма защо да се отчайваш. И без Глухия имаме достатъчно хора, за да се справим с постовеите и да взривим моста.

— Добре — каза Робърт Джордън и продължи да пише.

— Имам достатъчно хора — повтори Пабло. — Възхитих се на твоята разсъдливост днес, Ingles — обясни Пабло на купата с вино. — В теб има много *picardia*. По-хитър си от мен. Имам доверие в теб.

Робърт Джордън слушаше Пабло с половин ухо; беше се съсредоточил изцяло върху доклада за Голц; стараеше се да изложи всичко с колкото може по-малко думи и въпреки това да звучи абсолютно убедително; да опише положението така, че да отменят настъплението и в същото време да ги убеди, че единственото му желание е да ги запознае с фактите, а не се е изплашил от опасността, свързана с изпълнението на задачата, която му бяха възложили.

— Ingles — каза Пабло.

— Пиша — отвърна му Робърт Джордън, без да вдига глава.

Може би трябва да изпратя два екземпляра, помисли си той. Но тогава пък няма да ми стигнат хора за взривяването на моста, ако все пак ще трябва да се взривява. Пък и нима знам с каква цел се предприема това настъпление? Може би е само маневра, целяща да задържи противника. Може би искат да отвлекат силите на противника от другите фронтове и да го накарат да ги струпа тук. Може би искат да накарат самолетите да не действуват на север, а да действуват тук. Може това да е целта. Може би въобще не се разчита на успех. Откъде да знам? Ето ми доклада до Голц. Няма да взривявам моста, преди да е започнало настъплението. Получил съм ясна заповед и ако отменят настъплението, нищо няма да взривявам. Но трябва да имам този минимум от хора, който ми е нужен, за да изпълня заповедта.

— Какво каза? — запита той Пабло.

— Че съм спокоен, Ingles — каза Пабло пак на купата с вино.

Ех, да можех и аз да кажа същото, помисли си Робърт Джордън. Той продължи да пише.

---

[1] Щаб (исп.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА ТРИДЕСЕТА

И тъй, всичко, което трябваше да се направи тази вечер, бе вече направено. Нарезданията бяха дадени. Всеки знаеше свършено точно какво има да върши сутринта. Андрес беше тръгнал преди три часа. Или щеше да се започне с настъпването на деня, или не. Сигурно ще се започне, каза си Робърт Джордън, като се връщаше от горния пост, където се бе изкачил да поговори с Примитиво.

Голц ръководи настъплението, но той няма власт да го отмени. Разрешението трябва да се получи от Мадрид. Но там едва ли ще успеят да събудят съответните хора, а дори и да успеят, те ще бъдат още твърде сънени, за да могат да мислят. Трябваше да предизвестя Голц по-рано, че те се готвят да отблъснат нашето настъпление, но как можех да му пиша това, преди да има нещо определено? Започнаха да прехвърлят техника едва когато се стъмни. Взели са мерки да не би оживлението по пътя да се забележи от самолети. А техните самолети? Фашистките самолети, които прелетяха.

Нашите хора сигурно са отчели това. Но може би фашистите си дават вид, че готвят настъпление в Гуадалахара. Има слухове, че в Сория и Сигуенса пак са струпани италиански части, освен тези, които действуват на север. Макар че едва ли имат толкова хора и бойна техника, та да започнат две настъпления едновременно. Това е невъзможно; значи е просто блъф.

Но ние знаем каква многочислена сила стовари Италия в Кадис през последните два месеца. Не трябва да се изключва възможността да направят нов опит в Гуадалахара, не такъв плиткоумен като предишния, а трипосочен, така че да завладеят голяма територия надолу по железопътната линия и западно от платото. Имаше начин да се осъществи това. Ханс му бе показал как. Първия път бяха направили много грешки. Самата им стратегия беше погрешна. В настъплението при Арганда, при опита да прекъснат железопътната линия Мадрид — Валенсия, те не бяха използвали войските, които се

бяха сражавали при Гуадалахара. Защо тогава не извършиха двата пробива едновременно? Защо? Защо? Ще узнаем ли някой ден защо?

А ние и двата пъти ги спряхме с едни и същи сили. В никакъв случай нямаше да можем да ги отблъснем, ако те бяха започнали двата пробива едновременно. Спокойно, каза си той. Спомни си какви чудеса имаше и преди това. Едно от двете: или ще трябва да взривиш този мост, щом се зазори, или не. Но не се залъгвай с надежди, че няма да се наложи да го взривяваш. Ако не утре, ще трябва да го взривиш по-късно. Ако не този мост, тогава някой друг. Не си ти, който решава какво да се извърши. Изпълняваш заповеди. Изпълнявай ги и не се опитваш да разгадаваш какво се крие зад тях.

А що се отнася до моста, заповедите бяха ясни. Пределно ясни. Но не трябва да се боиш, не трябва да се плашиш. Защото чувството за страх, което е нещо напълно естествено, би било разкош за теб и то би заразило онези, които трябва да работят с теб.

Но това с отрязаните глави бе наистина прекалено, каза си той. И старецът — да се натъкне на труповете на върха на хълма съвсем сам. Какво би казал, ако ти се натъкнеше на тях така? Тази история те впечатли, не е ли така? Да, вие бяхте потресен, мистър Джордън. Въобще днешният ден беше богат на впечатления. Но се държа окей. Засега се държиш.

Добре е като за лектор по испански от университета в Монтана, усмихна се той. Съвсем задоволително. Само не си въобразявай, че си нещо изключително. Не си особено напреднал в този занаят. Спомни си за Дюран, който нямаше никаква военна подготовка, който преди движението беше композитор и елегантен младеж, впуснал се във водовъртежа на светския живот, а сега е блестящ генерал и командува бригада. Дюран усвояваше всичко с такава лекота, с която едно дете чудо усвоява шахматната игра. Ти от детските си години седеше над книгите за военното изкуство, а дядо ти разказваше за Американската гражданска война. Само че той винаги я наричаше Войната с бунтовниците. А в сравнение с Дюран ти си като добър, разумен шахматист до шахматен вундеркинд. Милият Дюран! Хубаво би било да се видят отново. Ще се видят в „Гейлорд“, когато всичко това свърши. Да. Когато всичко това свърши. Виждаш ли колко добре се държиш, а?

Ще се срещнем с него в „Гейлорд“, когато всичко това остане зад гърба ни, повтори си той. Не се самоизлъгвай. Върши всичко, както трябва. Хладнокръвно. Без да се самозалъгваш. Няма да видиш Дюран отново и това е без значение. И тъй не трябва — това пък е другата крайност, каза си той. Не си позволявай разкоша да се увеличиш — било в едната, било в другата посока. И героичното примирение е излишно. Моля, без героично примирение, граждани по тия планини. Дядо ти четири години се е бил в нашата Гражданска война, а ти и една година не си направил още в тази. Имаш още много време пред себе си и си тъкмо за такава работа.

А сега имаш и Мария. Да, ти имаш всичко. И не би трябвало да се тревожиш. Какво толкова представлява едно леко сблъскване между партизански отряд и кавалерийски ескадрон? Нищо. Какво от това, че им отрязаха главите? Променя ли то нещата? Ни най-малко.

Когато дядо е бил на форт Кирни след войната, индианците винаги са скалпирали пленените. Помниш ли шкафа в татковия кабинет с наконечниците от стрели на полицата и украшенията с орлови пера за главите на войните, украшенията, окачени на стената, а перата клюмнали, индианските ризи и панталони с техния мирис на опушена еленова кожа, помниш ли какви бяха на пипане мокасините с вшити мъниста? Помниш ли огромната дъга на лъка за лов на бизони в ъгъла на бюфета заедно с двата колчана ловни и бойни стрели, спомняш ли си какво усещане изпитваше, когато стиснеше наръч стрели?

Такива неща си спомняй. Спомняй си неща конкретни или практични. Спомни си за дядовата, сабя, излъскана и добре смазана в очуканата ножница и как дядо ти бе показвал колко е изтъняло острието, защото много пъти е била в ръцете на точиларя. Спомни си дядовия „Смит енд Уесън“. Беше офицерски модел, калибър нула тридесет и две, не самозареждащ се и без предпазна скоба на спусъка. Толкова лек и мек спусък никога след това не видя и беше винаги добре смазан и цевта беше чиста, макар с изтрита резба, потъмнелият метал на дулото и барабана — изгладен от кожения кобур. Революерът беше винаги в кобура с инициалите СЩ, щамповани там, където се захлупваше кобурът, и го държаха в едно чекмедже на шкафа заедно с приборите за почистване и двеста патрона. Картонените кутии с патроните бяха завити в хартия и добре завързани с канап, натрит с

восък. Позволявах ти да извадиш пистолета от чекмеджето и да го подържиш. „Ще го държиш ей така, без да се стягаш“ — казваше винаги дядо ти.

Но не ти позволявах да си играеш с него, защото той беше „истинско оръжие“.

Веднъж запита дядо си убивал ли е някого с него и той каза: „Да.“

А ти попита: „Кога, дядо?“ И той отвърна: „Във войната с метежниците и после.“ Ти каза: „Ще ми разкажеш ли за това, дядо?“ — а той бе отвърнал: „Не ми се иска да говоря за това, Робърт.“

После, когато баща ти се застреля с този револвер и ти пристигна от училище в деня на погребението, следователят ти го върна, след като беше приключил следствието, с думите: „Боб, сигурно ще искаш да запазиш този револвер. Би трябвало да го взема със себе си, но знам, че баща ти много държеше на него, защото неговият баща през цялата война е бил с този револвер и с него пристигна тук при нас със своята кавалерийска част, освен това все още е чудесен револвер. Опитах го днес следобед. Добре мери, макар че за по-далечна стрелба вече става.“

Той сложи револвера обратно в чекмеджето на бюфета, където му беше мястото, но на другия ден го извади, яхна коня и отиде с Чъб в планините над Ред Лодж, където сега минава пътят през ждрелото и платото Мечи зъб чак до Кук сити, и там, на върха, където леко подухва, а по склона има преспи, които не се стопяват и през лятото, те спряха край езерото, за което разказват, че било дълбоко осемстотин фута и водата му е тъмнозелена, и Чъб държеше двата коня, а той изпълзя на скалата, надвеси се и видя лицето си, отразено в неподвижната езерна вода, видя и револвера в ръката си и тогава го хвана за цевта и го хвърли надолу и гледаше как той потъва към дъното, като изпуска мехурчета, смалява се, става мъничък колкото миниатюрните револверчета, които окачват като висулки на верижките на джобните часовници, и накрая изчезна. Тогава той слезе от скалата, метна се на седлото и така пришпори старата Бес, че тя започна да хвърля къчове и да се навежда ту напред, ту назад като старо дървено конче играчка. Препусна я в луд бяг по езерния бряг и щом кобилата се успокои, завиха и поеха по обратния път.

— Боб, знам защо направи така с този стар револвер — каза му Чъб.

— След като знаеш, няма какво да говорим — отвърна той.

Никога не бяха заговаряли за това; бе сложен краят на кавалерийското оръжие на неговия дядо, с изключение на сабята. Тя и сега беше в Мисула, на дъното на сандъка му, заедно с останалите вещи.

Интересно как дядо би оценил създалата се тук обстановка, помисли той. Дядо е бил отличен войник, така разказваха всички. Разправяха, че ако би бил с Къстър в онзи ден, нямало е да го остави да попадне в такъв капан. Как е могъл той да не забележи нито дима, нито праха при заслоните в падината на Литъл Биг Хорн? Освен да е имало утринна мъгла? Но не е имало мъгла.

Бих предпочел тук да е дядо, а да не съм аз. Е, може би утре вечер ще бъдем заедно с него. Ако се окаже, че тия глупости за отвъден живот са верни, а съм сигурен, че не са, помисли си той, с удоволствие бих поговорил с него. Защото има много неща, за които искам да го питам. Сега имам право да го питам, защото вече ми се е налагало да върша същите неща, които е вършил и той. Мисля, че сега той не би имал нищо против да го питам. По-рано нямах право да го разпитвам. Разбирам го: не ме е познавал, затова не е искал да говори пред мен. Но сега бихме се разбирали. Бих искал да мога да си поговоря с него сега и да чуя как ще ме посъветва. Но по дяволите Съветите — бих желал просто да си поговоря с него. Възмутително е, че ни дели такава пропаст от време.

После, като си помисли, осъзна, че ако наистина съществуваша такива неща като срещи в отвъдния живот, двамата с дядо му биха се чувствували много неловко в присъствието на баща му. Всеки има право да го направи, помисли той. Но все пак не е хубаво. Разбирам го, но не го одобрявам. Lache^[1] — това беше думата. Но наистина ли го разбираш? Да, разбирам го, но... Аха, но... Трябва да си изцяло погълнат от самия себе си, за да извършиш такава нещца.

Ех, по дяволите, как бих искал дядо да е тук, помисли си той. Поне за час. Може би малкото, което нося в себе си, той ми го е предал чрез онзи, другия, който си послужи с револвера не тъй както трябваше. Може би това е единствената допирна точка помежду ни. Но по дяволите всичко това! По дяволите, наистина, и все пак жалко, че

сме тъй отдалечени един от друг във времето и аз не мога да науча от него онова, на което другият изобщо не можеше да ме научи. Ами ако страхът, който дядо му е изпитвал и е трябвало да потиска в себе си и накрая е преодолял през тези четири години и във войната с индианците, макар че там сигурно не е било особено страшно, ако този натрупан страх се е влял в онзи, другия, и го е превърнал в *sobarde*, както става с второто поколение бикоборци? Ами ако е така? И може би добрият сок пак вижда бял свят, след като е минал през онзи, междинния.

Никога не мога да забравя колко отвратително ми беше на първо време. Съзнанието, че той е *sobarde*. Хайде, кажи си го направо на родния език. Страхливец. Като го изречеш, става ти по-лесно и въобще съвсем излишно е да търсиш чужди думи, когато става въпрос за един кучи син. Не, все пак не е бил кучи син. Бил е просто страхливец, а това е най-голямото нещастие, което може да се случи на един човек. Защото, ако не беше страхливец, нямаше да капитулира пред тая жена и нямаше да ѝ позволи да го направи на нищо. Интересно какъв бих бил аз, ако той се беше оженил за друга жена? Това никога няма да узнаеш, помисли си той и се усмихна. Може би нейната нападателност е допълвала онова, което е липсвало на онзи, другия. И на теб. Полека, не се увличай. Не набърквай такива неща като добър сок и добра порода, преди да е отминал утрешният ден. Не си навирвай носа преждевременно. Пък и въобще недей да вириш нос. Утре ще видим какъв сок има в теб.

Но той отново се замисли за дядо си.

„Джордж Къстър не беше далновиден кавалерийски командир, Робърт — му казваше неговият дядо. — Дори просто разумен човек не беше.“

Спомни си, че когато бе чул тия думи от дядо си, бе му станало неприятно да слуша така да се злослови за героя, изобразен на старата литография, окачена на билиардната в Ред Лодж: развяващи се от вятъра светли къдри, куртка от еленова кожа, армейски револвер в ръката, а около него се затяга обръчът на индианците от племето „сиу“.

„Той имаше невероятно умение да попада в критични положения — продължи дядо му, — но при Литъл Биг Хорн се навря в положение, от което не можа да се измъкне. Виж, Фил Шеридан беше способен

мъж, Джеб Стюърт — също. Но по-блестящ кавалерийски командир от Джон Мосби не е имало и няма да има.“

Между вещите си в сандъка в Мисула той пазеше писмо от генерал Фил Шеридан до стария Кили Килпатрик, наричан „Коня“, в което се казваше, че в нередовните кавалерийски части дядо му е бил много по-блестящ командир от Джон Мосби.

Трябва да разкажа на Голц за дядо, помисли си той. Макар че той сигурно никога не е чувал за него. Едва ли е чувал и за Джон Мосби. Но всички англичани ги знаеха — нали на тях им се полага да изучават нашата Гражданска война много по-подробно, отколкото обитателите на континентална Европа. Карков ми каза, че когато войната свърши, ако искам, мога да отида в Москва, в Лениновата школа. Каза, че ако имам желание, мога да отида да следвам Военната академия на Червената армия. Интересно, какво би казал дядо, ако чуеше това? Дядо, който никога не е сядал на една маса с демократ, освен може би по грешка.

Не, не искам да бъда войник, помисли той. Сигурен съм в това. Така че това не влиза в сметката. Искам само едно — да спечелим войната. Сигурно истински добрите войници в малко други неща могат да бъдат наистина добри. Не, ясно, че и това не е вярно. А Наполеон, а Уелингтън? Много оглупя тази вечер, помисли си той.

Обикновено собственият му ум беше чудесна компания, това беше вярно и тази вечер, докато беше мислил за дядо си. Но мисълта за баща му го бе извадила от равновесие. Той разбираше баща си, прощаваше му всичко и го съжаляваше, но се срамуваше от него.

По-добре не мисли за това, каза си той. Скоро ще бъдеш с Мария и няма да се налага да мислиш. Сега, когато всичко е решено, за теб е най-добре изобщо да не мислиш. След като с всички сили си съсредоточаваш мислите си в едно нещо, те са набрали скорост и не можеш да ги спреш, мисълта ти се върти на празни обороти като маховик, който е набрал инерция. По-добре опитай се да не мислиш за нищо.

Но да предположим следното, сети се той. Да предположим, че когато самолетите пуснат бомбения си товар, от тези противотанкови оръдия нищо няма да остане и позициите ще бъдат разбити; тогава танковете ще успеят да излязат поне веднъж на ония коти, които трябва да се заемат, нашият Голц ще подгони напред тези пияници

clochards, скитници, фанатици и герои, които съставят Четиринадесетата бригада, а хората на Дюран от Втората бригада на Голц си ги бива — това поне го знам! — е, тогава утре вечер ще бъдем в Сеговия.

Да. Да предположим, повтори си той. Ще съм доволен, ако превземем поне Ла Гранха. Но налага се да взривиш този мост — разбра той изведнъж с пределна яснота. Няма да има никакво отменяне на настъплението. Защото това, което току-що предположи, съответствува точно на надеждите, които възлагат на тази операция нейните организатори. Да, ти ще трябва да взривиш моста, съзнаваше той без следа от съмнение. Нямахше никакво значение какво ще се случи с Андрес.

Докато се спускаше по пътеката в тъмнината с приятната увереност, че е направено всичко, което трябва, и в следващите четири часа няма какво да се прави, той чувствуваше как го поободриха мислите за конкретни неща и сега съзнанието, че мостът непременно трябва да бъде взривен, му донесе почти успокоение.

Неопределеността, онова нарастващо чувство за несигурност, което го бе обзело — така става, когато си объркал датите и не знаеш за тази вечер ли бяха гостите ти, или не, — и безпокойството, което не го оставяше нито за миг, откакто Андрес бе тръгнал с доклада за Голц, сега изчезнаха. Сега знаеше със сигурност, че празникът няма да се отложи. Сега поне знаеш със сигурност, помисли си той. Винаги е много по-добре, когато си сигурен.

---

[1] Страхливец (фр.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ПЪРВА

Отново бяха заедно в чувала и нощта беше напредвала, последната им нощ. Мария се беше сгушила до него и той усещаше допира на дългите ѝ, гладки крака до своите, и гърдите ѝ, като две хълмчета, издигащи се зад дълга равнина, където има кладенче, а в далечината отвъд хълмовете беше долчинката на шията ѝ, в която бе притиснал своите устни. Той лежеше съвсем спокойно и не мислеше за нищо, а тя го галеше по главата.

— Роберто — каза Мария много тихо и го целуна. Срам ме е. Не искам да те огорчавам, но ми е много болно, много ме боли. Боя се, че няма да ти е хубаво с мен.

— Винаги е болезнено, винаги има болки — каза той. — Нищо, зайче. Не бой се. Няма да правим нищо, от което да те заболи.

— Аз не за това. А че не мога да те приема в себе си тъй, както искам.

— Това няма значение. То преминава. Пак сме заедно, като лежим така един до друг.

— Да, но ме е срам. Мисля, че това идва от онези неща, които извършиха с мен. Не от това, което правим ние двамата с теб.

— Да не говорим за тези неща.

— И аз не искам. Само ми е обидно, че тъкмо сега, в тази нощ, не мога да бъда с теб тъй, както ми се иска, и ти го казах, за да знаеш защо.

— Слушай, заю — каза той. — Всякакви такива работи минават и после всичко е наред.

— Но си помисли: Лош късмет — да се случи това тъкмо последната нощ.

После се засрами и каза:

— Сгуши се до мен, зайче. Като те усещам така, до себе си, обичам те толкова, колкото и когато се любим.

— А мен много ме е срам, защото си мислех, че тази нощ пак може да бъде тъй, както беше горе на платото, когато се връщяхме от

Ел Сордо.

— Que va — каза ѝ той. — Това не става всеки ден. Не ми е по-малко хубаво и сега. — Той лъжеше, като се опитваше да не мисли за разочарованието си. — Ще полежим тихичко заедно и ще заспим. Хайде да си говорим. Не сме си говорили много.

— Да говорим ли за твоята работа и за това какво ще бъде утре? Така би ми се искало да зная за твоята работа.

— Не — прошепна той и се изтегна удобно по цялата дължина на чувала, като остана да лежи неподвижно, прилепил буза до рамото ѝ, подложил лявата си ръка под нейната глава. — По-добре е да знаеш друго — че няма смисъл да говорим нито за това, което ще бъде утре, нито за онова, което се случи днес. В нашата работа загубите не са предмет на разговор, а каквото трябва да направим утре, ще го направим. Не се ли боиш?

— Que va — възкликна тя. — Винаги се боя. Но сега толкова много се боя за теб, че не мисля за себе си.

— Не трябва, зайче. Не ми е за първи път. Било е и по-страшно — излъга той. После, внезапно подавайки се на съблазънта да избяга от действителността, каза: — Хайде да говорим за Мадрид и как ще бъдем там двамата.

— Добре — съгласи се тя. След това: — О, Роберто, много съжалявам, че днес съм такава. Няма ли нещо друго, което бих могла да направя за теб?

Той я погали по главата и я целуна, после се отпусна, притиснат удобно до нея, вслушан в нощната тишина.

— Ето, можеш да говориш с мен за Мадрид — каза той и помисли: за утре ще бъда презареден. Утре ще имам нужда от всичко, което е в мен. По-добре да е в мен, отколкото върху боровите иглички — на мен ще ми е по-нужно. Кой беше тоя в Библията, дето си изхвърляше семето на земята? Онан. И какво стана с Онан? — замисли се той. — Не си спомням да се говори за него по-нататък. Усмихна се в тъмното.

После пак се отпусна и се остави да отплува далеч от действителността, изпитвайки онова блаженство, което дава нощната близост на сексуалните съновидения — не изпитваш нужда да разбираш, приемаш близостта и ѝ се наслаждаваш.

— Любима моя — каза той и я целуна. — Слушай. Снощи мислих за Мадрид и си мечтаех как ще отида там с теб и ще те оставя в хотела, а аз ще отида да видя едни хора в хотела на русите. Но няма да стане така. Няма да те оставям в никакъв хотел.

— Защо?

— Защото ще се грижа за теб. Няма да те оставям. Ще отида с теб в бюрото на Сегуридад за документи. После ще излезем заедно да купим каквито дрехи ти трябват.

— Не ми трябват много, мога сама да ги купя.

— Не, трябват ти много и ще излезем заедно да купиш най-хубавите и ти ще бъдеш красива в тях.

— Предпочитам да останем в стаята на хотела, а за дрехите да изпратим някого. Къде е хотелът?

— На Пласа дел Каляо. Ще прекараме много време в стаята. Там има широко легло с чисти чаршафи, течаща топла вода в банята и два гардероба и аз ще сложа моите неща в единия, а ти ще вземеш другия. Прозорците са високи, широки, можеш да ги отвориш, а отвън на улицата е пролет. Освен това знам места, където можем добре да се нахраним, на черна борса, но с хубава храна и знам магазинчета, където все още се намират вино и уиски. И ще си вземем да имаме и в стаята, ако огладнеем, и също уиски, ако ми се допие, а за теб ще купя мансаниля.

— Искам да опитам уиски.

— Но след като е тъй трудно да намериш, а пък ти обичаш мансаниля?...

— Добре, пази си уискито, Роберто — каза тя. — О, колко много те обичам. И теб, и уискито ти, дето ти се свиди да ми дадеш. Какво си прасе.

— Не, ще го опиташ. Но то не е за жени, не е подходящо.

— Да не би да съм видяла само неща, които са подходящи за жени? А там, в леглото, ще си нося булчинската риза, нали?

— Не. Ще ти купя различни нощници и пижами, ако предпочиташ да спиш с пижама.

— Ще си купя седем булчински ризи — каза тя. — По една за всеки ден от седмицата. И за теб ще купя една чиста венчална риза. Ти переш ли си ризата?

— Понякога.

— Ще ти държа всичко чисто и ще ти наливам уиски, и ще му досипвам вода, както направихте, когато бяхме при Сордо. Ще имам за теб маслини и солена треска, и лешници да ти поднасям, когато пиеш, и ще останем в стаята цял месец, без да излизаме. Само ако съм наред, за да мога да не ти отказвам — изведнъж добави тя унило.

— Нищо от това — погали я Робърт Джордън. Наистина нищо. Може би си била наранена там, после е зараснало и сега пак те боли. Това е възможно. Стават такива работи. Но те минават. Освен това в Мадрид има добри лекари, ако е наистина сериозно.

— Но предишния път всичко беше наред — каза тя жално.

— Това показва, че пак ще бъде наред.

— Тогава хайде пак да си говорим за Мадрид. — Тя преплете краката си с неговите и потърка остриганата си глава на рамото му. — Но няма ли да се срамуваш от мен, че съм такава, с отрязана коса?

— Няма. Ти си красива. Имаш красиво лице и прекрасно тяло, нежно и източено, и кожата ти е гладка, тъмно златиста, и всеки, който те види, ще иска да те отнеме от мен.

— Que va, да ме отнемат от теб! — възкликна тя. — Никой друг мъж няма да ме докосне, докато съм жива. Да ме отнемат от теб! Que va.

— Но мнозина ще се опитат. Ще видиш.

— Те ще видят колко много те обичам и веднага ще разберат, че да ме пипнат — все едно да си пхнат ръката в котел с разтопено олово. Но ти? Когато видиш красиви жени, умни и образовани като теб? Няма ли да се срамуваш от мен?

— Никога. И ще се ожения за теб.

— Ако искаш — добре — каза тя. — Но след като вече нямаме църква, според мен това няма значение.

— Но бих искал да се оженим.

— Щом искаш. Знаеш ли какво? Ако ни се случи да отидем в друга страна, където още има църква, може там да се оженим.

— В моята страна църквата не е премахната — обясни й той. — Можем там да се оженим, ако това има значение за теб. Не съм се женил досега. Така че проблеми няма.

— Радвам се, че досега не си се женил — каза тя. Но се радвам, че знаеш такива неща, като тези, дето ми ги каза, защото това показва, че си бил с много жени, а според Пилар само такива мъже са за

женене. Но нали няма да бягаш подир други жени вече? Защото ще умра, ако тръгнеш с други.

— Много-много не съм се занимавал с жени — каза той и това беше истината. — Преди да срещна теб, не мислех, че мога да обичам някого истински.

Тя го погали по бузите, после склочи ръце около шията му.

— Но знаеш много жени, нали?

— Не съм бил влюбен.

— Чуй. Пилар ми каза нещо...

— Кажи, какво?

— Не. По-добре е да не ти казвам. Хайде да си говорим за Мадрид.

— Какво щеше да кажеш?

— Не искам да го кажа.

— Може би е по-добре да го кажеш — представи си, че е важно.

— Мислиш ли, че може да е важно.

— Да.

— Откъде знаеш? Ти не знаеш какво е то, нали?

— По вида ти познавам.

— Тогава няма да го крия от теб. Пилар ми каза, че утре всички ще умрем, че ти знаеш това също тъй добре, както и тя го знае, и че ти е все едно. Тя го каза с възхищение за теб, без да те съди.

— Така ли каза? — Кучка пощуряла, помисли си той и отсече: — Това са пак циганските й измишльотини. Така говорят продавачките на пазара и страхливците в кафенетата. Това са куп глупости. — Почувствува как под мишниците му избива пот и тънка струйка се стича надолу към хълбока и си каза наум: боиш се, а? А гласно изрече: — Тя е хлевоуста, суеверна кучка. Я пак да си говорим за Мадрид.

— Значи, не знаеш нищо такова?

— Не, разбира се. Стига си повтаряла тая гадост — викна той, употребявайки този път по-силна и грозна дума.

Но сега, когато заговори за Мадрид, не успя както по-рано да се пренесе в света на мечтите си. Сега просто лъжеше момичето и себе си, за да съкрати нощта преди боя, и знаеше това. Беше му приятно, но прелестта на илюзията беше изчезнала. И все пак продължи.

— Мислил съм за косата ти — каза той. — И какво можем да направим с нея. Сега расте еднакво дълга навсякъде като козинка на

животинче и ми е много приятно да те галя по нея, и много ми харесва, много е красива, сляга се под ръката ми, когато те милвам по нея, а после пак се изправя като житата под вятъра.

— Помилвай ме по косата.

Той сложи ръка на главата ѝ и я остави там и продължи да говори с устни до гърлото ѝ, а в неговото гърло нещо започна да се свива.

— Но в Мадрид можем да отидем с теб при фризьор, ще ти я подстрижат на врата и отстрани, както аз се подстригвам, и за града така ще изглежда по-добре, докато израсне.

— Ще приличам на теб — каза тя и го притисна към себе си. — И никога няма да искам да си променя прическата.

— Не. Косата ти ще става все по-дълга, това ще е нужно само отначало, докато още не е израсла. За колко време ще порасне дълга?

— Съвсем дълга?

— Не. Ето тъй, до раменете. Иска ми се толкова дълга да я носиш.

— Като Гарбо на екрана?

— Да — каза той хрипкаво.

Сега въображаемият свят бе започнал бързо да се завръща и той жадно се гмурваше в него. Ето, отново беше в неговата власт и продължи:

— Ще виси свободно до раменете, а накрая леко ще се къдри както морската вълна, когато започне да прелива, и ще бъде с цвят на зряло жито, а лицето ти е тъмнозлатисто, а очите ти — в единствения цвят, който подхожда на косата и на кожата ти, златисти с тъмни петънца, и аз ще отмятам главата ти назад, и ще се вирам в очите ти, и ще те държа здраво притисната до мен...

— Къде?

— Навсякъде. Навсякъде, където сме. След колко време ще ти израсне косата?

— Не знам, защото никога по-рано не съм я стригала. Но мисля, че за половин година вече ще ми пада под ушите, а за една година ще стане толкова дълга, колкото ти искаш. Но знаеш ли какво ще правим преди това?

— Кажу, какво?

— Ще лежим на голямото чисто легло в онази твоя знаменита стая, в нашия знаменит хотел, и ще седим заедно на знаменития креват,

и ще гледаме в огледалото на този armoire^[1] и там в огледалото ще бъдеш ти, ще бъда и аз и аз ще се обърна към теб ето как и ще те прегърна, ето така, и после ще те целуна ей тъй.

После те лежаха неподвижно, притиснати един до друг в нощта, примиращи от болка, вцепенени, вплетени един в друг, и като я прегръщаше, Робърт Джордън прегръщаше всичко, което знаеше, че никога няма да бъде, и нарочно продължаваше да говори за него и каза:

— Зайче, ние няма безкрайно да живеем в този хотел.

— Защо не?

— Можем да си вземем апартамент в Мадрид, на онази улица край парка Буен Ретиро. Познавам една американка, която, преди да започне движението, даваше там мебелирани квартири и знам един начин да получим такава квартира за не по-висок наем, отколкото се плащаше преди движението. Там има апартаменти с изглед към парка — целия го виждаш от прозорците: и желязната ограда, и лехите с цветя, и алеите, посипани с камъчета, и затревените полянки, и сенчестите дървета, фонтаните, малки и големи, и кестените — те сега сигурно цъфтят. Ето, ще отидем в Мадрид и ще се разхождаме в парка, и ще гребем с лодка в езерото, ако са пуснали водата.

— А защо няма вода?

— Източиха я през ноември — да не служи за ориентир на авиацията при въздушните нападения. Но мисля, че сега пак има вода. Не съм сигурен. Но дори да не са го напълнили с вода, можем да се разхождаме из парка отвъд езерото, там има едно място, като гора с дървета от всички краища на света, а на всяко дърво — табелка, пише как се казва и къде е родината му.

— На мен ще ми е интересно също да отидем на кино — каза Мария. — Но това за дърветата сигурно е също интересно и ще ги науча всичките заедно с теб, само да мога да ги запомня.

— Те не са като в музей — каза Робърт Джордън. — Растат си на воля, в парка има и хълмчета, а на едно място е като джунгла. Отвъд парка е книжният базар — край тротоарите са букинистите, стотици магазинчета, в които се продават стари книги, а сега, откакто започна движението, са препълнени с книги, плякосват ги от къщите, разрушени от бомбите, и от домовете на фашистите и тези, които ги крадат, ги носят в будките на букинистите. По цял ден мога да

прекарвам там и дни наред така, както някога, когато движението още не беше започнало. Само да имам толкова време в Мадрид!

— А докато ти си на книжния базар, аз ще домакинствувам в апартамента — каза Мария. — Ще имаме ли пари за прислуга?

— Разбира се. Мога да наема Петра, камериерката от хотела, ако я харесаш. Готви хубаво и е голяма чистница. Вечерял съм там у журналисти, на които тя готвеше. Те си имаха котлони в хотелските стаи.

— Ако я искаш, ще я вземем — каза Мария. — Или аз сама ще потърся помощница. Но няма ли да ти се налага много да отсъствуваш по работа? С работа като твоята няма да ми дават да те придружавам.

— Може би ще намеря работа в Мадрид. Отдавна съм на тази работа, сражавам се от самото начало на движението. Възможно е сега да ми дадат работа в Мадрид. Досега не съм искал да ме прехвърлят. Винаги съм бил или на фронта, или на работа като тази сега.

Знаеш ли — преди да се срещна, никога нищо не съм искал. Нищо не съм се опитвал да си издействувам. За нищо друго не съм мислил, освен за движението и за това, да спечелим войната. Честна дума, никога не съм имал амбиции да се подредя. Много работих, а сега те обичам и — той продължаваше да говори, изцяло потопен в онова, което никога нямаше да бъде — сега те обичам тъй, както обичам всичко, за което се борим. Обичам те тъй, както обичам свободата и човешкото достойнство и правото на всеки да работи и да не гладува. Обичам те тъй, както обичам Мадрид, който бранихме, както обичам другарите си, които загинаха. А загинаха мнозина. Много, много. Не можеш да си представиш колко много. Но обичам те тъй, както обичам онова, което най-много обичам на света, обичам те дори повече. Много те обичам, зайче. Не мога да ти кажа колко много. Казвам ти това, за да имаш известна представа. Никога не съм имал жена, сега ти си ми жена и аз съм щастлив.

— Ще се старая с всички сили да ти бъда добра жена — каза Мария. — Наистина, много неща не умел, но ще гледам да наваксам. Ако живеем в Мадрид — добре. Ако трябва да живеем някъде другаде — пак добре. Ако никъде не се уредим да живеем, но те придружавам — още по-добре. Ако отидем с теб в твоята страна, ще се науча да говоря *ingles* както всички други там. Ще се науча да се държа като тях и да правя всичко, както те го правят.

— Това ще бъде много смешно.

— Навярно. И ще греша, но ти ще ме поправяш и аз никога няма да правя една и съща грешка два пъти. Е, два пъти може, но повече — не. И ако там ти се прияде по нашенски, ще ти сготвя наше ядене. Ще постъпя в такова училище, където изучават всичко, което трябва да знае една добра съпруга, ако има такива училища, и ще се уча там.

— Такива училища има, но ти няма какво да учиш.

— Пилар мисли, че в твоята страна има такива училища. Прочела в едно списание. Каза ми също, че ще трябва да се науча да говоря Ingles, и то добре, така че никога да не се срамуваш от мен.

— Кога ти е казала всичко това?

— Днес, докато стягахме багажа. Тя само за това ми говореше — какво трябва да правя, за да ти бъда жена.

Изглежда, че и тя се готви за Мадрид, помисли си Робърт Джордън, и добави:

— Какво друго ти каза?

— Каза, че трябвало да се грижа за тялото си и да внимавам за фигурата си, все едно, че съм тореро. Каза, че това било много важно.

— Права е — съгласи се Робърт Джордън. — Но такава грижа ти няма да имаш още дълги, дълги години.

— Не. Тя каза, че нашите жени винаги трябвало да внимават за това, защото можело да дойде изведнъж. Разказа ми, че едно време била тънка като мен, но в ония времена жените не правели гимнастика. Каза ми какви упражнения трябва да правя и освен това да не ям много. Каза ми кои неща да не ям. Но забравих кои бяха и ще трябва пак да я питам.

— Картофи — подсказа той.

— Да — продължи тя. — Каза ми за картофите и тези неща, които са пържени. И когато ѝ казах за болката там, тя ми каза нищо да не ти казвам и да търпя, колкото и да ме боли. Но аз ти казах, защото искам да не те лъжа никога, и освен това се боях да не би изведнъж да си помислиш, че на нас двамата не може да ни е хубаво заедно и това, което беше там на платото, не е било.

— Хубаво направи, че ми каза.

— Наистина ли? Защото ме е срам и съм готова да направя за теб всичко, каквото поискаш. Пилар ме научи на разни неща, които можело да се направят за мъжа.

— Няма нужда да правиш нищо. Това, което имаме, го имаме заедно, то остава наше и ще го пазим. Хубаво ми е и така, да лежа редом до теб и да те докосвам, да зная, че наистина си тук, а когато отново ще може, тогава ще правим всичко.

— Но не ти ли се иска нещо, което да направя за теб? Тя ми обясни.

— Не. Ние се искаме един друг. Аз не искам нищо отделно от теб.

— Колко е по-хубаво, че е така. Но помни — винаги съм готова да направя, каквото ти поискаш. Само трябва да ми кажеш, защото съм много невежа и много от онова, което тя ми каза, не разбрах съвсем добре. Срам ме беше да питам, а тя е тъй умна и толкова неща знае.

— Заю! — възкликна той. — Ти си чудесна.

— Que va. Но не е лесна работа — да научиш всичко, което трябва да знае жената, в деня, когато вдигат лагера, стягат багажа, готвят се за сражение, горе на платото се води друг бой и ако нещо бъркам, трябва да ми кажеш, защото те обичам. Може би не съм запомнила всичко както трябва; много от онова, което тя ми каза, беше твърде сложно.

— Какво друго ти каза тя?

— Рубен толкова много неща, че не мога да си ги спомня. Каза ми, че ако пак започна да мисля за онова, което извършиха с мен, мога да ти разкажа за него, защото ти си добър човек, вече го знаеш и си го разбрал. Но че е по-добре никога да не говоря за това, ако пак не ме налегнат черните мисли, както беше по-рано, и ми каза още, че тогава може да ми стане по-леко — като ти го разкажа.

— Сега мъчат ли те тези черни мисли?

— Не. След първия път, когато бяхме двамата с теб, все едно, че то изобщо не е било. За родителите ми е мъчно, както и по-рано. Но за тях винаги ще ми е мъчно. Но искам да знаеш нещо, за да не страда гордостта ти, ако ще ставам твоя жена. Никога на никого не съм се давала. Съпротивлявах се винаги, успявах да ме насилват само тогава, когато бяха двама или повече. Един ми сядаше на главата и ме държеше. Казвам ти това заради твоята гордост.

— Ти си моята гордост. Не ми казвай повече.

— Не, ти трябва да бъдеш горд с жена си, заради тази гордост ти говоря. И още нещо. Баща ми беше кмет на селото и почтен човек,

майка ми беше почитена жена и вярваща католичка и я разстреляха заедно с баща ми заради политическите убеждения на баща ми — републиканец беше. Разстреляха ги пред очите ми и баща ми извика: „Viva la Republica“^[2] — когато го изведоха на разстрел пред стената на селската скотобойна.

Майка ми я изправиха на същата стена. Тя извика: „Да живее мъжа ми, кмета на това село!“ Аз се надявах, че и мен ще разстрелят, и щях да кажа: „Viva la Republica y vivan mis padres!“^[3] — но не ме разстреляха, а започнаха да вършат с мен онова нещо.

Чуй — искам да ти разкажа още нещо, защото то се отнася и до нас. След разстрела до стената на нашата *matadero*^[4] ни подкараха всички — роднините на разстреляните, които бяха видели всичко, но бяхме останали живи — поведоха ни по нагорницето към главния площад на селището. Почти всички плачеха, но имаше и някой така зашеметени от видяното, че не можеха да плачат — останали бяха без сълзи. Аз не можех да плача. Не виждах нищо наоколо си, защото пред очите ми непрекъснато бяха баща ми и майка ми, такива, каквито бяха пред разстрела, и думите на майка ми: „Да живее моят мъж, кметът на това село!“ ми кънтяха в главата като нестихващ вик. Понеже майка ми не беше републиканка, не беше казала: „Viva la Republica“ — а „viva“ само за моя баща, който лежеше по очи в нозете ѝ.

Но го каза много високо, почти го изкреця и тогава те стреляха и тя падна и аз исках да се изтръгна и да се спусна към нея, но всички бяхме вързани. Разстрелваха ги *guardia civiles* и те продължаваха да стоят в строй, готвеха се да разстрелят и останалите, но в този миг фалангистите ни подкараха към площада, а *guardia civiles* останаха там, опрени на карабините, а телата струпани до стената пред тях. Всички ние, момичета и жени, бяхме завързани за китките на ръцете в една дълга редица, подкараха ни нагоре по улиците към площада и ни спряха пред бръснарницата, която е на площада срещу общината.

Тогава двама фалангисти ни огледаха и единият каза: „Ей тая е кметската дъщеря“, а другият каза: „С нея ще започнем.“

Тогава прерязаха въжето, с което бяха свързани двете ми китки, а единият от двамата каза на другите: „Вържете останалите заедно, да не се прекъсне редицата!“ И тия двамата ме подхванаха от двете страни, завлякоха ме в бръснарницата, вдигнаха ме и ме сложиха на бръснарския стол, като ме държаха да не скоча от него.

В огледалото виждах лицето си и лицата на тези, които ме държаха, и още трима, които се бяха надвесили над мен, и нито едно от тези лица не ми беше познато, но в огледалото виждах и себе си, и тях, а те виждаха само мен. Сякаш бях седнала на зъболекарския стол и има много зъболекари, и всички са луди. Моето лице беше станало неузнаваемо, толкова много се беше променило от мъката, но като се погледнах, разбрах, че съм аз. Ала мъката ми беше толкова голяма, че не изпитвах нито страх, нито нещо друго — само мъка.

Тогава имах две плитки и видях в огледалото как първият фалангист хвана едната ми плитка и така я дръпна, че ме заболя въпреки моята мъка и после я отрязва с бръснач съвсем до кожата. И се видях в огледалото с една плитка, а на мястото на другата — щръкнали косми. После той отрязва другата плитка, без да опъва толкова силно, а бръсначът ме рязна по ухото и видях, че започва да тече кръв. Ето, пипни с пръст усещаш ли белега?

— Да. Но не е ли по-добре да не говорим за това?

— Не, няма нищо. Няма да говоря за онова, което беше най-лошото. Така той ми отрязва с бръснача двете плитки съвсем до корените на косата, а другите наоколо се смееха, аз пък не чувствавах болка там, където бръсначът ме беше порязал по ухото, после той застана пред мен — другите двама ме държаха, — удари ме с плитките през лицето и каза: „Така подстригваме ние червените монахини. Та да знаеш как да се съединяваш с твоите братя пролетарии. Невесто на червения Христос!“

И пак, и пак ме удари през лицето с плитките, с моите собствени плитки, после ми ги напъха в устата и ги завърза зад врата ми, стегна ги отзад, за да ми се запуши устата, а двамата, които ме държаха, се смееха.

Другите наоколо също се смееха и когато ги видях в огледалото да се смеят, чак тогава заплаках, защото след разстрела така се бях вледенила, че не можех да плача.

После този, който ми бе запушил устата, започна да ме стриже с машинка; отначало от челото към тила, после от ушите към темето и по цялата глава, а двамата ме държаха така, че да виждам всичко в огледалото, но аз не вярвах на очите си и плачех, и плачех, като виждах какво вършат, но не можех да откъсна очи от това страшно лице, което

виждах — устата отворена, запушена с отрязаните плитки, а главата се оголва под машинката.

След като ме острига, взе шишенце с йод от полицата на бръснаря (бяха застреляли и бръснаря — бил членувал в профсъюза. И той лежеше на пътя, точно пред прага, и когато ме бяха вкарвали от улицата, ме повдигнаха, за да го прескоча) и със стъклената запушалка на шишенцето ми намаза ухото там, където ме беше порязал, и тази малка болка достигна до мен през цялата ми мъка и въпреки целия ми ужас.

После той застана пред мен и с йод написа на челото ми УНР^[5], изписа го бавно и внимателно, сякаш беше художник, и аз всичко виждах в огледалото, но вече не плачех, защото сърцето ми се беше вледенило от мисълта за баща ми и майка ми, и всичко, което вършеха с мен, беше нищо, и аз знаех това.

Като спря да пише, фалангистът отстъпи крачка, да се полюбува на работата си, после остави йода на мястото му, взе машинката за стригане и каза: „Следващата!“ Тогава ме извлякоха от бръснарницата, като ме държаха здраво от двете страни, на прага се спънах в трупа на бръснаря, който още лежеше там по гръб, с лице, обърнато нагоре, а лицето му сиво и почти се сблъскахме с Консепсион Гарсия, най-добрата ми приятелка — двама я бяха повлекли навътре и когато ме видя — не ме позна, после ме позна, изпищя и през цялото време чувах писъците й, докато ме влачеха през площада към входа, после нагоре по стълбите на общината и накрая в канцеларията на баща ми, където ме хвърлиха на дивана. И там направиха с мен лошите неща.

— Зайче мое! — Робърт Джордън я прегърна толкова плътно и нежно, колкото можеше. Но той беше изпълнен с омраза, изпълнен до краен предел. — Да не говорим повече за това. Не ми разказвай повече, защото сега ги мразя непоносимо силно.

Тя лежеше хладна и неподвижна в обятията му. След малко каза:

— Няма. Няма никога повече да говоря за това. Но те са лоши хора, бих искала да убия неколцина от тях с теб, ако е възможно. Разказах ти го само, за да не страда твоята гордост, ако бъда твоя жена. За да разбереш.

— Радвам се, че ми го разказа — отвърна той. — Защото утре, ако имаме късмет, ще избием много.

— Но ще убиваме ли фалангисти? Те бяха, които ми направиха това.

— Те не се сражават — въздъхна той мрачно. — Те избиват в тила. В боя се сражаваме с други.

— Но не може ли по някакъв начин тях да убиваме? Много бих искала.

— Убивал съм фалангисти. И пак ще убивам. Когато взривяваме влакове, ги избиваме.

— Как бих искала да отида с теб в акция, когато ще се вдига във въздуха влак — възкликна Мария. — Когато взривиха влака, от който Пилар ме доведе, не бях съвсем на себе си. Разказвала ли ти е как бях тогава?

— Да. Да не говорим за това.

— Главата ми беше като налята с олово и можех само да плача. Има още нещо, което трябва да ти кажа. Наистина трябва. И тогава може би няма да се ожениш за мен. Но, Роберто, ако тогава не поискаш да се ожениш за мен, не може ли просто да бъдем винаги заедно?

— Ще се оженя за теб.

— Не. Съвсем го бях забравила. Навярно не би трябвало да се ожениш за мен — може би няма да мога да ти родя нито син, нито дъщеря. Пилар каза, че ако съм можела, това би се случило след нещата, които правиха с мен. Трябваше да ти кажа това. Просто не мога да си обясня как забравих.

— Но то няма значение, зайче — успокои я той. — Най-напред може и да не е така. Само лекар би могъл да каже. И после, съвсем нямам желание да докарвам на света син или дъщеря, докато този свят е такъв, какъвто е сега. И цялата любов, на която съм способен, е за теб.

— Бих искала да ти родя син или дъщеря — каза тя. — И как ще може светът да бъде направен по-добър, ако нямаме деца ние, които се бием с фашистите?

— Ех, ти — възхити се той. — Обичам те. Чуваш ли? А сега трябва да спим, зайче. Трябва да стана много преди зори, а през този месец се съмва рано.

— Значи, нищо от това — това последното, което ти казах? Все пак можем да се оженим?

— Сега сме женени. Ето — сега се оженвам за теб. Ти си моята жена. Но хайде да спиш, зайче, защото малко време остана.

— И наистина ще се оженим, нали? Не само на думи?

— Наистина.

— Тогава ще заспя сега, а ако се събудя, ще лежа и ще мисля за това.

— И аз.

— Лека нощ, мъжо мой.

— Лека нощ — каза той. — Лека нощ, жено моя.

Чу я, че диша спокойно и равномерно и разбра, че тя е заспала. Продължаваше да лежи съвсем тихо, без да помръдне, за да не я разбуди. Мислеше за всичко онова, което тя му бе разказала, и лежеше, изпълнен с омраза, доволен, че утре ще убиват. Но не трябва да намесвам личните си чувства, помисли си той.

Макар че, как бих могъл да не ги намесвам? Знам, че и ние извършваме жестокости. Но това е, защото сме необразовани и не са ни научели на по-добро. А те го правят съзнателно и нарочно. Хора, които са крайният продукт на тяхното образование. Цветът на испанското рицарство. Какъв народ! Какви кучи синове, като започнеш с Кортес, Писаро, Менендес де Авила и свършиш с Енрике Листер и Пабло! И какви удивителни хора! Няма на света по-добър и по-лош народ от тях. По-добър и по-жесток. А кой ги разбира? Не аз, защото, ако ги разбирах, щях да им простя. Да разбереш, значи да простиш. Не, не е така. Прекомерно значение отдават на прошката. Прощаването е християнска идея, а Испания никога не е била християнска страна. Тя винаги е имала свое особено идолопоклонство вътре в самата си църква. *Otra Virgens mas.*^[6] Вероятно за това са унищожавали богородиците на враговете си. Разбира се, у тях, у испанските религиозни фанатици, това е много по-дълбоко, отколкото в народа. Народът постепенно се отдалечава от църквата, защото църквата е била винаги с властта, а властта е била винаги гнила. Това е единствената страна, останала незасегната от Реформацията. Сега си плащат заради Инквизицията.

Да, заслужава човек да си помисли за това. Нещо, към което да насочиш мислите си, за да не се тревожиш за работата си. Това е по-добро занимание, отколкото да се преструваш. Господи, колко много се бе преструвал днес. А Пилар се бе преструвала през целия ден. Той

само през нощта. Но да! Ако ги убият утре, какво от това? Има ли това някакво значение, щом мостът е бил взривен навреме? Това беше единственото, което трябваше да свършат утре.

Няма, разбира се. Не можеш да се занимаваш с такива неща безконечно — все някой ден ще дойде краят. Пък и никой не е безсмъртен. Може би през тези три дни изживях целия си живот, помисли си той. Ако е така, бих предпочел последната нощ да бяхме прекарали по-иначе. Но последната нощ никога не е хубава. Нищо последно не е хубаво. Е, последните думи понякога са хубави; „Viva моят съпруг, кметът на това село“ — добре казано.

Той знаеше, че е добре, защото повтореше ли тези думи, по гърба му полазваха тръпки. Наклони се и целуна Мария, но тя не се събуди. Той прошепна съвсем тихо на английски:

— С радост ще се оженя за теб, зайче. Гордея се с твоето семейство.

---

[1] Гардероб (фр.) — Б.пр. ↑

[2] Да живее Републиката! (исп.) — Б.пр. ↑

[3] Да живее Републиката и да живеят моите родители! (исп.) — Б.пр. ↑

[4] Скотобойна (исп.). — Б.пр. ↑

[5] „Съюз на курвенските деца“ — изопачено от фашистите название на младежката организация, „Съюз на народните деца“. — Б.пр. ↑

[6] Още една Дева (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ВТОРА

През същата вечер в хотел „Гейлорд“ в Мадрид имаше много хора. Под козирката на парадния вход спря кола с фарове, боядисани в синьо, и един дребен човек с черни кавалерийски ботуши, сив брич и къс, сив, закопчан догоре кител излезе от колата, поздрави двамата часови пред вратата, които му бяха козирували, кимна на агента от тайната полиция, седнал в портиерската ложа, и влезе в асансьора. В мраморното фоайе имаше още двама часови — седнали на столове от двете страни на вратата; те само погледнаха, когато дребният човек ги подмина и продължи към вратата на асансьора. Тяхното задължение беше да проверяват за оръжие всеки непознат, който влиза в хотела, да опипват джобовете му, после отстрани и под мишниците и ако се окаже, че носи пистолет, да го остави на съхранение при портиера. Но дребният човек с кавалерийските ботуши те познаваха добре и едва го погледнаха, когато мина край тях.

Когато той стигна до апартамента, в който живееше, в „Гейлорд“, оказа се, че там е пълно с хора. Някои седяха, други разговаряха прави, както в която и да било приемна; мъжете и жените пиеха водка, уиски със сода и бира в неголеми чаши, в които наливаха от високи кани. Четирима от мъжете бяха униформени. Останалите носеха непромокаеми или кожени якета, от четирите жени три бяха с всекидневни дрехи, а четвъртата, тънка и поразително слаба, носеше нещо като милиционерска униформа със строга кройка, с пола и ботуши.

След като влезе в стаята, Карков веднага се приближи към жената в униформа, поклони се и двамата си подадоха ръце. Това беше неговата жена и той й каза нещо на руски, съвсем тихо, така че никой друг да не чуе и за миг дръзкото изражение, с което бе влязъл в стаята, изчезна. То се появи отново, щом той забеляза махагоново червеникавите коси и чувствено мързеливото лице на добре сложената млада жена, която беше любовницата му, отправи се към нея с бързи, уверени стъпки, поклони се и се здрависа с нея, досущ както с жена си.

Неговата съпруга не го бе проследила с поглед, когато той се бе отдалечил от нея. Тя се обърна към висок, красив испански офицер и двамата заговориха на руски.

— Голямата ти любов е понапълняла — каза Карков на момичето. — Сега, като приближава да станат две години, всичките ни герои започнаха да позатлъстват.

— Ти си толкова грозен, че и на жабок ще завидиш — разсмя се младата жена. Тя говореше немски. — Ще ме вземеш ли със себе си утре, като започне настъплението?

— Няма. И няма никакво настъпление.

— Всички знаят — каза момичето. — Няма защо да си толкова потаен. Долорес тръгва. Ще тръгна с нея или с Кармен. Мнозина отиват.

— Върви и ти, с някой, който ще те вземе — каза Карков. — Аз няма.

После внимателно изгледа момичето, стана сериозен и запитва:

— Кой ти каза? Искам да ми отговориш точно.

— Рихард — отвърна тя също сериозно.

Карков сви рамене и я остави.

— Карков — подвикна му един човек със среден ръст, с безкръвно, тежко, отпуснато лице, с торбички под очите, с провиснала долна устна и с глас, подобен на оригване. — Чу ли добрата новина?

Карков се приближи към него и човекът продължи:

— Току-що узнах. Няма и десет минути. Чудесна новина. Край Сеговия фашистите цял ден са се били помежду си. За да потушат бунта сред своите, действували с автомати и картечници. Следобедът са бомбардирани собствените си части от въздуха.

— Така ли? — запитва Карков.

— Истина е — каза човекът с подпухналото лице и торбички под очите. — Самата Долорес е донесла новината. Току-що беше тук и никога не съм я виждал такава, светнала от радост. Само като видиш лицето ѝ, разбираш, че говори истината. Това прекрасно лице... — добави той щастливо.

— Какво това прекрасно лице? — запитва Карков с равен, безизразен глас.

— Само да я беше чул — продължи човекът с торбичките под очите. — Като казваше новината, тя цялата излъчваше неземна

светлина. В гласа ѝ звучеше чистата истина. Описвам го в статия за „Известия“. За мен това бе един от най-големите мигове в тази война, мигът, в който чух вдъхновения глас, в който звучаха едновременно състрадание и правдивост. Тя излъчваше правдивост и доброта като истинска народна светица. Има за какво да я наричат La Pasionaria.^[1]

— Има за какво — каза Карков безизразно. — Напиши го за „Известия“ още сега, преди да си забравил този абзац от информацията.

— С тази жена шега не бива. С нея никой няма право да се шегува, дори циник като тебе — каза човекът с торбичките под очите. — Само да беше тук да я чуеш и да видиш лицето ѝ.

— Този прекрасен глас — каза Карков. — Това прекрасно лице. Така пиши — каза той. — А не го казвай на мен. Хабиш напусто цели абзаци за мен. Върви и пиши още сега.

— Сега не.

— По-добре сега — каза Карков, изгледа го, а после се извърна. Човекът с торбичките под очите постоя така още минута-две, с чашата водка в ръка, изцяло потопен в красотата на онова, което беше чул и видял с очите си с увиснали под тях торбички, после излезе от стаята и си тръгна, за да го опише.

Карков се приближи към друг от гостите, около четиридесет и осем годишен мъж, нисък, набит, весел, с бледосини очи, оредяла руса коса и усмихната уста под четинестите рижи мустаци. Той беше с генералска униформа — унгарец, командоващ дивизия.

— Беше ли тук, когато е идвала Долорес? — запита го Карков.

— Да.

— И каква е тая работа?

— Уж че фашистите се биели помежду си. Чудесно, стига да е вярно.

— Много се говори за утре.

— Безобразие! Трябва да се разстрелят всички журналисти, също и повечето от хората в тази стая, на първо място този германски глупак Рихард с неговата мания да бъде интересен. Който е поверил на този панаирджийски fuggler^[2] командването на бригада, трябва да бъде разстрелян. Може би и ние с вас трябва да бъдем разстреляни.

— Възможно е — засмя се генералът. — Но не излизайте с подобно предложение.

— За такива неща изобщо не обичам да говоря — каза Карков. — Сега там е онзи американец, който по едно време идваше тук. Нали го знаеш, тоя Джордън, дето работи с партизанските отряди. Той е там, където е ставала тая работа, за която е говорела Долорес.

— Тогава той трябва да изпрати подробна информация за станалото още тази вечер — каза генералът. — Не ме пускат, иначе бих отишъл сам, за да разузная и да ти кажа. Американецът работи с Голц в тая работа, не беше ли така? Утре ще видиш Голц.

— Утре рано.

— Докато нещата не са се задвижили добре, не му се мяркай пред очите — каза генералът. — Такива като вас не може да ги търпи, както и аз не мога. Само че характерът му е по-добър от моя.

— Но това, какво ли ще да е...

— Сигурно фашистите са правели маневри — засмя се генералът. — Ще видим какви маневри ще им устрои утре Голц. Да дадем на Голц възможност да се прояви. Той добре ги разигра при Гуадалахара.

— Чувам, че и ти тръгваш — каза Карков и се усмихна, показвайки лошите си зъби. Генералът изведнъж се ядоса.

— Да, и аз. Сега и за мен се раздрънкаха. Непрекъснато сме им в устата. Мръсните им езици работят неуморно. Да се беше намерил поне един човек, който умее да си държи устата затворена — страната ще спаси, само да вярва в себе си. — Твоят приятел Прието умее да мълчи.

— Да, но не вярва, че може да победи. Как можеш да победиш без вяра в народа?

— Ти ще кажеш — отвърна Карков. — Отивам да дремна.

Той излезе от изпълнената с дим и клюки стая, затвори се в спалнята, седна на леглото и започна да си събува ботушите. Гласовете им проникваха и тук и за да не ги чува, след като бе затворил вратата, той отвори прозореца. Не си даде труда да се съблече, защото в два часа трябваше да поеме през Колменар, Серседа и Навасерада към фронта, където Голц щеше да започне настъплението призори.

---

[1] Панаир, празник (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Палячо (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ТРЕТА

Беше два часът сутринта, когато Пилар го разбуди. Като почувствува ръката ѝ, отначало помисли, че е Мария, обърна се към нея и каза: „Зайче.“ Но едрата ръка на жената разтърси рамото му и в миг той се пробуди напълно, стисна ръкохватката на пистолета, който беше до голото му бедро, и мигновено бе готов, като заредения пистолет с вдигнат предпазител.

В тъмнината видя, че това е Пилар, погледна ръчния си часовник — двете стрелки светеха под остър ъгъл една към друга в горната част на циферблата, видя, че часът е два, и каза:

— Какво става с теб, жено?

— Пабло ни напусна — каза му едрата жена.

Робърт Джордън надяна панталоните и сандалите.

Мария не се бе събудила.

— Кога? — запита той.

— Сигурно има час вече.

— И?

— Взел е нещо от твоите вещи — каза жално жената.

— Така ли? Какво?

— Не знам — каза тя. — Ела да видиш.

В тъмнината те се приближиха към входа на пещерата, наведоха се под чула и влязоха. Робърт Джордън следваше жената с електрическото си фенерче, като внимаваше да не настъпи някой от спящите на пода. Вътре въздухът беше спарен, миришеше на спящи мъже и на пепел от угаснало огнище. Анселмо се пробуди и каза:

— Време ли е?

— Още не — прошепна Робърт Джордън. — Спи, старче.

Двете раници Пилар беше поставила до главата си край постелята, отделена от останалата част на пещерата с повесено одеяло. Когато Робърт Джордън коленичи до нея и освети двете раници с фенерчето, от постелята го лъхна на сладникаво спарена и засъхнала пот, както миришат постелите на индианците. Двете раници

бяха срязани с нож отгоре до долу. С фенерчето в лявата ръка, Робърт Джордън пъкна дясната в първата раница и заопипва. В нея беше донесъл спалния си чувал, така че не би трябвало да е много препълнена. Наистина не беше. Проводникът беше на мястото си, но четвъртитата дървена кутия на взривателя беше изчезнала. Изчезнала беше и кутията за пури с грижливо завитите и опаковани детонатори. Изчезнала беше и тенекиената кутийка с капаче на винт, в която държеше бикфордовия шнур и капсулите.

Робърт Джордън опипа втората раница. Беше пълна с динамит. Да липсваше най-много един пакет.

Изправи се и се обърна към жената. Когато човек го разбудят от сън рано сутринта, той изпитва някаква вътрешна празнота, приличаща на предчувствие за надвиснала катастрофа — сега той изпитваше същото това чувство, увеличено хилядократно.

— Това ли наричаш ти охраняване? — каза той.

— Спях с главата си облегната на тях, ръката ми също беше върху тях — отвърна му Пилар.

— Добре си спала.

— Слушай — каза жената. — През нощта той стана и аз го попитах: „Къде отиваш, Пабло?“ Той ми отговори: „Да пикая, жено.“ И аз пак заспах. А като се събудих, не знаех колко време е минало оттогава, и си помислих, няма го тук, значи, е отишъл да нагледа конете, както има обичай да прави. После — завърши тя жаловито — като гледам, че го няма, започнах да ставам все по-неспокойна и по-неспокойна, пипнах раниците, за да се уверя, че всичко е наред, напипах прорезите и отидох при теб.

— Хайде — каза Робърт Джордън.

— Излязоха от пещерата; беше дълбока нощ, приближаването на утрото още не се чувствуваше.

— С конете може ли да мине от друго място, освен там, където е часовоят?

— От две места.

— Кой е на върха?

— Еладио.

Робърт Джордън мълча, докато излязоха на поляната, където конете пасяха привързани. Имаше само три коня. Едрият дорест кон и сивият липсваха.

— Как мислиш, кога е тръгнал?

— Сигурно преди час.

— Няма какво да се прави тогава — каза Робърт Джордън. — Ще взема каквото е останало в раниците и отивам да спя.

— Аз ще карауля.

— Que va, ще караулиш! Добре караулиш ти.

— Ingles — каза жената. — Яд ме е толкова, колкото и теб. Всичко бих направила да можем да ти върна вещите. Защо ме обиждаш? Пабло измени и на двама ни.

Когато тя каза това, Робърт Джордън осъзна, че сега не може да си позволи лукса да се сърди, че не може да си позволи да се кара с тази жена. Предстоеше му да работи с нея през целия този ден, два часа от който бяха вече изтекли.

Сложи ръка на рамото ѝ.

— Нищо, Пилар — каза той. — Това, което ни отмъкнаха, не е толкова важно. Ще измислим нещо, с което да го заменим.

— Но какво е взел той?

— Нищо, жено. Това, което е взел, е разкош, който човек понякога си позволява.

— Част от твоя механизъм за взривяване, така ли?

— Да. Но има и други начини, по които може да стане взривяването. Кажете ми Пабло нямаше ли бикфордов шнур и капсули? Сигурно са го снабдили и с едното, и с другото.

— Взел си ги е — каза тя унило. — Веднага ги потърсих. И те липсват.

Тръгнаха между дърветата обратно към входа на пещерата.

— Вземи да поспиш — каза той. — Сега без Пабло сме по-добре.

— Ще отида да видя Еладио.

— Пабло сигурно не е минал оттам.

— Все пак ще отида. Подведох те, защото не съобразих както трябва.

— Не си — каза той. — Хайде да поспиш малко. В четири трябва да сме готови.

Той влезе с нея в пещерата и изнесе двете раници, като ги беше прегърнал така, че нищо да не изпадне от прорезите.

— Дай да ги зашия.

— Ще ги зашиеш, преди да тръгнем — каза той тихо. — Вземам ги не защото не ти вярвам, а защото иначе няма да мога да заспя.

— Тогава дай ми ги по-рано, че да имам време да ги зашия.

— Добре, ще ти ги дам по-рано — съгласи се той. — Опитай се да поспиш, жено.

— Не — каза тя. — Подведох те, подведох и Републиката.

— Легни да поспиш — каза той меко. — Легни да поспиш.

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА

Фашистите бяха заели околните върхове. По-нататък имаше долина, незаета ни от едната, ни от другата страна, ако не се брой фашисткия пост, разположен в чифлик с пристройки и хамбар, които те бяха укрепили. Андрес, който занасяше на Голц доклада на Робърт Джордън, направи широк обход в тъмното, за да избегне този пост. Той знаеше къде в тревата е скрита жица, опъната така, че когато човек се спъне в нея, тя да дръпне спусъка на нацелен автомат, намери я в тъмното, прекрачи я и тръгна по брега на поточето, под тополите, чиито листа шумоляха от нощния вятър. В чифлика, където беше фашисткия пост, изкукурига петел; както крачеше край потока, Андрес се огледа назад и между дънерите на тополите забележа светлина долу, досами перваза на един от прозорците. Нощта беше тиха и ясна, Андрес се отдалечи от ручея и свърна през поляната.

Там имаше четири купи сено — стояха си така от сраженията през юли миналата година насам. Никой не ги бе прибрал и след като бяха минали четири годишни времена, купените се бяха сплъстили и сеното беше загнило.

Като прекрачи жицата, опъната между две купи, Андрес съжали за пропадналото сено. Но републиканците би трябвало да го извлекат по стръмния склон на Гуадарама, който се извисяваше зад поляната, а на фашистите то сигурно не е нужно, помисли си той.

У тях и сено, и жито колкото щещ. Всичко си имат. Но утре сутринта добре ще ги ударим. Отплата за Глухия. Какви зверове са те! На сутринта ще запрашат по пътищата.

Искаше да приключи колкото може по-бързо със задачата на вестоносец и да се върне навреме, за да участвува в нападението срещу постовете на сутринта. Но дали наистина искаше да се завърне навреме, или се преструваше пред самия себе си? Та не бе ли изпитал чувство на облекчение, когато el Ingles му беше казал, че той трябва да пренесе съобщението? Преди това беше очаквал утрото спокойно. Имаше задача за изпълнение. При гласуването беше заявил, че е

съгласен и беше готов да участвува. Изтребването на отряда на Сордо го беше потресло. Но в края на краищата това беше гибелта на хората на Сордо — не тяхната. Онова, което им предстои да извършат, ще го извършат.

Но когато el Ingles му бе казал, че той трябва да занесе съобщението, бе се почувствувал тъй, както някога, когато като малко момче се бе събудил в утрото на деня на селския събор, бе чул, че вали силно и си бе дал сметка, че ще бъде кално и на площада няма да има гонитба с бикове.

Като момче обичаше гонитбата с бикове и чакаше с нетърпение деня и минутата, в която ще бъде на площада под горещото слънце, прашните каруци са барикадирали всички улички към площада и в затвореното пространство пускат бика, той се втурва, щом отворят вратичката, после, за да се спре на място, изпъва четирите си крака и се плъзва по настилката. Изпотен от вълнение, възторг и страх, той очакваше този миг, когато ще изтича на площада, ще чуе как бикът блъска с рога дървената клетка, после ще го види как се задава и когато се опитва да се спре, копитата му се плъзват по настилката и той застава с високо вдигната глава, с издути ноздри, ушите му потрепват, черната му козина е прашна, по хълбоците му има засъхнал тор — ще види раздалечените му очи, немигащи под широките рога, гладки и твърди като махагоново дърво, полирано от пясъка и изхвърлено на брега от морските вълни, острите връхчета, навирени така, че само като ги погледнеш, сърцето ти започва да тупка.

Цяла година чакаше той тази минута, когато бикът ще изскочи на площада и можеш да следиш погледа му — кого ще си избере, към кого ще се хвърли, как изведнъж ще сведе глава, ще насочи рога напред и ще скочи като котка, а когато се хвърли напред, сърцето ти спира да бие. Когато беше момче, той цяла година чакаше този миг; но чувството, обхванало го, когато el Ingles му бе казал, че той ще отнесе съобщението, беше същото, с което се бе събуждал, за да научи за отсрочката, донесена от дъжда, който плющеше по плочестия покрив, по каменната стена и правеше локви по непавираните селски улички.

Винаги бе проявявал голяма храброст пред бика в тия селски сареас — никой от тяхното село или от съседните села не го превъзхождаше по смелост и за нищо на света не пропускаше тези годишни празници, макар че не отиваше на сареас в другите села.

Умееше спокойно да изчаква, когато бикът се носеше към него, и отскачаше настрана в последния миг. Размахваше торба пред муцуната му, за да го отвлече настрана, когато бикът успееше да повали някого, и неведнъж бе сграбчвал рогата и ги бе отклонявал настрана, за да не засегнат поваления, блъскал бе и бе ритал муцуната, докато животното забрави поваления и се устреми към някой друг.

Хващаше бика за опашката, за да отвлече вниманието му от поваления, като я бе дърпал и усуквал с всички сили. Веднъж бе намотал опашката на дясната си ръка, а с лявата се бе хванал за единия рог и когато бикът бе вдигнал глава, за да го намуши, той започна да тича заднишком, като държеше опашката с една ръка и рога с другата, въртейки се на място заедно с животното, докато накрая тълпата се нахвърли върху бика с ножове. В прахоляка и жегата, в смесената миризма на вино, бича и човешка пот, сред оглушителните викове на тълпата, той винаги беше един от първите, които се нахвърляха на бика, и добре бе запомнил усещането, когато бикът започва да се олюлява под него, а той е легнал напреко на холката, сграбчил е здраво единия рог, стиснал е другия в основата му със сгъвката на лакътя си, бикът го подхвърля и иска да се отърси от него, лявата му ръка сякаш ще се изтръгне от рамото, а той е легнал на горещата, прашна, четинеста и тресяща се мускулеста плешка, ухапал е здраво със зъби бичето ухо и забива ножа си отново и отново в издуващия се масивен врат, който иска да го подхвърли, в юмука му плисва гореща струя кръв, а той с цялата си тежест е полегнал върху щръкналата холка и забива ли, забива ножа в шията.

Когато за първи път бе ухапал ухото и се бе впил в бика с тази мъртва хватка, усещайки, че вратът му и челюстите се вцепеняват от напрежението в борбата с тресящата се грамада, бяха започнали да се шегуват след това. Но макар и да му се смееха, изпитваха към него голямо уважение. И оттогава нататък той трябваше всяка година да повтаря това. Нарече го Булдога от Виляконехос и му казваха на шега, че яде сурово говеждо. Но съселаните му винаги очакваха деня, в който ще видят как той впива зъби в бичето ухо, и всяка година той знаеше, че тъкмо тъй ще стане: отначало бикът ще изскочи от клетката, после ще се втурне към някого, ще го блъсне така, че той ще полети във въздуха, а после, когато тълпата закрепши за кървавата развързка, той ще налучка сгодния миг да разблъска другите и със скок ще се

впие в холката. После, когато всичко свърши и бикът се строполи безжизнен под тежестта на убийците си, той ще се изправи и ще се отдалечи малко засрамен от номера с ухото, но в същото време по мъжки горд. И ще се провере между разпрегнатите каруци, за да си измие ръцете на каменната чешма, а мъжете ще го тупат по гърба, ще му поднасят винените си мехчета и ще подвикват: „Ура за нашия Булдог! Юначна майка го е родила!“

Или ще кажат: „Това е то да имаш сојones! И тая година както лани.“

Андрес се свенеше, изпитваше гордост и особена празнота в стомаха си, беше щастлив, гледаше да се измъкне от тях и да си измие ръцете, лакътя на лявата ръка, измиваше добре и ножа, после поемаше някое от мехчетата и промиваше устата си от вкуса на бичето ухо за тая година; изплюваше виното на каменните плочи на площада, след това надигаше високо мехчето, така че струята да забълбука право в гърлото му.

Разбира се. Той беше Булдога от Виляконехос и за нищо на света не би пропуснал тази си ежегодна проява в родното село. И все пак знаеше, че няма по-приятно чувство от това, което изпитваш, когато дъждът заплющи и знаеш, че не ще стане нужда да се проявяваш.

Но трябва да се върна, каза си той. И дума да не става — трябва да се върна навреме за акцията срещу постовете и моста. Там е кръвният ми брат Еладио. Също Примитиво, Анселмо, Фернандо, Агустин, Рафаел, макар че той безспорно не е сериозен мъж, двете жени, Пабло и El Ingles, макар че El Ingles не влиза в сметката, защото е чужденец и действа по заповед. Те всички ще участвуват. Невъзможно е аз да се изплъзна от изпитанието, защото по една случайност е трябвало да пренасям някакво си съобщение. Хайде сега бързо да занеса това съобщение, после веднага да тръгна обратно, за да стигна навреме за нападението срещу постовете. Позор ще е да не участвувам в тази акция заради някакво си съобщение. От ясно по-ясно. А освен това, хрумна му изведнъж, като на човек, мигновено осъзнал, че предстоящото дело не е само работа, а и удоволствие, освен това ще ми бъде приятно да изпратя на оня свят няколко фашисти. Отдавна не сме убивали фашисти. През утрешния ден можем да свършим добра работа. Това ще бъде ден, през който няма да стоим

със скръстени ръце. Ден, който ще се запомни. Нека по-скоро да стане утре и аз да съм там заедно с другите.

Точно тогава, докато си проправяше път сред гъсто израстите жълтуги, които стигаха до коленете му, нагоре по стръмния склон към републиканските линии, изпод краката му излетя яребица — крилата ѝ изпърхаха в тъмното и той затаи дъх от уплаха. Защото беше неочаквано, помисли си. Как могат така бързо да движат крила? Сигурно сега мъти. Едва не стъпих в гнездото ѝ. Да не беше война, щях да вържа една кърпичка на храста, щях да дойда през деня да взема яйцата и да ги занеса на някоя квачка да ги измъти, като се излюпят, ще имаме яребичета в кокошарника, ще си ги гледам как растат, а като пораснат, ще ги използвам за мюрета. Няма да ги ослепявам, защото ще са питомни. Дали пък няма да отлетят? Сигурно. Тогава ще трябва да ги ослепя.

Но след като съм ги отгледал, няма да ми се ще. Мога да им подрежа крилата или да ги връзвам за едното краче, когато ги използвам за примамки. Да нямаше война, щяхме да отидем с Еладио да ловим раци в потока край фашисткия пост. Веднъж с него за една нощ бяхме наловили в този поток четиридесет и осем парчета. Ако след като свършим с моста, отидем в Сиера де Гредос, там също има хубави места за пъстърва, също и раци. Дано отидем в Гредос, помисли си той. Там можем добре да си живеем през лятото и есента, ала зиме хващат люти студове. Но докато се зазими, може да сме спечелили войната.

Ако баща ни не беше републиканец, и Еладио и аз щяхме да сме сега на фашистка служба, а фашисткият войник няма за какво да мисли. Изпълняваш заповеди, живееш или умираш и накрая — както било писано. Да живееш с режима, е по-лесно, отколкото да се биеш срещу него.

Партизанската война е отговорна работа. Има за какво да се тревожиш — ако си от тия, които се тревожат. Еладио мисли повече от мен. И се безпокои. Аз вярвам в делото и не се безпокоя. Но отговорността ни е голяма, такъв ни е животът.

В трудно време се родихме, така мисля аз. По-рано сигурно се е живяло по-лесно. Но не страдаме много, защото всички ние от малки сме приучени на тегло. Който не е свикнал да понася несгоди, не е за този климат. А сега е време на трудни решения. Фашистите ни

нападнаха и решиха вместо нас — ние няма какво да решаваме. Биеш се за живота си. Как бих искал да живея, тогава ще мога да вържа кърпичка ей на онзи храст и да се върна през деня, да взема яйцата, че да ги подложя под една квачка и да видя яребичета в курника си. Приятно ще ми е да ги гледам такива мънички, милички.

Но ти нямаш нито къща, нито заден двор, помисли си той. И семейство нямаш, само брат, който утре отива на бой; нищо нямаш, освен вятъра и слънцето и един празен корем. Вятърът сега е слаб, а слънцето не грее. Имаш четири гранати в джоба, но те са да ги хвърлиш, за друго не стават. Имаш пушка на гърба, но тя е само да праща куршуми. Имаш съобщение, което трябва да предадеш. И си пълен с лайна, които трябва да предадеш на земята, усмихна се той в тъмното. Можеш да направиш възлияние от пикня. Всичко, което имаш, е за даване. И си, освен това дървен философ и нещастник, смъмри се той и се усмихна.

И никакви благородни мисли не можеха да сподавят в него онова чувство на облекчение, онова същото, което го бе обхващало тогава, когато бе чувал дъждът да плющи рано сутрин в деня на селската фиеста. Сега, право пред него, горе на планинския рид, бяха позициите на републиканските части и той знаеше, че там ще го спрат.

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ПЕТА

Робърт Джордън лежеше в спалния чувал до момичето Мария, което още спеше. Той лежеше по хълбок, с гръб към момичето, усещаше зад себе си дългото ѝ тяло и сега тази близост беше само една лоша шега. Ах ти, ти, беснееше той против себе си. Да, ти. Още първия път, щом го зърна, каза си, че прояви ли дружелюбие, трябва да чакаш предателство. Глупак такъв. Жалък глупак. Но точка на това. Сега имаш да мислиш за другото.

Дали ги е скрил, дали ги е захвърлил? Надеждите не са големи. Пък и в тъмното нищо няма да намериш. Сигурно ги е запазил и ги носи със себе си. Взел е и динамит. Мръсен, долен, подъл пияница. Гадно лайно. Не може ли да се измъкне, без да взима взривателя и детонаторите. И аз, глупака, как можах да ги оставя при тая щурава жена! Подлото му копеле с копеле, хитрец и предател! Мръсен cabron.

Престани и се успокой, викна си той. Трябваше да рискуваш и това беше най-добрият път. Просто те изиграха. Измамиха те като последния хапльо. Овладей се и стига си хленчил, стига си се сополивил като на Стената на плача. Откраднаха ти ги и това е. Да се пукнеш откъм гърба, пак няма да ги върнеш. Проклетата му мръсна свиня. Сега трябва да измислиш някакъв идиотски изход. Трябва, знаеш, че трябва да го взривиш, дори ако се наложи да застанеш там и. Хайде стига, и това са глупости. Що не се посъветваш с дядо си?

Да върви на майната си и дядо, и цялата тази вероломна, проклета страна, и всичките проклети испанци и от тая, и от оная страна на фронта. Да вървят всички на майната си. И Ларго, и Прието, и Асенсио, и Миаха, и Рохо — всички заедно и всеки по отделно. Да върви на майната си тая възлива от предатели страна. И техния егоцентризъм и егоизъм, и техния егоизъм и егоцентризъм, и тяхното самодоволство и вероломство. Да вървят на майната си веднъж завинаги! Да вървят на майната си, преди да сме умрели за тях! Да вървят на майната си и след като умрем за тях. Вдън земя да потънат! Бог да го убие тоя Пабло. Пабло — това е всички те, взети заедно.

Господ да му е на помощ на испанския народ. Всеки негов водач го препискава. За две хиляди години само един достоен мъж — Пабло Иглесиас, а всички останали го продават. А как би се проявил и той в тази война? Та не беше ли време, когато смятах, че Ларго е окей, Дурути също беше добър и собствените му хора го разстреляха в Пуенте де Лос Франкесес. Разстреляха го, защото искаше да ги вдигне в атака. Разстреляха го в името на славната дисциплина на недисциплинираността. Страхливи свини. Да вървят всички на майната си. И тоя Пабло, дето тръгна на майната си с моя взривател и кутийката с детонаторите. Да върви на майната си в дъното на ада! Е да, ама стана обратното — той ни прати по дяволите. Те винаги ще те пратят по дяволите, те, като започнеш от Кортес и Менендес де Авила и свършиш с Миаха. Че помисли си какво направи Миаха на Клебер. Плешива, себелюбива свиня. Глупаво, яйцеглаво копеле. Да вървят на майната си всички тези налудничави, себелюбиви, вероломни свини, които винаги са управлявали Испания и са командували армиите ѝ. Майната им на всички само не на народа; а вземат ли властта, отваряй си очите на четири, защото не знаеш в какво ще се превърнат.

Яростта му започна да се уталожва, в колкото по-големи преувеличения се впускаше, толкова повече стихваше тя, защото бе започнал да сипе хули така безразборно и така несправедливо, че вече не беше в състояние да вярва на думите си. Ако всичко това е така, защо тогава си тук? Не е така и много добре го знаеш. Спомни си колко свестни има между тях. Колко много истински мъже. Възропта срещу собствената си несправедливост. Мразеше несправедливостта, тъй както ненавиждаше жестокостта и яростта го заслепяваше, но накрая гневът започна да утихва, червено-черният, заслепяващ, смъртоносен яд изчезна съвсем и в мислите му се появи онази празнота, спокойствие, яснота, хладна отчетливост, която се появява у мъжа, след като е имал полово сношение с жена, която не обича.

— А ти, бедно мое зайче — каза той, като се извърна към Мария, която му се усмихна насън и се притисна към него. — Ако преди малко се беше обадила, щях да те ударя. Какви животни ставаме ние мъжете, когато се разгневим.

Сега той лежеше притиснат до момичето, прегръщаше го, опрял брадичка на рамото му, и докато лежеше, съобразяваше какво трябва да извърши и как точно трябва да го извърши.

И не е толкова безнадеждно, мислеше си той. Съвсем не е чак толкова лошо. Не знам дали някой го е правил по-рано. Но след нас ще започнат да го правят, когато попаднат натясно. Само ако ние го направим и ако се узнае какво сме направили. Да, ако се узнае. Иначе ще има да се чудят как сме го направили. Малцина сме, но няма смисъл да се тревожим заради това. Ще взривя моста с подръчни средства. Колко е хубаво, че престанах да беснея. Не можеш да си поемеш дъх, както през буря. Да се нервираш — и това е разкош, който не можеш да си позволиш.

— Всичко е премислено, гуара — каза той тихичко в рамото на Мария. — То не те разтревожи. Ти не узна за него. Ще ни избият, но ще взривим моста. Нямаше защо да се тревожиш за това. Това не е много подходящо за сватбен подарък. Но нали казват, че крепкият сън е безценен. Ти има здрав сън тази нощ. Виж дали не можеш да си го наденеш на пръста вместо венчална халка. Спи, гуара. Спи хубав сън, любима. Няма да те будя. Това е всичко, което мога да направя за теб сега.

Той лежеше, прегърнал я много нежно, усещаше диханието ѝ, чувствуваше как бие сърцето ѝ и следеше времето по ръчния си часовник.

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ШЕСТА

Андрес се бе приближил до поста на републиканците и се беше обадил. По-точно, той беше залегнал в оврага пред тройния пояс на телените преграждения и бе подвикнал към защитния вал от камъни и земя. Тук нямаше непрекъсната отбранителна линия и в тъмнината лесно би могъл да заобиколи този пост и да проникне надълбоко в територията, отбранявана от републиканските войски, преди някой да го спре. Но реши, че ще е по-безопасно и по-просто да свърши всичко още тук.

— Salud! — викна той. — Salud, milicianos!^[1]

Чу как щракна затвор. После зад вала се разнесе пушечен изстрел. Прокънтятя оглушителен трясък и жълт огън проряза тъмнината от горе на долу. Още когато чу прещракването на затвора, Андрес бе залегнал по очи и бе притиснал глава към земята.

— Не стреляйте, другари — викна Андрес. — Не стреляйте! Искам да дойда при вас.

— Колко души сте? — разнесе се глас иззад вала.

— Един. Аз. Сам съм.

— Кой си ти?

— Андрес Лопес от Виляконехос. От отряда на Пабло. Нося съобщение.

— Карабина и патрони имаш ли?

— Да, човече.

— Не пускаме такива, дето нямат карабина и патрони — каза гласът. — Повече от трима души също не пускаме.

— Аз съм сам — викна Андрес. — Работата е важна. Пуснете ме.

Чу ги, че си говорят зад вала, но не можеше да долови отделните думи. После се разнесе същият глас:

— Колко души сте?

— Един. Само аз, за бога.

Зад вала пак започнаха да си говорят. После гласът се провикна:

— Слушай, фашист.

— Не съм фашист — викна Андрес. — Аз съм guerrillero от отряда на Пабло. Нося съобщение за Генералния щаб.

— Тоя е луд — каза някой. — Хвърли му една бомба.

— Слушайте — каза Андрес. — Аз съм сам. Съвсем сам съм. Да му се изтаквам право в светото причастие, ако не съм сам. Пуснете ме.

— Говори като християнин — засмя се някой зад вала.

Друг глас каза:

— Най-добре да му метнем една бомба долу.

— Не! — викна Андрес. — Ще сбъркате. Идвам по важна работа. Пуснете ме.

Ето защо не обичаше да прекосява в едната или другата посока фронтвата линия. Понякога минаваше по-леко, друг път беше по-неприятно. Но без недоразумения — никога.

— Сам ли си? — разнесе се отново гласът горе.

— Me cago en la leche — да му се изсера в млякото — викна Андрес. — Колко пъти ще ти повтарям?! САМ СЪМ.

— Като си сам, изправи се и дръж карабината над главата си.

Андрес се изправи и вдигна карабината, като я държеше с две ръце.

— Сега мини през телта. Знай, че la maquina е насочена към теб — заплаши го гласът.

Андрес стигна до първия пояс на телените преграждения.

— Ако не си помагам с ръцете, няма да мога да мина — викна той.

— Ръцете горе — заповяда гласът.

— Закачих се за телта — извика Андрес.

— Много по-просто щеше да бъде да му запратим една бомба измърмори друг глас.

— Да метне пушката на рамо — предложи някой друг. — Как ще се провере с ръце над главата? Съобразявай малко!

— Фашистите са все такива — обясни другият глас. — След едно условие поставят друго.

— Слушайте — викна Андрес. — Не съм фашист, а guerrillero от отряда на Пабло. Избили сме повече фашисти от тифуса.

— Не съм чувал за никакъв отряд на Пабло — каза човекът, който, изглежда, командуваше поста. — Нито за Пабло, нито за Петър

и Павел, нито за останалите светии и апостоли. Нито за отрядите им. Метни пушката на рамо и действуйвай с ръце.

— Преди да сме те надупчили с la maquina викна друг.

— Que poso amabloes sois! — каза Андрес. — Не сте много любезни!

Напредваше през телта, като си помагаше с ръце.

— Любезни? — викна някой. — Ние сме на война, драги.

— Май че така изглежда — каза Андрес.

— Какво разправя?

Андрес отново чу прищракване на затвор.

— Нищо! — викна той. — Нищо не съм казал. Не стреляйте, докато не съм се промъкнал през тия шибани телове.

— Не обиждай нашите телове — извика някой, защото ще ти хвърлим една граната.

— Quiero decir, que buena alambrada!^[2] — извика Андрес. — Какъв хубав тел! Господ в нужника! Каква тел — прелест! Ей сега идвам при вас, братя.

— Хвърли му една граната — настояваше същият глас. — Казвам ти, че в случая това е най-разумното.

— Братя — изстена Андрес. Беше целият в пот, защото знаеше, че привърженикът на решителните действия наистина можеше да хвърли граната срещу него. — Аз съм човек без значение.

— Вярвам ти — каза гранатохвъргачът.

— Прав си — увери го Андрес. Той внимателно си проправяше път през третия пояс на телените заграждения и беше съвсем близо до вала. — Аз съм човек без значение. Но ми е възложена важна задача. Муу, муі serio.^[3]

— От Свободата по-важно няма — извика гранатометчикът. — Мислиш ли ти, че има нещо по-важно от Свободата? — викна той предизвикателно.

— Не, човече — отвърна Андрес с облекчение. Сега вече знаеше, че има работа с онези луди хора, които носят черно-червени шалчета. — Viva la Libertad.

— Viva la FAI! Viva la CNT!^[4] — викнаха в отговор иззад вала. — Да живеят анархосиндикализмът и Свободата.

— Viva nosotros! — извика Андрес. — Да живеем ние!

— Човек от нашата вяра — каза гранатохвъргачът. — А пък за малко да го убия с това.

Той погледна гранатата, която държеше в ръка, и се разчувствува, когато Андрес се прехвърли през вала. Прегърна го, като продължаваше да държи гранатата така, че тя се опря на плешката на Андрес. Гранатохвъргачът го разцелува по двете страни.

— Доволен съм, че всичко мина благополучно за теб, братко — каза той. — Много съм доволен.

— Къде ти е началникът? — запита Андрес.

— Тук аз командувам — каза човекът. — Дай да ти видя документите.

Той ги взе, влезе в блиндажа и ги разгледа на светлината на една свещ; залепеното, прегънато копринено четириъгълниче с печата СВР в средата, salvoconducto — удостоверение — пропуск, в който бяха вписани името, възрастта, ръста, рожденото място и мисията на Андрес — всичко това Робърт Джордън беше написал на лист от бележника си и подчертал с гуменото печатче с инициалите СВР — и накрая четирите сгънати листа, съдържащи съобщението до Голц, завързани с шнурче и запечатани с восък и металическия печат СВР, който беше на върха на дървената дръжчица на гуменото печатче.

— Виждал съм такива — каза началникът на охраната и върна на Андрес коприненото четириъгълниче. Такова всички имате, знам това. Но то не играе без ей това — вдигна той пропуска, наречен salvoconducto и пак го прочете от начало до край. — Откъде си родом?

— От Виляконехос — каза Андрес.

— Какво сеете там?

— Пъпеша — каза Андрес. — Това цял свят го знае.

— Кого познаваш там?

— Защо? Да не си и ти оттам?

— Не съм. Аз съм от Аранхуес. Но съм бил във Виляконехос.

— Питай ме, за когото искаш.

— Опиши ми Хосе Ринкои.

— Дето държи кръчмата ли?

— Точно той.

— Бръсната глава, шкембелия и разноглед с едното око.

— Значи, документите ти са валидни — каза човекът и му ги върна. — Какво си правил в отсрещната страна?

— Баща ни се беше наредил добре във Вилякастин, преди да започне движението — каза Андрес. — В равнината, зад планините. Там бяхме, когато ни изненада движението. И оттогава се сражавам в отряда на Пабло. Но аз много бързам, приятелю, трябва бързо да предам това съобщение.

— Как е при вас, на фашистка територия? — запита командувачият охраната. Той не бързаше.

— Днес имаше много tornate — каза гордо Андрес. — От сутринта запрашиха по пътя и така, цял ден. Днес изтребиха целия отряд на Глухия.

— Кой е Глухия? — запита недоверчиво офицерът.

— Командир на един от най-добрите отряди в планината.

— Всички вие трябва да дойдете на републиканска територия и да влезете в армията — каза офицерът. Стига с тия глупави партизански акции, това е празна работа. Трябва всички да дойдете тук и да се подчините на нашата доброволна дисциплина. А ако трябва да пращаме партизански отряди, ще ги изпращаме оттук.

Андрес беше човек надарен с невероятно търпение.

Той спокойно беше прекосил телените прегради. Разпитът не го бе извадил от равновесие. Приемаше като напълно естествено обстоятелството, че този човек не разбираше какво вършеха те, това, че дрънкаше глупости, за него бе в реда на нещата. И това, че го бавеха, можеше да се очаква, но искаше вече да тръгва.

— Слушай, comrade — каза той. — Много възможно е да си прав. Но имам заповед да предам това на генерала, командувач тридесет и пета дивизия, която, щом се зазори, започва настъпление в тези планини, а нощта вече е напреднала и трябва да вървя.

— Какво настъпление? Какво знаеш ти за настъпление?

— Нищо не знам. Но трябва да стигна до Навасерада и после да продължа. Трябва да ме изпратиш при твоя командир, може би той ще ми даде някакъв транспорт. Изпрати някой с мен, само по-бързо, защото работата не търпи отлагане.

— Съмнителна ми се вижда тая работа — каза офицерът. — Може би щеше да е по-добре да те бяхме застреляли, когато идваше към телта.

— Показах ти документите, другарю, и ти обясних каква е задачата ми — отвърна му търпеливо Андрес.

— Документи могат да се фалшифицират — заяви офицерът. — Такава задача всеки фашист може да си измисли. Сам ще те заведе при началника.

— Добре — отдъхна си Андрес. — Да вървим заедно. Само побързо.

— Ей, Санчес. Поемаш командването — нареди офицерът. — Знаеш не по-зле от мен какво трябва да се прави. Аз ще заведе този уж другар при командира.

Заслизаха по плитката траншея, зад билото на хълма и в тъмнината Андрес усети зловонието, което лъхаше от шубраците по склона. Защитниците на хълма бяха замърсили всичко наоколо. Не му харесваха тези хора, те бяха като опасни деца, мръсни, недисциплинирани, изпуснати, добри, ласкави, глупави, невежи, но винаги опасни, защото бяха въоръжени. Той, Андрес, не разбираше от политика, знаеше само, че е за Републиката. Често му се беше случвало да слуша как говорят тези хора, говореха красиво, да ги слушаш, беше приятно, но самите те не му харесваха. Каква свобода е това, да мърсиш и да не го зариеш после, помисли си той. Никое животно няма повече свобода от котката, но и тя си го зарива. Котката е най-добрият анархист. Докато не се научат на това от котката, не мога да ги уважавам.

Офицерът пред него изведнъж спря.

— Носиш ли си още карабината? — запита той.

— Да — каза Андрес. — Защо?

— Дай ми я — каза офицерът. — Да не ме застреляш, както съм гърбом.

— Защо? — запита Андрес. — Защо ми е да стрелям в гърба ти?

— Де да ви знае човек — отвърна офицерът. Вяра нямам никому. Дай карабината.

Андрес я свали от рамо и му я подаде.

— Като ти е приятно да я носиш...

— Така е по-добре — каза офицерът. — Така сме по-сигурни.

Продължиха надолу по хълма, в тъмнината.

---

[1] Привет, войници (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Искам да кажа каква прекрасна тел! (исп.) — Б.пр. ↑

[3] Много, много важно (исп.). — Б.пр. ↑

[4] Да живее Иберийската анархистична федерация! Да живее Националната конфедерация на Труда! (исп.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И СЕДМА

Сега Робърт Джордън лежеше с момичето и гледаше по часовника си как времето минава. То течеше бавно, почти незабележимо, защото часовникът му беше малък и той не виждаше секундарната стрелка. Но вгледаше ли се съсредоточено в стрелката за минутите, почти долавяше движението ѝ. Главата на момичето опираше в брадичката му и когато протягаше шия, за да погледне часовника, усещаше на бузата си ниско остриганата ѝ коса, мека, жива като коприна, като кожухчето на белка, когато отвориш челюстите на капана, вдигнеш белката и погладиш козината ѝ, а тя се сляга под ръката ти и веднага след това пак се изправя. Гърлото му се свиваше, когато със страната си докосваше страната на Мария, а когато я притискаше към себе си, болезнената празнота тръгваше от гърлото му и преминаваше през цялото му тяло; той отпусна глава надолу, без да откъсва очи от циферблата, в чиято лява страна бавно се движеше стреловидното светло острие. Сега той ясно различаваше движението на стрелката и притисна Мария до себе си, за да го забави. Не искаше да я буди, но да я остави на мира сега, последния им път, той също не можеше и като прилепи устни до шията зад ухото и, той продължи към тила, усещайки гладката ѝ кожа и мекото съприкосновение с косата. Гледаше стрелката как се движи по циферблата, притегли Мария още по-плътно до себе си и прокара връхчето на езика си по бузата ѝ, до основата на ухото и по прекрасната извивка на ушната раковина, от месестата ѝ долна част до твърдото ръбче в горната и езикът му трепереше. Усещаше как треперенето пронизва цялата му болезнена празнота и видя как минутната стрелка се издига косо нагоре, за да започне скоро да отброява нов час. И тогава той извърна към себе си главата на все още спящата Мария и намери устните ѝ. Не я целуваше, само леко докосваше стегнатата плът на спящата уста и прокара устни по нейните, докосвайки ги съвсем леко. Извърна я към себе си и по дългото, леко и нежно тяло пробягна тръпка, после тя въздъхна, все

още спейки, след това, пак без да се събужда, също го прегърна и накрая, вече разбудена, притисна устни плътно и настойчиво към неговите и той прошепна:

— А няма ли да те боли.

И тя отвърна:

— Не, няма.

— Зайче.

— Не, недей да говориш.

— Зайче мое.

— Недей. Недей да говориш.

И тогава бяха заедно и макар стрелката на часовника, сега невидима, да продължаваше да тича, те знаеха, че каквото е с единия, то ще бъде и с другия, че повече от това, което е сега, няма никога да има, че това сега е всичко и винаги; това е, което е било, дошло е и е всичко, което е трябвало да бъде. Онова, което не можеше да дойде, беше дошло. Дошло е сега и по-рано, и винаги и ето го — то е тук сега, сега, сега. О, ето го сега, сега, сега, единствено сега и преди, всичко сега и няма друго сега, освен ти сега и сега е твоят пророк. Сега и навеки сега. Ела сега, сега, защото няма друго сега, освен сегашното. Да, сегашното сега. Затова моля те сега, единствено сега, нищо друго, освен това сега, където си ти и където съм аз и където е другото и не питай защо, никога не питай, защото е само това сега и нека е тъй сега и винаги, винаги сега, защото сега има само едно-единствено сега; едно-едничко, няма друго, освен едно сега, само едно, което сега тече, сега изплува, сега отплува, сега отлита, кръжи, извисява се, отдалечава се, чезне, сега се губи; единият и още един са едно, са едно, едно са, са едно, са все още едно, все още са едно, са все още едно, слизайки, те са едно нежно, едно копнеещо, едно в доброта, са едно в щастие и добруват заедно и лелеят заедно, и са заедно на земята, а под лактите са срязаните борови клонки, на които са спали, дъхащи на смола и нощ; сега са окончателно на земята и утрото на тоя ден приближава. После той каза на глас, защото останалото беше само в мислите му и досега бе мълчал:

— О, Мария, обичам те и съм ти толкова благодарен за това.

Мария каза:

— Не говори. По-добре да не говорим.

— Трябва да ти кажа, защото това е нещо много.

— Не.

— Зайче...

Но тя здраво се притисна към него, извърна глава и той тихо я запита:

— Боли ли, зайче?

— Не — каза тя. — И аз съм благодарна, че още веднъж бях в la gloria.

След това те лежаха неподвижно, един до друг, с допрени крака, бедра, гърди, рамене, само Робърт Джордън се бе извърнал така, че да вижда часовника си и Мария каза:

— Ние с теб сме щастливци.

— Да — каза той. — Ние двамата сме големи щастливци.

— Няма време за сън, така ли?

— Не — каза той. — Скоро започва.

— Тогава да станем и да хапнем нещо.

— Добре.

— Слушай. Да не би нещо да те тревожи?

— Не.

— Наистина ли?

— Не. Сега не.

— Но по-рано се тревожеше?

— Да, за някое време.

— Е ли нещо, за което да мога да ти помогна?

— Не — каза той. — Вече ми помогна.

— Това? Та това беше за мен.

— Това беше за двама ни — усмихна се той. — Човек не може да го достигне сам. Хайде, зайо, да се обличаме.

Но мисълта му, най-добрият му спътник, се връщаше към la gloria. Тя бе казала la gloria. Това съвсем не е glory, нито пък la gloire, за която говорят и пишат французите. Това е нещо, което го има в Cante Hondo и в Saetas^[1], има го в Греко и в Сан Хуан де ла Крус, разбира се, и в другите. Не съм мистик, но да го отричаш, е все едно да отричаш телефона или това, че земята се върти около слънцето, или че има и други планети, освен нашата.

Колко малко знаем от онова, което трябва да се знае. Ще ми се пред мен да има дълъг живот вместо смъртта, която ме очаква днес, защото за тези четири дни аз много научих за живота — много повече,

отколкото през цялото предишно време. Бих искал да доживея до дълбока старост и да зная, че наистина знам. Интересно, можеш ли да се учиш безкрайно или всеки си има свой предел? Уверен бях, че зная много неща, за които всъщност нищо не знаем. Ще ми се да имаше повече време.

— Ти много нещо ме научи, гуара — каза той на английски.

— Какво казваш?

— Много нещо научих от теб.

— Que va — каза тя. — Ти си образованият, не аз.

Образован, как не — помисли си той. Имам съвсем бегли наченки на образование. Едва първите наченки. Жалко, ако загина днес, защото вече знам някои неща. Интересно дали не ги разбрах сега, защото нямам време и съм станал свръхчувствителен? Но такова нещо като липса на време не съществува. Би трябвало и това да знаеш. Изживях цял един живот по тия хълмове, откакто съм тук. Анселмо е най-старият ми приятел. Познавам го по-добре, отколкото познавам Чарлз, по-добре от Чъб, по-добре от Гай, по-добре от Майк, а тях добре ги познавам. Агустин с мръсната уста ми е брат, а никога не съм имал брат. Мария е моята истинска любов и моята жена. Никога не съм имал истинска любов. Никога не съм имал жена. Тя ми е също сестра, и сестра не съм имал никога, и дъщеря, а и дъщеря никога няма да имам. Колко ми е неприятно да се разделя с нещо, което е толкова хубаво. Той привърши със завързването на въжените си обувки.

— Намирам, че животът е много интересен — каза той на Мария. Тя седеше до него на спалния чувал, хванала с ръце глезените си. Някой отметна чула на входа на пещерата и двамата видяха светлината вътре. Още беше нощ и по нищо не личеше, че скоро ще се зазори — само когато поглеждаше между борови стволове, виждаше колко надолу са слезли звездите. През този месец бързо се развиделяваше.

— Роберто — обади се Мария.

— Да, гуара?

— В това днес ще бъдем заедно, нали?

— След като започне — да.

— А отначало?

— Не. Ти ще бъдеш с конете.

— Не може ли да съм с теб?

— Не. Имам такава работа, която трябва да свърша сам, ако си с мен, ще се безпокоя за теб.

— Но след като я свършиш, веднага ще се завърнеш, нали?

— Веднага — обеща той и се усмихна в тъмнината. — Ставай, гуара, хайде да закусим.

— Ами спалния чувал?

— Скатай го, ако толкова искаш.

— Много искам — каза тя.

— Дай да ти помогна.

— Не. Искам сама.

Тя коленичи, за да разстеле хубаво спалния чувал, преди да започне да го навива, после реши друго — изправи се и тъй започна да го изтърсва, че той изплющя във въздуха. После пак коленичи и го заприглажда, преди да започне да го навива. Робърт Джордън вдигна двете раници, като ги държеше внимателно, така че нищо да не падне от прорезите, и закрачи между боровете към гърлото на пещерата, където беше провиснал опушеният чул. Часовникът му показваше три без десет, когато той отмести окадения чул с лакът и влезе.

---

[1] Андалуски народни песни (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ОСМА

Те бяха в пещерата и мъжете бяха пред огъня, който Мария раздухваше. Пилар вече беше приготвила кафе. Тя не си беше лягала, след като бе разбудила Робърт Джордън, и сега седеше на столчето без облегало в задимената пещера и зашиваше прореза на втората раница. Първата беше вече зашила. Огънят в огнището осветяваше лицето ѝ.

— Вземи още от готвеното — подкани тя Фернандо. — Това, че ще си с пълен стомах, няма значение — така и така няма лекар, за да те оперира, ако те изтърбушат.

— Не говори такива приказки, жено — сопна се Агустин. — Имаш език на последната улиčníца.

Той стоеше, опрян на леката картeчница с крачка, прибрани към очукания кожух, джобовете му бяха пълни с гранати, от едното му рамо висеше чанта с пълнители, а на другото беше преметнал торба с патрони. Пушеше цигара и когато поднасяше чашата с кафе към устата си, духаше дим към повърхността.

— Ти си подвижен магазин за железария — каза му Пилар. — Както си се натоварил и сто крачки няма да можеш да направиш.

— Que va, жено — сопна се Агустин. — Че то е все надолнище.

— Има изкачване до горния пост — каза Фернандо. — Чак тогава започва надолнището.

— Ще се изкача като коза — опери се Агустин.

— Ами брат ти? — запита той Еладио. — Славният ти брат се изпари, така ли?

Еладио стоеше до скалната стена.

— Млъквай — каза той.

Беше неспокоен и знаеше, че всички знаят това. Преди акция винаги ставаше раздразнителен. Приблужи се към масата и започна да пълни джобовете си с гранати — вземаше ги от едно от покритите с нещавена кожа плетени куфарчета, прислонено с отворен капак до крака на масата.

Робърт Джордън приклекна до него. Бръкна вътре и взе четири гранати. Три от тях бяха яйцевидни бомби „Милс“, назъбени, дебелостенни с пружинена скоба застопорена с клиновидно предпазителче там, където се издърпва капсулт.

— Как са попаднали при вас тези? — запита той Еладио.

— Тия тук ли? Те са републикански. Старецът ги донесе.

— Е, как са?

— Valen mas que pesan^[1], всяка от тях е цяло съкровище.

— Аз ги донесох — каза Анселмо. Шестдесет в една касетка. Деветдесет фунта, Ingles.

— Използували ли сте ги? — запита Робърт Джордън Пилар.

— Que va, дали сме ги използвали? — каза жената. — С такива Пабло изби охраната в Отеро.

Щом чу да се споменава за Пабло, Агустин започна да ругае. Робърт Джордън видя на светлината на огнището как лицето на Пилар се промени.

— Престани — каза тя рязко на Агустин. — От приказки полза няма.

— Винаги ли експлодират? — Робърт Джордън държеше в ръка покритата със сива боя граната и пробваше с нокът клиновидния предпазител.

— Никога не отказват — каза Еладио. — Колко сме хвърлили досега, а нито един не разрив.

— А бързо ли се взривяват?

— На това разстояние, на което можеш да я хвърлиш. Бързо. Доста бързо.

— Ами тези?

Той вдигна една бомба с форма на консервена тенекия от супа, с намотан около нея фитил.

— Това е боклук — каза Еладио. Вярно, че се взривяват, но само огън, а осколки никакви.

— Но винаги се взривяват?

— Que va, винаги! — намеси се Пилар. — Няма никакво винаги нито при тяхното снаряжение, нито при нашето.

— Но нали казахте, че винаги експлодират?

— Аз не съм ти казвала — отвърна Пилар. — Ти запита друг, не мен. Никакво винаги няма за цялата тая железария.

Винаги са се взривявали настояваше Еладио. Говорì истината, жено.

— Ти пък откъде знаеш, че са се взривявали? — запита го Пилар.
— Нали Пабло ги хвърляше? — Ти никого не уби в Отеро.

— Това мръсно копеле... — започна Агустин.

— Престани — сръза го остро Пилар. После продължи: — Няма разлика между едните и другите, Ingles. Но зъбчатите са по-удобни.

По-добре да ги използвам по двойки за всеки взрив, помисли си Робърт Джордън. Но зъбчатите са по-удобни за връзване и мога да ги прикрепя здраво тъй каквото си искам.

— Ще хвърляш ли бомби, Ingles? — запита Агустин.

— Защо не? — отвърна Робърт Джордън.

Но приклепнал там, докато избираше гранати, той мислеше: Невъзможно е. Не мога да си обясня как съм се самозалъгвал. Песента ни беше изпята, още щом нападнаха Глухия, тъй както неговата бе изпята, щом снегът спря. Но не исках да разбера това, затварях си очите. И започваш да съставяш планове, макар и да съзнаваш, че са неосъществими. После имаш план и си даваш сметка, че няма да ти свърши работа. Сега, като се разсъмна, знаеш. Разполагаш с достатъчно хора, за да превземеш който поискаш от постовете. Но не и двата. Във всеки случай не можеш да бъдеш сигурен. Не се самозалъгвай. На дневна светлина — недей.

Ако се опиташ да превземеш и двата едновременно, нищо няма да излезе. Пабло знаеше това от самото начало. Навярно още тогава е мислел да се изпари, но когато нападнаха Глухия, той разбра, че нямаше шанс. Не можеш да градиш план за действие, като разчиташ на чудеса. Ще изпратиш всички на явна смърт и даже няма да взривиш моста, ако предприемеш акция с това, което сега имаш в наличност. Ще погубиш Пилар, Анселмо, Агустин, Примитиво, Еладио, който нервничи, циганинът, дето за нищо не го бива, и старият Фернандо, а мостът няма да е взривен. Да не мислиш, че ще стане чудо, че Голц ще получи твоето съобщение от Андрес и ще спре операцията? А не се ли спре, изпращащ всички на смърт заради тази заповед. И Мария. И нея ще убиеш заради заповедта. Не можеш ли поне нея да не натопяваш в тази работа? Проклет да е тоя Пабло, помисли си той.

Не. Не се нервирай. Да си ядосан е толкова лошо, колкото и да си уплашен. Но вместо да беше спал с момичето, по-добре да бяхте

обходили с Пилар околните хълмове на коне, за да се опитате да съберете още хора. Да, продължаваха да текат мислите му. Че да ми се случи нещо и после да няма кой да взриви моста. Да. Така е. Заради това и не отиде. А и друг не можеше да изпратиш, защото това означава да поемеш риска да изгубиш още един човек. Трябваше да пазиш тези, които имаш, и да си съставиш план за действие, като разчиташ само на тях.

Но планът ти вони. За боклука е, казвам ти. Той беше нощен план, а сега е ден. Нощните планове не са добри на сутринта. Нощем мислиш иначе, на сутринта виждаш, че така не може. И сега знаеш, че планът ти не върши работа.

Ами нали Джон Мосби се е измъквал от още по-невероятни положения, не е ли така? Измъквал се е, разбира се. От много по-трудни. И помни — елементът изненада не трябва да се подценява. Помни това. Помни, че мине ли без провали, значи, е бил добър. Но не би трябвало да вършиш нещата така. От тебе се очаква не възможен успех, а сигурен. Но гледай сега как всичко се обърна. От самото начало тръгна накриво, една такава грешка — и злините като лавина се струпват върху теб.

Както беше приклепнал до масата, той вдигна глава, видя Мария и тя му се усмихна. Той също ѝ се усмихна — но механично, избра още четири гранати и ги разпредели по джобовете си. Мога да отвинтя детонаторите и да използвам само тях, помисли си той. Но разривът на гранатите не пречи. Ще избухнат едновременно със заряда и това няма да го измести. Поне не мисля. Сигурен съм, че няма. Имай малко вяра в себе си. Нали снощи превъзнасяше себе си и дядо си, а презираше баща си, че бил страхливец. Покажи сега малко самоувереност.

Той отново се усмихна на Мария, но и този път усмивката му беше механична — едно сгърчване на лицевите мускули, изпъващо кожата по скулите и около устата му.

Тя те мисли за чудесен, каза си той. А пък ти си тъп като ръб. И тази gloria и всички останали глупости. Имаше чудесни хрумвания, нали? Морето ти беше до колене, нали? По дяволите всичко.

Спокойно, каза си. Овладей се. И това беше някакъв изход. Изходи винаги има. Сега оставаш с пръст в уста. Няма смисъл да оплюваш всичко само защото скоро ще го загубиш. Не бъди като змия

с прекършен гръбнак, която хапе сама себе си; пък и не си със счупен гръб, куче такова. Не са те пипнали още, а ти вече ревеш. Дай воля на гнева си, като започне боя. В боя има случаи да го приложиш. В боя можеш да имаш полза от него.

Пилар се приближи с раницата.

— Сега ще държи — каза тя. — Тези гранати са много добри, Ingles. Можеш да разчиташ на тях.

— Как се чувствуваш, жено?

Тя го погледна, поклати глава и се усмихна. Интересно дали тази усмивка е само така, за фасада, или не, помисли си той. Изглеждаше искрена.

— Добре — отвърна тя. — Dentro de la gravedad.

После приклепна до него и продължи:

— Как ти се струва сега, когато вече се започва?

— Че сме малко — отвърна бързо Робърт Джордън.

— И на мен така ми се струва — каза тя. — Много малко сме...

После пошушна, та само той да я чуе:

— Мария може сама да държи конете. Няма какво да правя там. Ще ги спънем. Те са кавалерийски коне и няма да се подплашат от стрелбата. Ще дойда на долния пост и ще направя това, което Пабло трябваше да направи. Така ще имаш един човек повече.

— Добре — прие той. — Помислих си, че може да предпочетеш така.

— Слушай, Ingles! — Пилар се взря в него отблизо. — Не се тревожи. Всичко ще мине добре. Помни, че те съвсем не очакват такова нещо.

— Да — съгласи се Робърт Джордън.

— И още нещо, Ingles. — Пилар говореше толкова тихо, колкото й позволяваше дрезгавият глас. — С това, за ръката...

— Каква ръка? — прекъсна я той сърдито.

— Не, послушай. Не се сърди, малкия. Това, за ръката. Това са цигански измислици и аз ги говоря ей така, за да си придавам важност. Няма такова нещо.

— Стига за това — каза той хладно.

— Не — възрази тя с дрезгав и нежен глас. — Всичко това са мои лъжи и измишльотини. Не искам да си разтревожен в деня на боя.

— Не се тревожа — отвърна Робърт Джордън.

— Да, Ingles, тревожиш се. И се тревожиш за правото дело — заяви тя. — Но всичко ще мине добре, Ingles. За това сме дошли на тоя свят.

— Нямам нужда от политкомисар — каза ѝ Робърт Джордън.

Тя пак му се усмихна, с приятната си искрена усмивка на обветрените си устни на голямата уста, и рече:

— Аз много те обичам.

— Не ми е до такива неща сега — нито до теб, нито до бог. Ni tu, ni Dios.

— Да — прошепна Пилар дрезгаво. — Знам. Исках само да ти го кажа. И да не се тревожиш. Всичко ще направим, както трябва.

— Защо пък не? — Робърт Джордън ѝ се усмихна принудено. — Ще го направим, разбира се. Всичко ще мине добре.

— Кога тръгваме? — запита Пилар.

Робърт Джордън погледна часовника си.

— Всеки миг.

Подаде едната от раниците на Анселмо.

— Как си, старче? — запита го той.

Анселмо дялаше — той привършваше последния клин; бе направил цяла купчинка по модел, който Робърт Джордън му беше дал. Това бяха резервни клинове — в случай, че стане нужда от тях.

— Добре — отвърна възрастният човек и кимна. — За сега съм много добре. — Протегна ръка. — Гледай — каза той и се усмихна. Ръката му не потрепваше.

— Виено, у que?^[2] — каза му Робърт Джордън. — С цяла ръка мога винаги. Я само с един пръст.

Анселмо протегна пръст. Пръстът му трепереше. Погледна Робърт Джордън и поклати глава.

— Ето и моя — показва му Робърт Джордън. — Винаги. Това си е нормално.

— С мен не — каза Фернандо. Протегна показалеца на дясната си ръка, за да им покаже. После на лявата.

— А да плюеш можеш ли? — запита го Агустин и намигна на Робърт Джордън.

Фернандо се изхрачи и гордо плю на пещерния под, после разтри плюнката с крак.

— Муле мръсно — скара му се Пилар. — Като искаш да покажеш какъв си храбър, плюй в огъня.

— Нямахте да плюя на пода, Пилар, ако не напускахме това място — изрече важно Фернандо.

— Днес внимавай къде плюеш — каза му Пилар. Да не плюеш някъде, където ще останеш.

— Тая е като черна котка — озъби се Агустин. При него нервното напрежение се изразяваше в желание да се шегува — състоянието му беше същото, както и на останалите.

— Аз само се шегувам — успокои го Пилар.

— И аз — каза Агустин. — Но me cago en la leche, доволен ще съм, когато започне.

— Къде е циганинът? — обърна се Робърт Джордън към Еладио.

— С конете — каза Еладио. — Вижда се, ако застанеш на входа.

— Как е той?

— Трепери от страх — усмихна се Еладио. Успокояваше се, когато говореше за чужд страх.

— Слушай, Ingles — започна Пилар. Робърт Джордън погледна към нея и в същия миг видя, че тя стои с отворена уста и гледа тъй, сякаш не вярва на собствените си очи — мигом се извърна към пещерния вход, посягайки към пистолета си. Там, като придържаше чула о една ръка, огнеприкривателят на късия автомат щръкнал зад рамото му, стоеше Пабло, набит, широкоплещест, отдавна небръснат и малките му очи със зачервени клепки не гледаха към никого поспециално.

— Ти... — каза Пилар невярваща. — Ти...

— Аз — каза Пабло безизразно. Той влезе в пещерата.

— Hola, Ingles — каза той. — Доведох петима от отрядите на Елиас и Алехандро. Горе са с конете си.

— Ами взривателя и детонаторите? — запита Робърт Джордън. — Ами другите материали?

— Хвърлих ги в реката, от скалата на ждрелото — каза Пабло пак, без да гледа към никого. — Но сетих се, че взривяването може да стане с граната. Измислих как.

— И аз — каза Робърт Джордън.

— Нямате ли нещо за пиене? — запита изморено Пабло.

Робърт Джордън му подаде плоското шише, той глътна бързо и изтри уста с ръка.

— Какво става с теб? — запита Пилар.

— Nada — каза Пабло и пак изтри уста. — Нищо. Върнах се.

— Но какво ти става все пак?

— Нищо. Беше минута на слабост. Отидох си, но се върнах. — Той се обърна към Робърт Джордън: — En el fondo no soy cobarde — каза той. — В дъното на душата си не съм страхливец.

Но си много други неща, помисли Робърт Джордън. Да пукна, ако не си. Но радвам се да те видя, кучи сине.

— Само петима можах да докарам от Елиас и Алехандро — обясни Пабло. — Откакто тръгнах отгук, все съм яздил. Само деветимата в никакъв случай нямаше да се справите. Изключено е. Знаех го още снощи, когато el Ingles обясни как ще стане. Изключено. На долния пост са седем войници и ефрейтор. Ами ако се вдигне тревога или окажат съпротива?

Сега гледаше към Робърт Джордън.

— Когато си тръгнах, мислех — ще разбере, че е невъзможно и ще се откаже. После, когато ти изхвърлих материалите, започнах да мисля иначе.

— Радвам се, че те виждам — усмихна му се Робърт Джордън. Той се приближи към него. — Ще минем и с гранати. Ще свършат работа. Останалото не е важно сега.

— Не е — каза Пабло. — И не го правя заради теб. Ти ни донесе нещастие. Всичко започна с теб. И това, което стана със Сордо. Но когато ти изхвърлих материала, почувствувах се много самотен.

— Твоята мама... — викна Пилар.

— И тръгнах да търся хора, за да можем да се надяваме на успех. Докарах най-добрите, които намерих. Оставих ги да чакат горе на билото, за да поговорим най-напред. Те мислят, че аз съм командир на отряда.

— Си — заяви Пилар, — ако поискаш. Пабло я изгледа и не каза нищо. После заговори простичко и спокойно: — Много нещо премислих след това, дето стана с Глухия. И реших: ако ще свършим, да свършим всички заедно. Но теб, Ingles, те мразя, защото ти ни докара това на главите.

— Но Пабло... — започна Фернандо. Той още обираше с хляб соса от яхнията пред себе си, джобовете му бяха натъпкани с гранати и беше нарамил торба с патрони. — Не си ли уверен, че операцията ще мине успешно? Завчера не каза ли, че си убеден, че ще мине успешно.

— Сипи му още яхния — нареди злобно Пилар на Мария. После се обърна към Пабло и погледът ѝ се смекчи. — Значи, ти се върна, а?

— Да, жено — каза Пабло.

— Добре дошъл, тогава — каза Пилар. — Знаех си аз, че не си развалина, макар че изглеждаше.

— Като направиш такова нещо, изпадаш в самота, която не можеш да понесеш — обясни ѝ спокойно Пабло.

— Която не можеш да понесеш — подразни го тя. — Която и петнадесет минути не можеш да изтраеш.

— Не ми се подигравай, жено. Аз се върнах.

— И си добре дошъл — каза тя. — Казах ти го вече, не ме ли чу? Изпий си кафето и да вървим. Омръзна ми от тия представления.

— Това кафе ли е? — запита Пабло.

— Естествено — отвърна Фернандо.

— Налей ми малко, Мария — помоли Пабло. — Ти как си? — Той не я погледна.

— Добре — каза Мария и му подаде канче с кафе. — Ядене искаш ли? — Пабло поклати глава.

— *No me gusta estar solo* — продължаваше да обяснява Пабло само на Пилар, сякаш другите не бяха при тях. — Не ми е приятно да съм сам. *Sabes?*^[3] Вчера цял ден яздих сам, но не ми беше тягостно, защото се трудих за общото благо. Но през нощта! *Nombre! Que maj lo pase!*^[4]

— Твоят предшественик, знаменитият Юда Искаротски се обесил — заяде се Пилар.

— Не говори така с мен, жено — изохка Пабло. — Не виждаш ли? Върнах се. Не говори за Юда и разни такива работи. Върнах се.

— А тия, дето ги докара, как са? — запита Пилар. — Струваше ли си труда да ги докарваш?

— *Son buenos*^[5] — каза Пабло. Набра смелост и погледна Пилар в очите, после пак извърна поглед.

— *Buenos y bobos*. Добри и глупави. Готови да умрат и всички останали глупости. *A tu gusto*. По твой вкус. Каквито ги харесваш.

Пабло отново погледна Пилар в очите и този път не отмести поглед. Гледаше я в упор със зачервените си свински очички.

— Ти — каза тя и хрипкавият ѝ глас пак прозвуча ласкаво. — Ах, ти. Ако в един мъж има нещо, все ще остане частица от него, така си мисля аз.

— Listo^[6] — каза Пабло. Сега той гледаше с твърд, немигащ поглед. — Каквото и да ни донесе днешният ден, готов съм.

— Сега виждам, че наистина си се върнал — каза Пилар. — Сега повярвах. Но *hombre*, много се беше отдалечил от нас.

— Дай още една глътка — обърна се Пабло към Робърт Джордън — и да тръгваме.

---

[1] Цена нямат (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Какво от това (исп.). — Б.пр. ↑

[3] Знаеш ли (исп.). — Б.пр. ↑

[4] Човече! Колко лошо я прекарах! (исп.) — Б.пр. ↑

[5] Добри са (исп.) — Б.пр. ↑

[6] Готов съм (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ДЕВЕТА

Поеха нагоре в тъмнината, през тъмната гора, за да излязат при тесния пролом на върха. Бяха тежко натоварени и се изкачваха бавно. Конете също носеха товари, положени напряко на седлата.

Ако се наложи — срязваме ремъците, за да се освободим от тях — бе казала Пилар. — Но запазим ли всичко това, ще ни свърши работа за нов лагер.

— Къде са останалите боеприпаси? — бе запитал Робърт Джордън, докато притягаха с ремъци товарите към седлата.

— В тези дисаги.

Робърт Джордън се беше превил под тежестта на тежката раница, усещаше как якичката на куртката го дърпа надолу, защото в джобовете ѝ беше напъхал гранати, пистолетът тегнеше на бедрото му, а джобовете на панталоните му се бяха издули от автоматните пълнители. В устата си още усещаше вкусът на кафето; автоматът носеше в дясната си ръка, а с лявата придърпваше нагоре якичката на куртката, за да му убиват по-малко ремъците на раницата.

— Ingles — обади се Пабло, който крачеше до него в тъмнината.

— Казвай.

— Тези, дето ги докарах, мислят, че ще мине добре, защото аз ги докарах — каза Пабло. — Внимавай да не кажеш нещо, че да се усъмнят.

— Добре — обеща Робърт Джордън. — Но нека се опитаме наистина да го проведем добре.

— Има пет коня, sabes? — каза предпазливо Пабло.

— Добре — каза Робърт Джордън. — Конете ще държим заедно.

— Добре — отвърна Пабло и повече нищо не каза.

Едва ли в тебе е настъпил прелом по пътя за Таре^[1], стари приятелю Пабло, мина през ума на Робърт Джордън. Едва ли. Но и това, че се завърна, беше само по себе си чудо. Решат ли да те канонизират — нямаш проблеми.

— С тези петимата аз ще взема долния пост — това, което Сордо трябваше да направи — обясни Пабло. — Ще прережем жиците, после напред към моста, както се разбрахме.

Преди десет минути се уговорихме за това, помисли си Робърт Джордън. Интересно защо сега пак...

— Не е изключено да успеем да се доберем до Гредос — каза Пабло. — Аз много мислих, честна дума.

Сигурно сега ти е хрумнало нещо друго, помисли Робърт Джордън. Пак някакво откровение те е осенило. Но няма да ме убедиш, че ме каниш да дойда. Не, Пабло. Твърде много искаш от мен — това не мога да повярвам.

Откакто Пабло се бе появил в пещерата и беше казал, че води петима души, настроението на Робърт Джордън бе започнало да се поправя. Завръщането на Пабло беше разсеяло чувството за обреченост, което витаеше около предстоящата операция, откакто бе паднал снегът и макар да не приемаше завръщането на Пабло като доказателство, че отново е под щастлива звезда, защото в щастливи звезди не вярваше, все пак мислеше, че нещата са взели обрат към добро и операцията е осъществима. Предчувствието, че ги чака провал, беше отстъпило място на увереност, която се надигаше в него като автомобилна гума под равномерните тласъци на помпата. Отначало почти нямаше разлика, макар че началото вече бе сложено, помпата работи и гумата се понадига, но сега вълната на бодростта нахлуваше уверено като морски прилив, като мъзга, която е тръгнала по дървесната кора, и той вече усещаше как в него се заражда онова отрицание на лошите предчувствия, което пред боя нерядко прераства в истинско щастие.

Това беше най-хубавата му черта, дарованието, което го правеше боец; способността не да си затваря очите пред неизвестния край, а да го презира. Малко по малко бе загубил това качество, защото се бе налагало да поема твърде големи отговорности за живота на другите, да изпълнява неща, недостатъчно добре или погрешно замислени. А при такива обстоятелства не можеш да си затваряш очите за опасността от лош край, от провал. Въпросът не беше просто да пропъдиш от ума си мисълта как ти самият би могъл да пострадаш. Знаеше, че самият той е нищо, че смъртта също е нищо. Наистина знаеше това, вярваше твърдо в него. През последните няколко дни бе

научил, че той самият, заедно с още едно същество, могат да бъдат всичко. Но вътре в себе си съзнаваше, че това е изключение. Изживяхме го, каза си той. Излязох голям щастливец. Получих този дар, може би защото никога не съм се стремил да го получа. Не могат да ми го отнемат, не мога да го загубя. Но това вече отмина, сега, тази сутрин, то вече е отминало, а пред нас е работата, която трябва да свършим.

Какво пък, хубаво, ще понаваксаш малко от нещо, от което изпитваше силен недостиг напоследък. Съвсем беше останал на сухо. По едно време дори се срамувах от теб. Само че ти — това бях аз. Няма никакво „аз“, което да може да те съди. И двамата бяхме закъсали. И ти, и аз. Хайде стига! Престани с това шизофренично раздвоение на мисълта. Изказвайте се един по един. Така, сега се пооправи. Но слушай, не бива така, по цял ден да мислиш за момичето. Единственото, което можеш да сториш, за да я защитиш, е да я държиш настрана — това и правиш. По всичко личи, че коне ще има предостатъчно. Най-доброто, което можеш да направиш за нея, е да си свършиш работата както трябва и бързо да се измъкнеш, мисълта за нея само ще ти попречи да направиш това. Така че не я мисли повече.

Като реши всичко това, той спря и изчака Мария да го настигне заедно с Пилар, Рафаел и конете.

— Привет, гуара — повика я той в тъмното — Как си?

— Добре съм, Роберто — отвърна тя.

— Не се тревожи за нищо — прошепна ѝ той и прехвърли автомата в лявата си ръка, а дясната сложи на рамото ѝ.

— Не се тревожа — каза тя.

— Всичко е добре подготвено. Рафаел ще остане с тебе да държите конете.

— Предпочитам с теб.

— Не. Най-полезна ще си при конете.

— Добре — прие тя. — Там ще бъда.

В същия миг един от конете изцвили и веднага след това откъм поляната под пролома долетя ответно цвилене, което се извиси в пронизително треперливо хриптене, и изведнъж секна.

Робърт Джордън различи в тъмнината пред себе си очертанията на новите коне. Ускори крачка и стигна до тях заедно с Пабло.

Ездачите бяха до конете.

— Salud — поздрави Робърт Джордън.

— Salud — отвърнаха те в тъмното. Не успяваше да различи лицата им.

— Това е el ingles, който идва с нас — обясни Пабло. — Динамитчика.

Никой не отвърна на това. Може би бяха кимнали в тъмното.

— Да вървим, Пабло — подкани един от хората. — Скоро ще се развидели.

— Донесохте ли още гранати? — запита друг.

— Колкото щеш — каза Пабло. — Като оставим конете, ще си вземете.

— Тогава да вървим — обади се трети глас. — Половината нощ висим тук и чакаме.

— Hola, Пилар — викна един от тях, когато жената се зададе.

— Que me mafen^[2], ако това не е Пепе — отвърна Пилар дрезгаво. — Как си, овчарче?

— Добре — отвърна човекът. — Dentro de la gravedad.

— Какъв кон яздиш? — запита го Пилар.

— Пабловия Сивушко — отговори човекът. — Това се казва кон.

— Хайде — каза друг. — Да вървим. Че каквото се раздрънкахме.

— Как си, Елисио? — обърна се Пилар към него, докато той възседаше.

— Че как мога да съм? — бе грубият отговор. — Хайде, жено, работа ни чака.

Пабло яхна едрия дорест кон.

— Всички след мен и никой да не се обажда — нареди той. — Водя ви към мястото, където ще оставим конете.

---

[1] Град в антична Персия. Родното място на свети Павел, на испански — Пабло, преминал от юдейството в християнството. — Б.пр. ↑

[2] Да ме убият (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ЧЕТИРИДЕСЕТА

Докато Робърт Джордън бе спал, докато бе обмислял как да взриви моста и докато беше с Мария, Андрес не беше напреднал кой знае колко. Преди да достигне републиканските линии, той бе печелил време, провирал се беше край фашистките постове толкова бързо, колкото може да върви в тъмнината здрав, издръжлив селянин, който познава околността. Но веднъж навлязъл в републиканските позиции, придвижването му се бе забавило много.

Теоретически, достатъчно беше да показва пропуската, удостоверението с печата СВР, получено от Робърт Джордън, и пакета със същия печат, за да му помагат всички да се добере, ковкото е възможно по-бързо до местоназначението. Но, попаднал на републиканска територия, той се бе натъкнал на ротния командир, който бе погледнал на цялата негова мисия с глуповата мрачна подозрителност.

С този ротен командир Андрес беше отишъл в щаба на батальона и батальонният командир, бръснар до започването на движението, го бе изслушал с жар и се бе заловил за работа. Този командир, на име Гомес, наруга ротния за глупостта му, потупа Андрес по гърба, почерпи го с евтин коняк и му каза, че самият той, бивш бръснар, винаги е искал да стане guerrillero. После бе разбудил своя адютант, беше му предал командването на батальона и бе изпратил ординареца си да доведе мотоциклетиста му. Вместо да изпрати Андрес в щаба на бригадата с мотоциклетиста, Гомес бе решил, че ще е по-добре да го отведе сам, за да ускори нещата; Андрес се бе вкопчил в предната седалка и те се бяха понесли с рев по планинския път, осеян с ями от снарядите, подскачайки по неравностите. От двете страни на пътя имаше високи дървета, лъчът на мотоциклетния фар осветяваше варосаните им дънери, на места наранени, белосаната кора, надраскана и разкътана от вбилите се куршуми и шрапнели през сраженията, водени по този път в първата година на движението. Свърнаха към един планински курорт, където в сграда с продънен покрив се

помещаваше бригадният щаб, Гомес спря рязко като мотоциклетен състезател, опря машината до стената, мина край дремещия часови, който стреснат, застана мирно, и влезе в голяма стая със стени, покрити с карти, където един съвсем сънен офицер със зелен сенник над очите седеше зад работна маса с два телефона, лампа и един брой на „Мундо обреро“.

Този офицер вдигна очи към Гомес и каза:

— Защо си тук? Не знаеш ли за какво е измислен телефонът?

— Трябва да видя подполковника — каза Гомес.

— Той спи — бе отговорът на офицера. — Още от една миля ти видях фара, като идваше по пътя. Някоя бомбардировка ли искаш да ни навлечеш?

— Извикай подполковника, — каза Гомес. — Работата е от първостепенна важност.

— Казах ти, че спи — отсече офицерът. — Какъв е тоя бандит с теб? — кимна той към Андрес.

— Той е guerrillero от другата страна на фронта и носи важно съобщение за генерал Голц. Генералът, командущ настъплението, което трябва да почне на разсъмване при Навасерада — каза Гомес сериозно и възбудено. — За бога, разбуди el Teniente-Coronel.

Офицерът го изгледа с полузатворените си очи, засенени от зелената целулоидна козирка.

— Вие сте луди — каза той. — Не ми е известно никакво настъпление и никакъв генерал Голц. Вземай този шегаджия и се връщайте в батальона.

— На теб говоря, разбуди el Teniente-Coronel — каза Гомес и Андрес забеляза как устата му се изопна.

— Върви на майната си — отвърна му лениво офицерът и се извърна.

Гомес извади от кобура тежкия си деветмилиметров пистолет „Стар“ и го опря в рамото на офицера.

— Събуди го, фашистко копеле! — ревна той. — Събуди го или ще те убия.

— Успокой се — каза офицерът. — Вие бръснарите много се горещите.

На светлината на настолната лампа Андрес видя как на лицето на Гомес се изписа ненавист. Но той издума само:

— Събуди го!

— Ординарец! — викна офицерът с презрителен глас.

На вратата се показа войник, отдаде чест и излезе.

— Годеницата му е на гости — обясни офицерът и отново се залови за вестника. — Сигурен съм, че много ще ти се зарадва, като те види.

— Такива като теб провалят всичките ни усилия да победим — ухапа Гомес щабния офицер.

Офицерът не му обърна внимание. После, като продължаваше да чете, каза сякаш на себе си:

— Какво странно издание е това!

— Тогава защо не четеш „Ел Дебате“? Това е вестник за такива като теб. — Гомес беше назовал водещия консервативно католически орган, издаван в Мадрид до началото на движението.

— Не забравяй, че аз съм по-старши по чин и ако направя рапорт за теб, ще има тежест — каза офицерът, без да вдигне глава. — Никога не съм чел „Ел Дебате“. Не си позволявай неверни обвинения.

— Не, не го четеш. Четеш „А-БЕ-СЕ“ — каза Гомес. — Армията още гъмжи от такива като теб. Кадрови офицери като теб. Но това няма да продължи вечно. Работим с невежи и с циници, защото нямаме друг избор. Но едните ще ги обучим, а вторите ще ги махнем.

— Не се казва махане, а чистка — поправи го офицерът, без да вдига глава. — Ето тук пише, че твоите руски приятели са си направили нова чистка. В последно време те прочистват повече от английската сол.

— Наричай го, както искаш — палеше се Гомес. — Както искаш, само да ликвидираме такива като теб.

— Ликвидираме — повтори нагло офицерът, сякаш говореше сам на себе си. — Още една нова дума в кастилския испански.

— Разстрел тогава — каза Гомес. — Тази дума я има в кастилския. Разбираш ли я?

— Да, човече, само не викай. Тук в щаба спи не само el Teniente-Coronel, а и други и това, че толкова се палиш, ми досажда. За това винаги сам се бръсна. Такива разговори не ми се харесват.

Гомес погледна Андрес и поклати глава. Очите му се бяха насълзили от ярост и омраза. Но той само поклати глава, без да казва нищо — запазваше си го за когато му дойде времето. Много такива

неща беше натрупал в паметта си за осемнадесетте месеца, през които се бе издигнал до батальонен командир в Сиера, но сега, когато подполковникът влезе в стаята по пижама, той застана мирно и отдаде чест.

Подполковник Миранда, нисък човек със сиво лице, прослужил целия си живот в армията, загубил любовта на жена си, останала в Мадрид, и по този начин разстроил семейството си, докато той самият разстройваше стомаха си в Мароко, станал републиканец, след като се бе убедил, че е невъзможно да получи развод (за оправяне на стомаха не можеше и да се мисли), бе започнал Гражданската война с чин подполковник. Имаше само едно желание: да завърши войната със същия чин. Добре бе водил отбраната на Сиера и му се искаше да го оставят там за в случай, че се наложи отново да бъде отбранявана и да не го закачат. Чувствуваше се много по-добре, откакто бе започнала войната, вероятно благодарение на принудителното ограничаване на местните ястия, имаше огромен резерв сода бикарбонат, имаше си уиски за вечерите, двадесет и три годишната му любовница чакаше бебе, както почти всички момичета, станали *milicianas* през юли миналата година, и сега той влезе в стаята, кимна в отговор на поздрава на Гомес и му подаде ръка.

— Какво те води насам, Гомес? — защита той, после, обръщайки се към адютанта си на бюрото, добави: — Пепе, дай ми една цигара, моля те.

Гомес му показва документите на Андрес и рапорта. Подполковникът хвърли бърз поглед на пропуска, наречен *salvoconducto*, после към Андрес, кимна му, усмихна се и хвърли хищен поглед към пакета. Опипа печата, подръпна канапа с пръст, после върна на Андрес пропуска и пакетчето.

— Трудно се живее в планината, а? — запита той.

— Не, господин подполковник — отвърна Андрес.

— Казаха ли ти кой е най-близкият пункт, откъдето да тръгнеш за щаба на генерал Голц?

— От Навасерада, господин подполковник — отговори Андрес.

— El Ingles каза, че е някъде около Навасерада, зад линиите, към десния фланг.

— Какъв Ingles? — спокойно запита подполковникът.

— El Ingles, който ни е динамитчик.

Подполковникът кимна. За него това беше още един от съвършено необяснимите куриози в тази война. „El Ingles, който ни е динамитчик.“

— Най-добре ти да го отведеш с мотоциклета, Гомес — предложи подполковникът. — Напиши им едно внушително salvoconducto за Estada Mayor на генерал Голц и ми го дай да го подпиша — нареди той на офицера с целулоидния сенник над очите. — Напиши го на машината, Пепе. Данните ще препишеш оттук — той направи знак на Андрес да си даде пропуска — и сложи два печата. — Той се обърна към Гомес. — Ще ви трябва нещо по-внушително, категорично написано. И правилно. Когато се готви настъпление, хората трябва да внимават. Ще се постарая да бъде съвсем категорично. — После каза на Андрес ласкаво: — Искаш ли нещо? За ядене, за пиене?

— Не, господин подполковник. Не съм гладен. Почерпиха ме с коняк на последния пост и ако пия още, ще ме хване морската болест.

— Като идваше, да си забелязал някакво придвижване или подготовка срещу моя фронт? — обърна се вежливо подполковникът към Андрес.

— Беше както обикновено, господин подполковник. Спокойно. Всичко е спокойно.

— Не съм ли те виждал в Серседия преди три месеца? — запита подполковникът.

— Да, господин подполковник.

Така си и мислех — потупа го по рамото подполковникът. — Ти беше със стария Анселмо. Как е той?

— Добре е, господин подполковник — отвърна му Андрес.

— Хубаво. Радвам се — каза подполковникът. Офицерът му показва пропуска, който беше написал на машината, и той го прочете и подписа. — Сега трябва да бързате — обърна се той към Гомес и Андрес. — Внимавай с мотоциклета — посъветва той Гомес. — Не карай със загасен фар. От един мотоциклет нищо няма да стане, трябва да виждаш къде караш. Поздрави от мен другаря генерал Голц. С него се срещнахме след Пегеринос. — Той стисна ръцете на двамата. — Пъхни документите под ризата. Вятърът брули, когато си на мотоциклет.

Когато те излязоха, той се приближи до един шкаф, извади оттам бутилка и чаша, наля си уиски и досипа вода от една стомна, оставена на пода до стената. После, с чашата в ръка, отпивайки съвсем бавно от уискито, застана пред голямата карта на стената и започна да оценява какви са възможностите за разгръщане на настъпление с изходна точка Навасерада.

— Добре, че не съм аз, ами е Голц — сподели той накрая с офицера, седнал пред масата. Офицерът не отговори, подполковникът откъсна очи от картата, погледна офицера и го видя, че спи, положил глава на лактите си. Подполковникът се приближи до работната маса и премести двата телефона до главата му — единия отдясно, другия отляво. После се приближи към шкафа, наля си още едно уиски, досипа вода и пак се върна към картата.

Андрес, уловил се здраво за предната седалка — тя се затресе, щом Гомес припали мотора, — сведе глава срещу вятъра, когато се понесоха с оглушителен рев в разсечената от фара тъмнина на междуселския път, разстилащ се пред тях в тъмата между двата реда тополи, после тъмнината избледня, изжълтя, когато пътят започна да се спуска в мъглата покрай един поток, после отново се сгъсти и стана непрогледна, след като пътят тръгна нагоре, и тогава пред тях, на един кръстопът, лъчът освети сивите очертания на празни камиони, които се спускаха откъм планината.

ГЛАВА ЧЕТИРИДЕСЕТ И ПЪРВА

Пабло спря коня и се спеша в тъмното. Робърт Джордън чуваше скърцането на седлата и тежкото дишане на останалите, които също слизаха от конете, един кон разтърси глава — издрънча амуниция. Лъхна на конска пот и на кисело от спарени тела на некъпани хора, които не свалят дрехите си — това бяха новодошлите, — и на непроветрено и окадено от огън на дърва от онези, които живееха в пещерата. Пабло стоеше близо до него и излъчваше острата миризма на отдавна изпито вино, напомняща за привкуса, който остава от медена монета в устата. Той запали цигара, като я заслони с шепа, да не се вижда светлинката, подръпна от нея и чу как Пабло каза съвсем тихо: „Пилар, вземи торбата с гранатите, а ние ще сложим букаите на конете.“

— Агустин — прошепна Робърт Джордън, — двамата, с Анселмо идвате с мен на моста. У теб ли е торбата с пълнителите за la maquina?

— Да — каза Агустин. — Как иначе?

Робърт Джордън се приближи към Пилар, която с помощта на Примитиво разседлаваше един от конете.

— Слушай, жено — извика я той тихо.

— Какво има? — прошепна тя дрезгаво и с рязко движение заметна откопчания подкоремнен ремък към другата страна на седлото.

— Нали разбра, че ще атакуват поста, чак когато чуете бомбите?

— Колко пъти ще ми го повтаряш? — ядоса се Пилар. — Ти си по-лош от стара баба, Ingles.

— Това е за проверка — извини се Робърт Джордън. — И щом ликвидирате постовите — бегом назад към моста и прикривате пътя отгоре и левия ми фланг.

— Разбрах още първия път, когато ми го каза, по-ясно няма да ми стане — прошепна Пилар. — Гледай си другата работа.

— И никой да не мърда, никой да не стреля и да не хвърля гранати, докато не чуете експлозията — нареждаше тихо Робърт Джордън.

— Омръзна ми да повтаряш — прошепна Пилар нервно. — Разбрах това още когато бяхме при Глухия.

Робърт Джордън се насочи към мястото, където Пабло връзваше конете.

— По-плашливите ги спънах — каза Пабло. — А тези виж как ги вързах — дръпваш въжето и готово, нали?

— Добре.

— Ще обясня на момичето и на циганина какво да правят с тях — рече Пабло. Хората, които беше довел, стояха отделно, опрени на карабините си.

— Разбра ли всичко? — запита го Робърт Джордън.

— Искате ли питане. Ликвидиране, на поста. Прерязване на жиците. Бегом към моста. Прикриваме моста, докато го взривиш.

— И няма да почват, преди да сте чули бомбите.

— Правилно.

— Тогава — успех!

Пабло изръмжа нещо. После каза:

— А ти ще ни прикриваш с голямата maquina и с твоята малка maquina, когато тръгнем обратно, а Ingles?

— De la primera — обеща Робърт Джордън. — Първата ми работа.

— Тогава друго няма — каза Пабло. — Но трябва много да внимаваш, Ingles, трябва много да внимаваш, защото иначе няма да е толкова просто.

Аз сам ще действам с la maquina — успокои го Робърт Джордън.

— Имаш ли опит с нея? Нямам никакво желание Агустин да ме застреля, какъвто е — мрази ме, като че ли червата си вижда.

— Имам опит с нея, и то не малък. Можеш да ми вярваш. А пък ако стреля Агустин, ще гледам прицела да е високо над главите ви. С висок, много висок мерник.

— Тогава друго няма — каза Пабло. После добави тихо и поверително: — Конете пак няма да ни стигнат.

Кучия му син, помисли си Робърт Джордън, или си мисли, че не го разбрах още първия път, когато ми го каза?

— Аз ще вървя пеша. За конете отговаряш ти.

— Не, Ingles, за теб ще има кон — каза Пабло тихо. — Ще има коне за всички от нашите.

— Това си е твоя работа — махна Робърт Джордън. — Мен не ме брой. Имаш ли достатъчно патрони за твоята нова maquina?

— Да. Всички пълнители, които се намериха у кавалериста. Изстрелях само четири патрона, за да я опитам. Изпробвах я вчера на баирите.

— Хайде — подкани го Робърт Джордън. — Че да пристигнем рано и да се скрием добре.

— Тръгваме всички — каза Пабло. — Suerte^[1], Ingles.

Интересно какво ли има наум това копеле, помисли си Робърт Джордън. Струва ми се, че знам. Но това е негова грижа, не моя. Слава богу, за първи път виждам тези хора.

Той протегна ръка:

— Suerte, Пабло. — И техните две ръце се стиснаха в тъмното.

Когато протягаше ръка, Робърт Джордън имаше усещането, че ще се докосне до влечуго или прокажен. Не знаеше каква е на усещане ръката на Пабло. Но в тъмното ръката на Пабло здраво улови неговата, стисна я открито и той отвърна на ръкостискането. В тъмнината ръката на Пабло се оказа добра и когато Робърт Джордън я стисна, изпита особено чувство, такова, каквото беше изпитал сутринта. Сега сме съюзници, помисли той. Съюзниците винаги обичат да си стискат ръцете. Да не говорим, че си окачат един на друг ордени и се целуват по двете страни, помисли си той. Добре, че минахме без това. Сигурно всички съюзници са такива. В дъното на душата си, au fond, винаги таят омраза. Но този Пабло е особен човек.

— Suerte, Пабло! — И той стисна тази странна, твърда, решителна ръка. — Ще те прикривам добре. Не се безпокой.

— Съжалявам, че ти взех материалите — каза Пабло. — Не знам какво ми стана.

— Но докара това, което не ни достигаше — хора.

— Да знаеш, че не съм те намразил заради моста, Ingles. Сега виждам, че ще свърши добре.

— Какво правите вие двамата? Да не сте станали maricones? — раздаде се изведнъж гласът на Пилар до тях в тъмното. — Само това ти липсваше — да станеш педераст — каза тя на Пабло. — Хайде, Ingles,

престани със сбогуванията, докато тоя не ти е откраднал и останалия динамит.

— Ти не ме разбираш, жено — оплака се Пабло. — А ние с el Ingles се разбираме.

— Теб никой не те разбира. Нито господ, нито собствената ти майка — заяви Пилар. — Нито аз. Хайде, Ingles, сбогувай се със своята стригунка и да вървим. Me sago en tu padre. Да сера на баща ти — но започвам да си мисля, че се боиш сега, когато бикът се задава.

— Твоята мама — каза Робърт Джордън.

— Ти пък изобщо не си имал — весело прошепна Пилар. — Сега да вървим, защото ми се иска по-скоро да започне, че да свършва. Ти върви при твоите — обърна се тя към Пабло. — Решителни са, ама кой знае докога. Имаш там двама, дето и да ми ги даваш, няма да ги взема. Подбирай ги и вървете.

Робърт Джордън метна раницата на гръб и се отправи към конете, за да намери Мария.

— Довиждане, гуара — каза той. — Скоро ще се видим:

Усети странното чувство, че това е недействително, че той е казал тези думи преди или че някакъв влак ще тръгне, да, приличаше по-скоро на влак, който ще отпътува, а той стои на перона на железопътната гара.

— Довиждане, Роберто — каза тя. — Много да се пазиш.

— Разбира се — обеща той. После наведе глава, за да я целуне, и раницата се плъзна към тила му, свлече се върху главата му, така че челата им се блъснаха едно в друго. Докато това ставаше, той знаеше, че и то се е случвало някога преди.

— Не плачи — прошепна той и му беше неудобно не само от товара на гърба.

— Не плача — каза тя. — Само се връщай по-скоро.

— Не се тревожи, като чуваш да се стреля. Днес много ще се стреля.

— Няма. Само се връщай по-скоро.

— Довиждане, гуара — каза той неловко.

— Salud, Роберто.

Робърт Джордън не се бе чувствувал тъй млад от времето, когато се бе качил на влака в Ред Лодж, за да отиде в Билингс, а в Билингс трябваше да се прехвърли на друг влак; тогава за първи път отиваше на

училище. Боеше се, не искаше да отива и не искаше някой да разбере това и на станцията, когато кондукторът вдигна куфара му, той искаше вече да стъпи на долното стъпало на вагона, но в този миг баща му го целуна за прощаване и каза: „Нека бог е с нас, докато сме разделени.“ Баща му беше много религиозен човек и бе казал това просто и искрено. Но мустаците му бяха навлажнени, очите му се бяха насълзили и Робърт Джордън се бе почувствувал много неловко от навлажнено просълзеното благопожелание, от това, че баща му го бе целунал за сбогом — станало му бе тъй неловко, че внезапно се бе почувствувал много по-възрастен от баща си и толкова му бе дожаляло за него, че едва се бе овладял.

Влакът бе тръгнал, а той бе останал да стои на задната платформа на последния вагон и гледаше как гарата и водонапорната кула се смаяват — ето, стават съвсем мънички, като играчки, — а релсите и напречните траверси малко по малко се стесняват и схождат към една точка в далечината под равномерния ритъм, който го отнася надалеч.

„На татко ти май че му беше мъчно да се раздели с теб, а, Боб?“ — бе казал спирачът.

„Да“ — съгласил се бе той, загледан в нискораслите храсти, които бягаха край трасето между отминаващите телеграфни стълбове от двете страни на прашната, развиваща се нишка на железопътната линия. Той гледаше няма ли да се покаже някоя яребица.

„Не ти е неприятно, че тръгваш на училище, нали?“ — „Не, не ми е неприятно“ — бе отговорил той и това беше истина. Нямаше да е истина, ако го беше казал малко по-рано, но сега беше истина и като се прощаваше с Мария, той за първи път оттогава се почувствува тъй малък както в онзи ден, преди влакът да тръгне. Сега се чувствуваше много малък и му беше много неловко и се прощаваше с Мария неловко, като ученик, който казва „довиждане“ на девойка пред пътната врата и не знае дали да я целуне, или не. И тогава разбра, че неловкостта не е от сбогуването, а от онази среща, която му предстои. Прощаването беше само част от неловкостта при мисълта за предстоящата среща.

Ето че пак започваш, каза си той. Но едва ли има човек, който не би се почувствувал твърде млад, за да извърши онова. Той не искаше

да назове „онова“, не искаше да му се даде име. Хайде, каза си той. Стига. Твърде рано ти е още, за да се вдетиняваш.

— Довиждане, гуара — повтори той. — Довиждане, зайче.

— Довиждане, мой Роберто — отвърна тя, а той отиде при Анселмо и Агустин и каза:

— Vamonos.

Анселмо метна на гръб тежката раница. Агустин, който още в пещерата бе нарамил цялото си снаряжение, се бе облегнал на едно дърво, върху товара на гърба му стърчеше цевта на картечницата.

— Добре — пристъпи той. — Vamonos.

Тримата заслизаха по склона.

— Buena suerte, дон Роберто — подвикна Фернандо, когато тримата, крачейки един след друг, го отминаваха, Фернандо беше приклепнал на няколко крачки от тях, но каза това с голямо достойнство.

— Buena suerte и на теб, Фернандо — отвърна Робърт Джордън.

— Във всичко — допълни Агустин.

— Благодаря, дон Роберто — каза Фернандо, без да обръща внимание на Агустин.

— Ще знаеш, че тоя е голям особняк — прошепна Агустин.

— Прав си — каза Робърт Джордън. — Да ти помогна, а? Натоварил си се като катър.

— Нищо ми няма — отказа Агустин. — Ей, доволен съм, че се започва.

— Говори по-тихо — смъмри го Анселмо. — Отсега нататък говорим малко и тихо.

— Надолу по склона, внимателно, Анселмо най-отпред, след него Агустин и накрая Робърт Джордън — той стъпва много предпазливо, усеща сухите борови игли под въжените подметки; ето, спъва се в корен, полита, протяга ръка напред и напипва студения метал на цевта на картечницата и сгънатите ѝ крачка, после косо надолу по стръмното, обувките му се пързаят и рият горската почва, пак протяга напред ръка, лявата, напипва грапавата кора на дървесен ствол, запазва равновесие, ръката му усеща едно по-гладко място, основата на дланта му лепне от смолистия сок, избил там, където кората е била издялана; спускат се по стръмния горист склон към

мястото, от което Робърт Джордън и Анселмо бяха наблюдавали през първия ден.

Сега Анселмо се е спрял в тъмното до един бор, той хваща Робърт Джордън за ръката и му шепне толкова тихо, че едва се разбира:

— Гледай. В мангала има огън.

Една точка блещука долу, там, където — Робърт Джордън знаеше — пътят свършва при моста.

— Ето, отгук гледахме — казва Анселмо. Той улавя ръката на Робърт Джордън, свежда я и я опира до едно одялано място, малко над корените на един дънер. — Аз го дялках, докато ти гледаше. Тук, отдясно, искаше да поставиш la maquina.

— Там ще я поставим.

— Добре.

Оставиха раниците на земята, в корените на боровете, и последваха Анселмо към една полянка, където бяха порасли няколко съвсем мънички борчета.

— Тук — каза Анселмо. — Точно тук.

— Ето отгук, щом се съмне — зашепна Робърт Джордън на Агустин, като приклепна зад мъничките борчета, — ще виждаш част от пътя, пред моста. Ще виждаш и целия мост и малко от пътя от другата му страна, по-нататък той завива зад скалите.

Агустин мълчеше.

— Ще лежиш тук, докато приготвим взрива, и ще стреляш по всичко живо, което се зададе отгоре или отдолу.

— Откъде е тая светлина? — запита Агустин.

— От будката на часовия на отсамната страна прошепна Робърт Джордън.

— Кой ще се заеме с часовете?

— Старецът и аз, нали ти казах. Но ако не се справим с тях, стреляш по двете будки и по часовете, ако ги видиш.

— Да. Това ми го каза.

— След взрива, щом Пабло и неговите хора изскочат откъм завоя, стреляш над главите им, ако ги гонят. И да не ги гонят, пак ще стреляш над главите им, така че ако някой ги преследва, да го спреш. Ясно ли ти е?

— Как да не ми е ясно? Нали ми каза снощи? — Въпроси имаш ли?

— Не. Имам две торби. Може да ги напълня с пръст горе, дето не се вижда, и да ги донеса тук.

— Добре, но тук няма да копаеш. Трябва така да се прикриеш, както се бяхме прикрили на върха.

— Добре. Ще ги напълня и ще ги донеса, преди да се съмне. Ще видиш. Така ще ги наглася, че няма да се забелязват.

— Ти си съвсем близо. Sabes? Денем тия дръвчета добре се виждат отдолу.

— Не се безпокой, Ingles. Къде отиваш?

— Спускам се долу с моята малка maquina. Старецът ще прекоси пролома сега, че да може веднага да изтича до будката на другия край. Тя гледа нататък.

— Тогава друго няма — каза Агустин. — Salud, Ingles. Тютюн имаш ли?

— Няма да пушиш. Много е близко.

— Няма. Само да я подържа в устата. После ще я изпуша.

Робърт Джордън му протегна кутията, Агустин взе три цигари и ги напъха в предната сгъвка на плоската си пастирска шапка. Разгъна крачката на картеницата с цевта, свряна между борчетата, и пипнешком започна да сваля и подрежда товара си, така че всяко нещо да му е подръка.

— Nada mas — каза той. — Друго няма.

Анселмо и Робърт Джордън го оставиха там и се върнаха при раниците.

— Къде ще е най-добре да ги оставим? — прошепна Робърт Джордън.

— Мисля, че тук. Но сигурен ли си, че с твоята малка maquina няма да пропуснеш часовия отгук?

— Точно тук ли се бяхме спрели онзи ден?

— Същото дърво. — Анселмо пошушна тъй тихо, че Джордън едва го чу — старецът говореше, без да помръдва устни, както тогава, — през първия ден. — Нали го белязах с ножа.

Робърт Джордън отново изпита чувството, че всичко се е случвало по-рано, но сега то идваше от това, че повтаряше собствения си въпрос, а старецът — своя отговор.

Същото беше и когато Агустин го бе запитал за часовете, макар да знаеше отговора.

— Достатъчно близко е. Даже много — прошепна той. — Но светлината ни е в гръб. Тук сме добре.

— Тогава аз ще мина от другата страна на дерето и ще заема позиция — каза Анселмо. После добави: — Няма да се сърдиш, Ingles. Но за да не стане грешка. Да не взема да сглупя.

— Какво? — едва прошепна той.

— Да ми го кажеш пак, че да го направя точно.

— Щом стрелям, стреляш и ти. Когато твоят е убит, бягаш по моста към мен. Раниците ще ги смъкна, те ще са при мен и ти ще ми помогнеш да заложим шашките, ще направиш, каквото ти кажа. Всичко ще ти кажа. Ако с мен се случи нещо, ще направиш всичко сам, както съм те учил. Няма да бързаш, ще го направиш както трябва, набиваш клиновете здраво и връзваш гранатите стегнато.

— Всичко ми е ясно — каза Анселмо. — Всичко помня. Сега тръгвам. Прикривай се добре, Ingles, когато се развидели.

— Преди да стреляш — напомни му Робърт Джордън, — се отпусках и се прицелвах съвсем точно. Все едно, че не е човек, ами мишена, de acuerdo1? Прицелвах се не в целия човек, а в определена точка. Ако е с лице към теб — в средата на корема. Ако е с гръб — в средата на гърба. Слушай, старче. Когато аз стрелям, ако той е седнал, ще скочи, преди да побегне или да залегне. В този момент ще стреляш, а ако остане седнал, стреляй веднага. Не чакай. Но така, че със сигурност да го уцелиш. Приблужи се на петдесет крачки. Ти си ловец. За тебе не е трудно.

— Ще направя, каквото наредиш — каза Анселмо.

— Да. Така нареждам — каза Робърт Джордън.

Добре, че се сетих да го кажа като заповед, помисли си той. Това го улеснява. Снема от него част от проклятието. Поне дано да е така. Част от вината. Бях забравил какво ми бе казал първия ден за греха да убиваш.

— Така заповядвам — изрече отчетливо той. — Сега върви.

— Me voy — каза Анселмо. — До скоро, Ingles.

— До скоро, старче — откликна Робърт Джордън.

Спомни си за баща си на железопътната гара и влажно сълзливото прощаване и не каза нито Salud, нито „сбогом“, нито

„успех“, нито нещо друго от този род.

— Прочисти ли цевта от маслото, старче? — прошепна той. — Че нали знаеш как ще стреля, ако не си...

— ... още в пещерата — отвърна Анселмо. — Прочистих всички пушки с шомпола.

— Тогава, до скоро виждане — каза Робърт Джордън и старецът с широки, леки крачки изчезна между дърветата, като стъпваше безшумно.

Робърт Джордън легна на покритата с борови игли горска земя и зачака първия повей в клоните на боровете, който е предвестник на утрото. Извади пълнителя на автомата и няколко пъти изтласка затвора напред и назад. После, без да отпуска затвора, обърна оръжието към себе си, допря в тъмнината дулото до устните си и продуха цевта, усещайки вкуса на намасления метал. Положи автомата напъряко в сгъвката на лакътя си със затвора нагоре, за да не попаднат вътре борови иглички или нещо друго, извади с палец всички патрони от пълнителя, като ги събра в носната кърпичка, която бе разстлал пред себе си. После, напипвайки патроните един по един в тъмното, той ги обръщаше с гилзата назад, натискаше ги и ги плъзваше един след друг в пълнителя. Сега пълнителят пак натежа, той го постави обратно и го чу как щракна, когато се намести. Лежеше по корем зад бора, положил автомата напъряки в сгъвката на лакътя си, и гледаше светлинката долу. Понякога тя изчезваше и той се досещаше, че човекът в будката е заслонил жаравата. Робърт Джордън лежеше там и чакаше да се съмне.

---

[1] Успех (исп.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ЧЕТИРИДЕСЕТ И ВТОРА

Докато Пабло беше яздил назад към пещерата, връщайки се от планините, и докато отрядът бе слизал по склона към онова място, където оставиха конете, Андрес бързо напредваше към щаба на Голц.

Излязоха на главния път за Навасерада, по който от планината се спускаха камиони. Там имаше контролен пост, но когато Гомес показа на часовия пропускател, подписан от подполковник Миранда, той освети документа с джобно фенерче, показа го на другия часови, после го върна на Гомес и отдаде чест.

— Siga — каза той. — Продължавайте. Но със загасени светлини.

Мотоциклетът отново зарева, Андрес се вкопчи здраво в предната седалка и те продължиха пътя си, като Гомес внимателно се разминаваше с дългата колона на камионите, които караха със загасени фарове надолу по пътя. Имаше и камиони, които изкачваха стръмнината и вдигаха прахоляк — Андрес не го виждаше в тъмното, но го чувствуваше като облак, който бие в лицето му и скърца между зъбите му.

Караха плътно зад някакъв камион, мотоциклетът започна да се дави, тогава Гомес даде газ, задмина го, после задмина втори, трети, четвърти, а камионите, които се задаваха отсреща, с грохот профучаваха от лявата им страна. Сега зад тях имаше лека кола и клаксонът и се врязваше в рева на камионите сред облака прах; после тя включи фаровете, освети надвисналия жълт пращен облак и ги изпревари — скоростите ѝ виеха настойчиво, заплашително, а клаксонът сякаш искаше да спуска тъпанчетата на ушите им.

После някъде пред тях движението бе спряло и провирайки се между санитарните коли, щабните автомобили, една бронирана кола, още една и още една, спрели като тромави метални костенурки, забили дула в не уталожилите се още пращен облак, те стигнаха до втори контролен пост, където беше станало сблъскване. Един камион бе спрял, следващият се бе врязал в него и на пътя се валяха сандъци с

патрони. Единият от сандъците се бе отворил при падането и когато Гомес и Андрес слязоха от мотоциклета и го забутаха напред, провирайки се между спрелите коли към контролния пост, където трябваше да си покажат пропуска, Андрес стъпваше върху купчинки патрони, хиляди месингови гилзи, разпилени в праха. Радиаторът на втория камион беше съвсем смазан. Следващата машина се бе допряла до задния му капак. Стотици други напираха отзад и офицер с високи ботуши тичаше надолу по пътя и крещеше на водачите от автоколоната да се поизтеглят на заден ход, за да може удареният камион да бъде извлечен встрани от пътя.

Но камионите бяха много — те можеха да отстъпят на заден ход само ако офицерът стигнеше до края на непрестанно удължаващата се автоколона, за да спре удължаването ѝ, и Андрес го виждаше как бяга, препъва се с джобното фенерче в ръка, крещи, ругае, а в тъмнината прииждат нови и нови камиони.

Часовият на контролния пост не им върна пропуска. Бяха двама часови с карабини през рамо, с фенерчета в ръце, и те също крещяха. Този, който взе пропуска, отиде на другата страна на пътя, спря един от камионите от насрещния поток, за да обясни на шофьора да продължи до следващия контролен пост и да им каже там да задържат всички идващи камиони, докато задръстването се оправи. Шофьорът на камиона го изслуша и подкара надолу. После, все още с пропуска в ръка, часовият от контролния пост се върна назад и закрепя на шофьора на камиона, чийто товар се беше разсипал.

— Оставяй всичко и, за бога, карай напред, чеда можем да разчистим! — извика той на шофьора.

— Разбит ми е кардана — каза шофьорът, приведен до задните колела на камиона си.

По дяволите кардана ти. Шавай — на теб ти говоря!

— С разбит диференциал не може да тръгне — отговори шофьора и пак се наведе.

— Тогава някой да те извлече, само освободи пътя, че да можем да махнем оная железария, другата.

Шофьорът мрачно изглежда часовия, който освети с електрическо фенерче разбитата задна част на камиона.

— Давай! Давай! — крещеше часовият, все още с пропуска в ръка.

— Ами документите ми — напомни му Гомес. — Пропуска ми. Бърза ме.

— Върви по дяволите с твоя пропуск — каза часовият, подаде му го и се затече по пътя да спре един задал се отгоре камион.

— Обърни на кръстопътя и ела да извлечеш тази машина — каза той на шофьора.

— Имам заповед да...

— Майната ѝ на твоята заповед. Прави, каквото ти казвам!

Шофьорът включи на скорост, подкара надолу по пътя и изчезна в прахоляка.

Гомес запали мотора, след като заобиколиха катастрофирания камион, и излязоха на дясната страна на шосето, което оттук нагоре беше чисто; Андрес пак се вкопчи в предното седло и видя как часовият спира друг камион и говори на шофьора, който се е подал от кабината и го слуша.

Сега те се носеха бързо по пътя, който се изкачваше все по-нагоре в планината. Автоколоната в тяхната посока беше задържана при контролния пост, само насрещни камиони профучаваха от лявата им страна, мотоциклетът бързо и равномерно изкачваше стръмнината и скоро застигна онази част от автоколоната, която бе минала през контролния пост, преди да бе станала аварията.

Като продължаваха да карат на загасени светлини, те задминаха още четири бронирани коли, после дълга редица камиони с войници. Войниците пътуваха смълчани в тъмнината и отначало Андрес само почувствува присъствието им: някъде над главата му, една плътна маса, извисяваща се над контурите, на каросериите, които задминаваха в праха. После ги застигна още една щабна кола, която сигнализираше продължително с клаксона и святкаше с фаровете, и при всяко светване Андрес виждаше войниците с каски, дулата на пушките, щръкнали към тъмното небе, цевите на картечниците, също сочещи към зенита, ясно открили се в тъмнината на нощта, която ги поглъщаше всеки път, щом фаровете гаснеха. Изравниха се с един камион в мига, когато фаровете светнаха, и в краткото припламване на лъча той видя изопнатите и умърлушени войнишки лица. Бойците бяха с каски, досещаха се, че щом ги прехвърлят с камиони в тъмното, значи, се готви настъпление, лицата им бяха напрегнати, всеки премисляше своите грижи в тъмнината и заревото ги разкриваше

такива, каквито те не биха изглеждали денем, от страх да не се издадат един пред друг, такива щяха да бъдат до започването на бомбардировката и атаката, а тогава вече кой ти мъчи и какво е изписано на лицето му.

Седнал зад Гомес, който все още успяваше да се движи пред щабната кола и задминаваше камионите един след друг, Андрес не се беше потопил в такива мисли за войнишките лица. Той мислеше друго: „Каква армия, какво въоръжение. Как е механизирана. *Vaya gente!*^[1] Гледай ги само. Ето я републиканската армия. Виждаш ли ги. Камион след камион. Всички с еднакви униформи. Всички с каски. Гледай *las maquinas*, как са щръкнали от камионите и чакат самолетите. Гледай каква армия сме изградили!“

И когато мотоциклетът изпреварваше високите, сиви камиони, пълни с войници, сиви камиони с високи четвъртити кабинни и грозни квадратни радиатори, изпреварваше ги, без да забавя ход, изкачвайки равномерно пътя, в прахоляка и святкащите фарове на щабния автомобил, който ги гонеше, проблясъците, осветяващи задния капак на камиона с нарисувана на него армейска червена звезда и същата такава звезда на прашните кузове, и когато мотоциклетът, който сега равномерно изкачваше стръмнината, вземаше завой след завой по виещия се път, а въздухът ставаше все по-хладен и камионите ръмжаха и виеха, в проблясъците се виждаше, че на някои от тях водата в радиаторите е закипяла и мотоциклетният мотор също беше започнал да се задъхва — Андрес, здраво вкопчил се в предното седло, си мислеше: *mucho, mucho*^[2] е такава едно пътешествие с мотоциклет! Никога по-рано не се бе возил на мотоциклет, а сега се изкачваха в планината сред цялото това движение, свързано с настъплението, и докато се изкачваха с Гомес по стръмния път, той знаеше, че изобщо няма смисъл да си блъска главата ще се върне ли навреме за нападението срещу постовете. При това движение и бъркотия той ще може да се върне едва утре привечер, и то в най-добрия случай. Никога по-рано не беше виждал настъпление или подготовка за настъпление и сега, докато се движеха по пътя, той се дивеше на голямата и мощна армия, изградена от Републиката.

Преваляха една дълга полегата отсечка, която прорязваше планинския склон; тя беше толкова стръмна, че малко преди върха Гомес му каза да слезе и двамата избутаха мотоциклета през билото на

прохода. Току под седловината, малко вляво, имаше една извивка на пътя, където колите можеха да обръщат, и там видяха светлилки, мъждукащи пред голямата каменна сграда, дълга каменна грамада, която се открояваше на нощното небе.

Да вървим да питаме къде е щабът — каза Гомес на Андрес и те избутаха мотоциклета до затворената врата на голямото каменно здание, където стояха двама часови. Гомес опря мотоциклета на стената, вратата се отвори и на светлината, идваща отвътре, видяха мотоциклетист с кожен костюм, полева чанта през рамо и маузер в дървен кобур на хълбока. Когато вратата се затвори, той намери в тъмнината своя мотоциклет до вратата, пробяга с него няколко крачки, докато моторът запали, и зафуча нагоре по пътя.

Гомес се обърна към един от часовите при входа.

— Капитан Гомес от шестдесет и пета бригада каза той. — Къде мога да намеря щаба на генерал Голц, командоващ тридесет и пета дивизия?

— Не е тук — каза часовият.

— А това тук какво е?

— Comandancia.^[3]

— Каква comandancia?

— Comandancia.

— Comandancia на коя част?

— Кой си ти, че ме разпитваш? — сопна му се в тъмнината часовият. Тук, в най-високата точка на пролома, небето беше много чисто, обсипано в звезди, и сега, след като бяха изплували от прашния облак, Андрес виждаше ясно, макар че беше тъмно. Под тях, където пътят свиваше вдясно, той забелязваше на фона на нощното небе очертанията на върволицата от камиони и автомобили.

— Аз съм капитан Рохелио Гомес от Първи батальон на шестдесет и пета бригада и питам къде е щабът на генерал Голц — каза Гомес.

Часовият полуотвори вратата.

— Извикайте ефрейтора от охраната — нареди той на някого вътре.

В същия миг откъм завоя се зададе голяма щабна кола и се насочи към каменното здание, където стояха Андрес и Гомес и

очакваха ефрейтора. Автомобилът се приближи към тях и спря пред вратата.

Един едър мъж, възрастен и тежък, с грамадна пясъчножълта барета, каквито носят в стрелковите поделения на френската армия — *les chasseurs a pied*, — с планшет и пистолет на ремък, пристегнат над тренчката, слезе от задната седалка на автомобила заедно с още двама души в униформата на Интернационалните бригади.

На френски — език, който Андрес не разбираше, а Гомес като бивш бръснар поназнайваше — той нареди на шофьора да откара колата под прикритие.

Когато оня се запъти към вратата, съпроводен от другите двама офицери, Гомес ясно видя лицето му на светлината и го позна. Виждал беше този човек на митинги, често беше чел статиите му в „Мундо обреро“, преведени от френски. Позна мъхнатите вежди, воднистосивите очи, двойната брадичка — това беше една от големите революционни фигури в съвременна Франция, човекът, който на времето бе ръководил въстанието на френския флот в Черно море. Гомес знаеше, че този човек заема висок политически пост в Интернационалните бригади, че не може да не му е известно къде се намира щабът на Голц и би могъл да го упъти. Но той не знаеше какво бяха направили с този човек времето, разочарованието, горчивината, натрупана по лични и политически причини, и неудовлетвореното честолюбие, не знаеше, че няма нищо по-опасно от това да се обърнеш към него с въпрос. Без да знае всичко това, той направи крачка напред, застана на пътя на този човек, поздрави го със стиснат юмрук и каза:

— Другарю Масар, ние носим съобщение за генерал Голц. Можете ли да ни упътите къде му е щабът? Бързо е.

Високият, тежък възрастен мъж извърна към Гомес сведената си напред глава и внимателно го изгледа със своите воднисти очи. Дори тук, на фронта, след пътуването на свеж въздух в открита кола, сивото му лице, осветено от голата електрическа крушка, показваше признаци на разложение. То сякаш бе изваяно от онази мъртва тъкан, която може да се намери под ноктите на престарял лъв.

— Какво носите, другарю? — запита той Гомес на испански със силен каталонски акцент. Изгледа Андрес косо, погледът му се плъзна по него, после се насочи към Гомес.

— Съобщение за генерал Голц — трябва да се предаде в щаба му, другарю Масар.

— Откъде е то, другарю?

— От фашисткия тия — каза Гомес.

Андре Масар протегна ръка за донесението и другите документи. Хвърли им един поглед и ги пъкна в джоба си.

— Да се арестуват и двамата — каза той на ефрейтора. — Да се обискират и да ми се доведат, когато наредя.

Със съобщението в джоба си той влезе в голямото каменно здание.

Въведоха Гомес и Андрес в караулното помещение и започнаха да ги обискират.

— Какво му стана на този човек? — запита Гомес единия от караулните.

— Esta loco — каза караулният. — Луд е.

— Недей да говориш така! Той е политически деец от първа величина — каза Гомес. — Главен комисар на Интернационалните бригади.

— Apesar de eso, esta loco — каза ефрейторът — въпреки това е луд. Какво сте правили във фашисткия тил?

— Този другар е оттам, той е партизанин — отвърна Гомес на ефрейтора, който го обискираше. — Нос съобщение за генерал Голц. Гледай да не му загубиш документите. И парите, и куршума на верижка. Той ми е от първото раняване при Гуадарама.

— Бъди спокоен — каза ефрейторът. — Всичко ще бъде в това чекмедже. Защо не попита мен къде в Голц?

— Щяхме да те питаме. Тъкмо бях казал на часовия да те извика.

— Но тогава довтаса лудият и ти попита него. Никой за нищо не бива да го пита. Той е луд. А твоя Голц е като караш все по пътя на три километра оттук, после свърнеш вдясно при едни скали в гората.

— Не можеш ли да ни пуснеш да отидем при него?

— Не мога. Това значи да платя с главата си. Трябва да те отведа при лудия. Пък и донесението е него.

— Не можеш ли да кажеш на някого?

— Да — отвърна ефрейторът. — Щом видя някой от началството, ще му кажа. Всички го знаят, че е луд.

— Аз го знам като видна фигура — тюхкаше се Гомес. — Един от хората, които са гордостта на Франция.

— Може да е гордостта на Франция и всичко останало — Каза ефрейторът и сложи ръка на рамото на Андрес. — Но е луд за връзване. Манията му е да разстрелва хората.

— Ама наистина да ги разстрелва?

— Como lo oyes^[4] — каза ефрейторът. — Този старец е убил повече хора от бубонната чума. Mato mas que la peste bubonica. Но той не е като нас, да убива фашисти. Que va. Не се шегува. Mata bichos raros. Избива редки птици. Троцкисти. Уклонисти. Всякакви такива; редки екземпляри.

— Когато бяхме в Ескориал, му избихме не мога да ти кажа колко хора — каза ефрейторът. — Разстрелите ги извършваме ние. Интербригадистите не щат да разстрелват своите си хора. Особено французите. За да не стават усложнения, ние вършим това. Разстрелваме французи. И белгийци сме разстрелвали. Всякакви сме разстрелвали. От какви ли не националности. Trede mania de fusilar gente.^[5] И все по политически причини. Луд е. Purifica mas que la salvarsan. Прочиства повече от салварсан.

— Но ти ще, кажеш на някого за донесението ни, нали?

— Разбира се, приятелю. В тия две бригади няма човек, когото да не познавам. Всички минават оттук. Дори и русите ги познавам, макар че те повечето не говорят испански. Няма да дадем на тоя луд да разстрелва испанци.

— Ами донесението?

— И него ще оправим. Не се безпокой, другарю. Знаем как да действуваме с този луд. Той е опасен само за неговите хора. Вече го знаем.

— Доведете арестуваните — чу се гласът на Андре Масар.

— Quereis echar un trago? — запита ефрейторът. — Искаш ли да пийнеш?

— Давай.

Ефрейторът извади от шкафа бутилка анис и Гомес и Андрес отпиха по глътка. Ефрейторът също. Той изтри уста с ръката си.

— Vamonos — каза той:

Излязоха от караулката, усещайки как обгарящата глътка анис сгрыва устата, стомасите и сърцата им, прекосиха преддверието и

влязоха в стая, където зад дълга маса седеше Масар с разгъната пред себе си карта и синьо-червен молив в ръката, с който играеше на пълководец. За Андрес всичко това беше още една излишна задръжка. Много такива задръжки се бяха натрупали за една нощ. И винаги така става. Ако документите ти са наред и имаш вярно сърце, няма от какво да се боиш. В края на краищата те пускат и ти продължаваш пътя си. Но el Ingles му бе казал да бърза. Сега Андрес знаеше, че няма да може да се върне навреме за взривяването на моста, но донесението трябва да предаде, а този старец, седнал зад масата, го бе сложил в джоба си.

— Застанете там — каза им Масар, без да вдигне глава от картата.

— Слушайте, другарю Масар — не издържа Гомес, които бе подкрепил гнева си с глътката анис. — През тази нощ вече загубихме време заради невежеството на анархистите. След това заради мудността на един фашистки бюрократ. А сега заради твоята болезнена подозрителност.

— Затворете си устата — каза Масар, без да вдигне поглед. — Това не е събрание.

— Другарю Масар, това е въпрос бърз и неотложен — каза Гомес. — От първостепенна важност.

Ефрейторът и войникът, които ги бяха докарали, наблюдаваха сцената с жив интерес, сякаш гледаха пиеса, на която са били много пъти, но въпреки това се наслаждават на особено интересните моменти в нея:

— Всичко е неотложно — каза Масар. — Всички неща са важни. — Сега той вдигна глава и ги погледна с молива в ръка. — Откъде знаете, че Голц е тук? Разбирате ли какво значи това — да се явите и да питате за определен генерал преди започването на настъпление? Откъде знаете, че именно този генерал е тук?

— Кажи му ти — обърна се Гомес към Андрес.

— Другарю генерал — започна Андрес. Андре Масар не поправи Андрес, който му бе дал толкова висок чин. — Този пакет ми го дадоха от другата страна на фронта.

— От другата страна на фронта? — прекъсна го Масар. — Да, чух го да казва, че ти идваш от фашисткия тил.

— Беше ми даден, другарю генерал, от един Ingles на име Роберто, който дойде при нас като динамитчик за оная работа с моста.

Разбираш ли?

— Продължавай тази твоя история — каза Масар на Андрес, произнасяйки думата „история“ тъй, сякаш казваше лъжа или измислица.

— Е добре, другарю генерал, el Ingles ми каза да го занеса на генерал Голц колкото мога по-бързо. Той започва настъпление към тия планини сега, днес, и ние искаме само едно — да ни се позволи да му го занесем, ако нямате нищо против, другарю генерал.

Масар отново поклати глава. Той гледаше Андрес, но не го виждаше.

Голц, мислеше си той с онази смесица от ужас и тържество, която човек изпитва, когато чуе, че конкуриращ го бизнесмен е загинал в особено зловеща автомобилна злополука или че някой, когото ненавиждаш, но в чиято честност не се съмняваш, е извършил злоупотреба. Значи, и Голц е един от тях! Значи, и Голц явно е във връзки с фашистите! Голц, когото той познава от почти двадесет години. Голц, който през онази зима заедно с Лукач плени в Сибир влака със златото. Голц, който се бе сражавал с Колчак и в Полша. В Кавказ. В Китай и тук от първи октомври. Но всъщност не беше ли, той близък на Тухачевски. И на Ворошилов, наистина. Ала и на Тухачевски. И на кого още друг? Тук, на Карков, разбира се. И на Лукач. Но всички унгарци са интриганти. Той мразеше Гал. Голц мразеше Гал. Това трябва да се помни. Вземи си бележка от това. Голц винаги е мразил Гал. Но фаворизира Пуц. Това не трябва да се забравя. И Дювал е началник на щаба му. Виждаш ли какво излиза, как са навързани нещата. Ти го чу как каза, че Копик е глупак. Каза ли го — Каза го. Факт. И сега това съобщение от фашисткия тил. Само като се кършат тези изсъхнали клони, дървото ще може да се закрепи здраво и да расте. А гнилото — нека всички го видят, защото трябва да бъде унищожено. Но не друг, а Голц. Голц да е между предателите! Той самият знаеше, че на никого не трябва да се доверяваш. На никого. Никога. Нито на жена си. Нито на брат си. Нито на най-стария си другар. На никого. Никога...

— Отведете ги — каза той на караулните. — И поставете сигурна охрана. — Ефрейторът изглежда войника. Представленията, които Масар даваше, обикновено минаваха по-бурно.

— Другарю Масар — каза Гомес. — Не ставайте луд. Чуйте ме какво ви казвам аз, честен офицер и другар. Това е съобщение, което трябва да бъде предадено. Този другар е прекосил фашистките линии с него, за да го предаде на другаря генерал Голц.

— Отведете ги — този път съвсем меко каза Масар на караулния. Жал му беше за тези две човешки същества; изглежда, щеше да се наложи да се разстрелят.

Но гнетеше го особено трагедията на Голц. Тъкмо пък Голц, мислеше си. Веднага трябва да покаже фашисткото съобщение на Варлов. Не, по-добре да го покаже на самия Голц и да го наблюдава как ще го приеме. Така и ще направи. Как може да е сигурен във Варлов, щом като и Голц е един от тях? Не. Тук трябва да се действа много предпазливо.

Андрес се обърна към Гомес:

— Ама излиза, че няма да предаде донесението, така ли? — запита той, без да вярва на ушите си.

— Не виждаш ли? — каза Гомес.

— *Me cago en su puta madre!*^[6] — каза Андрес. *Esta loco.*

— Да — каза Гомес. — Той е луд. Вие сте луд! Чувате ли! Луд! — викна той на Масар, който пак бе навел глава над картата със своя червен и син молив. Чуваш ли ме, луд убиецо?

— Отведете ги — каза Масар на караулния. — Разсъдъкът им се е размътил от съзнанието за собствената вина.

Тази фраза беше позната на ефрейтора. Чуваше я не за първи път.

— *¡Hijo de la gran puta!* — викна му Андрес. — Курвенски сине, loco.

Беше въвн от себе си поради глупостта на този човек. След като е луд, да го отведат при лудите. А донесението да го вземат от джоба му. Господ да го убие тоя луд. Тежкият испански гняв на Андрес се надигаше от неговия обикновено спокоен и добродушен характер. След малко щеше да го заслепи.

Масар, сведен над картата, тъжно поклати глава, докато караулните извеждаха Гомес и Андрес. Караулните с удоволствие бяха слушали как го псуват, но, общо взето, бяха разочаровани от представлението. Бяха виждали къде по-интересни. Андре Масар не се дразнеше, когато го псуваха. Колко много хора го бяха псували накрая. Той винаги изпитваше към тях искрена жал като към човешки

същества. Винаги си казваше това — то беше една от малкото му останали искрени мисли, които бяха наистина негови.

Той седеше на мястото си, мустаците и очите насочени към картата, в която той никога не съумяваше да се ориентира правилно — в кафявите линии на хоризонталите, концентрични, тънки като паяжинка. Той знаеше, че хоризонталите показват котите и падините, но никога не бе успял да разбере защо въпросната кота или падина е тази, а не друга. Или в Генералния щаб, където благодарение на системата с политкомисари той можеше да се меси в качеството си на политически ръководител бригадите, забиваше пръст в някое номерирано, обградено с тънки кафяви линии място сред зелените петна на горите, прорязани от линиите на пътищата, вървящи успоредно на неслучайните извивки на реките, и казваше: „Ето тук. Това е слабото място.“

Гал и Копик, и двамата честолюбци и политикани, се съгласяваха с него и след известно време хора, които никога не бяха виждали картата, узнаваха номера на съответната кота малко преди да тръгнат от изходните си позиции, виждаха наежените ѝ бруствери, катереха се по нейния склон, за да намерят смъртта си на стръмнината, или посрещнати от картечен огън, изригнал от маслиновите горички, падаха още в подножието. А другаде се случваше превземането на височината да не стане без труд, но резултати нямаше и съотношението на силите си оставаше както преди. Ала когато Масар забиваше показалец на картата в щаба на Голц, безкръвното лице на генерала с белезите от рани по главата се изопваше, челюстните мускули се свиваха и той си казваше: „По-добре е да те разстрелям, Андре Масар, вместо да ти позволявам да тикаш този твой сив, мръсен показалец в моята контурна карта. Проклет да си заради всички войници, загинали от това, че се набъркваш в работа, които не разбираш. Проклет да е денят, в който започнаха да наричат на твое име тракторни заводи, села и кооперативи и те направиха символ. Иди да подозираш, да заплашваш, да разобличаваш и да разстрелваш, някъде другаде и остави моя щаб на мира.“

Но вместо да каже това, Голц се отпускате на облегалката на стола, по-далеч от това свело се над картата туловище, по-далеч от този навиращ се напред показалец, от воднистите сиви очи, от побелелите мустаци и от лошия му дъх, и казваше: „Да, другарю

Масар. Виждам какво имате пред вид. Но все пак, струва ми се, че не е сполучливо избрано и не съм съгласен с вас. Ако решите, можете да действувате през главата ми. Да. Можете да поставите въпроса по партийна линия, както казвате. Но не съм съгласен с вас.“

И тъй, сега Андре Масар работеше седнал над картата си на голата маса, електрическата лампа без абажур осветяваше главата му с голямата барета, издържана напред, за да засени очите от рязката светлина, вземаше данните от размножената на циклостил заповед за настъплението и бавно и старателно правеше отметки по картата като млад офицер, който решава тактическа задача, във военното училище. Той воюваше.

Мислено командуваше войските; имаше право да се намесва в работата на щаба, а по негово мнение това означаваше, че командува. Така той седеше със съобщението на Робърт Джордън в джоба си, Гомес и Андрес чакаха в караулното помещение по-нататъшното развитие на събитията, а Робърт Джордън лежеше в гората над моста. Съмнително е дали мисията на Андрес би имала по-други резултати, ако Андре Масар не беше задържал него и Гомес и ако те бяха изпълнили задачата си. На фронта нямаше човек, разполагащ с такива пълномощия, че да може да спре настъплението. Машината беше пусната в ход и вече се бе завъртяла — невъзможно беше вече да се спре. Във всички по-мащабни военни операции има голяма инерция. Но веднъж преодоляна инерцията, машината се завърта и да се спре, е тъй трудно, както и да се пусне в ход.

Тази вечер, когато възрастният човек с барета, издърпана напред така, че да заслани очите му, все още седеше на масата пред картата, вратата се отвори и в стаята влезе руският журналист Карков, заедно с двамина други руси, облечени цивилно — кожени палта и кепета. Ефрейторът от охраната неохотно затвори вратата зад тях. Карков беше първият отговорен човек, с когото той бе успял да се свърже.

— Другарю Масар — изфъфли Карков с пренебрежително учтивия си глас и показа развалените си зъби.

Масар се изправи. Той не обичаше Карков, но Карков, който представляше „Правда“ и поддържаше непосредствена връзка със Сталин, беше в момента една от трите най-важни фигури в Испания.

— Другарю Карков — каза той.

— Подготвяте настъплението? — кимна Карков към картата.

— Изучавам го — каза Масар.

— Кой настъпва? Вие или Голц? — запита Карков с невъзмутим тон.

— Както ви е известно, аз съм само политкомисар — отвърна му Масар.

— О — каза Карков. — Скромничите. Вие сте истински генерал. Имате карта и полеви бинокъл. Но не бяхте ли някога адмирал, другарю Масар?

— Бях мерач на бордово оръдие — каза Масар. Това беше лъжа. Всъщност по време на бунта той беше главен артелчик. Но сега беше убеден, че е бил мерач на бордово оръдие.

— А! Аз пък мислех, че сте били главен артелчик, — каза Карков. — Винаги обърквам фактите. А това е доказателство, че съм журналист.

Другите двама руснаци не се намесваха в разговора. Те гледаха картата, надзъртаха през рамото на Масар и от време на време си казваха нещо на техния език. След като се бяха поздравили, Масар и Карков бяха минали на френски.

— В „Правда“ по-добре е фактите да не се объркват — каза Масар. Каза го с рязък тон, за да възстанови засегнатото си самочувствие. Карков винаги пробиваше балона на самочувствието му. Френската дума за това е *degonfler*, Масар се дразнеше и винаги беше нащрек с Карков. Заговореше ли с него Карков, без да иска, забравяше с какви големи пълномощия той, Андре Масар, е изпратен тук от Централния комитет на Френската комунистическа партия. Излиташе от мисълта му и фактът, че неговата личност е неприкосновена. Винаги щом поискаше, Карков съумяваше да го уязви по някакъв косвен начин. Сега Карков каза: „Обикновено проверявам фактите, преди да изпратя дописка в «Правда». В «Правда» аз съм точен. Кажете, другарю Масар, нищо ли не сте чули за някакво съобщение, изпратено за Голц от един от нашите партизански отряди, които действуват в района на Сеговия? Там сега има един американски другар, казва се Джордън — трябваше да се обади. Постъпили са сведения за сблъсквания във фашисткия тил. Той трябваше да изпрати съобщение за Голц.“

— Американец? — запита Масар. Андрес беше казал „един *Ingles*“. Ето каква била работата. Значи, е направил грешка. И въобще

защо го бяха заговорили тези глупаци?

— Да — изгледа го Карков презрително, — млад американец, не особено развит политически, но работа прекрасно с испанците и се е отличил в партизанските действия. Направо ми дайте съобщението, другарю Масар. Достатъчно се забави и без това.

— Какво съобщение? — запита Масар. Въпросът Му бе глупав и той съзнаваше това. Но не можеше да признае толкова бързо, че не е бил прав, и го каза, за да отложи мига на унижението.

— Съобщението от този младеж Джордън до Голц, което е във вашия джоб — каза Карков през лошите си зъби.

Андре Масар пхна ръка в джоба си и постави плика на масата. Изгледа Карков в упор. Добре. Беше сбъркал и сега нищо не можеше да направи, но не е човек, който ще се признае за победен.

— И пропуска — добави тихо Карков.

Масар го сложи до съобщението.

— Другарю ефрейтор! — извика Карков на испански.

Ефрейторът отвори вратата и влезе. Той хвърли бърз поглед към Андре Масар, който го изгледа като стар глиган, заобиколен от хрътки. По лицето му не се четеше страх, нито унижение. Беше само разгневен, притиснали го бяха до стената, но не за дълго. Той знаеше, че може да пробие обръча на хрътките.

— Дайте тези неща на двамата другари в караулното и ги насочете към щаба на генерал Голц — каза Карков. — И без това много се забавиха.

Ефрейторът излезе, Масар го изпрати с поглед, после обърна очи към Карков.

— Другарю Масар — каза Карков. — Възнамерявам да разбера доколко вашата особа е неприкосновена.

Масар го изгледа право в очите и не отговори.

— И недейте да замисляте някакви мерки против ефрейтора — продължи Карков. — Не е той причината. Видях тези двама души в караулното и те се обърнаха към мен (това беше лъжа). Надявам се, че хората винаги ще се обръщат към мен (това беше истина, макар че към него се бе обърнал ефрейторът, а на арестантите). Но Карков вярваше, че неговата достъпност носи добро и вярваше в силата на доброжелателната намеса. Това беше единственото, към което не се отнасяше с цинизъм.

— Знаете ли, че когато съм в СССР, пишат ми в „Правда“, ако е била извършена несправедливост в някое азербайджанско градче. Това известно ли ви беше? Хората казват: „Карков ще ни помогне.“

Андре Масар изгледа Карков и на лицето му бяха изписани гняв и неприязън. В ума му се въртеше само едно: Карков беше направил нещо против него. Е, добре, Карков, може да сте влиятелен човек, но пазете се.

— Тук работата е малко по-различна — продължи Карков, — но принципът е същият. Ще разбера доколко е неприкосновена вашата особа, другарю Масар. Бих искал да установя не е ли възможно да се промени името на този тракторен завод.

Андре Масар извърна очи от него и пак се задълбочи в картата.

— Какво пише това момче Джордън? — запита го Карков.

— Не съм го чел — каза Андре Масар. — *Et main-tenant fiche moi la raix,*^[7] другарю Карков!

Добре — каза Карков. — Оставям те да промишляваш върху проблемите на стратегията.

Той излезе от стаята и се насочи към караулното помещение. Андрес и Гомес вече не бяха там, той постоя за миг в празната караулка, вгледан към пътя и към далечните планински върхове, които вече се очертаваха в сивата светлина на утрото. Трябва да се изкачим там горе, помисли си той. Това ще е скоро, вече не остана време.

Андрес и Гомес пак се носеха по пътя с мотоциклета, но вече светлееше. Андрес пак се беше хванал за предната седалка на мотоциклета, който вземаше завой след завой по пътя, виещ се като змия в леката мъгла, загърнала планинския проход; той усещаше бързия бяг на машината под себе си, после Гомес натисна спирачките, мотоциклетът поднесе и се спря, те слязоха и застанаха до него, посред пътя, който се спускаше и чезнеше надолу в гората, а от дясната им страна имаше и танкове, прикрити с борови клони. Гората беше пълна с войници. Андрес видя момчета, нарамили дългите пръти на носилките. От дясната страна под дърветата, недалеч от пътя, бяха спрели три щабни автомобили, замаскирани с борови клонки, натрупани отстрани и върху тях.

Гомес избута мотоциклета до една от колите. Той го опря на един бор и заговори с шофьора, седнал на земята, недалеч от автомобиля, опрял гръб на един дънер.

— Ще ви заведе при него — каза шофьорът. — Остави мотора така, че да не се вижда, и го прикрий — ето, там има — и той показа купчинка прясно насечени клонки.

Слънцето тъкмо започваше да наднича над боровите върхари, когато Гомес и Андрес последваха шофьора — казваше се Висенте — по пътеката, която пресичаше пътя, продължаваше нагоре по склона между борове и стигаше до землянка, от чийто покрив излизаха жици и продължаваха по гористия склон. Те останаха при входа, а шофьорът влезе вътре и Андрес се възхити на землянката, която приличаше на обикновена яма на склона, само дето нямаше разпръсната пръст около нея, но застанал при входа, той виждаше, че тя е дълбока, просторна и хората в нея вървят свободно, без да се боят, че ще си блъснат главите в дебелиите греди на тавана.

Шофьорът Висенте излезе при тях.

— Той е там, горе, където се разгръщат за атаката. Предадох го на неговия началник щабен. Той се разписа. Ето.

Той подаде на Гомес плик с подпис. Гомес го даде на Андрес, който го погледна и го пхна под ризата си.

— Как се казва този, дето го е подписал? — запита той.

— Дювал — отвърна Висенте.

— Добре — каза Андрес. — Това е един от тримата, на които мога да предам пакета.

— Ще чакаме ли за отговор? — Гомес запита Андрес.

— Не е зле да почакаме. Макар че след онова с моста бог знае къде ще трябва да търся el Ingles и другите.

— Ако ще чакате, елате при мен — предложи Висенте. — Докато се върне генералът. Ще намеря кафе. Сигурно, сте прегладнели?

— Колко танкове! — възкликна Гомес.

Минаваха край покритите с клонки танкове, боядисани в калносив защитен цвят; зад всеки от тях върху килима от борови игли се бяха проточили две дълбоки следи, които показваха къде машината е свърнала от пътя и е влязла в гората на заден ход. Под боровите клонки хоризонтално стърчаха стволите на четиридесет и пет милиметровите оръдия; водачите и мерачите с кожени куртки и ребристи шлемове седяха, опрели гърбове о дънерите, или спяха на земята.

— Това са резервите — поясни Висенте. — Всички тези войници са от резервите. Онези, които ще започнат настъплението, са горе.

— Много са — каза Андрес.

— Да — съгласи се Висенте. — Цяла дивизия.

А в землянката Дювал държеше в лявата си ръка съобщението на Робърт Джордън, поглеждаше часовника си на китката на същата гази ръка, четеше съобщението вече четвърти път и всеки път усещаше как под мишниците му избива пот и се стича надолу към хълбоците му. Той крещеше в слушалката:

— Тогава дайте ми позиция Сеговия. Тръгнал си е. Дай ми позиция Авила.

Не се отказваше от телефона. Нямаше смисъл. Беше говорил с двете бригади. Голц се бе изкачил да направи преглед на разположението преди атаката и сега беше на път към един наблюдателен пост. Той поиска да се свърже с наблюдателния пост, но не намери Голц там.

— Дай ми първа самолетна писта — каза Дювал, като реши внезапно да поеме цялата отговорност. Той ще спре настъплението на своя отговорност. По-добре беше да се спре. Не можеш да пращаш хората, разчитайки на внезапността на изненадата, когато противникът ти те очаква. Не, не може така. Това значи да пращаш хората на заклание. Не можеш да си позволиш такова нещо. В никакъв случай. Да го разстрелят, ако искат. Ще се свърже направо с летището и ще отмени бомбардировката. Ами ако това е нападение за отвличане на вниманието? Ами ако нашата задача е да привлечем насам всичката тази жива сила и бойна техника? Ами ако тъкмо това е целта? Когато започваш настъпление, никога не ти казват дали то не е за отвличане силите на противника.

— Не звъни на самолетна писта номер едно — нареди той на свързочника. — Дай ми наблюдателния пост на шестдесет и девета бригада.

Все още се опитваше да получи свързка, когато дочу бученето на самолети.

В същия миг го свързаха с наблюдателния пост.

— Да — каза спокойно Голц.

Той седеше, опрял гръб в чувалче с пясък, краката — на един голям камък, цигарата — залепена на долната устна, и докато

разговаряше, поглеждаше нагоре през рамо. Виждаше клиновидните тройки, които сребрееха в небето и го раздираха с рев, изскочили зад далечните върхове заедно с първите слънчеви лъчи. Гледаше ги как се приближават и красиво проблясват на слънцето. Виждаше двойния ореол там, където слънчевите лъчи играеха по перките.

— Да — каза той на френски в слушалката, защото това беше Дювал. — *Nous sommes foutus. Oui. Comme toujours. Oui Cest dommage. Oui.*^[8] Да се пукнеш от яд, че е закъсняло.

В очите му, които следяха идващите самолети, светеше гордост. Сега вече различаваше червените опознавателни знаци на крилата и наблюдаваше бързия величествен полет на машините, които се носеха с рев. Ето как можеше да бъде. Това са наши самолети. Пристигнаха са тук на параходи през Черно море, през Мраморно море, през Дарданелите, през Средиземно море, разтоварили са ги грижовно в Аликанте, умело са ги сглобили, изпробвали са ги, установили са, че са безупречни, и сега те летяха с прекрасна пулсираща точност в плътен, стегнат строй, сребристи под лъчите на утринното слънце, за да бомбардират ей ония планински ридове така, че те с грохот да се разхвърчат във въздуха. И всичко това, за да можем да преминем.

Голц знаеше, че щом самолетите прелетят над тях, бомбите ще западат, ще се запремятат като делфини във въздуха. И тогава планинските ридове ще заехтят разцепени, ще заподскачат в гъбовидните облаци и ще изчезнат, загърнати в прах. Тогава по двата склона с вой и хриптене ще запълзят танковете, а след тях неговите две бригади. И ако настъплението бе внезапно, те щяха да се понесат напред, щяха да прегазят позициите, спирайки се от време на време, за да ги прочистят, защото работа много, трябва да се свърши умно с помощта на танковете, а танковете се завъртат на една верига, описват кръг, някои дават прикриващ огън, други извеждат атакуващите, извозват ги по превала и продължават надолу по склона. Ето как би било, ако нямаше измяна и ако всеки вършеше каквото трябва.

Имаше два хребета, пред тях бяха танковете и неговите две бригади, на които можеше да се разчита, готови всеки миг да излязат от гората, и ето че и самолетите се показаха. Всичко, което бе длъжен да направи, той бе направил както трябва.

Но докато следеше самолетите, които сега бяха почти точно над главата му, той усети как стомахът му се свива и му се повдига, защото,

след като чу по телефона съобщението на Джордън, вече разбираше, че на двата хребета няма да има хора. Те ще се изтеглят малко по-надолу, ще намерят прикритие от шрапнелите в тесните окопи или ще се скрият в гората, а щом бомбардировачите прелетят, ще се върнат на местата си горе с картечниците, с автоматите и с тези противотанкови оръдия, които Джордън бе видял да се изкачват по планинския път, и ще претърпим още едно позорно поражение. Но в оглушителния самолетен рев нещата започнаха тъй, както би трябвало да започнат, и Голц, обърнал очи към небето, каза в слушалката:

— He. Rien a faire. Rien. Faut pas panser. Faut accepter.^[9]

Голц гледаше самолетите със сурови, горди очи, които знаеха как би могло да бъде и как ще бъде, и каза, горд с това, което можеше да бъде, вярвайки в това, което би могло да бъде, макар че то никога не беше:

— Bon. Nous ferons notre petit possible^[10] — и остави слушалката.

Но Дювал не го чу. Седнал до масата със слушалката в ръка, той чуваше единствено рева на самолетните мотори и си мислеше: може би сега, може би този път, слушай ги как идват, може би бомбардировачите ще ни пометат, може би ще ни се удаде да направим пробив, може би той ще получи резервите, които искаше, може би — ето, този път. Хайде! Давайте! Хайде!

Ревът беше такъв, че заглушаваше мислите му.

---

[1] Брей, че хора (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Голямо нещо (исп.). — Б.пр. ↑

[3] Комендатура (исп.). — Б.пр. ↑

[4] Както го чуваш (исп.). — Б.пр. ↑

[5] Има мания да разстрелва хора (исп.). — Б.пр. ↑

[6] Неговата мама курвенска (исп.). — Б.пр. ↑

[7] А сега, остави ме на мира (фр.) — Б.пр. ↑

[8] С нас е свършено. Да. Както винаги. Да. Много жалко. Да. (Фр.) — Б.пр. ↑

[9] Нищо не може да се направи. Нищо. Да не мислим за това. Трябва да се примирим (фр.). — Б.пр. ↑

[10] Добре. Ще направим малкото, което можем (фр.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ЧЕТИРИДЕСЕТ И ТРЕТА

Робърт Джордън лежеше зад един бор на склона над пътя и моста и гледаше как се развиделява. Обичаше този час и сега му беше приятно да наблюдава как се съмва; сякаш и той отвътре се изпълва с утринна мъгла и участва в бавното разсейване на тъмнината, което предшества изгряването на слънцето, когато предметите стават черни, а пространството между тях — светло, и светлините, които са сияели в нощта, сега жълтеят и накрая помръкват на дневната светлина. Надолу по склона очертанията на боровете бяха ясни и отчетливи, стволовете плътни и кафяви, пътят сребрееше под нежната мъглива пелена. Беше навлажнен от росата, земята в гората беше мека и Джордън усещаше как поддава под лактите му килимът от пожълтели борови иглички. През леката мъгла, която пълзеше по реката, виждаше стоманените трегери на моста, прорязали с права линия бездната на ждрелото, и дървените будки на часовите на двата края. Но металната плетеница на носещата конструкция все още изглеждаше нежна като паяжина в мъглата, която се носеше над речното корито.

Той видя часовия в будката, гърба му, загърнат в плаща, каската — забеляза я, щом той се наведе да погрее ръцете си на жарта в пробития петролен варел, приспособен за мангал. Робърт Джордън чуваше шума от водата, която се стичаше по камъните дълбоко долу, и видя тънка, почти прозрачна струйчица дим да се извисява от будката на часовия.

Погледна часовника си и помисли: интересно, дали Андрес се е добрал до Голц. Ако ще взривяваме моста, ще ми се така да забавя дъх, че времето да започне да тече по-бавно и аз да усещам хода му. Дали е успял? И ако е успял, ще го отменят ли, или не? Дали ще имат време да го отменят? Que va. Какво има да му мисля толкова? Или ще го отменят, или няма. Едно от двете — скоро ще узнаеш кое. Ами ако пробивът успее? Голц каза, че е възможно. Че има такава вероятност. Ако насочат нашите танкове по този път, а хората минат отдясно,

покрай Ла Гранха, и обходят планинската верига отляво? Защо дори не се опитваш да си представиш един победен пробив? Свикнахме да сме в отбрана и дори не можем да си представим успешно настъпление. Ами да! Но разговора с Голц беше преди хората и оръдията да минат по пътя от тая му страна. Преди да прелетят всичките онези самолети. Не бъди толкова наивен. Но помни едно: докато задържаме фашистите тук, те са с вързани ръце. Не могат да преминат в офанзива другаде, преди да свършат с нас, а с нас никога няма да могат да свършат. Ако французите изобщо помогнат, поне да не затварят границата, и ако Америка ни даде самолети, никога няма да могат да свършат с нас. Никога, само да ни дадат нещо. Тези хора ще се сражават безкрайно, само да са добре въоръжени.

Не, победа тук не може да се очаква и така ще бъде още дълго време, може би още няколко години. Това е само стратегическо настъпление за отвлечане силите на врага. Да не си правим илюзии. Ами ако днес успеем да пробием фронта? Това е първото ни голямо настъпление. Не губи чувство за мярка. Ами ако все пак ни се удаде? Не се увличай, каза си той. Спомни си какво мина нагоре по пътя. Направи всичко, което можа. Късовълнови портативни радиостанции — ето какво ни трябва. Някой ден сигурно ще имаме. Но засега нямаме. Сега главното е да бъдеш внимателен и да се справиш добре със задачата си.

Днес е само един от многото дни, които ще дойдат. Но може би всички тези бъдещи дни зависят от това как ще действуваш днес. Така беше през цялата тази година. Така е било много пъти. Цялата тази война е такава. Какво толкова се разфилософствува рано сутрин, каза си той. Я виж какво става там.

Той видя как двама души, загърнати с пончо, с каски на главите и с пушки през рамо се зададоха откъм завоя и се насочиха към моста. Единият влезе в будката на часовия на отвъдния край на моста и се скри. Другият закрачи по моста с мудни, тежки крачки. По средата спря, плю в реката, после бавно продължи; вторият часови го пресрещна, поговори с него и тръгна по моста към отвъдната страна. Тоя крачеше по-бързо от оня, който го бе сменил (защото кафето го чака, помисли си Робърт Джордън), но и той спря по средата на моста и плю в реката.

Някакво тяхно заклинание ли е това, какво ли е? — почуди се Робърт Джордън. Я да взема и аз да плюя, когато изляза на моста. Ако имам плюнка в устата си. Не. Едва ли е толкова сигурен лек. Май че не хваща. Преди да изляза на моста, ще трябва да докажа, че не хваща.

Новият часовей бе влязъл в будката и бе седнал. Пушката му с надянат щик още стоеше опряна на стената. Робърт Джордън извади бинокъла от джоба на ризата и нагласи окулярите, докато започна да вижда ясно боядисаната в сиво метална конструкция и отвъдния край на моста. После насочи бинокъла към будката за часовите.

Часовейт седеше облегал на стената. Беше окачил каската си и лицето му се виждаше ясно — Робърт Джордън го позна, това беше същият войник, който бе седял на пост следобед преди два дни. Носеше същата плетена шапчица, която приличаше на чорап. И пак не се беше обръснал. Бузите му бяха хлътнали, скулите — изпъкнали. Мъхнатите му вежди се ключваха над носа. Имаше сънен вид и докато Робърт Джордън го наблюдаваше, той се прозина. После извади кесия тютюн и пачка хартийки за папириси и си сви цигара. Дълго време щракаше неуспешно една запалка, накрая я пусна в джоба си, отиде до мангала, надвеси се, посегна вътре и извади тлеещо въгленче, запрехвърля го в шепите си, духайки го, запали цигарата си и го пусна обратно в жарта.

Робърт Джордън дълго разглеждаше лицето му с осемкратно увеличаващия бинокъл „Цайс“, докато оня седеше облегал на стената на будката, всмуквайки от цигарата. После свали бинокъла, сгъна го и го пхна в джоба.

Повече няма да го гледам, каза си той.

Лежеше спокойно, гледаше пътя и се опитваше да не мисли за нищо. На бора под него зацвърча катерица и Робърт Джордън я наблюдаваше как се спуска по дървесното стебло, спира се по средата и извъръща глава, за да разгледа човека, който я наблюдава. Видя малките блестящи очи и опашката, потрепваща от вълнение. После животинчето се прехвърли на друго дърво, правейки дълги скокове по земята с малките си лапички, като си помагаше с пухестата опашка. Веднъж на ствола тя пак извърна глава към Робърт Джордън, после се скри зад дървото. След малко той я чу да цвърчи на един от горните клони и я видя как е полегнала на една вейка и рязко размахва опашка.

Робърт Джордън пак отправя поглед надолу, към будката на часовия между борове. Искаше му се катеричката да е при него, да е в джоба му. Искаше му се да има нещо — каквото и да е, — което да може да пипне. Потри лакти в боровите иглички, но не беше същото. Никой не знае колко сам се чувствуваш, когато правиш такова нещо. Как никой? Аз знам. Дано Зайчето да се измъкне отгук благополучно. Хайде, стига за това. Да, разбира се. Но мога да се надявам и ето — надявам се. Че ще го взривя както трябва и че тя ще се измъкне благополучно. Добре. Разбира се. Точно така. Това е всичко, което искам сега.

Той лежеше и гледаше, вече не към пътя и към будката на часовия, а към отвъдните възвишения. Просто недей да мислиш, изобщо недей, повтори си той. Лежеше притихнал и гледаше как се зазорява. Беше прекрасно лятно утро и то настъпваше бързо, защото беше вече краят на май. По едно време мотоциклетист с кожена куртка и кожена каска, с автомат в чохъл до лявото бедро, премина моста и продължи нагоре по пътя. После санитарна кола прекоси моста, мина под мястото, където лежеше той, и продължи да се изкачва по пътя. Това беше всичко. Той вдишваше боровото ухание, слушаше течащата вода, а мостът красиво се открояваше на утринната светлина. Той лежеше зад бора, положил автомата върху лявата си ръка и без да поглежда повече към будката на часовия; едва след много време, когато вече му се струваше, че нищо няма да стане и нищо не може да се случи в такова чудесно майско утро, той чу честите, глухи бомбени взривове.

Щом чу първите бомби — приглушените експлозии, преди планинското ехо да подеме грохота, Робърт Джордън пое дълбоко дъх и вдигна автомата. Лявата му ръка беше отмаляла от тежестта му, пръстите изтръпнали.

Часовият в будката стана, щом чу бомбите. Робърт Джордън го видя как взема пушката, излиза пред будката и се ослушва. Сега той стоеше наред пътя, огрян от слънцето. Плетената шапчица се беше килнала и слънцето осветяваше небръснатото му лице, което той вдигна към небето в посоката, от която долиташе грохотът от въздушната бомбардировка.

Мъглата на пътя се беше разсеяла и Робърт Джордън виждаше съвсем ясно и отчетливо човека, застанал с вдигната към небето глава

насред пътя. Слънчевите лъчи пронизваха боровия клонак и го осветяваха.

Робърт Джордън с труд си поемаше дъх, сякаш бяха стегнали гърдите му с омотан кабел, и като се опря добре на лакти, усещайки под пръстите си резбата на предната ръкохватка, сведе мушката така, че да застине точно в средата на прореза на мерника, насочена към гърдите на часовия, и плавно натисна спусъка.

Усети как оръжието трепна и заигра в ръцете му, отстрелвайки реда, почувствува отката на приклада в рамото си, а човекът на пътя с гримаса на удивление и болка рухна на колене, после се просна по лице на земята. Пушката му падна редом до него, показалецът му приклекен в предпазната скоба на спусъка, китката извита неестествено напред. Оръжието лежеше на пътя с щика напред. Робърт Джордън отвърна поглед от човека, който лежеше сгърчен по лице пред моста, и от будката на часовия на другия край. Не можеше да види другия часови и погледна надолу, вдясно по склона, където знаеше, че се крие Агустин. После чу как изстрелът на Анселмо огласи теснината. После го чу, че пак стреля.

След втория изстрел затрещяха гранатите зад завоя, недалеч от моста. После се разнесоха взривовете на ръчни гранати някъде отляво, нагоре по пътя. После по-нататък по пътя се завърза престрелка, а долу заговори кавалерийският автомат на Пабло и неговото так-так-так-так се връзваше на фона на пушечния огън и боботенето на гранатите. Той видя как Анселмо се претъркаля надолу по стръмнината в далечния край на моста, тогава метна автомата на рамо, вдигна двете тежки раници, които бяха опрени до един боров дънер, по една във всяка ръка, стори му се, че от тежестта им раменните му сухожилия ще се скъсат и приведен напред, се затича надолу към пътя по стръмния склон.

Както тичаше, чу Агустин да крещи: „Buena saza, Ingles. Buena saza!“ — и си помисли: „Добър лов, ама че добър лов, няма що“ — и в същия миг чу откъм отсрещния край на моста третия изстрел на Анселмо, от който стоманените трегери звъннаха. Той подмина тялото на часовия, проснат насред пътя, и побягна по моста с раниците, които се люлееха в неговия бяг.

Старецът тичаше срещу него с карабината в ръка.

— Sin novedad! — извика той. — Няма нищо нередно. Tuve que rematarlo. Трябваше да го довърша.

Робърт Джордън, коленичил насред моста, докато отваряше раниците и вадеше материала, видя, че по брадясалите, побелели страни на Анселмо се стичат сълзи.

— Ja mate uno tambien — каза той на Анселмо. — И аз убих един — и посочи с глава към другия край на моста, където часовоят лежеше сгърбен.

— Да, да — каза Анселмо, — трябва да ги убиваме — убиваме ги!

Робърт Джордън започна да се спуска по металните трегери. Стоманата беше хладна и мокра от росата и той пълзеше внимателно, намирайки опорни точки при заварките на фермите, усещайки как слънцето му грее гърба — в същото време долу водата яростно се пенеше, а откъм горния пост долитаха изстрели, твърде много изстрели. Той се къпеше в пот, макар че под моста беше прохладно. Държеше намотана жица, а на шнур, завързан на китката на другата му ръка, висяха клечки.

— Давай ми го пачка по пачка, viejo — викна той на Анселмо. Старецът се надвеси и започна да му подава продълговатите динамитни блокчета, Робърт Джордън се протягаше нагоре, поемаше ги и ги напъхваше в предварително определените места, подреждаше ги плътно, добре вбити навътре. — Клинове, viejo! Давай клинове! — Долавяйки дъха на прясно срязаното дърво, той вбиваше клиновете така, че динамитният заряд да легне плътно в празнините между запоените ферми.

И ето, както работеше, докато залагаше взрива, укрепяваше, набиваше клиновете и стягаше здраво с жица, погълната от мисълта за унищожение, работейки бързо и изкусно като опитен хирург, той изведнъж дочу автоматни откоси откъм долния пост. После експлодира ръчна граната. След това още една със своя гръм заглуши шума на пенещата се вода. После всичко затихна откъм тази страна.

Дяволска работа, помисли си той. Какво става с тях?

На горния пост продължаваха да стрелят. Прекалено много се стреляше. Това си мислеше той, докато завързваше две гранати една до друга върху добре наместените блокчета с експлозив, докато намотаваше жица по ребрата им, за да бъдат здраво прикрепени,

докато натягаше жицата с клещите. Опипа това, което беше направил, после, за да бъде още по-надеждно, наби един клин над гранатите и така експлозивът прилегна плътно до стоманата.

— Сега от другата страна, *viejo* — викна той на Анселмо и започна да лази по металната плетеница. Също като някой видиотен Тарзан, сред дебри от валцована стомана — помисли си той, после изпъзля от тъмнината на свода, потокът бучеше под него, вдигна глава и видя лицето на Анселмо, който бе протегнал ръце, за да му подаде динамита. Чудно хубаво лице има старецът, помисли си той. И сега не плаче. Толкова по-добре. И едната страна вече е оправена. Сега и тази страна — и готово. Ще го направи на нищо. Хайде, хайде! Не се изсилвай. Гледай си работата. Бързо и чисто, че ти е последна. Без да се суетиш. И без да бързаш. Не се опитвай да я свършиш по-бързо, отколкото можеш. Вече не могат да те спрат. Каквото и да стане — едната страна ще я взривиш. Действуваш точно както трябва. А тук, под моста, е прохладно. Ей че работа, прохладно е като във винарска изба и няма мръсотии. Обикновено като работиш под каменен мост, пълно е с лайна. Това е мост мечта. Хубава мечта! Да му мисли старецът горе, неговото положение е опасно. Не се опитвай да го направиш по-бързо, отколкото можеш. Ех, защо не престанат да стрелят там горе.

— Още клинове, *viejo*.

Тази стрелба не ми харесва. Пилар е попаднала натясно. Сигурно някои от постовите са били навън. На пътя или отвъд дъскорезната. Още стрелят. Значи, в дъскорезната има някой. И тези проклети стърготини. Тези огромни купчини. Стърготините, като са стари и се слегнат, стават за прикритие. Сигурно там са останали не един, не двама. А долу, при Пабло, е тихо. Какво ли беше това, когато затрещя втори път. Сигурно автомобил или мотоциклетист. Дано да не идват насам бронирани коли или танкове. Давай! Напъхай го колкото можеш по-бързо, после вклиняваш, набиваш го и привързваш здраво. Трепериш като глупава женичка. Ама наистина, какво става с теб? Прекалено бързаш. Обзалагам се, че жената там горе не трепери. Тая Пилар. А може би и тя. От това, което се чува, изглежда, че е попаднала натясно. Попадне ли наистина натясно, и тя ще затрепери. Както всеки друг.

Той се повдигна нагоре и увисна на трегера под слънцето, протягайки ръка, за да поеме пачката, която Анселмо му подаваше; сега бученето на водата се чуваше по-слабо, стрелбата по пътя зачести, отново се разнесоха експлозиите на ръчните гранати. После още експлозии от ръчни бомби.

„Значи, са взели дъскорезницата с пристъп.“

Добре, че динамитът е на блокчета, помисли си той. А не на шашки. Тъй де. Просто е по-удобно. Макар че една брезентова торба с оная желатинеста пихтия, би свършила работата по-бързо, мръсницата. Две торби. Не, и една щеше да стигне. И ако ми бяха тук детонаторите и старият взривател. Тоя кучи син, дете ми хвърли взривателя в реката, и къде ли не е бил тоя взривател с дървената си кутия. Да го хвърли в реката! Това копеле Пабло: Там, долу той, изглежда, добре ги подреди преди малко.

— Давай още, viejo.

Старецът се справя добре. А положението му никак не е завидно, там на моста. Тежко му беше да застреля постовия. И на мен, но не се замислих. И сега не мисля; Щом трябва, трябва. Но освен това Анселмо е с обикновена пушка. Знам аз какво става, когато си с пушка. Все пак да застреляш човек с автомат, е по-лесно. По-лесно за този, който убива де. Друго е. Натиснеш ли веднъж спусъка, той сам свършва работата. Независимо от теб. Можеш да си спестиш тези разсъждения за някой друг път. Пък и една глава имаш, склонна към разсъждения, драги Джордън, драги мой Йордан! Течи си, Йордане, течи! Така ми викаха, когато докопвах топката на ръгби. А всъщност тази глупашка река Йордан не е много по-голяма от тоя поток, дете се пени долу. При изворите, разбира се. Но коя ли река е голяма при извора си. Тук под моста е дори уютно, нещо като втори дом. Хайде, Йордане, вземи се в ръце. Работата е сериозна, Йордане. Не разбираш ли? Сериозна. И става все по-несериозна. Погледни на откъдната страна *Para que*? Моята е сигурна, каквото и да стане. Каквото стане в Мейн^[1], това ще стане и в останалите щати. Каквото стане с Йордан, това ще стане и с глупавите израилтяни. Искам да кажа с моста. Няма ли Йордан, няма да има и мост. Всъщност — обратното.

— Още малко ми дай, Анселмо, приятелю — каза той. Старецът кимна. — Още малко и готово — каза Робърт Джордън. Старецът отново кимна.

Сега, когато свършваше с привързването на гранатите, той вече не чуваше престрелката нагоре по пътя.

Работеше и чуваше единствено шума на реката. Погледна надолу и я видя как тя се пени и кипи под него, между камъните, после се стича в прозрачно вирче — чакълът на дъното се вижда, — а течението върти един клин, който той беше изтървал. Както гледаше, една пъстърва скочи, за да улови някакво насекомо, и по повърхността плъзнаха кръгове недалеч от въртопчето, подхванало клина. Докато усукваше жицата с клещите, за да я натегне така, че да притисне здраво двете гранати, той забеляза, между металната плетеница на моста, планинския склон, който зеленееше под слънцето. А преди три дни беше кафеникав, помисли си той.

Надигна се от прохладната тъмнина под моста, излезе под яркото слънце и викна на Анселмо, който беше свел лице над него:

— Дай ми големия клуп жица!

Старецът му го подаде.

Боже мой, само да не подаде, преди да му е дошло времето. Така ще държи. По-добре ще е да ги намотае целите. Жицата е дълга, така че — окей, мислеше Джордън, като опипваше стегалките, придържащи гривните, които щяха да освободят скобите на ръчните гранати. Той провери дали притегнатите с жица гранати са поставени така, че скобите да имат място за отскок, когато стегалките бъдат издърпани (жицата, с която бяха привързани, минаваше под скобите), после прикрепил края на жицата от клупа към едната гривна, съединил я с главната жица, която отиваше към гривната на втората граната, отпуснал малко дължина от клупа, прокара жицата под стоманения носач и вдигнал клупа нагоре, за да го поеме Анселмо.

— Дръж внимателно — каза той.

Изкатери се на моста, пое клупа от стареца и размотавайки проводника, започна да отстъпва назад в посока към убития часовей, който лежеше превит на пътя, движеше се не по-бързо от скоростта, с която размотаваше, прекрачи перилото, като продължи да отпуска жица.

— Донеси раниците — викна той през рамо на Анселмо, както отстъпваше заднишком. Когато се изравни с автомата си, той се наведе, взе го и го нарами.

Тъкмо тогава, като откъсна очи от жицата, която размотаваше, той видя, доста далеч, нагоре по пътя, тези, които се връщаха от горния пост. Веднага забеляза, че са четирима, но трябваше пак да погледне надолу, да не би жицата да се замотае в някой от издадените трегери на моста. Еладио не беше с тях.

Робърт Джордън стигна с жицата до края на моста, направи примка около последната подпора, затича се по пътя и се спря до един километричен камък. Отрязва проводник и подаде края на Анселмо.

— Дръж, *viejo* — каза той. — А сега с мен, обратно на моста. Намотавай, докато вървиш. Не, аз сам.

На моста той разпусна направената по-рано примка, така че сега телта се освободи чак до гривните на гранатите, където бе привързана, и даде края на Анселмо.

— Иди с това до камъка — каза той. — Дръж го здраво, но не натягай. Да е отпусната. Като дръпнеш силно, много силно, мостът ще се взриви. *Comprendes?*^[2]

— Да.

— Дръж я отпусната, но не я оставяй да провисне, че може да се заплете. Леко опъната, но няма да дърпаш — ще дръпнеш после. *Comprendes?*

— Да.

— И когато ще опъваш — опъващ. А не само да подръпнеш.

Докато говореше, Робърт Джордън гледаше към пътя, където се задаваше остатъкът от групата на Пилар. Те бяха вече съвсем близко и той видя, че Примитиво и Рафаел подкрепят Фернандо. Изглежда, беше ранен в слабините, защото се държеше там с две ръце, а момчето и мъжът го подкрепяха от двете страни. Десният му крак се влачеше и подметката на обувката му стържеше пътя, докато те го влачеха. Пилар, понесла трите карабини, се изкачваше по склона, за да навлезе в гората. Робърт Джордън не можеше да види лицето ѝ, но тя държеше главата си изправена и се катереше с всички сили.

— При вас върви ли? — викна Примитиво.

— Да. Още малко и свършваме — извика в отговор Робърт Джордън.

Нямаше смисъл да пита те как са. Когато отново се огледа, тримата стояха край пътя, а Фернандо поклащаше глава — не беше съгласен да го теглят нагоре.

— Оставете ми една пушка тук — чу го Робърт Джордън да казва сподавено.

— Не, *hombre*. Ще те изтеглим при конете.

— Защо ми е кон? — каза Фернандо. — Добре съм си тук.

Останалото Робърт Джордън не чу, защото заговори на Анселмо.

— Дойдат ли танкове — взривяваш — каза той. Но чак когато стъпят на моста. Бронирани коли — пак взривяваш. Ако тръгнат по моста. Всичко друго Пабло няма да го остави да мине.

— Няма да го взривя, когато ти си отдолу.

— За мен няма да мислиш. Трябва ли — взривяваш! Ще наглася другата жица и ще се върна. Тогава ще го взривим заедно.

Гой се затича към средата на моста.

Анселмо видя как Робърт Джордън тича по моста, с автомат на гръб, клещите привързани на китката му с шнур. Ето, прекрачва перилата и се скрива под моста. Анселмо, стиснал края на телта с дясната си ръка, приклепна зад километричния камък и се загледа надолу по пътя и към моста. По средата между него и моста лежеше часовоят, слънцето сега биеше в гърба му и сякаш го беше притиснало към гладката пътна настилка, той се беше поснишил и като прилепнал към нея. Пушката му беше на пътя и щикът сочеше право към Анселмо. Погледът на стареца се плъзгаше покрай него по повърхността на моста, насечена от сенките на перилата, и по-нататък, където пътят водеше надолу в теснината, свиваше вляво, и се скриваше зад една изсечена скала. Той погледна към будката на часовоя на отвъдния край, сега осветена от слънцето, после, без да забравя, че държи края на теления проводник в ръката си, извърна глава нататък, където Фернандо още се препираше с Примитиво и циганина.

— Оставете ме тук — казваше Фернандо. — Много ме боли и вътре имам голям кръвоизлив. Усецам го вътре, щом помръдна.

— Дай да те извлечем на билото — каза Примитиво. — От едната страна аз, от другата Рафаел — прегръщаш ни през вратовете, а пък аз ще ти държа краката.

— Безполезно е — упорствуваше Фернандо. — Оставете ме тук зад някой камък. И тук, и горе — ползата от мен все една.

— Ами когато се изтеглим? — настояваше Примитиво.

— Оставете ме тук. Както се подредих, невъзможно е да пътувам. И ще имате един кон в повече. Тук съм много добре. Те

сигурно скоро ще пристигнат.

— Можем да те отнесем на билото — увещаваше циганинът. — Няма да е трудно.

Той, разбира се, гледаше с четири очи да изчезне по-бързо, както и Примитиво. Но все пак го бяха довели дотук.

— Не — каза Фернандо. — Тук съм много добре. Какво става с Еладио?

Циганинът опря палец в главата си, за да покаже къде го бе ударил куршумът.

— Ей тук — каза той. — След теб. Когато се вдигнахме в пристъп.

— Оставете ме — промълви Фернандо. Анселмо виждаше, че той много се мъчи. Притискаше с две ръце слабините си, облегал бе глава о склона, приседнал с изпънати крака. Лицето му беше безкръвно и потно.

— Много ви моля, оставете ме — имайте милост. — Беше затворил очи от болка, устните му се гърчеха. — Тук наистина съм много добре.

— Ето ти карабина и патрони — подаде му ги Примитиво.

— Моята ли е? — запита Фернандо със затворени очи.

— Не, Пилар взе твоята — каза Примитиво. — Тази е моята.

— Предпочитам моята — изохка Фернандо. — По съм свикнал с нея.

— Ще ти я донеса — излъга го циганинът. — А дотогава ето ти тази.

— Тук съм в много добра позиция — каза Фернандо. — Открито е и към пътя, и към моста. — Отвори очи, обърна глава и погледна моста, после пак затвори очи в пристъп от болка.

Циганинът се чукна с пръст по челото и с палеца си даде знак на Примитиво, че е време да се изтеглят.

— Тогава ще се върнем да те вземем — обеща Примитиво и тръгна след циганина, който бързо се катереше нагоре.

Фернандо полегна и опря гръб на склона. Пред него беше един от варосаните крайпътни камъни. Главата му беше на сянка, но прясно тампонираната и превързана рана и ръцете му, които я затискаха, бяха на слънце. Краката също. Винтовката беше до него, на слънцето

проблясваха три пълнителя. По ръцете му полази муха, но болката от раната беше тъй силна, че той не долови лекото гъделичкане.

— Фернандо! — викна му Анселмо от мястото си, както бе приклепнал с телта в ръка. Той завърза края на жицата в примка, за да я държи по-удобно.

— Фернандо! — викна той още веднъж.

Фернандо отвори очи и го погледна.

— Как върви? — запита Фернандо.

— Много добре — каза Анселмо. — Минутка още и ще го хвърлим във въздуха.

— Радвам се. Ако мога да бъда полезен с нещо, обади ми — каза Фернандо и затвори очи, защото болката във вътрешностите отново го преряза.

Анселмо обърна глава и отново започна да наблюдава моста.

Той чакаше отдолу да се подаде навитата на клуп жица, след нея да се покаже главата и загорялото лице и El Ingles да се опре на ръце и да излази. В същото време оглеждаше и пътя отвъд моста, дали няма да се появи нещо откъм завоя. Не се боеше, откакто бяха започнали, не бе изпитал страх. Всичко върви тъй бързо и тъй просто, мислеше си той. Не исках да убивам часовия, това беше тежък миг, но вече отмина. Как можа El Ingles да каже, че да застреляш човек, е все едно да застреляш животно? На лов винаги ми е било леко на душата, никога не съм чувствувал вина. Но да застреляш човек, е друго — усещаш се тъй, като че ли си ударил собствения си брат, когато и двамата сте вече възрастни мъже. А да стреляш няколко пъти, за да го доубиеш! Не, не трябва да си спомням за това. Така се разстроих, че тичах по моста и плачех като жена.

Но то вече свърши, каза си той, сега остава да се опитваш да изкупиш този грях и другите. Но сега получи онова, което поиска снощи, като се връщаше през планината. Воюваш и засечки няма. И да умра днес — нищо.

След това погледна Фернандо, който лежеше, прислонен до склона, затиснал с шепи над бедрената си сгъвка и стиснал очи и посинели устни, и дишаше тежко и бавно, и си помисли: ако умра, дано да е бързо. Не, зарекох се да не искам нищо повече, ако се сбъдне онова, което си поисках за днешния ден. Затова не искам нищо. Ясно

ли е? Нищо не искам. Съвсем нищо. Дай ми това, което поисках вчера, а после да става каквото ще.

Той се вслушваше в далечните шумове от боя, който се водеше в теснината, и си каза: днес наистина е голям ден. Трябва да знам, да си дам сметка какъв ден е днешният.

Но в сърцето му нямаше възторг. Възбудата беше отминала, обладало го беше спокойствие и сега, приклеknал зад километричния камък с телената примка в една ръка и клупа жица, надянат на другата китка, с колене върху чакълестия крайпътен насип, той не беше самотен, не се чувствуваше откъснат. Беше едно цяло с тази жица в ръката, едно цяло с моста и с динамитния заряд, който El Ingles беше заложил. Беше едно цяло с El Ingles, който още работеше под моста, едно цяло с всички перипетии на боя и с Републиката. А не се вълнуваше. Сега наоколо беше спокойно, слънцето прежуряше врата му, напичаше плещите му, а когато вдигна глава, видя високото безоблачно небе и планинския склон, който започваше от отвъдния бряг на реката, и не чувствуваше нито радост, нито самота, нито страх.

На билото, скрита зад едно дърво, лежеше Пилар и наблюдаваше пътя, водещ към превала. До себе си имаше три заредени карабини и едната от тях подаде на Примитиво, когато той прилази до нея.

— Залегни ей там, по-долу — нареди му тя. — Зад онова дърво. А ти, циганино, ей там — посочи тя друго едно дърво надолу по склона. — Умря ли?

— Не. Още е жив — каза Примитиво.

— Лош късмет — въздъхна Пилар. — Двама още да имахме, нямаше да се случи. Трябваше да изпълзи зад купчината стърготини. А когато го оставихте, нагласихте ли го добре?

Примитиво кимна.

— Когато El Ingles хвърли моста във въздуха, отломките няма ли да долетят дотук? — запита циганинът иззад своето дърво.

— Не знам — каза Пилар. — Но Агустин с la maquina е още поблизо от теб. Ако беше толкова опасно, El Ingles нямаше да го постави там.

— А аз помня, че като взривихме влака, фара на локомотива прелетя над главата ми и парчетии желязо се носеха като ластовички.

— Стига си съчинявал като поет — ядоса се Пилар. — Еба ти ластовичките! Бяха като легени за пране. Слушай, циганино, днес

досега се държа добре. Не се давай на страха да те надвие.

— Добре де, аз само питах ще долетят ли дотук, че да се скрия зад дървото — оправда се циганинът.

— Стой си, както си — каза му Пилар. — Колцина убихме?

— Pues, петима — само нашата група. Тук двама. Не виждаш ли онзи там, на края? Гледай към моста! Виждаш ли будката? Гледай! Виждаш ли? — показва той. — А Пабло на долния пост — осем. Ходих да видя; прати ме el Ingles.

Пилар изръмжа нещо. После изведнъж се ядоса:

— Какво става с този Ingles? Какви ги дъвче там под моста? *Vaya mandanga!* Ще строи ли мост, или ще го взривява?

Тя вдигна глава и видя Анселмо, приклепнал зад километричния камък.

— Ей, *viejo!* — кресна тя. — Какво става с тоя английски пикльо?

— Спокойствие, жено — извика в отговор Анселмо, като държеше жицата здраво, но без да я опъва. — Той си свършва работата.

— Но защо се бави толкова, мама му курвенска?

— *Es muy concienzudo!* — извика Анселмо. — Работи научно.

— Да ви пикая на науката — разбесня се Пилар. — Хайде по-скоро да взривява моста това английско лайно и да свършваме. Мария! — викна тя с дълбокия си глас, като се обърна към гората. — Твоят Ingles... — и тя изригна цял поток от непристойни думи за предполагаемите действия на Робърт Джордън под моста.

— Успокой се, жено! — викна Анселмо от пътя. — Не знаеш колко много работа е. Ето, свършва вече.

— По дяволите и работата му — бушуваше Пилар. — Важното е бързината.

В този миг всички те чува, че започва да се стреля от долния завой, където Пабло държеше поста, който бе превзел. Пилар престана да псува и се послуша.

— Ай — възкликна тя. — Ай, ай! Е, това е!

Робърт Джордън също чу — в същия миг, когато хвърли на моста теления клуп с една ръка и се изкатери след него. С колене, опрени о ръба на трегера, и с длани на металната повърхност, той чу картечницата откъм долния завой. По звука личеше, че не е автоматът

на Пабло. Изправи се, надвеси се над перилата, прехвърли жицата така, че да не закача напречната подпора, и започна бързо да размотава, отдалечавайки се заднишком и странично.

Чуваше изстрелите и докато вървеше, усещаше ги в стомаха си, сякаш се отразяват като ехо в диафрагмата му. Като че ли приближиха, но Робърт Джордън продължаваше да крачи — само поглеждале през рамо към завоя на пътя. Все още не се задаваха нито кола, нито танк, нито хора. Пътят остана чист и когато той премина половината разстояние до будката на часовия. Пътят продължаваше да бъде пуст дори когато беше изминал три четвърти от разстоянието, а размотаната жица се стелеше права и оплетена, беше чист, когато се покатери зад будката и я заобиколи, протягайки се така, че жицата да не се заплете в железните винкели. После той зави и започна бързо да отстъпва заднишком по тясната, измита от дъждовете канавка в долния край на пътя, като играч на ръгби, който отстъпва, за да поеме далечна топка, през цялото време леко изпъваше жицата, и когато почти се изравни с километричния камък на Анселмо, пътят зад моста все още беше чист.

После чу мотора на камиона, който се приближаваше, погледна през рамо и го видя как се спуска по дългата полегата отсечка, намота веднъж края на жицата около китката си, викна на Анселмо: „Взрив!“ — и заби пети в земята, натегна жицата с цялата тежест на тялото си, изпъвайки се назад, преодолявайки съпротивлението на проводника, намота го още веднъж около китката си, а зад него шумът от мотора на камиона продължаваше да се приближава, пред него бяха пътят, убитият часовей и дългият мост, а отвъд моста пак път, все още празен, и тогава се разнесе трясък и грохот, средната част на моста се изгърби във въздуха като вълна, която започва, да прави гребен, преди да се разбие, лъхна го горещата въздушна струя на взрива и той се хвърли по очи в чакълестата канавка, заслони главата си с ръце. Лицето му беше в чакъла, когато мостът се сниши там, където се бе изгърбил, само познатата жълта миризма го обгърна в задушлив дим и започнаха да ваят стоманени отломки.

После те престанаха да се сипят, той беше още жив, вдигна глава и погледна към моста. Средата му я нямаше. Наоколо се валяха разкъсани, назъбени парчета стомана, металът проблясваше по ръбовете, където току-що беше прекършен. Камионът се спря на

стотина крачки от моста. Шофьорът и двама войници, които го придружаваха, се затекоха към отверстието на един дренажен канал.

Фернандо лежеше както преди, облегат на склона, и още дишаше. Ръцете му бяха изпънати до хълбоците, пръстите отпуснати.

Анселмо лежеше по лице зад белия километричен камък. Лявата му ръка беше сгъната под главата, дясната изпъната напред. Телената примка беше останала около дясната му китка. Робърт Джордън скочи на крака, прекоси пътя, коленичи до него и се увери, че е мъртъв. Не го обърна по гръб, за да види какво бе направила стоманената отломка. Беше мъртъв и това бе всичко.

Колко дребен изглежда сега, когато е мъртъв, помисли Робърт Джордън. Какъв е свит и посивял, но ако наистина е бил такъв, как тогава носеше такива големи товари? Забеляза очертанията на прасците и на бедрата му под тесните бозави пастирски панталони и изтритите въжени подметки на платнените обувки, вдигна карабината на Анселмо и двете раници, които сега бяха съвсем празни, приближи се към Фернандо, взе и неговата пушка. Ритна едно назъбено стоманено парче, което се валяше на пътя. После нарами двете карабини, като ги хвана за цевите, и пое по склона към гората. Не се огледа назад, не погледна и към пътя зад моста. Зад завоя продължаваха да стрелят, но сега това му беше все едно...

Закашля, се от дима на тринитротолуола, тялото му беше безчувствено...

Положи една от карабините на земята до Пилар, която беше залегнала зад дървото. Тя погледна и видя, че пак има три пушки.

— Много високо сте се изкачили — каза той. На пътя има камион, а оттук не можете да го видите. Помислиха, че е самолетна бомба. Няма да е лошо да се спуснете по-надолу. Ние с Агустин ще слезем да прикриваме Пабло.

— Старецът? — запита го тя и го погледна в лицето.

— Мъртъв... — Пак се закашля мъчително и плю на земята.

— Твоят мост е взривен, Ingles. — Пилар го погледна право в очите. — Не забравяй това...

— Нищо не забравям — отговори той. — Ти си гласовита. Чух те как ревеше. Викни на Мария, че съм жив.

— Загубихме двама при дъскорезницата! — Пилар се опитваше да го накара да разбере.

— Видях — каза Робърт Джордън. — Сглупихте ли нещо?

— Върви на майната си, Ingles — изруга Пилар. — И Фернандо, и Еладио бяха хора.

— Що не се изтеглиш горе при конете? — предложи Робърт Джордън. — Тук ще прикривам по-добре от теб.

— Ти трябва да прикриваш Пабло.

— По дяволите Пабло. Да се прикрива със собствените си лайна.

— Не, Ingles. Нали се върна. И много се би там долу. Не чуваше ли? И сега се бие. Изглежда, че зле са го приклезили. Ослушай се!

Ще отида да го прикривам. Но вървете по дяволите всички. И ти, и Пабло.

— Ingles — кротко рече Пилар. — Успокой се. Бях с теб във всичко това, както никой друг нямаше да бъде. Пабло ти напакости, но се върна.

— Да ми беше взривателя, старецът нямаше да загине. Можех да го взривя ей оттук, ако...

— Ако, ако, ако — подигра го Пилар.

Гневът, озлоблението и вътрешната празнота, всичко, което бе дошло с реакцията след взрива, когато бе вдигнал глава и бе съзрял Анселмо мъртъв на пътя, още не го оставяха. Освен всичко това, обхванало го беше онова отчаяние, което войниците превръщат в ненавист, за да могат да останат войници. Сега, когато всичко беше свършено, той беше сам, откъснат, чужд за всяка радост и мразеше всеки, който се мернеше пред очите му.

— Ако не беше завалял сняг... — подхвана Пилар. И тогава, не изведнъж — като физическо успокоение, каквото би настъпило, ако жената го бе прегърнала например, а бавно, разсъдъчно, той започна да приема станалото и озлоблението му да стихва. Снегът — да, разбира се. Това беше в основата на всичко. Снегът. Той беше погубил онези, другите. Проумяваш едва когато видиш нещата с очите на другите, когато се освободиш от самия себе си — на война непрекъснато трябва да се отърсваш от личното си виждане, не може иначе. Там не можеш да имаш твое „аз“. Можеш само да го загубиш. И тъй, след като го загуби, той чу Пилар да казва:

— Глухия...

— Какво? — запита той.

— Глухия...

— Да — каза Робърт Джордън. Той ѝ се усмихна с крива, застинала усмивка, която разпъна вцепенените му лицеви мускули. — Забрави каквото ти наговорих. Не бях прав. Съжалявам, жено. Дай да свършим работата заедно, да я свършим добре. Пък и мостът е взривен, както казваш.

— Да. Всяко нещо по реда си.

— Тогава отивам при Агустин. Премести циганина по-надолу, че да вижда добре пътя. Дай тези пушки на Примитиво и вземи моята maquina. Чакай да ти покажа как се стреля с нея.

— Задръж си своята maquina — каза Пилар. — Тук няма да останем дълго. Пабло трябва вече да се изтегля, че да тръгваме на път.

— Рафаел — викна Робърт Джордън, — ела с мен. Тук, по-надолу. Ето така. Виждаш ли ги онези, дето излизат от дренажния канал? Там, зад камиона? Отиват към камиона, нали виждаш? Хайде да свалиш един от тях. Седни. И спокойно.

Циганинът се прицели внимателно, стреля и когато дръпна ръкохватката на затвора назад, за да изхвърли гилзата, Робърт Джордън каза:

— Много високо. Удари в скалата. Видя ли къде се вдигна прах? Две стъпки по-надолу. Сега, внимателно. Побягнаха! Добре! *Sigue tirando.*^[3]

— Ударих един — възкликна циганинът. Човекът бе паднал на половината път от дренажния, канал до камиона. Другите двама не се спряха, за да го извлекат. Хвърлиха се назад към отворието на дренажа и се скриха в него.

— Не стреляй повече в човека — каза Робърт Джордън. — Сега в горната част на предната гума на камиона. Така, че ако не я уцелиш, да попаднеш в мотора. Добре. — Той следеше с бинокъла. — Малко пониско. Добре. Много добре стреляш! *Mucho! Mucho!*^[4] Сега — прицели се в горната част на радиатора! Даже не в горната част — където и да е. Ти си стрелец на стрелците! Сега гледай: няма да пропускаш пиле да прехвъркне отсам онази точка. Виждаш ли?

— Гледай сега как ще му пробия предното стъкло — каза доволен циганинът.

— Няма нужда. Камионът вече е извън строя — спря го Робърт Джордън. — Пести патроните — ще стреляш само ако нещо се зададе по пътя. Откриваш огън, когато се изравни с дренажния канал. Ако е

кола, гледай да удариш шофьора. Тогава стреляйте всички заедно — каза той на Пилар, която с Примитиво се бе спуснала по склона до тях. — Имате превъзходен обстрел. Виждаш ли как стръмнината ви предпазва фланга?

— Да бяхте тръгнали с Агустин — време е да действувате — притесни се Пилар. — Свършвай си лекцията! Познавам тези места не от вчера.

— Примитиво да залегне там, по-горе — продължаваше Робърт Джордън. — Ето там. Нали виждаш? Там накрая, където започва стръмнината.

— Остави ни — каза Пилар. — Хайде, тръгвай, Ingles. Не доизпипвай толкова. Тук е наред.

В същия миг те чуха самолетите.

Мария отдавна беше с конете, но не ѝ беше спокойно с тях. Нито на тях с нея. Оттам, от гората, пътят не се виждаше, нито мостът и когато започна да се стреля, тя прегърна през шията дорестия жребец с бялата звезда на челото, когото често ласкаеше и угощаваше с лакомства, когато конете бяха в загона, в гората под лагера. Но нейното безпокойство се предаваше на животното — едрият жребец мятеше глава и издуваше ноздри при стрелбата и гранатните разриви. Не я свърташе на едно място — обикаляше конете, галеше ги, за да ги успокои, а от това те ставаха още по-нервни и плашливи.

Докато се вслушваше в стрелбата, тя се насилваше да не мисли за нея като за нещо страшно, което става на пътя, а че Пабло с новодошлите и Пилар с другите горе водят престрелка и тя не трябва да се бои, нито да си губи ума, а да вярва на своя Роберто. Но това не ѝ се удаваше и пушечните изстрели долу и отвъд моста, и приглушеният шум от боя, който се водеше в теснината като отглас от далечна буря със сух трясък, преминаващ в боботене, и нестройният ритъм на бомбените разриви ѝ се струаха тъй ужасни, че дъхът ѝ секваше.

По-късно от склона долу се разнесе дрезгавият глас на Пилар, която нещо псуваше, не беше ясно защо, и тя си помисли: О, боже, не, не! Не трябва така да се ругае, когато той е в опасност. Не трябва хули, това е излишен риск. Не бива да се предизвиква съдбата.

После започна да се моли за Роберто, бързо и машинално, както се бе молила в училище, изричайки молитвите в скороговорка, като ги броеше на пръстите на лявата си ръка, по десет пъти всяка от двете

молитви. После се разнесе експлозията, един от конете се изправи на задните си крака и така стреснато дръпна глава, че юздечката се скъса и животното побягна между дърветата. Накрая Мария успя да го хване и да го върне разтреперано, изплашено, гърдта потъмняла от пот, седлото смъкнато, а докато се връщаше с него при другите коне, долу прокълтяха изстрели и тя си каза: не мога повече така. Не мога повече да живея в неизвестност. Не мога дъх да си поема и устата ми е пресъхнала. И се боя, и няма никаква полза от мен, само плаша конете, а този, дето избяга, по една случайност успях да го хвана, защото налетял на дърво, блъснал седлото в дънера, то се смъкнало й кракът му се заплел в стремето, но седлото сега ще го оправя — боже мой, не зная как! Не мога повече. Господи, направи така, че с него да не се случи нищо, защото цялата ми душа, цялата аз съм там, на моста. Знам, първо е Републиката, второто е да победим. Но, о, сладка пресвета Дево, върни ми го жив от моста и ще правя каквото кажеш, винаги. Защото не съм тук. Няма ме. Аз съм само с него. В него. Запази ми го, тогава и аз ще живея и всичко ще правя за теб, и той няма да ми забранява. И то няма да е против Републиката. О, прости ми, че така се обърках. Съвсем се обърках вече. Но ако ми го запазиш жив, ще правя всичко, което е правилно. Ще правя каквото той заповяда и каквото ти заповядаш. Понеже съм раздвоена, ще правя и едното, и другото. Но не мога повече така — да не знам какво става.

После, когато успя да завърже отново коня, тя поправи седлото, приглади попоната и започна да стяга подпругата и в този миг откъм гористия склон долу долетя познатият дебел глас:

— Мария! Мария! Твоят Ingles е невредим. Чуваш ли? Нищо му няма. Sin Novedad!

Мария се хвана за седлото с две ръце, притисна до него остриганата си глава и се разплака. После пак чу гласа на Пилар, откъсна се от седлото и закрещя сподавено:

— Да! Благодаря! — И продължи да вика разхлипана — Благодаря! Благодаря много!

Когато чуха самолетите, те всички погледнаха нагоре и ги видяха — бяха високо в небето, идваха от Сеговия, сребристи във висинето, равномерното им бучене постепенно заглушаваше всички други звуци.

— Тия, само тия ни липсваха! — каза Пилар.

Робърт Джордън я прегърна през рамо, загледан в небето.

— Не, жено — каза той. — Те не идват за нас. Те нямат време за нас. Успокой се.

— Мразя ги!

— И аз. Но сега трябва да вървя при Агустин.

Той заслиза косо по склона, като се държеше в сянката на борове, и през цялото време се чуваше пулсиращото, бучащо бръмчене на самолетните мотори, а откъм завоя зад разрушения мост непрекъснато трещеше тежка картечница.

Робърт Джордън залегна до Агустин зад малките борчета и положи автомата пред себе си, а в небето се задаваха нови и нови самолети.

— Какво става там долу? — запита Агустин. — Какво прави Пабло, че не се връща? Не знае ли, че с моста е свършено?

— Сигурно не може да се измъкне.

— Тогава да се махаме. Да върви по дяволите.

— Ако може да дойде, ще дойде сега — каза Робърт Джордън. — Сега ще го видим.

— Не го чувам — отвърна Агустин. — Вече от пет минути. Не, ето го! Слушай! Това е той. Ето го.

Та-та-та-та — изтрещя в къс откос кавалерийският автомат, после още един и още един — все къси редове.

— Това е той, копелето — викна Робърт Джордън.

Загледа високата безоблачна синева, в която изплуваха нови и нови самолети, после се взря в лицето на Агустин, който също бе вдигнал глава към небето. Обърна очи надолу към разрушения мост, след това погледът му се плъзна по пътя, който все още беше пуст. Закашля се, плю и се вслуша в трясъка на тежката картечница, която отново се бе обадила зад завоя. Звукът идваше от същото място, откъдето и по-рано.

— Това пък какво е? — запита Агустин. — Тая мръсотия каква е?

— Чува се от преди да взривя моста — обясни Робърт Джордън. Той пак се вгледа надолу към моста и рекичката, която сега се виждаше през зейналия прорез, там, където металната конструкция се бе срутила и увиснала в дъга като стоманена престилка. Чуваше се как

първите самолети вече бомбардират теснината в горната част на прохода, а откъм Сеговия се задаваха още и още. Бученето на моторите беше изпълнило небето и като се взря по-внимателно, той видя — миниатюрни, кръжащи високо над бомбардировачите, ескортиращите ги изстребители.

— Навярно оная сутрин те изобщо не са прелетели фронта — каза Примитиво. — Сигурно са завили на запад и после са се върнали. Нашите нямаше да започнат настъпление, ако ги бяха видели.

— Сега са много повече — мрачно рече Робърт Джордън.

Изпитваше чувството, че пред очите му нещо е започнало нормално и естествено, а след това е откъртило лавина от отражения. Сякаш си хвърлил камъче във водата, при цопването си то е сложило началото на разширяващи се кръгове и вълничката се завръща, прераснала в гигантската водна стена на ревящите цунами. Или все едно, че си надал вик, а ехото е върнало вика с гръмотевична сила, с гръм, който убива. Или че си ударил човек и той е паднал, а наоколо, накъдето и да погледнеш, се вдигат други мъже в броня и пълно въоръжение. Беше благодарен, че сега не е с Голц горе в теснината.

Лежеше до Агустин, гледаше как летят самолетите, ослушваше се няма ли да закънтят пушечни изстрели зад него, наблюдаваше пътя — знаеше, че по него скоро ще се зададе нещо, макар все още да не му беше известно какво — и бе все още изтръпнал от изненада, че не загина при моста. До такава степен се бе примирил с мисълта, че ще го убият, че каквото ставаше сега, му се струваше недействително. Трябва да се отърсиш от това чувство, упрекна се той. Да се избавиш от него. Още много, много работа има да се върши днес. Но не можеше да се освободи от усещането и всичко наоколо му — той сам съзнаваше това — беше като в сън.

Здравата се нагълта с дим — това е причината, каза си той. Но знаеше, че не е така. Всичко, което на пръв поглед изглеждаше неоспорима реалност, той упорито възприемаше като недействително; обхвана с поглед моста долу, убития часовой на пътя, километричния камък, зад който лежеше Анселмо, Фернандо, изпънат в подножието на скалата, гладката, тъмна лента на пътя, неподвижния камион и всичко оставаше както преди недействително.

Ако залагаш на собственото си равновесие, да знаеш, че билетът ти не е печеливш, каза си той. При боевете с петли понякога се случва

това, което се случи сега с теб гледаш го петела на арената нищо му няма, но без никой да забележи, той е бил наранен дълбоко и вече изстива.

Глупости, малко си гроги, след голямото напрежение и отговорност, сега идва обратната реакция. Това е всичко не се тревожи.

Тогава Агустин го сграбчи за рамото, посочи му с пръст края на пролома и той видя Пабло.

Двамата видяха как Пабло изскочи на завоя до изсечената скала, зад която се скриваше пътят, спря се, прислони се до скалата и изстреля един откос в посоката, от която бе дотичал. Робърт Джордън видя как Пабло, къс, набит, плещест, стои гологлав, прислонил се с автомат в ръце до скалата, видя как летят изхвърлени от автомата и проблясват на слънцето месинговите гилзи. Видяха как Пабло приклепна и изстреля още един откос. После, без да поглежда назад, той се затича — къс, кривокрак, пъргав, с приведена глава и в посока право към моста.

Робърт Джордън избута Агустин настрана, опря о рамото си приклада на леката картучница и я насочи към завоя. Автомата си бе положил встрани, отляво. С него нямаше да може да води точен огън от такова разстояние.

Докато Пабло тичаше към тях, Робърт Джордън държеше завоя под прицел, но нищо не се зададе. Пабло дотича до моста, погледна назад веднъж, огледа моста, след това свърна вляво и се изгуби в пролома. Робърт Джордън не откъсваше очи от завоя, но нищо не се задаваше. Агустин застана опрян на едно коляно. Виждаше как Пабло се спуска като коза по скалите. Откакто Пабло се бе появил, не се чуваше стрелба.

— Виждаш ли нещо там, горе? На скалата? — запита Робърт Джордън.

— Не, нищо.

Робърт Джордън се взираше в завоя. Знаеше, че точно под тях стръмнината е непристъпна, но по-нататък скалната повърхност не бе тъй коса, имаше места, откъдето някой би могъл да се изкачи и да ги заобиколи откъм гърба им.

Ако досега всичко му бе изглеждало нереално, сега нещата изведнъж добиха застрашително реален вид. Сякаш гледаше огледалния визьор на фотоапарата, чийто обектив изведнъж е бил

нагласен на фокус. Той видя как иззад завоя се подаде и изпълзя на огряния от слънцето път niskият корпус, ъглестото рило, дебелината, оцветена в зелено, на сиви и кафяви защитни петна, кула, от която стърчеше стволът на картечница. Той откри огън и чу как куршумите затропаха по стоманената броня. Малкият танк бързо се върна и се скри зад скалата. Робърт Джордън, който не откъсваше очи от завоя, видя как отново се подаде тъпоносата предница и челото на кулата; после кулата се извъртя и картечницата взе под прицел пътя.

— Като мишка, която се подава от дупката си — каза Агустин. — Гледай, Ingles.

— Не знае какво да прави — рече Робърт Джордън.

— С тоя ли бръмбар се е бил Пабло! — възкликна Агустин. — Насоли го пак, Ingles.

— Няма смисъл. Бронирани са. Не искам да ни види къде сме.

Танкетката откри огън в посока към пътя. Куршумите се удряха в асфалта и отскачаха, жужейки, после затропаха по моста. Това беше същата картечница, която бяха чували преди.

— Sabron! — каза Агустин. — Това ли са танковете, дето толкова говорят за тях, Ingles?

— Това е танкетка. Минитанк.

— Sabron! Да имах една минибутилка, че да се изкатери отгоре и да го запаля. Какво ще прави той сега, Ingles?

— Ще почака малко, после пак ще започне да оглежда.

— Е, това ли било, дето толкова се боят от него? Гледай, Ingles, той убива убитите.

— Стреля по часовите, защото няма друга мишена — каза Робърт Джордън. — Недей да го ругаеш.

Но си мислеше: разбира се, лесно е да се смееш отстрани. А я си представи, че си на негово място, придвижваш хе по шосето на своя територия и изведнъж те спират с картечен огън. После пред тебе мостът литва във въздуха. Няма ли да си помислиш, че пътят пред теб е минирани, че ще налетиш на засада? Разбира се, че ще си помислиш. Той постъпва правилно. Изчаква подкрепления. Влиза в бой с противника. Врагът сме само ние. Но той не знае това. Гледай го ти малкия мръсник. Танкетката подаде зурлата си още малко иззад скалата.

В същия миг Агустин видя, че Пабло излазва на ръба, след като се е изкачил по стръмнината, изпълзява, като си помага с ръце и колене, а обраслото му в четина лице е плувнало в пот.

— Ето го, идва кучият му син — каза той. — Кой?

— Пабло.

Робърт Джордън погледна, видя Пабло, после обсипа с куршуми онази част от боядисаната в защитен цвят кула на танкетката, където би трябвало да се намира цепката, през която гледа картечарят. Танкетката бързо се изтегли на заден ход и се скри зад завоя, тогава Робърт Джордън подхвана картечницата и я метна на рамо заедно с разгънатата тринога. Цевта така се беше нагряла, че го опари по рамото, той я отгласна, като нарами приклада откъм плоската му страна.

— Вземи торбата с пълнителите и моята малка maquina — викна той. — И бягай след мен.

Робърт Джордън тичаше нагоре по склона между боровете. Отблизо го следваше Агустин, след тях идваше Пабло.

— Пилар! — викна Робърт Джордън. — Хайде, идвай!

Тримата се изкачваха колкото можеха по-бързо по стръмния склон. Не можеха да тичат повече, защото стръмнината беше голяма и Пабло, който не носеше нищо друго, освен лекия кавалерийски автомат, се бе изравнил с другите двама.

— А твоите хора? — обърна се Агустин към Пабло с пресъхнала уста.

— Всички са убити — каза Пабло. Той едва дишаше. Агустин извърна глава и го изгледа.

— Сега имаме много коне, Ingles — каза Пабло, като се задъхваше.

— Добре — кимна Робърт Джордън. Какъв убиец е това копеле, помисли си той. — На какво се натъкнахте?

— На какво ли не — изпъхтя Пабло; Той си поемаше въздух на пресекулки. — При Пилар какво стана?

— Загуби двама: Фернандо и този, от братята...

— Еладио — каза Агустин.

— Ами ти? — запита Пабло.

— Аз загубих Анселмо.

— Значи, имаме много коне — каза Пабло. — Дори и за багажа.

Агустин прехапа устни, погледна Робърт Джордън и поклати глава. Чува как танкът, скрит сега от дърветата, пак започва да обстрелва пътя и моста под тях.

Робърт Джордън посочи с глава.

— С тази машинка как се оправи? — запита той Пабло. Неприятно му беше да го гледа, да усеща миризмата му, но искаше да го чуе какво ще каже.

— Докато стоеше там, невъзможно беше да се измъкна — обясни Пабло. — Беше ни преградил пътя на долния завой зад поста. Накрая свърна назад да види нещо и тогава побягнах.

— По кого стреляше, когато се спря на завоя? — запита го Агустин безцеремонно.

Пабло го изгледа, понечи да се усмихне, но се въздържа и замълча.

— Всички ли ги застреля? — запита Агустин.

Мълчи, каза си наум Робърт Джордън. Това вече не е твоя работа. За теб направиха всичко, каквото можеше да очакваш от тях, и дори повече. Това са си техни вътрешни сметки, междуособици. Не ги съди от гледище на нравствеността. Какво можеш да очакваш от един убиец? Работиш с убиец, не е ли така? Затваряй си устата. Знаеш го какъв е, не научаваш нещо ново. И все пак, копелето му мръсно, помисли той. Мръсно, гадно копеле!

От тичането по стръмния склон се бе задъхал така, сякаш гърдите му ще се пръснат, но пред тях, между дърветата, вече се виждаха конете.

— Какво мълчиш? — продължаваше Агустин. — Кажи, че ги застреля, защо не казваш?

— Млъквай — изсъска Пабло. — Днес се бих много и добре се бих. Питай el Ingles.

Свърши докрай работата си за днешния ден, изведи ни оттук — каза Робърт Джордън. — Нали намисли план за изтеглянето.

— Планът ми е добър — каза Пабло. — Малко късмет, и ще се измъкнем благополучно.

Дишането му се беше поуспокоило.

— Не си ли намислил и някой от нас да убиеш, а? — каза Агустин. — Казвай, защото ще те убия.

— Млъквай! — отвърна Пабло. — Длъжен съм да се грижа, за теб и за целия отряд. Война е това. Войната те принуждава да правиш работи, дето не би ги направил иначе.

— Sabron — каза Агустин. — Нямах равен на себе си.

— Кажете ми на какво се натъкнахте там долу? — обърна се Робърт Джордън към Пабло.

— На какво ли не — отговори както и преди Пабло. Той още беше задъхан, но гласът му вече звучеше равно; капки пот се стичаха по лицето и шията му, гърдите и плещите му бяха мокри. Хвърли таен поглед към Робърт Джордън, за да се увери, че той наистина е дружелюбно настроен, и се засмя. — На какво ли не — повтори той. — Най-напред превзехме поста. После се зададе един мотоциклетист. После още един. После санитарна кола. После камион. После танка. Точно преди да му видиш сметката на моста.

— После...

— Танка не можеше нищо да ни направи, но нямаше как да се изтеглим, защото държеше под обстрел пътя. После се отдалечи и аз побягнах.

— Ами хората ти? — намеси се Агустин, който не преставаше да го предизвиква.

— Млъквай! — Пабло го изгледа в упор и лицето му беше лице на човек, който се е сражавал добре, преди да се е случило нещо друго. — Те не бяха от нашия отряд.

Вече се бяха приближили до конете, завързани за дърветата; върху тях падаха слънчеви петна, прецедени между боровите клонки. Те разтърсваха гривии, ритача, обезпокоявани от конските мухи, после Робърт Джордън видя Мария и в следващия миг той я притискаше здраво, здраво, автоматът на хълбока му, огнеприкривателят впит под ребрата, а Мария повтаряше:

— Ти, Роберто, ах, ти.

— Да, зайче, моето добро, добро зайче. Сега тръгваме.

— Истина ли е, че си тук?

— Да. Да. Тук съм. Ах, ти!

Никога по-рано не беше мислил, че е възможно в сражение да не се забрави една жена; че е възможно частица от съзнанието ти и тогава да е заета от нея, да откликва за нея; нито пък, че ако има такава жена, тя ще бъде с малки, закръглени гърди, които се притискат към теб през

ризата ти; нито че тези гърди биха могли да помнят, че те са двама в боя. Но това излезе така и е хубаво, мислеше той. Хубаво е. Никога не бих повярвал. И той я притисна до себе си много, много силно, но не я поглеждаше, после я шляпна там, където никога по-рано не я беше шляпвал, и каза:

— Възсядай, хайде, качвай се!

Започнаха да отвързват конете, Робърт Джордън даде картечницата на Агустин, праметна своя автомат на гръб, прехвърли бомбите от джобовете си в паласките на седлото, напъха едната празна раница в другата и я завърза над ремъка. Зададе се и Пилар, толкова задъхана от изкачването, че не можеше да говори, само им направи знак с ръка. Тогава Пабло напъха в дисагите чифта букаи, изправи се и каза:

— Que tal, жено?

Но тя само кимна, после всички започнаха да възсядат конете.

Робърт Джордън взе едрия сив кон, който бе видял за пръв път, когато валеше сняг предишния ден сутринта, и веднага усети, че между краката си има кон, който усеща добре ръката на ездача. Той беше с възжените обувки и стремената му идваха малко къси; автоматът беше провиснал на рамото му, в джобовете си беше наблъскал пълнители; възседнал коня, той беше надянал юздата на едната си ръка и пъхаше патрони в полуизпразнения пълнител, гледайки как Пилар се опитва да се покачи върху един денк, привързан към седлото на кулестия кон.

— За бога, махни това — ядоса се Примитиво. — Ще паднеш, пък и конят няма да може да го носи.

— Млъкни — срязва го Пилар. — Нали ще трябва да се уреждаме?

— Дали ще можеш да яздиш така, жено? — запита я Пабло. Той се бе настанил на седлото, взето от убития *guardia civil*, с което беше стъкмил едрия дорест кон.

— Като млекаря, кога тръгне от къща на къща — отвърна му Пилар. — Как ще вървим, откъде, старче?

— Право надолу. Минаваме шосето. После по отсрещния склон и през гората до превала.

— През шосето? — Агустин се приближи до него, подритвайки с меките токове на своите платнени обувки без шпори корема на един от

конете, които Пабло бе отвлякъл през нощта — животното беше нечувствително и тежко се поддаваше на ръката на ездача си.

— Да, *hombre*. Друг път няма — отвърна Пабло. — Той му даде един от поводитите на; товарните коне. Те бяха три — Примитиво й циганинът също хванаха по един повод.

— Ако искаш, можеш да яздиш последен, *Ingles* — предложи Пабло. — Ще пресечем по-нагоре, че да сме извън обстрела на тяхната *maquina*. По един, по един, ще се съберем чак при превала горе, където проходът се стеснява.

— Добре — прие Робърт Джордън.

Подкараха конете надолу по гористия склон към пътя. Робърт Джордън яздеше зад Мария. До нея не можеше, дърветата пречеха. Той само веднъж притисна ласкаво гърба на сивия кон с коленете си, а после само го задържаше, когато се спускаха бързо по плъзгавия склон между борове. От едно притискане с колене животното разбираше онова, което биха му подсказали шпорите, ако бяха наравно.

— *Guara* — каза той на Мария, — като пресичаме пътя, мини втора. Да си пръв, изглежда, е опасно, макар че не е чак толкова. Да си втори, е добре, обикновено изчакват какво ще се зададе, така че последните са най-зле.

— А ти...

Аз ще прекося изведнъж. Нищо страшно. Опасно е, когато си във верига.

Пред себе си той виждаше валчестата, четинеста глава на Пабло, вбита в плещите, и автомата, щръкнал над рамото му. Виждаше Пилар, гологлава, широкоплещеста, сгънала колене нагоре и забила пети отстриани в денка. Веднъж тя погледна назад към него и поклати глава.

— Преди да пресечеш пътя, мини преди Пилар — каза Робърт Джордън на Мария.

Гората стана по-рядка и между дърветата той различи тъмната асфалтирана лента на пътя, а отвъд него се зеленееше отсрещният склон. Сега сме по-горе от дренажния канал, помисли той, ще излезем малко под онова място, откъдето пътят слиза в права, полегата отсечка към моста. Ще излезем на около осемстотин крачки по-горе от моста. Това е в обсега на картеницията на фиатчето, ако танкистът го е докарал до самия мост.

— Мария — повика я той. — Задмини Пилар, преди да сме излезли на пътя, после давай направо нагоре по склона.

Тя погледна назад към него, но не каза нищо. Той само хвърли поглед към нея, колкото да се увери, че го е разбрала.

— Comprendes? — запита я той.

Тя кимна.

— Минавай напред — нареди той.

Тя поклати глава.

— Минавай напред!

— Не — отвърна тя, обърна се към него и поклати глава. — Ще мина, като ми дойде редът.

В същия миг Пабло заби шпори в хълбоците на дорестия жребец, който се втурна по осеяния с борови игли край на склона и изтрополи по пътя, като вдигаше искри с подкованите си копита. Останалите го последваха и Робърт Джордън видя как те пресичат пътя и се понасят нагоре по зеления склон, чу как при моста затрака картеницата. После чу нов звук — „фиуу-паф-бум!“. Това „бум“ беше остър трясък, който се разнесе и заеча, повторен от околните склонове, и той видя как в подножието на зеления хълм се вдигна фонтанче пръст и кълбо сив дим. „Фиуу-паф-бум!“ — профуча пак като ракета, после бухна и пак се вдигнаха буци пръст и дим, този път по-нагоре по склона.

Циганинът пред него се спря в сянката на последните борове край пътя. Погледна към хълма, после се извърна въпросително към Робърт Джордън.

— Давай, Рафаел — викна Робърт Джордън. — Пришпори го!

Циганинът държеше в ръка сплетения от тънки ремъци повод на товарния кон, който влачеше след себе си. Конят се дърпаше и поводът беше изпънат.

— Пусни повода и пришпорвай! — повтори Робърт Джордън.

Той видя как ръката на циганина се изпъва назад, повдига се, повдига се още — това сякаш траеше цяла вечност, — натяга се като струна, после се отпуска и циганинът, забива пети в хълбоците на коня си и прекосява пътя и докато Робърт Джордън отблъскваше с коляно товарния кон, който в уплахата си бе отстъпил назад и го бе притиснал, циганинът беше вече пресякъл твърдата тъмна настилка на пътя и копитата на коня му трополяха в галон нагоре по склона.

„Фииуууу-паф-бум!“ Снарядът прелетя съвсем ниско и Робърт Джордън видя как циганинът се метна встрани като засилил се глиган, когато пред него избухна малкият черно-сив гейзер. После, видя циганина отново да галопира нагоре по склона, вече по-бавно и равномерно, а снарядите падаха ту зад него, ту пред него и накрая той се скри зад превала, където вероятно чакаха останалите.

Няма как да го прекарам този проклет товарен кон, помисли си Робърт Джордън. Макар че нямаше да е лошо да ме прикрива откъм моста проклетникът. Добре щеше да е той да е между мен и тази четиридесет и седем милиметровка, с която ни обстрелват. По дяволите, все пак ще се опитам да го преведа.

Той се приближи с коня си до товарния, вдигна падналия на земята край на поводата и като го повлече зад себе си, премина сто и петдесет ярда успоредно на пътя, отдалечавайки се в тръс от моста. Приблужи се към края на гората и огледа пътя зад камиона до моста. На моста се бяха струпали хора, а зад тях на пътя се беше образувало нещо като задръстване на пътното движение. Робърт Джордън се огледа и като видя накрая онова, което търсеше, изправи се на стремената и откърши един сух боров клон. Пусна поводата, докара товарния кон до края на склона, който се спускаше към пътя, замахна и удари коня с клона по задницата. „Хайде, дърта кранто“ — каза той и когато товарният кон побягна по пътя и започна да се изкачва нагоре по склона, той хвърли клона след него. Клонът го удари и от тръс конят се понесе в галоп.

Робърт Джордън измина още тридесет крачки успоредно с пътя; по-нататък склонът ставаше твърде стръмен. Оръдието даваше изстрел след изстрел: ракетно свистене, после гейзер от пръст и трясък, който ехото подемаше.

— Хайде, напред сива фашистка гадино! — викна Робърт Джордън на коня и го пришпори надолу по плъзгавата стръмнина. Излезе на откритото пътено платно, усети настилката тъй твърда под копитата, че се затресе целият до плещите и тила, дори зъбите му изтракаха, после тръгна нагоре по мекия склон, копитата с глухи удари се врязваха в меката почва, отблъскваха се от нея, летяха, носеха се и като се огледа назад, видя моста под нов ъгъл, такъв не го беше виждал досега. Беше в профил, нескъсен от перспективата, зейнал по средата, а зад него, на пътя, стоеше танкетката и до нея голям танк с оръдие,

нацелено право към него, дулото изригна ярък жълт пламък, проблесна като медно огледало, трясък разцепи въздуха малко над шията на сивия кон и той извърна глава, когато пред него изригна фонтан от пръст и камъни. Товарният кон беше пред него, но се бе отклонил надясно и забавяше ход, а Робърт Джордън галопираше, извърнал глава малко към моста, видя колона от камиони, опрели зад завоя — сега от високото се виждаше добре — отново яркожълтото припламване, предвещаващо ново мигновено „фиу“ и „бум“, и снарядът не го достигна, но той чу свистенето на шрапнелите, летящи откъм изригналите пръст и камъни.

Пред себе си видя останалите, те се бяха струпали в края на гората и го чакаха и той каза: „Arre caballo! Напред, конче!“ Усещаше как гърдта на едрия кон се издува, как той се задъхва от склона, който ставаше все по-стръмен, видя изпънатата напред шия и сивите уши пред себе си, наведе се и потупа запотената сива шия, погледна пак към моста и видя яркото припламване от тежкия, тромав танк в защитен, кален цвят там, на пътя, но свистене не чу, само оглушителния удар на експлозията, звънък, зловонен трясък, като че ли се беше пръснал парен котел, и той се намери на земята, сивият кон мятеше копита във въздуха, а той се опитваше да се измъкне от притисналата го тежест.

Можеше да се движи. Надясно можеше. Но когато се движеше вдясно, левият му крак оставаше съвсем неподвижен и изпънат под коня. Сякаш в него се беше появила още една става, не тазобедрената, а някаква друга и кракът му се извърташе странично като на шарнир. Тогава разбра какво се бе случило и в този миг сивият кон коленичи и се изправи и десният крак на Робърт Джордън, който бе подритнал стремето, за да се освободи от него, точно тъй, както трябваше, се приплъзна по седлото и падна на земята и той се хвана с две ръце за бедрото на левия крак, останал да лежи неподвижно, и дланите му напипаха острия ръб на костта, напиратца под кожата.

Сивият кон беше застанал почти над него и той виждаше как ребрата му се надигат от тежкото дишане. Тревата, на която седеше, беше зелена, в нея растяха полски цветя и той погледна надолу по склона отвъд пътя към моста и теснината и пак към пътя, видя танка и се приготви за следващото припламване. То дойде мигновено и пак не се чу свистене, само избухване и острият мирис на експлозива,

изригналите буци пръст и свирещите метални, парчета и когато те отлетяха и димът се разсея, той видя как сивият кон стои мирно на задните си крака, редом до него, сякаш беше дресиран кон в цирк. И докато гледаше седналия кон, той чу хриповете, които животното издаваше.

После Примитиво и Агустин го подхванаха под мишниците, извлякоха го зад превала, а левият му крак, понеже имаше нова става, докато се влачеше, кривваше насам-натам в зависимост от релефа на терена. Един снаряд изсвистя ниско над главите им, те го пуснаха на земята и залегнаха, но когато престанаха да валят буците пръст и градът от осколки. Те пак го подхванаха и го понесоха. Накрая се добраха с него до оврага в гората, където бяха конете и Мария, Пилар и Пабло го наобиколиха.

Мария беше коленичила до него и казваше:

— Роберто, какво ти е?

Обливайки се в пот, той каза:

— Левият ми крак е счупен, Мария.

— Ще го пристегнем — каза Пилар. — Ще се качиш на тоя — и тя показа един от натоварените коне. — Сваляйте багажа.

Робърт Джордън видя, че Пабло клати глава и му кимна.

— Тръгвайте — каза той. — После добави: — Слушай, Пабло, ела тук.

Обраслото в четина лице, по което се стичаха вадички пот, се сведе над него и в носа го удари миризмата на Пабло.

— Оставете ни да поговорим — каза той на Пилар и Мария. — Трябва да поговоря с Пабло.

— Боли ли много? — запита Пабло. Беше се навел съвсем близо до Робърт Джордън.

— Не. Сигурно нервът е смазан. Слушай. Тръгвайте. Моята е спукана, нали виждаш? Само искам да кажа нещо на момичето. Като ти викна: вземи я — вземаш я. Тя ще иска да остане. Само ще й кажа нещо.

— Ясно, нямаме много време — каза Пабло.

— Ясно.

— Мисля, че по-добре ще направите да отидете на републиканска територия — каза Робърт Джордън.

— Не. Повеждам ги към Гредос.

— Помисли си.

— Хайде да говориш с нея — подкани го Пабло. — Времето ни е малко. Мъчно ми е, че стана така с теб, Ingles.

— Да, но стана и... — вдигна рамене Робърт Джордън. — Да не говорим за това. Но напрегни си главата. Имаш глава. Помисли си.

— Защо не, ще помисля — обеща Пабло. — Говори сега, Ingles, но бързо. Че няма време.

Пабло отиде до близкото дърво и впери поглед надолу, към пътя зад пролома. После загледа сивия кон и на лицето му се изписа огорчение, а Пилар и Мария се върнаха при Робърт Джордън, който седеше, опрял гръб на един дънер.

— Хайде да разрежеш панталона — каза той на Пилар. Мария стоеше приклепнала до него и мълчеше. Слънцето играеше в косите ѝ, а лицето ѝ беше сгърчено като на дете, което се готви да заплаче. Но тя не плачеше.

Пилар извади нож и разряза левия крачол от джоба до долу. Робърт Джордън разгъна срязания плат и се надигна да види. На една педя под тазобедрената става имаше една островърха пурпурна подутина, конусовидна като мъничка палатка, и когато я докосна с палци, Робърт Джордън усети как ръбът на бедрената кост напирва в кожата. Кракът му лежеше на земята под неестествен ъгъл. Той вдигна очи и погледна към Пилар. Тя имаше същото изражение като Мария.

— Anda — каза ѝ той. — Тръгвай.

Тя се отдалечи със сведена глава, без да каже нищо, без да се обърне и Робърт Джордън забеляза, че плещите ѝ се тресат.

— Guara! — Той взе двете ѝ ръце в своите. — Чуй какво ще ти кажа: Няма да отидем в Мадрид...

Тогава тя се заплака.

— Не, гуара, недей — пошепна той. — Слушай. Сега няма да отидем в Мадрид, но където и да отидеш, аз винаги ще бъда с теб. Разбираш ли?

Тя не отвърна нищо, само притисна глава към страната му и го прегърна.

— Слушай ме внимателно, зайче — каза той. Знаеше, че трябва да се бърза, че се облива целия в пот, но това трябваше да се каже и тя да го разбере. — Сега ти ще си вървиш, зайче. Но и аз ще тръгна с теб. Докато един от нас е жив, ще сме живи и двамата. Разбираш ли?

— Не, ще остана с теб.

— Няма, зайче. Това, което ми остава, трябва да го свърша сам. Ако си и ти, няма да мога да го направя, както трябва. А като тръгнеш, все едно, че и аз си тръгвам. Не разбираш ли, че е така? Който и от нас да остане, все едно, че сме останали двамата.

— Ще стоя при теб.

— Не, зайче. Слушай. Това хората не го вършат заедно. Всеки трябва да го свърши сам. Но ако ти тръгнеш, тогава и аз ще тръгна с теб. Само така мога и аз да тръгна. Сега ще тръгнеш, знам си аз. Защото си умна и добра. Сега ще тръгнеш и за двама ни.

— По-лесно е да стоя при теб. По-добре е за мен.

— Знам. Затова направи го заради мен. Понеже не можеш за себе си, заради мен го направи.

— Но ти не разбираш, Роберто. Ами аз? Да си тръгна, е още по-лошо за мен.

— Да — каза той. — По-трудно ти е. Но нали сега и аз съм ти.

Тя мълчеше.

Облян в пот, той я погледна и отново заговори, настойчив както никога досега през живота си.

— Сега ще си тръгнеш за двама ни — повтори той. Не гледай само себе си, зайче. Трябва да изпълниш дълга си — хайде.

Тя поклати глава.

Сега ти си аз — каза той. — Не го ли усещаш, зайо?

Тя мълчеше.

— Чуй, зайо — настояваше той. — Наистина този е начинът да тръгна и аз. Кълна ти се.

Тя мълчеше.

— Ето, сега разбираш. Сега виждам, че разбираш. Сега ще тръгнеш. Добре. Ето, тръгваш. Е, нали каза, че тръгваш?

Тя мълчеше.

— Благодарен съм ти за това. Сега ставаш и се отдалечаваш бързо, спокойно, отиваш далече, далече и отнасяш и двама ни. Сега сложи ръка тук. И положи глава ей така. Не, отпусни глава. Да, така. Сега аз слагам ръка тук. Добре. Толкова си добра. Сега не мисли повече. Сега правиш това, което си длъжна да направиш. Сега си послушна. Не пред мен, а пред двама ни. Слушаш мен, който съм в

теб. Сега тръгваш за двама ни. Наистина! И ти и аз тръгваме с теб сега. Нали ти обещах. Ти си много добра и много мила — ще тръгнеш.

Той кимна на Пабло, който стоеше до едно дърво и от време на време полуизвърщаше глава към него. Пабло се приближи. С пръст той направи знак на Пилар.

— Друг път ще отидем в Мадрид, зайче — нежно прошепна той. — Наистина. Сега изправи се и тръгвай и тръгваме и двамата. Стани. Нали?

— Не — каза тя и здраво склучи ръце около шията му.

Тогава той заговори спокойно, разумно, но много твърдо.

— Стани. Защото ти си аз сега. Ти си всичко, което ще остане от мен. Стани!

Тя се изправи бавно, разплакана, с наведена глава. После се хвърли пак на земята до него, но се изправи, бавно и покорно, когато той ѝ каза:

— Стани, гуара!

Пилар я държеше за лакътя и така тя стоеше пред него.

— *Vamonos* — каза Пилар. — Имаш ли нужда от нещо, *Ingles*? — Тя го погледна и заклати глава.

— Не — отвърна той и продължи да говори с Мария.

— Няма да се прощаваме, гуара, защото не се разделяме. Дано да е добре в Гредос. Сега върви. Бъди добра — върви. Не — продължи той, все тъй спокойно и разумно, докато Пилар отвеждаше момичето към конете. — Не се обръщай. Сложи крак в стремето. Да. Сложи крак. Помогни ѝ — нареди той на Пилар. — Да възседне. Хайде!

Той се извърна, целият в пот, и погледна надолу към пътя, после пак към момичето, което вече седеше на коня, Пилар до нея, а Пабло зад тях.

— Сега тръгвайте — каза той. — Тръгвайте.

Тя понечи да се извърне.

— Не се обръщай назад — викна Робърт Джордън. — Вървете!

Пабло удари по задницата на коня ѝ с един ремък, за миг изглеждаше, че Мария аха-аха ще се свлече от седлото, но Пилар и Пабло язدهа плътно от двете ѝ страни, Пилар я придържаше и трите коня се отдалечаваха в планината.

— Роберто! — обърна се и викна Мария. — Искам с теб! Искам да остана.

— Аз съм с теб — викна Робърт Джордън. — Аз съм там, с теб. Там сме и двамата. Върви!

Тогава те се скриха, зад хълма, а той се обливаше в пот и не поглеждаше наникъде.

Пред него стоеше Агустин.

— Ако искаш, да те застрелям, а, Ingles? — запита той, приведен ниско. — Quieres? Нищо не е.

— No hace falta^[5] — каза Робърт Джордън. — Върви. Аз съм добре тук.

— Me cago en la leche que me han dado!^[6] — каза Агустин. Той плачеше, затова виждаше Робърт Джордън като в мъгла. — Salud, Ingles.

— Salud, приятелю — отвърна Робърт Джордън. Сега той гледаше надолу, към пътя. — Грижи се за стригунката, чуваш ли?

— Бъди спокоен — обеща Агустин. — Имаш ли всичко каквото ти е нужно?

— За тази maquina останаха съвсем малко патрони, затова ще я задържа — каза Робърт Джордън. — Няма да намериш патрони за нея. За голямата и за тази на Пабло ще намериш.

— Прочистих цевта — обясни Агустин. — Беше се набила с пръст при падането.

— Къде е товарният кон?

— Циганина го улови.

Агустин беше възседнал коня си, но още не тръгваше. Приближи се към дървото, под което лежеше Робърт Джордън и се надвеси над него. — Хайде, viejo — каза му Робърт Джордън. — На война често се случват такива работи.

— Que puta es la guerra^[7] — каза Агустин. — Каква гнусотия.

— Да, hombre, да. Но трябва да бързаш.

— Salud, Ingles! — Агустин го поздрави със стиснат десен юмрук.

— Salud — отвърна Робърт Джордън. — Тръгвай, hombre.

Агустин рязко зави с коня, отпусна юмрука си с такова движение, сякаш отново изпсува, и се насочи към междухълмието. Другите отдавна вече не се виждаха. Когато стигна до гънката между двата хълма, преди да се скрие в гората, той погледна назад и размаха юмрук. Робърт Джордън махна в отговор и Агустин изчезна след

останалите... Робърт Джордън погледна надолу, там, където в подножието на зеления склон се виждаха пътят и мостът. Така съм добре, помисли той. Да се извърна по корем, е рисковано, защото е съвсем близо до кожата, да не вземе да пробие, пък и така е удобно — виждам по-добре.

Чувствуваше умора и слабост от сбогуването и от всичко, което се бе случило, в устата му горчеше. Най-последно — сега вече нямаше да е трудно. Каквото и да бе станало, каквото и да стане отсега нататък, той няма проблеми.

Всички са си тръгнали вече, той е сам, опрял гръб на едно дърво. Погледна надолу по раззеленилия се склон, видя сивия кон, където Агустин го бе застрелял, по-надолу — пътя, а отвъд — другия склон обрасъл в гора. После отпрати поглед към моста и отвъд него и започна да наблюдава какво се върши там. Виждаха се камиони, спрели при завоя. Бяха сиви и се виждаха между дърветата. После погледна към другата страна на пътя, там, където преваляше отвъд хълма. Оттам ще дойдат и това ще бъде скоро, помисли си той.

Пилар ще се грижи за нея по-добре от всеки друг. Сам знаеш. Пабло сигурно е обмислил всичко, иначе не би рискувал. За Пабло можеш да бъдеш спокоен. Колкото повече мислиш за Мария, толкова по-лошо. Опитай се да повярваш това, което ѝ разправяше. Така ще бъде най-добре. И кой казва, че това не е вярно? Не ти. Ти не би казал такова нещо, както няма да кажеш, че не е било онова, което беше. Една вяра ти е останала. Не ставай циник. Малко време ти е останало и до преди минута я отпращаше. Всеки прави каквото може. За себе си нищо не можеш да направиш, възможно е да можеш за друг. Е, цялото си щастие преживяхме за четири дни. Не, не бяха четири. Свечеряваше се, когато пристигнах тук, а днешният ден няма да стигне до пладне. Това прави малко по-малко от три дни и три нощи. Бъди точен, каза си той. Абсолютно точен.

А сега по-добре излази надолу, помисли си. По-добре да се установиш някъде, където ще има полза от теб, вместо да стоиш облегал като скитник на това дърво. В края на краищата, провървя ти. Случват се и много по-страшни работи. А това всеки трябва да го свърши, рано или късно. Не те е страх от него, след като знаеш, че трябва да го направиш, не е ли така? Не, каза си той искрено. Пак добре, че нервът е повреден. Изобщо не си усещам крака под

счупеното. Опипа долната част на бедрото си — сякаш не беше част от тялото му.

Погледна пак надолу по слона и си помисли: е, не искам пък да се разделям. Никак не ми се иска да се разделям с всичко това. Ще ми се да си мисля, че все пак съм направил нещо полезно за него. Поне се опитам, с тези способности, които имах. Искам да кажа, които имам. Добре де, така да е — имам.

Става година, откакто воювам за това, в което вярвам. Победим ли тук, ще победим навсякъде. Светът е хубав, заслужава си човек да се бие заради него и никак не искам да го напусна. И има щастие да изживееш такъв хубав живот, каза си той. Хубав живот като дядовия, макар и по-къс. Хубав, защото в него бяха последните няколко дни. Провървя ти, затова няма да се оплакваш. Жалко все пак, че не можах да разкажа онова, което научих. С дяволска скорост започнах да уча накрая. Да можех да поговоря с Карков. Там в Мадрид. Ей там, отвъд планините, като се прекоси равнината; като се излезе сивите скали и боровете, от калуна и жълтугата, можеш да го видиш как се издига на жълтото плато, бял и красив. Това е тъй вярно, както и стариците на Пилар, дето пият кръв в скотобойната. Няма една истина. Всичко е истина. Както и самолетите са еднакво красиви, наши или техни. Как пък не, помисли си той.

Сега спокойно! Обърни се по корем, докато още имаш време. А, още нещо. Забрави ли? Пилар и ръката. Вярваш ли в тези деветини? Не, каза си той. Въпреки всичко, което се случи? Не, пак не вярвам. Днес беше трогателна — сутринта, преди да започне представлението. Вероятно се е бояла, че съм ѝ повярвал. Но не съм. А тя вярва. Изглежда, че виждат нещо или го чувствуват. Както птичката — кучето, което е по следите ѝ. Ами извънсетивните възприятия, нямаше ли такова нещо? Ще ти дам аз едни извънсетивни! А тя нарочно не се сбогува, помисли си той, защото знаеше: започне ли да се прощава, Мария няма да тръгне. Тая Пилар дай да се извърнем по корем, мистър Джордън. Но нямаше никакво желание да се обръща.

Тогава си спомни, че в задния си джоб има едно плоско шише и си помисли: я да смукна аз от победителя на великаните, а после ще се опитам да се обърна. Но когато опипа джоба си, шишето го нямаше. Тогава се почувствува още по-самотен, защото разбра, че дори от това е лишен. Изглежда, съм разчитал на него, каза си гой.

Да не го е взел Пабло? Глупости. Сигурно си го загубил при моста. Хайде, Джордън — едно, две, три!

Хвана левия си крак с две ръце, сви се и задърпа, проснат до дървото, на което се бе облягал. После, лежейки, продължи да дърпа крака си надолу, да го отблъсква от себе си, да не би счупената бедрена кост да изскочи нагоре и да пробие кожата, и бавно се извъртя по задник, докато застана с тила към надолнището. После, като стискаше счупения крак с две ръце, той запъна с дясната пета стъпалото на левия крак, натискайки силно, докато се извърташе по лице и гърди, плувнал в пот. Опря се на лакти, с две ръце опъна левия крак зад себе си, издърпа го назад, последен тласък и — готово. Опипа лявото си бедро: всичко беше наред, костта не беше разпорила кожата, а се беше забила в мускулите.

Изглежда, че главният нерв наистина се е скъсал, когато този проклет кон ме затисна, помисли си той. Наистина, никаква болка. Само когато искаш да промениш положението си. Сигурно костта притиска нещо друго там. Ето, виждаш ли? Това се казва късмет. Можеш да минеш и без победителя на великаните.

Протегна се, за да вземе автомата, извади един пълнител, опипа джоба си, за да провери там ли са останалите, извади затвора и погледна през цевта, постави магазина, зъбчетата щракнаха и отправи поглед надолу по склона. Може би половин час още, помисли той. Спокойно.

Загледа се надолу към пътя, в боровете, и се опита да не мисли за нищо.

Погледът му се плъзна по реката и той си спомни колко прохладно беше, в сянката под моста. По-скоро да идват, помисли си. Да дойдат, докато съм още с бистра глава.

Как смяташ, за кои е по-лесно? За верующите, или за другите, които не усложняват нещата. Вярата е голяма утеха, но ние пък знаем, че няма от какво да се боиш. Лошото е само, че трябва да се разделиш. Лошото е, когато умирането трае дълго време, когато болките те поставят в унижително положение. Ето, в това ти провървя. Такива работи при теб няма.

Хубаво е, че си отидоха. Сега, като ги няма, това не ме тревожи. Ето, затова казвам, че ми върви. И то много. Ами ако бяха тук, натъркаляни на склона, там, където е сивият кон? Или ако ме бяха

наобиколили от всички страни — стоят и чакат. Но не. Отидоха си. Няма ги. Да можеше и настъплението да е успешно. Какво искаш? Всичко. Искам всичко, а ще се задоволя с това, което получа. Ако това настъпление се провали, другото ще успее. Не забелязах върнаха ли се самолетите. *Господи, добре, че успях да я накарам да си отиде.*

Да можех да разкажа това приключение на дядо. Сигурен съм, че не му се е случвало да прекосява фронта, да търси своите и да организира такава акция. Де да го знаеш? Може и петдесет такива представления да има зад гърба си. Не, каза си той. Мери си думите. Никой не може да извърши такава неща петдесет пъти. Нито пет. Такова като това може би никой никога не е устройвал. Разбира се. Започваш да се мислиш за единствен.

Дано да дойдат по-скоро, каза си той. По-скоро да идват — още сега, че кракът започва да боли. Сигурно се подува.

Всичко се развиваше чудесно, докато не налетя тоя звяр с оръдието. Имахме късмет, че не дойде по-рано, когато бях под моста. Когато една работа не се подхваща както трябва, рано или късно нещо става. Песента ти е била изпята още в момента, когато Голц е получил заповедите. Ти го разбра, а Пилар сигурно го е доловила от теб. Но с време ще почнем да ги организираме по-добре тези работи. Трябват ни портативни късовълнови предаватели. *Да, много неща ни трябват.* Аз например трябваше да си нося резервен крак.

На запотеното му лице се изписа измъчена усмивка при тази мисъл, защото мястото, където беше прекъснат главният нерв сега силно го болеше. Ох, по-скоро да идват, мислеше той. Не искам да направя това, което направи баща ми. Ще го направя, ако се наложи, но по-добре да не се налага. Противник съм на такава неща. Не мисли за това. Дано тия копелета дойдат по-скоро. Как искам да дойдат!

Болката в крака беше станала много силна. Беше се появила изведнъж, след като се бе обърнал и кракът бе започнал да отича. Може би вече трябва да го направя, помисли си. Май че не съм много издръжлив на болка. Слушай, ако го направя сега, ти няма да ме разбереш накриво, нали? *С кого говориш?* С никого, отговори си той. С дядо ми ля, с кой ли? Не. С никого. Ох, по дяволите, по-скоро да идват.

Слушай, може би трябва да го направя, защото, ако загубя съзнание или сили, няма да мога, а те ще ме свестят и ще ми задават въпроси, всякакви въпроси и. Ще правят какво ли не с мен и ще стане

лошо. Много по-добре е да не ги оставя да вършат такива работи с мен. Така че може би редното е да го направя сега и всичко да свърши. Защото, ох, слушай, да, слушай, *да идват по-скоро*.

Не си за тая работа, Джордън, каза си той. Не се справяш добре. Кой пък е за тая работа. Не знам, а сега и не искам да знам. Но ти не си. Точно тъй. Никак не си. Съвсем, съвсем, ох, не си. Според мен, вече е време, а, а според теб?

Не, не е. Защото има още нещо, което можеш да направиш. Докато все още знаеш какво е то, трябва да го направиш. Докато помниш какво е, трябва да изчакваш, за да го направиш. *Хайде. Да идват. Да идват. Да идват.*

Мисли за тия, които си отидоха, каза си той. Мисли как се промъкват през гората. Как прекосяват един поток. Как нагазват с конете в жълтугата. Как поемат по нагорнището. Как ще бъдат окей довечера. Как ще пътуват цяла нощ. Как ще се укриват утре. За тях мисли. Дявол да го вземе, мисли за тях. Е, това е — толкова мога да мисля за тях, каза той.

Мисли за Монтана. *Не мога.* Мисли за Мадрид. *Не мога.* Мисли за глътка студена вода. *Добре.* Ето какво усещаш, когато пиеш студена вода. *Лъжец.* Няма да е така. Никак няма да е. Просто нищо. Тогава направи го. *Направи го.* Сега го направи. Сега вече може. *Хайде. Не, длъжен си да чакаш.* Какво? *Добре* знаеш какво. *Тогава чакай.*

Не мога повече да чакам, каза той. Ако изчакам още, ще припадна. Знам, защото вече три пъти усещам как започва да ме унася, но се удържам. Успях да се удържа. Но не знам дали пак ще успея. Сигурно имам вътрешен кръвоизлив, защото тази кост е раздрала всичко около себе си, там вътре. Особено с това обръщане. От него дойде подуването, тогава започна да усещаш слабост и едва да се задържаш в съзнание. *Добре* ще е да го направя сега. Сериозно ти говоря, вече може.

Но ако ги дочакаш и ги задържиш поне малко или успееш да удариш поне офицера, ще бъде съвсем друго. Едно нещо, направено както трябва, може да...

Добре, каза той. И остана да лежи тихичко, съсредоточен, за да не изгуби съзнание, чувствуваше как се унася, как започва да пътува, тъй както снегът започва да пътува понякога по планинския склон, и

каза — сега съвсем спокойно — тогава направи така, че да издържа, докато дойдат.

Щастието и този път не измени на Робърт Джордън, защото тъкмо тогава кавалерийският отряд излезе от гората и той го видя да пресича пътя. Следеше ги как се изкачват с конете по склона. Видя как един от войниците спира до сивия кон, подвиква на офицера и офицерът се приближава с коня си към него. Видя как двамата са се свели над сивия кон. Разпознават го, естествено. Този кон и ездачът му липсват от вчера сутринта.

Робърт Джордън ги вижда на склона, вече са близо до него, а долу вижда пътя и моста и низ от спрели машини до него. Сега се владее напълно и обхваща всичко с продължителен, внимателен поглед. После вдига очи към небето. Там има големи бели облаци. Опипва с длан боровите игли, на които лежи, опипва и кората на бора, зад който се е скрил. Намества се удобно толкова, доколкото може, облакътен на боровите иглички, цевта на автомата облежната на боровото стебло.

Офицерът караше в тръс по следите, оставени от копитата на отряда — той щеше да мине на двадесетина ярда под мястото, където беше залегнал Робърт Джордън. От такова разстояние няма да е трудно. Офицерът беше лейтенант Берендо. Беше пристигнал от Ла Гранха със заповед да се насочи с хората си насам, след като се беше получило първото съобщение, че долният пътен пост е нападнат. Бързаха, направиха тежък преход с конете, после трябваше да се върнат и да заобиколят, защото мостът бе взривен, да направят обход и да пресекат теснината горе при превала, за да минат през гората. Конете им бяха в пана и трябваше да ги пришпорват, за да вървят в тръс.

Лейтенант Берендо се изкачваше по склона, забол очи в следите, тънкото му лице беше съсредоточено и сериозно; автоматът беше напъряно на седлото му, прикладът легнал в свивката на лакътя. Робърт Джордън лежеше зад дървото и се съсредоточаваше много спокойно, много внимателно, за да бъде ръката му сигурна. Той изчакваше офицерът да излезе на огряното от слънцето място, където пролазят от боровата гора се вдаваше към зеления тревист склон. Усещаше сърцето си как бие върху килима от борови игли.

[1] Предварителните избори в Мейн са считани за политически барометър. — Б.пр. ↑

[2] Разбираш ли? (исп.). — Б.пр. ↑

[3] Продължавай да стреляш (исп.). — Б.пр. ↑

[4] Много, много. (исп.). — Б.пр. ↑

[5] Няма нужда (исп.). — Б.пр. ↑

[6] Особено ожесточена испанска ругатня. — Б.пр. ↑

[7] Каква курва е войната (исп.). — Б.пр. ↑

Издание:

Ърнест Хемингуей. За кого бие камбаната
Американска

Първо издание

Превел от английски: Димитри Иванов

Редактор: Жени Божилова

Художник: Александър Поплилов

Художник-редактор: Ясен Васев

Техн. редактор: Стоян Панчев

Коректори: Петя Калевска, Евдокия Попова

Дадена за набор: юли 1979 г.

Подписана за печат: декември 1979 г.

Излязла от печат декември 1979 г.

ДИ „Народна култура“ — София, ул. „Г. Генов“ 4

ДПК „Димитър Благоев“ — София, ул. „Н. Ракитин“ 2

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.